

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

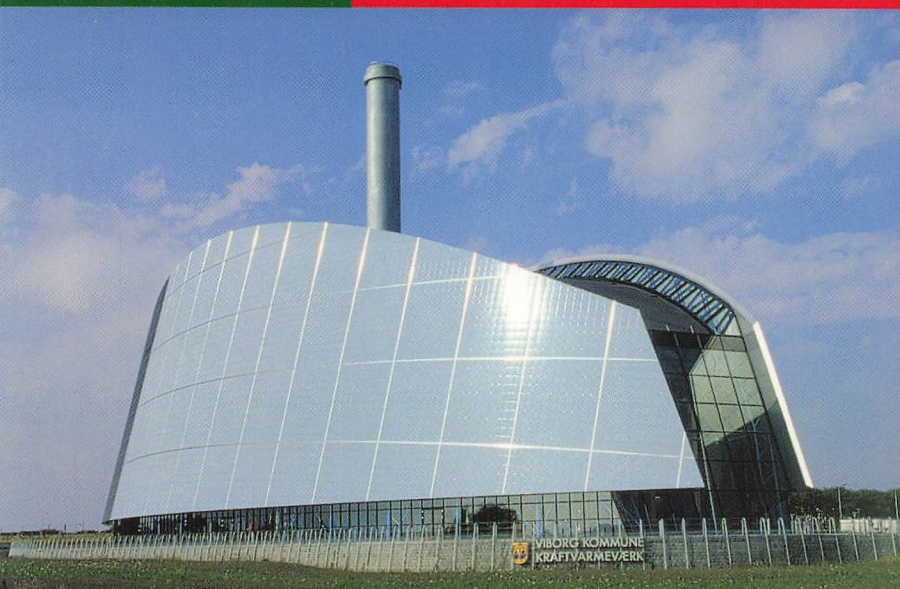
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Viborgs historie

1940-1997

3

Viborgs historie 3

Viborgs historie

1940 - 1997 3

Henning Ringgaard Lauridsen
Henning Poulsen
Thomas Meedom-Bæch
Hans Chr. Johansen
Chr. R. Jansen
Henrik Fode
Niels Jørgen Pedersen

© Forfatterne og Viborg kommune

Redaktion:

Henning Ringgaard Lauridsen

Lars Munkøe

Typografisk design: Flemming Bau

Lay-out: Redaktionen

Kort og grafik: Inger Bjerg Poulsen

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

ISBN: 87-986605-1-9 (bind 3)

87-986605-0-0 (hele værket, bind 1-3)

Ophavsret til bogens illustrationer er så vidt muligt respekteret. Det har dog ikke i alle tilfælde været muligt at finde et billedes ophavsmand. Hvis nogen gør berettigede krav gældende, vil de blive indfriet.

Udgivet med støtte af:

Anonym giver i Viborg

Kjems-Fonden

Nykredit

Special-Trykkeriet

Unibank

Indhold

Forord	9
Viborg 1940 af <i>Henning Ringgaard Lauridsen</i>	11
Viborg vil videre 11, Et situationsbillede 13, Arbejdspladserne 14, Til vands, til lands og i luften 17, Skolevæsen og forsorg 17, Kultur og forlystelsesliv 18	
Besættelsestiden af <i>Henning Poulsen</i>	20
De danske myndigheder 20, Værnemagten 21, Krigens hverdag 24, Levevilkår 25, Kulturlivet 26, Episoder 28, Modstandsbevægelsen 30, Mod befrielsen 33, Befrielsen og retsopgøret 35	
Byplaner, byggeri og arkitektur af <i>Henning Ringgaard Lauridsen</i> og <i>Thomas Meedom-Bæch</i>	38
I venteposition 38, Planlægning i de første efterkrigsår 39, Udflytning og sanering 44, Vækstens årti 46, Trafikkaos i bymidten 48, Nødvendighedens lov 49, Institutionernes vækst 52, Houlkærbydelen 54, By kontra land 57, Et nyt stationsområde 60, Kraftvarmeværk 61	
Menneskene af <i>Hans Chr. Johansen</i>	62
Befolkningsudviklingen 62	
1940 62, Viborgs befolkningssammensætning 64, Et halvt århundredes befolkningsvækst 67	
Levevilkår 78	
Et rigt bysamfund? 78, Mange små og dårligt udstyrede boliger 85, Drømmen om en villa med have realiseres 88, Sanitære forhold 93, Lys og varme 95, Nye transport- og kommunikationsmønstre 100, Sundhed og sygdom 108, Sundhedsforhold under krigen 112, Sundhedsforhold og institutionsudbygning efter 1945 113, Social sikring og social forsorg 120, Institutioner for børn og unge 120, Om-sorg for ældre 122, Hjælp til andre samfundsgrupper 125	

Erhvervslivet af <i>Chr. R. Jansen</i>	128	
1940 til 1997 i korte træk	128	
1940 – 1957	129	
Byens erhvervsliv 1940	129, Den almindelige udvikling 131, Byens erhvervsliv under besættelsen 132, Efterkrigsårene 1945-1957 135, Industrien 135, Håndværk 140, Handelen 142, Rejser og hoteller 145, Banker 145, Landbruget 146, Løn og arbejdsforhold 147, 1957 – 1973	150
Den almindelige udvikling	150, Tekstil- og beklædningsindustrien 152, Jern- og metalindustrien og kemisk industri 154, Nærings- og nydelsesmiddelindustrien 157, Andre industrier 161, Handelen 162, Håndværk 168, Pengevæsen 171, Rejser 172, Landbruget 174, Løn og arbejdsforhold 176, Byens erhvervsliv 1970	178
1973 – 1997	180	
Den almindelige udvikling	180, Industrien 180, Tekstil- og beklædningsindustrien 181, Jern- og metalindustrien 184, Nærings- og nydelsesmiddelindustrien 188, Andre industrigrene 195, Handelens udvikling 198, Handelen i oplandet 204, Håndværk 205, Banker og kreditforeninger 206, Hoteller og restauranter 211, Forskning og naturgas 213, Erhvervspolitik 215, Landbruget 217, Løn og arbejdsforhold 219, Byens erhvervsliv 1997	222
Institutionerne af <i>Henning Ringgaard Lauridsen</i>	226	
Retsvæsen og politi	226	
Vestre Landsret	226, Straffesager og civilsager 228, Afdelinger og ansatte 228, Rets- og politikredse 230, Viborgs politi 230	
Stiftsamt og amtskommune	234	
Garnisonen	235	
Soldater og civile	236, Bygninger og materiel 238	
Landsarkivet for Nørrejylland	239	
Den gejstlige administration	241	
Fra købstad til storkommune af <i>Henrik Fode</i>	245	
Styrelsen af de kommunale anliggender	245, Arbejdet i udvalgene 247, Socialdemokratiet som en politisk parentes 250, Aage Philipsens svære borgmestertid under krigen 252, Initiativer under og lige efter krigen 253, Et kig bag kulisserne 254, Politiske	

linjer frem til storkommunen 1970 257, Efterkrigsvalg 1946-1970 258, Dagspressen og politikerne 262, Sognekommunerne omkring Viborg 264, Det nye bystyre under storkommunen 270, Ændret opgavefordeling mellem by og amt 271, Den politiske balance i Viborg byråd 272, Politiske linjer frem mod 1980 274, Byrådet frem mod 1997 278, Den moderne forvaltning 283, Temaplaner som styringsinstrument 285, Administrationen 287, Linjer 288	
Uddannelser af <i>Niels Jørgen Pedersen</i>	290
1940 – 1970 290	
Faste rammer 290, Store forandringer 292, Viborg Katedralskole til 1970 296, De erhvervsfaglige uddannelser til 1970 298	
1970 – 1997 300	
Storkommunens skolevæsen 300, Strukturproblemer 304, Private skoler 305, Ungdomsuddannelserne efter 1970 307, Voksenuddannelse 310	
Kultur, fritid, hverdag og fest af <i>Niels Jørgen Pedersen</i>	316
Hverdag igen 316, Man må underkaste sig 317, En kunstsamling i Viborg 319, Borgerskabet i forklædning 321, Mod bedre tider 322, Kulturkløft 323, Elite og bredde 325, De bedste i Danmark 328, Byen og fritidslivet 331, Byen bliver anderledes 333, Kultur for de mange 337, Hærvejsmarch og motionsbølge 340, Mediesport og folkebevægelse 341, Nye former 344, Byen og verden 347	
Viborg 1997 af <i>Henning Ringgaard Lauridsen</i>	348
De fysiske rammer 348, Bybilledet 350, Erhvervsbilledet 351, Viborgs borgere 351	
Litteratur	354
Kilder	358
Noter	362
Navneregister ved <i>Ingelise Rahn</i>	372

Forord

Bogen, som De holder i hånden, er den første udgivelse i et trebindsværk om Viborgs historie. Den begynder i 1940 og slutter i 1997. Der er altså tale om en periode, som vi lidt ældre viborgensere har oplevet på både godt og ondt. Fra besættelsesårene husker mange de små rationeringskort og de mørklagte gader. I 1950'erne var der fortsat knaphed, men det var også i de år, Asani blev byens største arbejdsplads, og afvandringen fra landbruget tog fart. Siden fulgte den økonomiske højkonjunktur, »de glade tressere«, hvor Viborg fik vokseværk med hektisk parcelhusbyggeri og udflytning af virksomheder til de nye industriarealer langs Ringvejen. Byen rystede også de gamle, lidt stive former af sig og blev mere udadvendt. En anden afgørende begivenhed var, at den nye storkommune blev dannet i 1970, omend en del mennesker i de gamle sognekommuner måske var lidt betænkelige. I de sidste par årtier er udviklingen fortsat i hastigt tempo. Viborg har knyttet flere nationale og internationale forbindelser, og mange nye borgere er flyttet til kommunen.

Denne begivenhedsrige periode i Viborgs nyeste historie har ikke tidligere været skildret i sin helhed. Sidst, der kom et samlet værk om Viborg, var i 1940 da Viborg Købstads Historie kom på gaden. Byrådet kunne derfor bifalde initiativet, da det i 1995 fik forelagt ideen om et nyt, moderne bogværk om Viborgs historie. Den første udgivelse foreligger hermed, mens det næste bind, der dækker tiden fra vikingetiden og frem til Viborgs brand i 1726, kommer i 1998. Det sidste bind, som fortæller om udviklingen fra 1726 til 1940, udsendes i 1999. Alle tre bind skrives af anerkendte historikere og fagfolk.

Tilrettelæggelsen af arbejdet har været lagt i hænderne på en styringsgruppe og en redaktion. En lang række virksomheder, institutioner og privatpersoner har også udvist stor hjælp og velvilje ved værkets tilblivelse. Mange har fremskaffet oplysninger eller udlånt billeder til bogen. På byrådets vegne vil jeg derfor gerne rette en stor og varm tak til alle, som har bidraget til det gode resultat.

Det er mit håb, at både unge og ældre, uanset om de er tilflyttere eller indfødte viborgensere, vil finde fornøjelse, inspiration og viden under læsningen af bøgerne om Viborgs lange og begivenhedsrige historie.

God læselyst.

På Viborg byråds vegne
Viborg, oktober 1997

Carl Anker Jensen
borgmester

Viborg 1940

af Henning Ringgaard Lauridsen

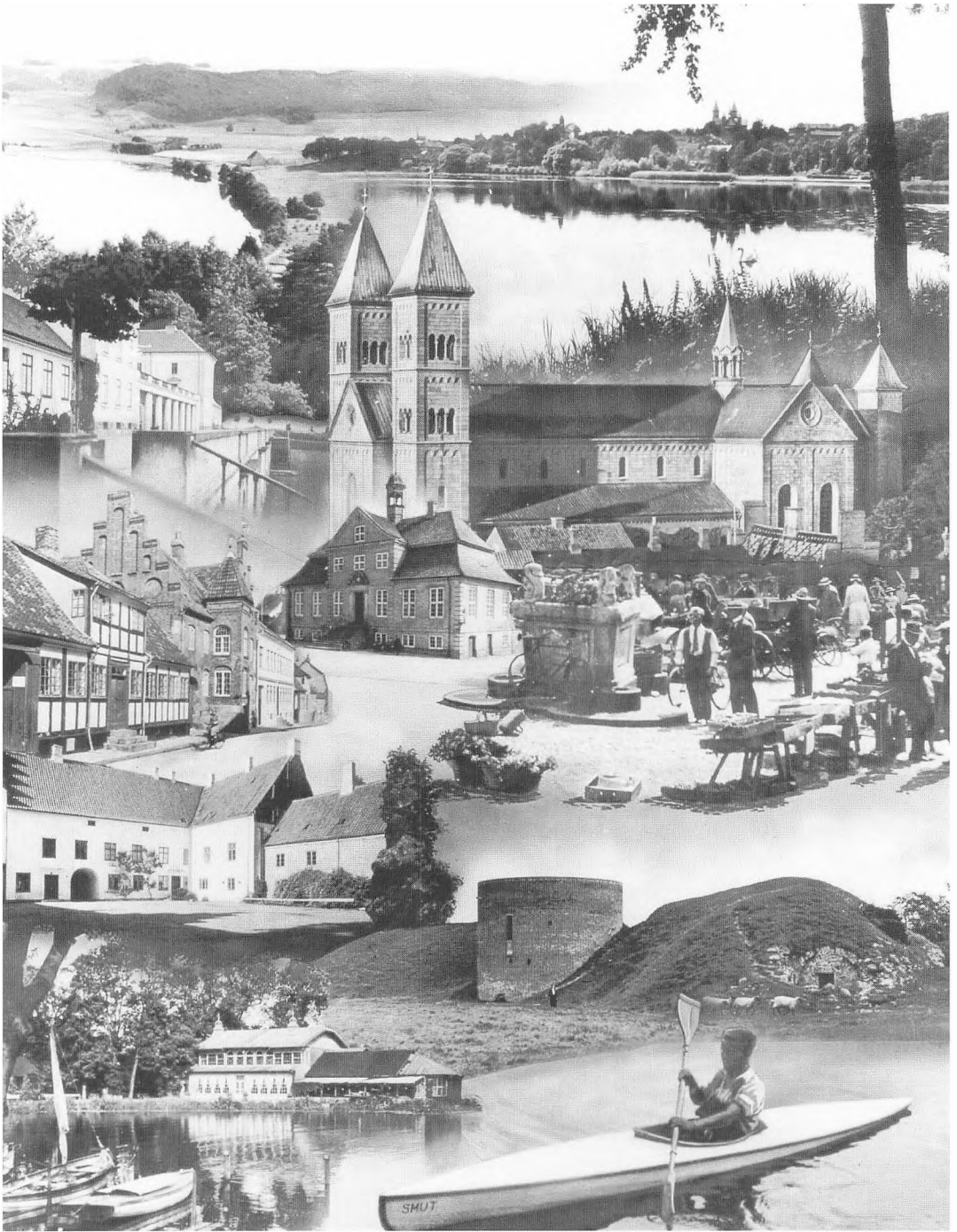
Viborg vil videre

I de sidste år af trediverne fornemmede man en bemærkelsesværdig fremdrift i Viborg. Efter mange års stilstand var der i brede kredse fornyet vilje til ikke alene at rette op på fortidens mangler, men også til at gå i kast med projekter, der ville fremme Viborgs erhvervsudvikling.

En af de store satsninger var en landsudstilling, som skulle løbe af stablen i juni 1940. Byens borgmester, Viggo Aggerholm, præsenterede planerne på et velbesøgt pressemøde i København den 13. juni 1939. Her kunne han fortælle journalisterne fra de landsdækkende aviser, at udstillingen med det forpligtende motto *Viborg vil videre* var solidt økonomisk funderet med bred støtte i byrådet, erhvervslivet og organisationerne. Viborg havde også sikret sig den optimale opbakning på landsplan, idet kong Christian X havde lovet at være landsudstillingens protektor, mens en række organisationsfolk og fem ministre med statsminister Stauning i spidsen havde sæde i præsidiet.

Landsudstillingen skulle i høj grad pege fremad, skønt den direkte anledning var 500-året for stadfæstelsen af Viborgs købstadsprivilegier. I 15 store pavilloner på et 14 tdr. land stort areal ved Sønæs ville publikum kunne studere det ypperste inden for maskinindustri, fødevarerindustri, byggeri, landbrug og boligindretning. Fremtrædende firmaer ud over landet var inviteret til at deltage, mens det mest markante bidrag fra lokalt hold kom fra Hedeselskabet og Hedebruget. Som noget nyt i udstillingsammenhæng ville sport og fritidsliv også få en central plads, og bl.a. i samarbejde med Charlottenborg i København kunne landsudstillingen præsentere publikum for både klassisk og moderne kunst.¹

Forventninger til fremtiden udsprang af en række positive faktorer i det viborgensiske samfund. Indbyggertallet voksede. Den økonomiske krise var ved at klinge af, og det lokale erhvervsliv ansatte igen folk. Især på byggepladserne gik det godt. I 1939 opførte håndværkerne 314 boliger mod 78 i 1937.² Det omfattende kasernebyggeri på Rødevej forventede man færdigt i foråret 1940, og store forretningsejendom-

Fotomontage, som blev benyttet i foromtalen af den planlagte landsudstilling i Viborg i 1940. Skønt udstillingen skulle præsentere det fremmeste inden for industri og landbrug, design og boligindretning, markedsførte byen sig især på naturen og historien. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

me blev opført i Sct. Mathias Gade. Ikke mindst Privatbanken ved Sct. Mathias Port i funktionalistisk stil synede markant i gadebilledet.

Byrådet var også en udfarende kraft. Ved valget i 1937 vandt Socialdemokratiet for første gang flertal, og partiet tog straks fat på at føre centrale mærkesager ud i livet. Store bevillinger blev afsat til vejanlæg, til aldersrenteboliger, til Teknisk Skole og til et hårdt tiltrængt rensningsanlæg ved Søndersø. Byen fik ny rutebilstation, og kommunen købte i november 1938 Kroghs Tobaksfabrik, der havde stået tom, siden den store virksomhed krakkede i 1931. Borgmester Aggerholms argument for købet var, at kommunen derved kunne tilbyde nye virksomheder gode lokaler, hvis de søgte til Viborg.³

Viljen var der også til at gøre noget ved kommunens erhvervsmæssige og sociale problemer. En plan for en trafikhavn i Hjarbæk var på vej og en plan for byens fremtidige udvikling under forberedelse. Dette planlægningsarbejde fra stadsingeniørens kontor kan tegne omridset af det viborgensiske samfund ved årsskiftet 1939-1940.

Et situationsbillede

Viborg var i 1940 et samfund på godt 18.400 indbyggere. De fleste var byboere, omend der på Nørremarken, Vestermarken og Søndermarken tilsammen lå et par hundrede landbrug.

Oplandskommunerne inden for en radius af tyve kilometer var i al væsentlighed domineret af landbruget. Kun sognene Dollerup med Dollerup Møllens Trikotagefabrik og Folkekuren i Hald Ege, Asmild med Overlund og Bruunshåb og Fiskbæk med stationsbyen Løgstrup skilte sig ud. Disse tre sogne kunne i øvrigt, modsat de fleste rene landkommuner, fremvise en pæn befolkningstilvækst i mellemkrigstiden.

En stor del af Viborg bys befolkning boede fortsat i den gamle bydel inden for en halvcirkel afgrænset af Reberbanen, Gravene og Dumpen, foruden at det var her, de fleste af byens mange institutioner havde deres domiciler. Men det var ved at blive småt med plads. De fleste af detailforretningerne lå i Sct. Mathias Gade, Vestergade, Gravene og St. Sct. Hans Gade samt delvis i Jernbanegade og St. Sct. Mikkelsgade, og landevejstrafikken ind gennem byens hovedstrøg var ved at blive et problem. Særlig på torvedage kunne Sct. Mathias Gade virke næsten ufremkommelig.

Landsudstillingen i Viborg 1940.

Udstillingskomiteen.

*Landsudstillingens logo.
Foto: Lokalthistorisk Arkiv
for Viborg kommune.*

Byens håndværkere havde altid haft deres værksteder liggende i baggårdene i forretnings- og beboelseskvartererne, men det blev mere og mere trangt, besværligt og til gene for omgivelserne, efterhånden som udviklingen krævede flere maskiner, bedre tilkørselsforhold og mere lagerplads. Fra gammel tid havde Viborg også haft 40-50 egentlige landbrug inde i byen. I 1940 var der kun en halv snes af disse avlsbrugere tilbage, men mange viborgensere fandt tiden inde til at få de sidste kreaturer ud i mere landlige omgivelser.

Boligmassen i den gamle bydel var meget uensartet. Smukke herskabslejligheder så man bl.a. i Sct. Mathias Gade, omkring Nytorv, i St. Sct. Hans Gade og i den søndre ende af Sct. Mogens Gade. Kontrasten mødte man ikke mindst i Ll. Sct. Mikkels Gade, hvor mange af Viborgs ringere stillede børnefamilier klumpede sig sammen. De små, usunde lejligheder med triste baggårde var dårlig vedligeholdt, de fleste havde kun retirade i gården. Byrådet havde da også i 1939 sat et par arkitekter i gang med at vurdere boligerne med henblik på en gennemgribende sanering af gaden.⁴

I mellemkrigsårene havde byen bredt sig mod vest. Efter banegårdens flytning til sin nuværende plads i 1896 blev der i dens nærhed naturligt nok anlagt en række virksomheder, blandt dem svineslagteriet, det offentlige slagtehus, Bentsens fabrik, gasværket og et par metalvirksomheder. Manglende planlægning havde imidlertid også ført til, at et voksende antal beboelsesejendomme kilede sig ind mellem den forurenende industri, og Amtssygehusets placering tæt på gasværk, kuldepot, slagterierne, rutebilstationen og jernbanen var bestemt heller ikke ideel.

De nye kvarterer nord for Vesterbrogade og gaderne vest for stadion fik en mere ensartet bebyggelse med etageejendomme, rækkehuse og villahuse. 1930'ernes vækst i enfamiliehuse langs byens udfaldsveje, især Koldingvej, Århusvej, Skivevej og Nørremøllevej, skabte til gengæld problemer, idet vand- og gasforsyning og kloakering fik svært ved at nå de yderste huse.

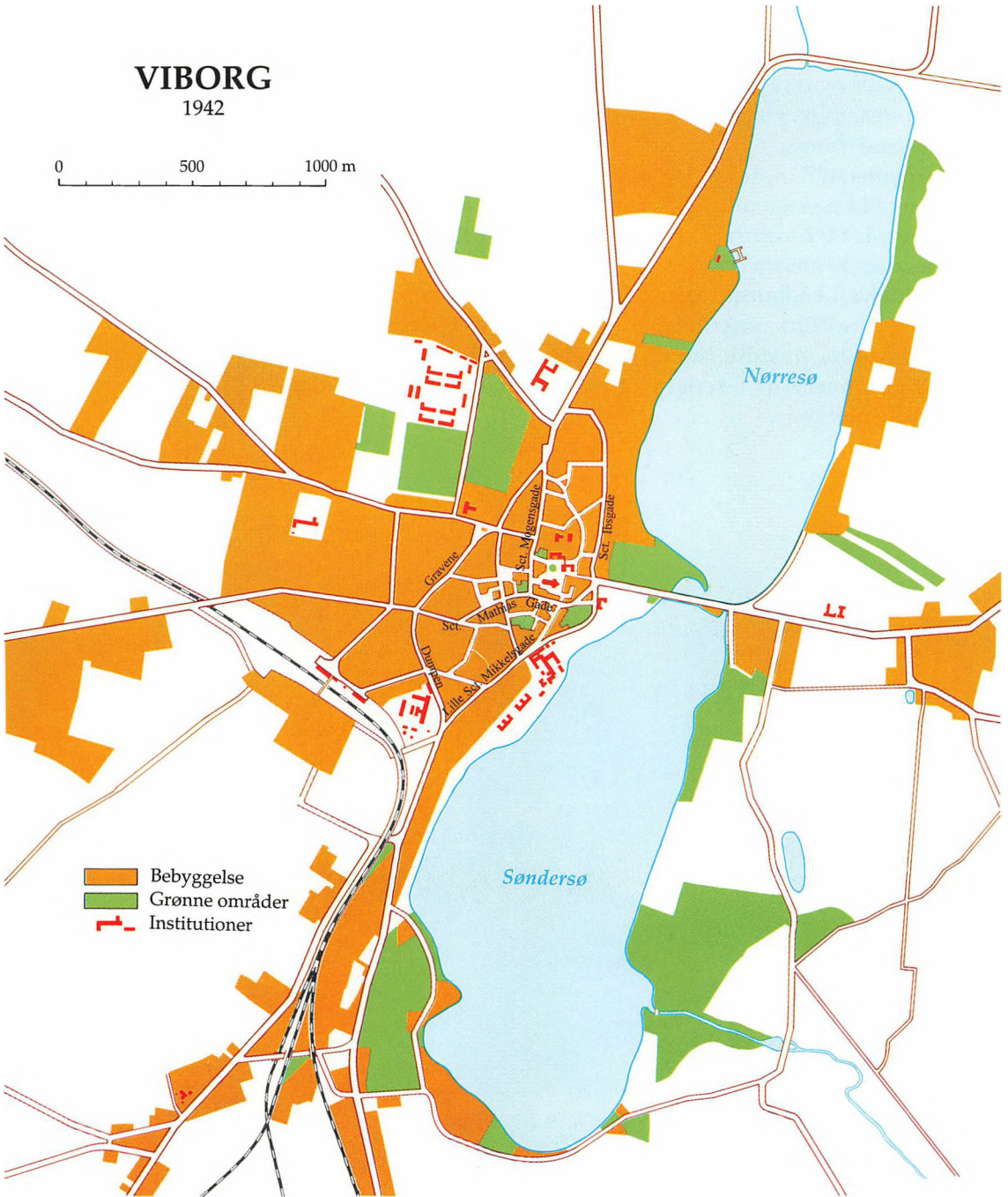
Arbejdspladserne

Landsretten, Hedeselskabet, sygehusene, garnisonen og alle de andre institutioner satte et særligt præg på Viborgs erhvervsstruktur. Byens største arbejdsplads var Sindssygehospitalet med næsten 500 ansatte, efterfulgt af Amtssyge-

VIBORG

1942

0 500 1000 m

Viborg 1942. Væksten i mellemkrigsårene var sket langs indfaldsvejene, men hverken Middaghøjvejskvarteret bag banegårdsterrænet eller bebyggelsen på Søndermarken regnedes rigtig med til byen.

huset med det halve antal. Hedeselskabet beskæftigede 70 mennesker, mens Kreditforeningen havde 60 ansatte. En anden betydelig arbejdsplads var garnisonen med ca. 80 officerer og officianter samt et skiftende antal menige. Også kuranstalten i Hald Ege spillede en vigtig rolle for beskæftigelsen i Viborg.

Byens 477 industri- og håndværksvirksomheder var til gengæld næsten alle små. Tilsammen beskæftigede de omkring 1.900 medarbejdere, men kun fire virksomheder havde over 50 ansatte. Størst var Chr. Riegels' Trævarefabrik på Århusvej. I Viborgs opland beskæftigede Dollerup Møllens Trikotagefabrik omkring 230 arbejdere. Ser vi bort fra Dollerup Mølle, slagterierne og Riegels' Trævarefabrik var Viborgs erhvervsliv i øvrigt i alt væsentligt orienteret mod det lokale marked.⁵

Land og by krydser hinanden på Viborg torv. Torvehandlerne på Nytorv i færd med at pakke sammen. I 1940 leverede torvehandlerne fortsat byens husmødre en væsentlig del af de friske råvarer til husholdningen. Oplandets og byens gartnere var der alle, foruden fiskerne langs Hjarbæk Fjord. Mange husmandskoner solgte æg og fjerkræ, og en del håndværkere havde også deres faste pladser. Bemærk brolægningen, som regulerede færdslen. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Spredt i Viborgs gader lå godt 900 detailbutikker, og i 1940 var torve- og markedshandelen fortsat en betydelig del af handelslivet. På Nytorv og Hjultorvet mødte torvehandlerne deres kunder hver onsdag og lørdag. Særlig lørdagstorvet var stort. På Hjultorvet stod de kittelklædte slagtere ved deres karakteristiske boder, og på Nytorv samledes 20 fiskehandlere, 35 gartnere og omkring 100 småhandlende på deres faste stadepladser.⁶ Størst tilstrømning fra oplandet var der dog på markedsdagene, enten der var hestemarked i Gravene eller kreaturmarked på byens gamle fælle. En lille snes gange om året mødtes land og by i dette traditionsrige handelsforum.

Til vands, til lands og i luften

Randers og Mariager var egnens vigtigste forsyningshavne for brændsel og foderstoffer. Drømmen om selv at få en trafikhavn var imidlertid ikke glemt i Viborg, og i januar 1939 kunne byrådet sende en plan for anlæg af en trafikhavn i Hjarbæk til godkendelse i Trafikministeriet.⁷

Jernbanen var i 1940 Viborgs vigtigste transportvej til omverdenen. Så sent som 1927 fik byen endnu en baneforbindelse, Mariagerbanen. I forvejen gik der spor til Himmerland, Herning, Silkeborg og Struer, og via Langå knyttedes forbindelsen til de østjyske byer og hovednettet. Konkurrencen fra rute-, last- og personbiler kunne imidlertid mærkes i disse sidste år. 24 rutebiler og 3 fragtruter udgik fra den nye rutebilstation i 1940.

Skulle kommunens aktiviteter også sigte mod de højere luftlag? Det mente et flertal i byrådet, idet rådet efter en livlig debat i juli 1939 besluttede at købe jord til en flyveplads ved Møgelkær på Viborg Vestermark.⁸

Skolevæsen og forsorg

Den mest almindelige arbejdsdeling i de viborgensiske hjem i 1940 var, at faderen tjente pengene, mens moderen var hjemme for at tage sig af børnene og husholdningen. De mange kvindearbejdspladser i administrationen og sygehusvæsenet betød imidlertid, at mødre i stigende tal fik udearbejde. Børnepasningsproblemet kunne kommunen dog ikke til fulde imødekomme, idet børneasylet i Sct. Mogens Gade med plads til 60 børn var overbelagt. En privat halv-dagsbørnehave var mest for de mere velbjergede, og det var

I 1940 kunne viborgenserne vælge mellem to biografteatre, som de kaldtes dengang. Det var Fotorama i Sct. Mathias Gade, hvor den fortsat ligger, og Kino-Palæet, som viste filmene på teateret i Gravene. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

derfor ikke ukendt, at mødrene måtte ud og søge efter deres egen private plejemor.

På skoleområdet var kommunen godt dækket ind, efter at Vestre Skole stod færdig i 1935. Kommunen rådede nu over tre byskoler. Foruden Vestre også Østre Borger-skole og Søndre Borger-skole. Hertil kom de tre markskoler foruden to privatskoler.

Omsorgen for samfundets gamle og svage var efter tredive-ernes socialreformer i stigende omfang blevet et offentligt ansvar. Kommunens alderdomshjem, De gamles Hjem i Sct. Ibs Gade, kunne med 75 sengepladser til nød varetage plejen af de svageste, mens såkaldte aldersrenteboliger til 12 beboere stod færdige i Rosenstræde i 1938. På det tidspunkt var byrådet allerede gået i gang med første etape af Solgården i Skottenborg. Her stod de sidste af 97 aldersrenteboliger færdige i 1942.⁹

Kultur og forlystelsesliv

Foreninger og mødesteder var det solide fundament under den etablerede kultur i by og land. Viborg holdt dog på formerne, der i udpræget grad var bestemt af stand og klasse. Borgerkabet lagde deres møder og fester i Borger- og Håndværkerforeningens bygning på Domkirkepladsen (nedrevet 1947) og på Salonen. Arbejderne søgte hinandens selskab i Arbejdernes Forsamlingsbygning i Sct. Mathias Gade, der ved udvidelsen i 1940 fik navnet Viborghallen. Hans Tausens Hus var hjemsted for Indre Missions betydelige virksomhed. Afholdsbevægelsen samlede også mange mennesker. Hertil kom de mange musikforeninger, foredragsforeninger og idrætsforeninger, hvor Gymnastikforeningen (VGF), Fodboldklubben (VFF), Tennisforeningen og Vandrelauget hørte til de største.

Så var der alt det andet. Bl.a. byens to biografer og Palæ med koncert, optræden og dans hver aften. I Jernbanegade lød lokkende toner fra den nyåbnede danserestaurant Apollo. Og de farverige Viborgdage, der i juni 1939 samlede hele byen og det halve opland til optog, fest og dans, var ved at blive en tradition. Dynamoens bag var Turistforeningens formand, fotograf og biografdirektør Aage Munksgaard. Denne energiske og organisatoriske kapacitet havde byrådet i øvrigt bedt om at organisere landsudstillingen i 1940.

Men der blev ikke fest i Viborgs gader i sommeren 1940. Uanset Viborgs vilje til at komme videre, ville verden det

anderledes. Allerede i 1938 begyndte frygten for krig at snige sig ind i folks underbevidsthed. Da Hitlers våbenraslen den 1. september 1939 blev til regulær krig mod Polen, begyndte politikere, embedsmænd og erhvervsfolk i Viborg at rebe sejlene. De mange initiativer blev et for et skrinlagt eller udskudt på ubestemt tid. Den 5. september blev havneplanen for Hjarbæk lagt ned i en skuffe, hvorfra den aldrig igen kom op. Ringvejen og trafikreguleringer blev udskudt, boligsaneringer og udlægning af erhvervsgrunde måtte vente. Den 19. december 1939 blev landsudstillingen aflyst. I den kolde vinter 1939-1940 var krigsfaren almindeligt diskussionsemne ved sammenkomsterne. Den 9. april 1940 kl. 13.15 holdt de første tyske tropper på Hjultorvet. En ny og besværlig dagligdag begyndte for viborgenserne.

Besættelsestiden

af Henning Poulsen

Skønt Viborg byråd på sit sidste møde i 1939 aflyste den store landsudstilling, ønskede rådet fortsat at fejre byens 500-års købstadsjubilæum den 11. april. Der var lagt et stort program med musik fra morgenstunden, optog, taler og fakkeltog, og skolebørnene skulle have tidligt fri. Men den 9. april om eftermiddagen vedtog et i hast sammenkaldt byråd at aflyse det hele. Så dagen blev kun markeret ved, at *Viborg Købstads Historie*, dette værks forgænger, blev lagt frem i boghandlernes vinduer.¹

Baggrunden var naturligvis, at Danmark var blevet besat af tyske tropper. Efter kortvarige kamphandlinger besluttede regeringen at bøje sig for overmagten og under protest acceptere et tysk ultimatum, der gav værnemagten rådighed over dansk territorium, mens Tyskland på sin side forsikrede, at det fortsat anerkendte Danmark som en suveræn stat, og at der ikke skulle herske krigstilstand mellem de to lande.

De danske myndigheder

Dermed indledtes fem års militær besættelse, som fik sit særlige præg ved, at danske myndigheder fungerede videre efter egne retsregler, omend de ofte var blevet til efter krav fra besættelsesmagten. Indtil den 29. august 1943 blev landet styret af konge, regering og rigsdag, og efter nogle uger med militær undtagelsestilstand blev deres funktioner i hovedsagen ført videre af centraladministrationen, ledet af departementscheferne.

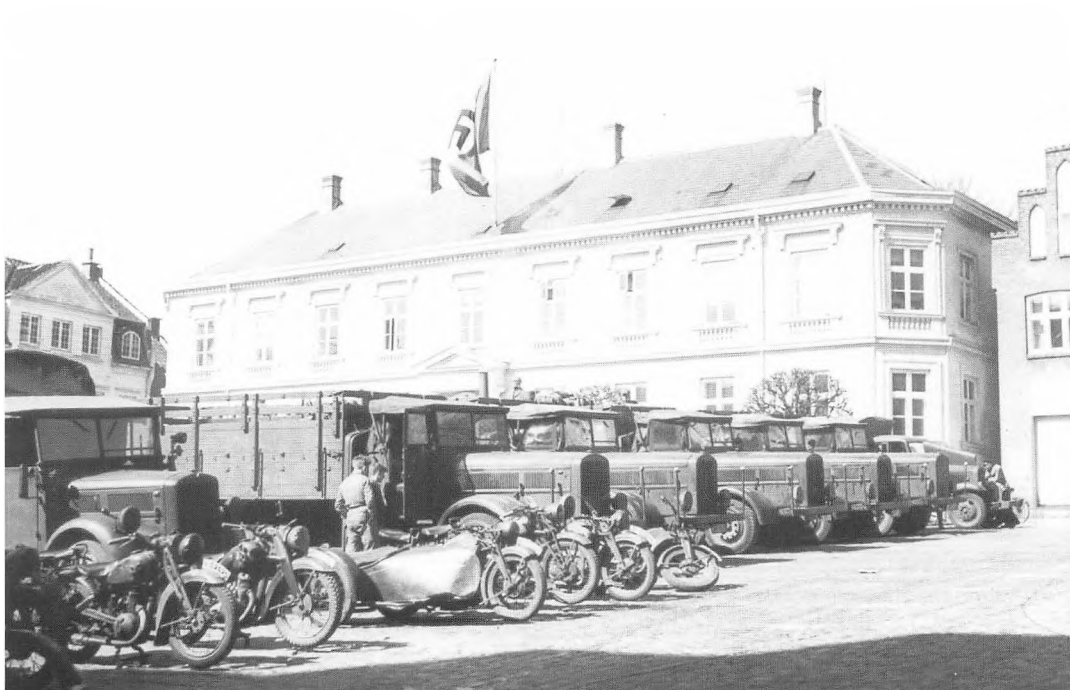
Også den enkelte by kunne i betydeligt omfang fortsætte sit normale liv. Byrådet fungerede gennem hele krigen, og det samme gjorde de politiske partier bortset fra det kommunistiske, som blev forbudt efter Ruslandskrigens udbrud i juni 1941. I maj 1943 blev der holdt byrådsvalg, som i Viborg ikke flyttede mange stemmer, men dog nok til, at det spinkle socialdemokratiske flertal på otte medlemmer mod syv blev vendt til et tilsvarende borgerligt. I konsekvens heraf blev Viggo Aggerholm som borgmester afløst af den konservative spidskandidat Aage Philipsen.

Politiet fortsatte indtil den 19. september 1944, da storbyernes politikorps blev deporteret til tysk koncentrationslejr. I Viborg som i andre mindre byer blev det kun afvæbnet, men valgte selv at gå i strejke til krigens slutning. De fleste politifolk gik under jorden og sluttede sig til den organiserede modstandsbevægelse. I november blev der oprettet et kommunalt vagtværn til at varetage de mest presserende ordensopgaver, og enkelte administrative sager blev ordnet af politistationens kontorphonale. Men stort set fungerede byen i krigens sidste måneder uden ordensmagt.²

Værnemagten

Sit præg på byens liv satte først og fremmest den tyske værnemagt. Den 9. april ved frokosttid ankom de første tyske tropper, og til aften havde mere end 3.000 mand slået sig ned i byen. Viborg kom krigen igennem til at huse en stor tysk garnison.

De mange problemer, det gav anledning til, blev i hovedsagen løst lokalt, ved forhandlinger mellem bystyret og vær-

De første tyske tropper nåede Viborg ved frokosttid den 9. april. Billedet er taget på Hjultorvet den 10. april 1940. Bemærk hagekorsflaget på taget af Hedeselskabets daværende hovedbygning, som tyskerne fejlagtigt troede var byens rådhus. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

nemagten. I princippet kunne byen afvise tyske krav. Strids-spørgsmål skulle afgøres ved forhandling i København, og undertiden frafaldt tyskerne fordringer, hvis man henviste til højere instans. I praksis fik man dog sjældent noget ud af at appellere til ministeriet, og i de første år var værnemagten også indstillet på at vise rimeligt hensyn.³

Mest generende var den omfattende indkvartering af tropperne.

Den 9. april foregik det ret kaotisk, nogle på skoler, andre på rådhuset, i Viborghallen, i Asanigården, på Kuranstalten Hald Ege, på hoteller eller ved privat indkvartering af mere eller mindre frivillig karakter. Men efter nogle dage lykkedes det at skabe ordnede forhold. Byrådets særlige indkvarteringsudvalg med borgmesteren i spidsen søgte ved forhandling med de skiftende tyske kommandanter at få soldaterne anbragt i de bygninger, man bedst kunne undvære. Efter at den danske hær var blevet reduceret og yderligere en del af Viborggarnisonen flyttet til Randers, fik tyskerne overladt det meste af kasernen, og det lykkedes stort set at få frigjort skolerne.⁴

Kuranstalten Hald Ege blev tidligt mærket af krigen. Billedet fra vinteren 1939-40 viser nødlandede tyske militærflyvere, der sammen med skibbrudne marinesoldater efter folkerettens bestemmelser blev interneret af det neutrale Danmark og anbragt her. De blev naturligvis sat fri den 9. april, og i maj blev de afløst af britiske og franske statsborgere, som var interneret på tysk foranledning. Senere blev de under dansk protest overført til Tyskland. Igen fra august 1940 til juni 1941 husede Hald Ege en tilsvarende gruppe allierede borgere, som det lykkedes at beholde i landet krigen ud. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Men i efteråret 1942 spidsede forholdene til Jylland blev betragtet som muligt invasionsområde, og derfor blev troppeperne her i nogle måneder forøget fra én til to divisioner. At samtidig alt dansk militær blev forvist til øerne, Viborggarnisonen således til Nyborg, for endelig den 29. august 1943 at blive interneret og siden hjemsendt, hjalp kun lidt på kasernepladsen. Skolerne måtte holde for, og bystyret led den tort, at dens beslutning om at afgive Katedralskolen blev underkendt af Undervisningsministeriet, som pegede på de kommunale Østre og Vestre Skole. Omkring nytår 1943 blev de forladt, men siden atter taget i brug af værnemagten, og deres elever blev undervist i lånte lokaler på Katedralskolen og andre steder i byen. Også Salonen blev midlertidigt beslaglagt i begyndelsen af oktober 1943, men få dage efter, at et hold soldater havde forladt bygningen, blev restauranten totalt raseret af en brand. Brandårsagen blev ikke endelig klarlagt.

Endelig mod krigens slutning, i april 1945, da landet var oversvømmet af mere end 200.000 soldater, som var sårede eller af anden grund uegnet til fronttjeneste, plus et tilsvarende antal flygtninge, blev også Katedralskolen inddraget og i alt 1.600 elevers undervisning spredt på sære steder over hele byen. At være skolebarn i Viborg under besættelsen var en omtumlet tilværelse.⁵

Bystyrets forhold til værnemagten var intrikat. På den ene side måtte problemerne løses. På den anden side ville man ikke lade sig kommandere med, og især i de sidste måneder blev fronten trukket hårdt op.

Folkestrejkerne i august 1943 berørte ikke Viborg. Men byen deltog i de landsomfattende 24-timers proteststrejker, der blev proklameret i august og september 1944. Således den 20. september, hvor alle arbejdspladser blev forladt i protest mod aktionen mod det danske politi; det fik den tyske kommandant til at forlange, at byrådet sendte højtaler-vogne ud i gaderne med opfordring til at genoptage arbejdet. Det nægtede man under henvisning til, at man var sikker på, strejken ville være slut næste morgen. Hvor man vidste det fra, kunne man ikke oplyse. Men den tyske kommandant tog svaret til efterretning, måske fordi også han havde lyttet til BBC's danske udsendelse, som ved frokosttid bragte Frihedsrådets parole om at begrænse strejken til én dag.⁶

I oktober 1944 besluttedes det at lukke alle restaurationer kl. 20, fordi politiet ikke længere fungerede. Da den tyske kommandant protesterede, søgte byrådet i første omgang at

finde et kompromis, men da de tyske fordringer atter skærpedes, tog man kontakt med amtmænd Herschend i Silkeborg, der repræsenterede den danske administration over for den øverstkommanderende for de tyske tropper i Danmark, og fandt ad den vej ud af, at kommandanten i Viborg ikke havde rygdækning hos sine foresatte. Så tog man alle indrømmelser af bordet. At man snart efter alligevel udvidede åbningstiden efter en henvendelse fra restauratørerne, var en anden sag. Der stod prestige på spil.⁷

I samme ånd nægtede byen snart efter at forhandle om den stadig stigende indkvartering af tropper og siden flygtninge. Man forlangte, at værnemagten benyttede sig af den ret til beslaglæggelse, den havde tiltaget sig under undtagelsestilstanden i efteråret 1943 – og stemplede dernæst beslaglæggelserne som folkeretsstridige!⁸

Krigens hverdag

For den menige borger meldte besættelsen sig først og fremmest som en ændring af dagligdagen.

Krigen berørte ikke byen direkte. Viborg slap for allierede bombardementer og generedes kun af luftkrigen, da løsrevne britiske spærreballoner i efteråret 1940 af vestenvinden blev ført ind over byen og med sine nedhængende kabler kortsluttede nogle højspændingsledninger.⁹ En række nætter lød sirenerne, når britiske fly passerede byen, og i begyndelsen begav mange sig til kælderen eller de offentlige beskyttelsesrum. Men som tiden gik og intet hændte, foretrak stadig flere at sove videre. Byen indgik i 1940 aftaler med Randers, Aalborg og siden flere byer om gensidig katastrofehjælp, men fik ikke brug for den. De nærmeste britiske bomber faldt natten mellem den 19. og 20. august 1941 på en mark lidt syd for Romlund. Seks i alt – utvivlsomt et fejlbombardement, hvis mål måske var Karup Flyveplads.¹⁰

Bygningen af Karup Flyveplads, som tyskerne kaldte Grove og i 1943 gjorde til kommandostation for det samlede tyske luftvåben i Danmark, begyndte allerede i maj 1940 og beskæftigede krigen igennem en vekslende, i perioder meget stor dansk arbejdsstyrke. Den ydede således et bidrag til at nedbringe den høje ledighed, der prægede de første besættelsesår. Der var ikke dengang nogen modvilje hos entreprenører eller arbejdere mod at »hjælpe fjenden«. Det var dagens vilkår, og myndighederne tilskyndede til det i erkendelse af, at samfundet ikke kunne overleve uden at

samarbejde med Tyskland, hvorfra bl.a. de livsvigtige leverancer af kul og råstoffer kom. Mange arbejdsløse blev også beskæftiget ved kommunale arbejder, navnlig udbedring af veje og anlæg af idrætspladser, som kun krævede få materialer, og som man under krigen kunne få store statstilskud til.

At Viborg økonomisk slap nogenlunde helskindet gennem besættelsen, skyldtes også, at landbrugets indtægter steg, så handel og håndværk nød godt af oplandets stigende efterspørgsel. I løbet af krigen blev kommuneskatten gradvis nedsat fra 12,5 til 9,6%, og endda var der hvert år overskud, når regnskabet blev gjort op.¹¹ Befolkningen voksede hurtigere end i de foregående årtier og havde ved folketællingen i 1945 passeret 20.000 (inkl. forstæder), ikke mindst på grund af den betydelige vækst i fødselstallet, der slog igennem i flere europæiske lande, og som ikke har fundet nogen bedre forklaring, end at børn var et af de få goder, der ikke var rationeret.¹²

Levevilkår

Rationer og varemangel satte præg på hverdagen. Ganske vist var Danmark et af de få besatte lande, der ikke i almindelighed manglede levnedsmidler. Mælk, kartofler og grøntsager var ikke rationeret og brød kun for at forhindre opfodring, da store statstilskud gjorde det billigere end korn. Men sukker var allerede sat på mærker i efteråret 1939. Det samme var kaffe, hvor rationen snart bestod af erstatningsprodukter af brændt byg. Så fulgte smør – og margarine, som forsvandt, da lagrene af oversøiske råvarer slap op. Af andre daglige fornødenheder blev også sæbe rationeret. Og petroleum til dem, der havde et absolut behov for det til opvarmning eller madlavning. Der kom ingen egentlig rationering af kød, men ved hjælp af særlige købekort skulle slagterne sørge for en rimelig fordeling blandt deres kunder.

Endnu flere varer forsvandt helt eller blev vanskelige at opdrive. Bananer og appelsiner blev i erindringen symboler på »de gode gamle dage«, som de krisefyldte tredivere nu blev kaldt. Mere generende var dog manglen på uld og bomuld, som blev erstattet af tekstiler, der i ikke ringe grad bestod af ingredienser som kradsuld – af opkradset stof – og den cellulose, der normalt blev brugt til papir. Under ét blev disse erstatningsprodukter kaldt cellulud, skønt denne betegnelse egentlig dækkede en tråd sammensat af ender af bomuld og kunstsilke, som slet ikke var så ringe. Men uan-

Påmindelse til biografpublikum i Kino-Palæet i Gravene. For at vanskeliggøre allierede flyvers navigation kom der straks den 9. april 1940 påbud om mørkelægning af alle vinduer. Alle former for medier blev taget i brug for at oplyse om de nye forholdsregler. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

set navnet krøb tøjet i vask eller blot regnvejr. Som årene gik blev også mangel på cykeldæk et stigende problem. Tyveri eller »skrælning« af cykler tog til, og der kunne tjenes en god skilling ved f. eks. på dyrskuedage at indrette en lille indhegning til bevogtet cykelstald.¹³

Dette ikke mindst fordi det største samfundsproblem under besættelsen var knapheden på energi og dermed også på transport. Der kom praktisk taget ikke olie til landet, og de sparsomme lagre blev forbeholdt læger, ambulancer og anden livsvigtig kørsel. Til erhvervsformål kunne man få installeret en generator, en slags kakkelovn, der fyredes med bøgeklodser eller andre brændbare materialer og trods manglende stabilitet i øvrigt garanterede, at hastighedsbegrænsningen – dengang 60 km i timen – blev overholdt. Men uden den energireserve, det danske samfund dengang besad i landbrugets 500.000 arbejdsheste samt et ukendt, men betydeligt antal heste i byerne, var det gået i stå.

Brændselssituationen ahang af kul fra Tyskland, og disse leverancer var altid knappe og betragtedes krigen igennem som usikre. Derfor blev de efter evne suppleret med brunkul og først og fremmest tørv. I Viborgs opland beskæftigede tørvemosen ved Rødkjærsbro og Sparkær flere hundrede mand. Et vidnesbyrd om den rådende usikkerhed finder vi i, at kommunen allerede i januar 1941 besluttede at sikre sig 30.000 tons tørv af næste sommers produktion for at have en tilstrækkelig reserve til forsyning af pensionister og andre, man havde et særligt ansvar for. I den følgende vinter overvejedes det at lægge en samlet plan for nødbespisning i tilfælde af, at gasværket måtte lukke af mangel på kul.¹⁴ Men trods alt klarede man sig igennem, indtil Hitler-Tysklands almindelige sammenbrud i den sidste krigsvinter gjorde en ende på forsyningerne. Den vinter frøs man – skønt den til alt held ikke blev så hård som de tre første, der i særlig grad er gået over i erindringen om disse år.

Kulturlivet

Det offentlige liv blev straks præget af den nationale bølge, der udløstes af besættelsen. Den 12. og igen den 25. august 1940 samledes 3-4.000 mennesker til alsang på Borgvold, og da Christian X den 26. september fyldte 70, kulminerede den nationale begejstring i festligheder over hele landet. Den følgende sommer søgtes succesen fulgt op med såkaldt algang til Rindsholm og hjem, dog med knap det samme held.¹⁵

Kulturlivet blomstrede i de første besættelsesår. Skønt pressen først 29. august 1943 kom under tysk censur, var det begrænset, hvad den kunne skrive om politiske emner, både af hensyn til besættelsesmagten, og fordi der under samlingsregeringen var borgfred mellem de vigtigste politiske partier. Det gav ledig spalteplass, og den kom i vidt omfang kulturstoffet til gode.

Samtidig voksede mødevirksomheden, delvis som led i den nationale bølge. Mange foreninger var særdeles aktive, og de politiske ungdomsforeninger dannede sammen med en række upolitiske paraplyorganisationen Dansk Ungdomssamvirke, der afholdt store og velbesøgte møder. Det var også i disse år, studiekredsene fik deres gennembrud. En af de foreninger, der brugte denne nye mødeform, var Danmarks socialdemokratiske Ungdom (DsU), og de kom en aften ud for en dramatisk oplevelse, da en tysk soldat gen-

Knapheden på brændstof kaldte fantasirige løsninger frem. Den kommunale lastbil kører på komprimeret slamgas fra rensningsanlægget. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Kongen blev det store nationale symbol under besættelsen. Christian X's 70-års fødselsdag den 26. september 1940 er den begivenhed, der til dato har kaldt flest mennesker på gaden. Ved det store folkemøde på Nytorv, anslog man, at 10-12.000 var mødt frem - noget over halvdelen af byens befolkning. Programmet var enkelt og ville ikke i dag have samlet noget stort publikum. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

nem vinduerne hørte tonerne af »Internationale«, vejrede forbudt kommunistisk virksomhed og alarmerede politiet, der tog alle deltagere med på stationen. Affæren kunne dog afsluttes med, at DsU fik pålæg om ikke mere at bruge denne sang.¹⁶

Den kulturelle interesse illustreres af Centralbibliotekets statistik. I 1939-1940 – opgørelsen fulgte finansåret, som dengang løb fra 1. april til 31. marts – udlåntes 106.000 bøger. Det steg det følgende år til 118.000 og i 1941-1942 til 131.000, og samtidig forøgedes antallet af lånere med næsten en fjerdedel. Derpå faldt udlånet igen og lå i 1944-1945 på samme niveau som før besættelsen. Samme billede tegner det gennemsnitlige antal besøg på læsesalen, der i januar 1942 kulminerede med over 100 pr. åbningsdag.¹⁷

Episoder

Det var politiets opgave i samarbejde med det tyske feltgendarmeri at hindre eller opklare de episoder, der uundgåeligt opstod, spændende fra fornærmelige tilråb til korporlig slagsmål. Enkelte var af mere alvorlig karakter. I 1942 blev en mand skudt af en vagt, da han ved nattetide gik ind på militært område, og i 1944 blev en mand skudt i Gravene efter at have generet en tysk vagtpost. I 1943 blev én dræbt ved vådeskud.¹⁸ Størst opsigt vakte dog en episode den 23. juni 1941, da en ung mand blev stukket ihjel med en bajonet under tumulter ved badeanstalten Kærvænget ved Nørresø.

Det var en god sommerdag, og blandt de mange gæster var en lille gruppe tyske soldater, der morede sig med at springe buk over hinanden. En dreng fandt på at løbe ind foran dem, så to faldt og slog sig, og de gav ham nogle øretæver. Det trak et par hundrede danskere til, og stemningen udviklede sig så truende, at de tyske soldater gik ind og klædte om og kom ud igen med bajonetterne fremme. Hvad derpå skete, var vidner og implicerede som altid ved den slags lejligheder uenige om. Men den tyske drabsmand hævdede, at han havde brugt bajonetten for at komme en overfaldet kammerat til undsætning, og værnemagten fastholdt, at han havde handlet i nødværge.

Episoden vakte en sådan forbitrelse i byen, at politiet i de følgende dage blev forstærket med 18 betjente fra Århus. Bystyret reagerede ved at lukke badeanstalten. Men da værnemagten protesterede, lod det sig dog af en udsending fra København overtale til at genåbne midt i juli, idet det lagde

Danske Mænd – for Hjem og Folk

Kæmp med i Waffen-SS

**Der antages: Mænd af nordisk Blod,
i Alderen 17–40 Aar**

Lønning, Husleje og Familieforsørgelse m. v. ydes

**Meld dig, men meld dig nu paa
HVERVEKONTORET i din By**

Også i Viborg var der nogle, der under krigen meldte sig til det i sommeren 1941 oprettede Frikorps Danmark eller andre enheder under Waffen-SS. At de blev dømt under retsopgøret, har siden været kritiseret, da det ikke havde været ulovligt, da de meldte sig under krigen. Frihedsrådets begrundelse var, at det også dengang i befolkningen havde været opfattet som landsforræderi, hvilket utvivlsomt var rigtigt.

vægt på, at tyskerne havde givet en indrømmelse, da drabsmanden havde forladt byen, og det samme i øvrigt var tilfældet med en pige, der var sammen med de tyske soldater, og som vreden i særlig grad havde været rettet imod.¹⁹

I senere beretninger er hun tillagt forskellige roller i episodens udvikling, som hverken stemmer med det danske eller det tyske politis undersøgelser. Blot det, at hun var sammen med de tyske soldater, var nok til, at hun blev genstand for vrede tilråb. Få kom så hårdt i klemme som kvinder, der foretrak »de fremmede«. I besættelsens første dage blev det faktisk forsøgt at hindre samkvem. Den 14. april 1940 blev to tyske soldater idømt 3 dages kvarterarrest, fordi de var set i samtale med danske piger.²⁰ Men i længden var en sådan kurs umulig, og de berørte kvinder blev uden smålig skelen til forholdets karakter stempet som »tyskerpiger« og »felt-madrasser«.

Samarbejdet med det tyske militærpoliti betegnede politimesteren i Viborg i hele perioden som »godt«, da han kunne konstatere, at også tyske soldater, der forbrød sig ved tyverier ude i byen eller på anden måde, blev straffet for det.²¹ I et enkelt tilfælde blev forbrødringen total, nemlig da det nazistiske Frikorps Danmark, der var oprettet ved Ruslandskrigens udbrud, den 28. april 1942 ville lade nogle medlemmer

i uniform reklamere for et hvervemøde ved at bære plakater gennem byen. Frikorpset tilhørte ikke værnemagten, men konkurrenten Waffen-SS, så det danske politi fik frie hænder til at arrestere plakatbærerne, og den øverstkommanderende for de tyske tropper i Danmark nævnte i en indberetning til Berlin affæren i Viborg som en grov provokation – skønt den egentlig endte fredeligt, da politiet uden indsigelse fik plakaterne udleveret og derfor undlod at foretage anholdelser.²²

Det dansk-tyske politisamarbejde kom også til at omfatte efterforskning efter sabotage og andre former for modstand og har derfor været omstridt. I Viborg blev en enkelt brandsabotage uden forbindelse med den organiserede modstand opklaret i sommeren 1943 og gerningsmændene idømt et års dansk fængsel.²³ Dette samarbejde ophørte ved regeringens afgang den 29. august 1943. Derefter deltog det danske politi – i øvrigt som det eneste i det besatte Europa – ikke i bekæmpelsen af modstand.

Modstandsbevægelsen

Den modstandsbevægelse, der organiseredes i 1942-43 og ved dannelsen af Frihedsrådet i september 1943 fik en fælles

Togafsporing ved Rindsholm den 6. september 1944. At kun de fire bageste vogne - og ingen af de tyske - blev afsporet, var af mindre betydning, da hensigten var at blokere jernbanen i en længere periode. Jernbanesabotage krævede stor præcision, da et godstog i langsom fart kunne passere et mindre skinnebrud. I juli 1944 mislykkedes en afsporing ved Rindsholm station, fordi to bomber var anbragt for langt fra hinanden. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

overbygning, lå kun delvis i forlængelse af de første års nationale bølge. Var denne udtryk for en national koncensus, som til syvende og sidst bundede i, at alle – bortset fra de få nazister – holdt med de allierede og håbede på tysk nederlag, gik den aktive modstand et skridt videre og stræbte efter at yde et dansk bidrag til den allierede sejr. Det måtte nødvendigvis bringe den på kollisionskurs med de danske myndigheders bestræbelser på at komme overens med besættelsesmagten, og skønt modstanden efterhånden fik større politisk bredde, skal dens udspring derfor i Viborg som i det øvrige land søges blandt de partier og grupperinger, der stod uden for det samarbejde, der blev indgået mellem Rigsdagens demokratiske partier i april 1940. Det vil især sige kommunisterne, partiet Dansk Samling, der ved valget i marts 1943 blev repræsenteret i Folketinget, og udpræget forsvarsorienterede kredse, der nægtede at acceptere kapitulationen den 9. april 1940.²⁴

I Viborg²⁵ var Dansk Samling særdeles aktiv, og det var gennem dette parti, to nybagte studenter fra Katedralskolen, Chr. Ulrik Hansen og Erik Nyemann, kom til at deltage i en af de første modtagelser af faldskærmsfolk fra England ved Farsø natten til den 1. august 1942. Faldskærmsfolkene var udlandsdanskere, der af den britiske sabotageorganisation SOE (Special Operations Executive) var uddannet til at operere bag fronten og danne bindeled til den danske modstandsbevægelse. Ved Farsø kom tre faldskærmsfolk godt ned, mens det medbragte materiel faldt 10 km fra pladsen og gik tabt. Også kommunisterne var tidligt aktive og dannede i samarbejde med borgerlige kredse samme år det tværpolitiske Frit Danmark, hvis første opgave var at udbrede det illegale blad af dette navn. Også foreningen Nationalt Værn, som var stiftet af tidligere frivillige i den finske vinterkrig, blev en vigtig rekrutteringsbasis, og det samme gjaldt Terrænsportsforeningen, der blev oprettet i december 1941 med sit væsentligste udspring i Sct. Georgsgilderne, men på initiativ af kaptajn C.-G. G. Schöller, som var tilknyttet Hærens Efterretningstjeneste og siden blev chef for den illegale hær i Region I – Nordjylland.²⁶

Den menige viborgenser stiftede først bekendtskab med modstandsbevægelsen gennem de landsdækkende illegale blade, som begyndte at cirkulere i 1942 og siden blev suppleret af fire lokale aflæggere.²⁷ I sommeren 1943 fulgte de første sabotagehandlinger, deriblandt fire i august og to i september, som var særlig interessante, fordi den tekniske

Christian Ulrik Hansen (1921 - 1944). Henrettet i København den 23. juni 1944. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Kaptajn (senere oberst) C.-G.G. Schöller (f. 1903). Chef for modstandsbevægelsens Region I. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

undersøgelse viste, at der var brugt materiel af engelsk fabrikat.²⁸ Det dokumenterede, at de endnu fåtallige lokale modstandsgrupper nu stod i kontakt med SOE, og en faldskærmsmand var da også i sommeren 1943 indlogeret i Viborg. Han blev i efteråret afløst af en anden, som imidlertid blev arresteret af tysk politi under et besøg i Århus, hvad der i januar 1944 førte til arrestation eller flugt af flere ledende modstandsfolk.²⁹

I det samlede mønster fik Viborg først og fremmest betydning som center for britiske nedkastninger af våben og sprængstof. I alt ca. 50 af disse natlige operationer fordelt på 20 pladser i byens omegn blev vel gennemført, de fleste i krigens sidste uger, hvor fronten rykkede nær, og den illegale hær derfor blev forsynet med våben i større antal.³⁰ Opbygningen af militære grupper, de såkaldte M-grupper – der dog i Viborg kaldtes S-grupper – påbegyndtes omkring årsskiftet 1943-1944 og omfattede ved befrielsen i alt 480 mand i Viborg og nærmeste omegn.³¹ Denne styrke var beregnet til at blive sat ind i operationer tæt bag den tyske front, hvis denne nåede ind på dansk område, en situation, der lykkeligvis ikke indtraf. Sin hovedindsats kom den i stedet til at yde efter den 5. maj 1945, hvad der gav anledning til den udbredte, men fejlagtige opfattelse, at den mest bestod af mænd, der først havde meldt sig til modstandsbevægelsen ved befrielsen.

Sabotagen blev efter et års pause genoptaget i august 1944, og frem til befrielsen er i Viborg registreret 13 sabotagehandlinger, hovedsagelig mod danske virksomheder, hvis produkter formodedes at komme besættelsesmagten til gode.³² Som gengældelse foretog det tyske sikkerhedspoliti sprængninger af andre bygninger, som formentes at have været anvendt af modstandsbevægelsen, bl.a. på Hjultorvet og i Sct. Mathias Gade.³³ Af betydeligt større omfang blev jernbanesabotagen, der i krigens sidste måneder samledes i en landsdækkende offensiv rettet mod tilbagetrækningen af tyske tropper fra Norge. På strækningerne mellem Viborg og Struer, Langå, Herning og Løgstør blev i alt foretaget 868 sprængninger og 12 afsporinger eller forsøg på afsporinger af tog.³⁴ At resultatet siden har vist sig ikke at have stået mål med anstrengelserne, skyldtes ikke sabotagens udførelse, men mangler i den overordnede planlægning, den komplicerede koordination af sprængninger i øst og vest, der var nødvendig for at lamme trafikken ned gennem Jylland.³⁵

Mod befrielsen

Krigens sidste måneder prægedes af stigende tysk selvtægt. Samarbejdet med byrådet var som nævnt brudt sammen, og garnisonen bestod efterhånden kun af tropper, der ikke var egnet til tjeneste ved fronten. Disciplinen slappedes, og nederlagene udløste frustration. Sådan må man forklare, at det 22. februar 1945 i Sct. Mathias Gade kom til krigens mest omfattende skyderi i Viborg. Nogle tyske soldater, der åbenbart mente sig truet eller angrebet, skød vildt omkring sig, dræbte to og sårede adskillige tilfældigt forbipasserende og foretog en razzia i den nærmeste ejendom. Nogen konkret anledning synes de ikke at have haft.³⁶

På dansk side blev det modstandsbevægelsen, der kom til at dominere opinionen. Den opfattelse, at Danmark var i krig, og at ethvert samarbejde med besættelsesmagten var en hjælp til fjenden, voksede sig stærk i takt med, at stem-

Hvidmalede busser fotograferet på Rutebilstationen den 18. april 1945. Otte Viborgchauffører fik i krigens sidste dage lejlighed til at opleve Det tredje Rige i sin opløsning. Med kort varsel kørte de sydpå for at afhente danske og norske koncentrationslejr-fanger, som ved den såkaldte Bernadotteaktion var blevet samlet i Neuengammelejren ved Hamborg, og som de hjalp med at transportere videre til Sverige. Synet af udhungrede KZ-lejrfanger åd sig ind i bevidstheden. Syd for grænsen var generatorbrænde iøvrigt ikke noget, man købte for penge, men for smør. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Til Viborg Bys Borgere!

Efter Ordre fra Modstandsbevægelsens Side er der i Dag indledet en politimæssig Aktion mod de landsforræderiske Elementer, som udgør en Trusel mod den offentlige Sikkerhed i den kommende Tid.

Lokalkomitéen for Viborg har efter nøje Undersøgelse udpeget en Række Personer, som ved deres aktive Deltagelse i den tyske Undertrykkelse under Besættelsen eller ved deres Medlemsskab i nazistiske Organisationer har vist sig farlige for Genoprettelse af Ro og Orden.

Disse Personer vil blive taget i Forvaring af vore væbnede Styrker. Mod Krigsforbryderne vil der til sin Tid blive rejst Til-tale paa lovfølgelig Grundlag efter Myndighedernes nærmere Bestemmelser, **men indtil videre er der kun Tale om In-ternering under betryggende og forsvarlige Forhold.** Enhver, som retter sig efter Modstandsorganisationernes Anvisninger, vil blive sikret mod Overlast, **men Modstand vil blive brudt med alle nødvendige Midler.**

Saa længe Aktionen staar paa, maa Befolkningen holde sig i Ro. De Styrker, som er sat ind, er fuldt tilstrækkelige til Formaalet. Der maa ikke paa nogen Maade lægges dem Hindringen i Vejen, **men enhver Børgers maa paa Opførdning bistaa Ordensmagten med Oplysninger**

Al unedig Færdsel paa Gader og Veje maa undgaaes, saalænge Aktionen staar paa.

Al egenmægtig Indgriben overfor formodede Landsforrædere, ethvert Forsøg paa privat Lynchjustits vil blive bekæmpet.

Befolkningen maa udvise samme værdige Holdning og samme mønsterydige Selvdisciplin i Dag som i de forløbne Aar.

Viborg, den 5. Maj 1945.

Danmarks Frihedsraads Lokalkomité
for Viborg

Modstandsbevægelsens Byledelse
i Viborg

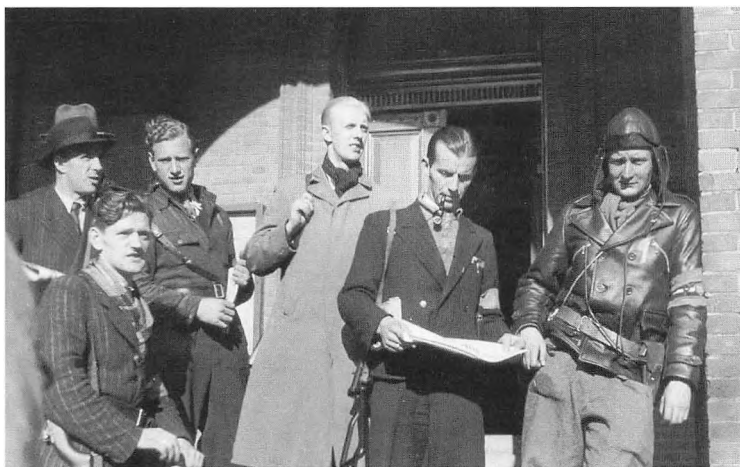
Dette opslag fra modstandsbevægelsens civile og militære ledelse blev opklæbet på centrale steder i Viborg om morgenen den 5. maj 1945. Plakat: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

ningslejet registrerede sejrens nærhed. I Viborg fik dette dramatiske følger.

Aage Philipsen var blevet borgmester i 1943 og nød høj respekt, også i den socialdemokratiske opposition.³⁷ Han havde imidlertid et automobilværksted, som gennem hele besættelsestiden havde udført reparationsarbejde for værne-magten, og for det blev han nu heftigt angrebet i den lokale illegale presse, som krævede hans afsked. Han bad da den konservative byrådsgruppe om et tillidsvotum, idet han henviste til, at han jo ikke var anklaget for noget, ikke alle havde vidst, da han blev valgt, og da den tøvede med at give ham det, valgte han selv at gå af. Den 23. april udtrådte han af byrådet og blev som borgmester afløst af sin partifælle Egon Lauritzen.³⁸ Det var en affære, ingen siden var rigtig stolte af, men symptomatisk for atmosfæren i ugerne omkring befrielsen.

Befrielsen og retsopgøret

Formelt kapitulerede den tyske garnison i Viborg først den 7. maj 1945, da en engelsk officer kom til byen og kunne tage imod overgivelsen. Men den var en realitet allerede om aftenen den 4. maj efter meddelelsen over den engelske radio,

En gruppe frihedskæmpere i maj 1945. Trods under militær kommando bevarede modstandsbevægelsen en afslappet, civil karakter, som det fremgår af billedet. Modstandshærens vigtigste opgaver ved befrielsen blev bevogtning af værker og andre offentlige bygninger samt arrestationer, som politiet dog overtog den 14. maj. Og endelig soldatens vanligste beskæftigelse: at vente. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Rådhuset den 5. maj 1945. Rygter om, at værnemagere og »tyskertøse« ville blive arresteret og bragt til rådhuset, fik folk til at stimle sammen i tusindvis. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

og få timer senere henvendte kaptajn Schöller sig på kaserne og fik kommandantens tilsagn om at holde alle soldater inde. I Viborg forløb befrielsesdagene, uden at det kom til dansk-tyske episoder.

Næste morgen dukkede modstandsfolkene op i gaderne, ikke med de gængse blå-rød-hvide armbind, som var bortkommet, men med grønne armbind af egen fabrikation.³⁹ Deres mest iøjnefaldende opgave var interneringer af danske, som enten var omfattet af det kommende retsopgør eller kunne tænkes at blive udsat for lynchjustits. Aktionen blev ledet af Frihedsrådets lokalkomité, der var oprettet i 1944 og bestod af repræsentanter for de store modstandsorganisationer og – lidt specielt for Viborg – også lederen af den socialdemokratiske byrådsgruppe. Kl. 8 om morgenen den 5. maj mødtes den med byrådets økonomiudvalg, der gav tilsagn om praktisk og økonomisk hjælp.⁴⁰

Retsopgøret var vendt mod dem, der var gået i tysk tjeneste eller hvis handlemåde i øvrigt opfattedes som landsforræderi. Det strakte sig over de første efterkrigsår, og som

sæde for Vestre Landsret kom Viborg til at spille en hovedrolle i det. Den markeredes navnlig ved, at 17 henrettelser blev foretaget i Undallslund mellem oktober 1946 og juli 1949, udført af frivillige politifolk fra hele Jylland.⁴¹

En særlig omstridt side af retsopgøret var processerne mod firmaer, der på anstødelig måde havde lukreret af den tyske besættelse, de såkaldte værnemagere. I befrielsessommerens hede blev det glemt, at økonomisk samarbejde med besættelsesmagten havde været en betingelse for, at det danske samfund kunne fungere, og næsten enhver forbindelse med »fjenden« blev suspekt. I juli 1945 blev Viborg byråd af den lokale modstandsbevægelse præsenteret for en liste over personer og firmaer, der måske kunne forvente at blive anklaget for værnemageri. Den omfattede ikke mindre end 86 navne, altså utvivlsomt alle, der havde haft en eller anden forretningsmæssig forbindelse med tyskerne. Ikke desto mindre vedtog byrådet at pålægge sine enkelte udvalg så vidt muligt at foretrække andre firmaer ved indkøb eller arbejder for kommunen.

I november blev beslutningen om at undgå »såkaldte værnemagere« imidlertid omgjort. Udvalgene blev stillet frit. Måske er det tilfældigt, men i byrådets arkiv ligger i samme pakke som denne sag et gennemslag af et brev fra maj 1940, hvori byen opfordrede et firma, der havde fået en leverance til Karup Flyveplads, til at søge underleverandører i Viborg, som havde mange arbejdsløse håndværkere i den pågældende branche.⁴² Hukommelsen var i hvert fald vendt tilbage. Det var i færd med at blive hverdag.

Nummerplade fremstillet til en af de få biler, som den lokale modstandsbevægelses ledere havde til rådighed. Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Byplaner, byggeri og arkitektur

af Henning Ringgaard Lauridsen og
Thomas Meedom-Bæch

I vente-position

Viborgs fysiske rammer ændrede sig kun lidt i 1940'erne. Under krigen og i de første efterkrigsår var det yderst vanskeligt at skaffe materialer til byggeri og andre anlægsopgaver. Imens voksede bolignøden, omend den politiske vilje til at få byggeri i gang ikke manglede. Allerede i 1941 havde byrådet købt godt 200.000 m² af Rs. Brostrøms Planteskole nord for Katedralskolen for at sikre det til boligområde, når tiderne blev mere gunstige. Kvarteret fik senere navnet Digterparken. Samme år opkøbte kommunen også Løgstrupstoft syd for Sct. Jørgens Vej til boligformål.¹

Kommunen forsøgte også at udnytte de muligheder for socialt boligbyggeri, som en ny boliglovgivning fra trediverne åbnede op for. Lovgivningen gav kommuner og boligforeninger adgang til gunstige statslån til boligbyggeri, og derfor stiftedes Boligselskabet af 1940 i Viborg – senere Boligselskabet Viborg – på socialdemokratisk initiativ lige efter nytår 1940, og i marts 1942 fulgte Erhvervsrådet efter med dannelsen af Erhvervsrådets Boligselskab. Begge selskaber skulle komme til at sætte deres markante præg på efterkrigstidens Viborg.

Boligselskabet Viborg nåede inden krigsudbruddet at få sit første byggeri i gang. Det fandt sted på Sct. Laurentii Vej, hvor fire længer rækkehuse med fire boliger i hver blev opført. Boligerne var hver på 100 m² med en lille have til hver lejlighed. Lejlighederne er stadig stærkt eftertragtede og fremstår som et rendyrket eksempel på socialt boligbyggeri, når det er bedst. Arkitekt var Jens Madsen, der startede egen tegnestue i Viborg i 1931 efter i en årrække at have været ansat hos Søren Vig-Nielsen, den toneangivende Viborgarkitekt i århundredets første tredjedel. Jens Madsen kom til at tegne mange betydende bygninger – ikke mindst for Boligselskabet Viborg.

Erhvervsrådets Boligselskab engagerede også Jens Madsen til dets første byggeri i 1942-1943, tre boligblokke med i alt 24 lejligheder ved Gl. Skivevej. Disse boliger var

præget af krigens mangelsituation og havde hverken badeværelser, centralvarme eller altaner. Placeringen i byens udkant med lys og luft var dog attraktiv, og børn var der i så store mængder, at blokkene døbttes Gummiløs.²

Planlægning i de første efterkrigsår

Den 10. juni 1947 vedtog Viborg byråd en dispositionsplan, der skitserede kommunens ønsker til udviklingen i de næste 50 år. Nøgleordene i planen var den store boligmangel, vej- og trafikforhold og behovet for udflytning af større erhvervsvirksomheder fra bykernen.

Dispositionsplanen kunne pege på en række initiativer. Nye industriarealer var reserveret syd for baneterrænet ved Middagshøjvej. Byggemodningen af de nye boligarealer Digterparken, Løgstrups Toft (Sct. Mikkelsgård) og et nyt stykke ved Sct. Laurentii Vej var i gang, og en såkaldt partiel byplan anviste en gennemgribende sanering i Ll. Sct. Mikkel's Gade, herunder anlæg af en moderne færdselsåre mellem Sct. Mathias Gade og Århusvej og en større udvidelse af Sindssygehospitallet.

Planen skitserede også ønskerne til nye kommunale institutioner. I Grønnegade ville byrådet bygge en varmtvandsbadeanstalt med tilhørende svømme- og sportshal. I det nye kvarter Digterparken skulle en Nordre Skole opstå, mens en ny Søndre Skole skulle placeres på hjørnet af Koldingvej og den nyanlagte Marsk Stigs Vej.

Byen skulle også have nye grønne områder, idet den nye Digterparken var på tegnebrættet og en 25 ha stor, skovagtig park var projekteret ved Katmose i byens vestlige udkant. Planen så også optimistisk på muligheden for at etablere sportstræningsbaner ved Kirkebækvej, hvorimod den forudså protester mod at anlægge en offentlig sti langs Nørresøs vestside.³

Viborg kommune regnede i øvrigt med en befolkningstilvækst på ca. 12.000 frem til årtusindskiftet, således at Viborg by i år 2000 skulle have et indbyggertal på ca. 32.000 (i 1997 er indbyggertallet i byen, incl. Houlkær, 32.242).

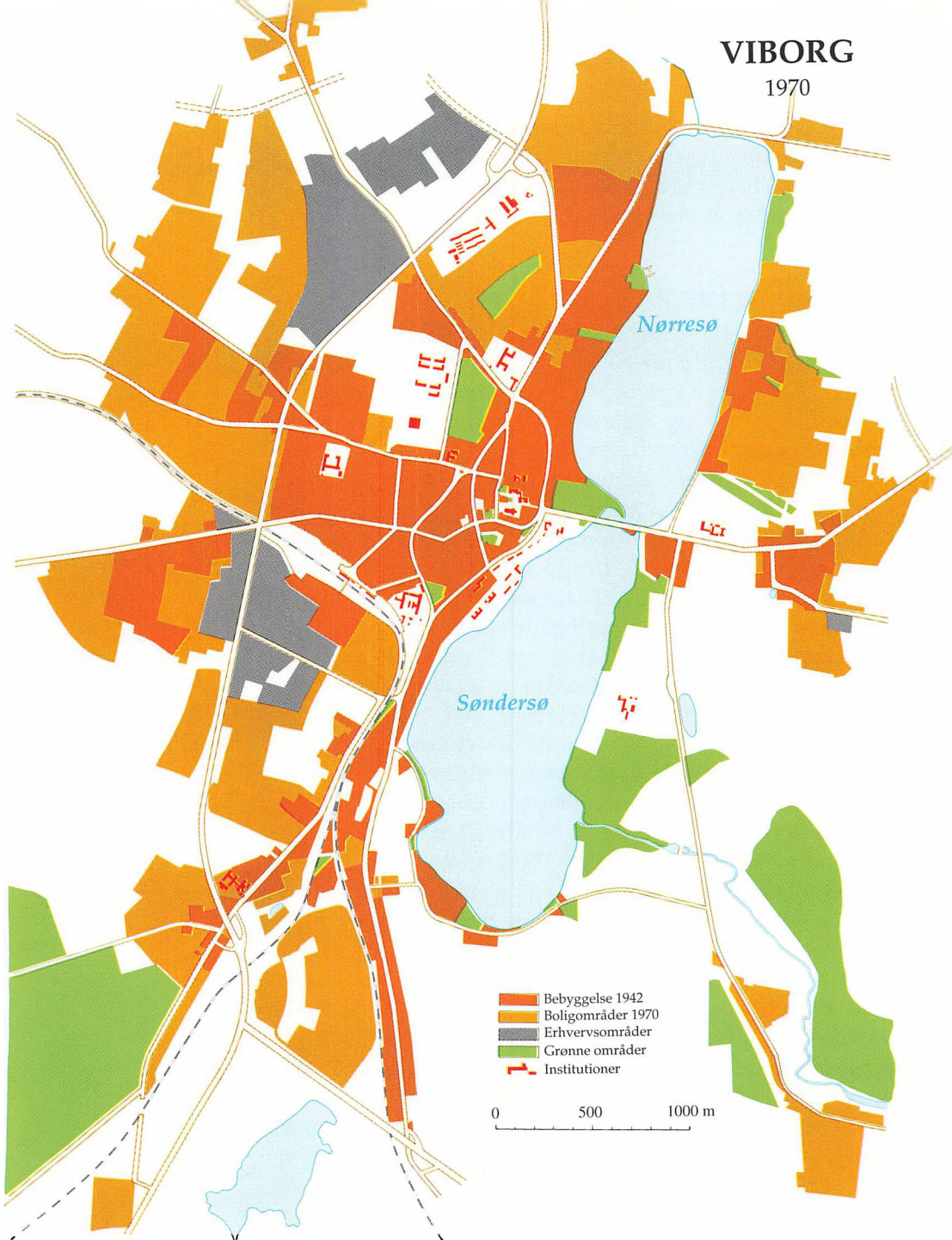
Ikke alle planens dele blev ført ud i livet. Hverken skov i Katmose, sti langs Nørresøs vestside eller svømmehal i Grønnegade blev nogensinde fritidstilbud for Viborgs borgere, og Søndre Skole blev liggende, hvor den lå. Derimod betød realiseringen af planen for Digterkvarteret, at Viborg i halvtredserne fik vokseværk mod nord.

Boligblokkene på Sct. Laurentii Vej var i 1940'erne og 1950'erne forbeholdt børnerige familier. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

VIBORG

1970

Viborg 1970. Viborg bys areal blev omtrent fordoblet mellem 1940 og 1970. Flere af de nye villakvarterer i nordbyen og vestbyen havde deres oprindelse i haveselskaber, som blev stiftet i det første årti efter krigen. Under 1960'ernes byggeboom var det almennyttigt etagebyggeri samt ikke mindst typehuse, som bredte sig i alle retninger. Adskillige lokale håndværksmestre blev typehusentreprenører, og periodens skattepolitik og inflationsøkonomi sørgede for at finansiere en stor del af udgifterne ved at være parcellist.

Digterparken under opførelse i 1950. Vinderprojektet foreslog en markant randbebyggelse med forskudte blokke langs arealets afgrænsning mod H.C. Andersens Vej, B.S. Ingemanns Vej og Aalborgvej samt et antal fritliggende huse grupperet i parkanlæggets midte, alt med en forbilledlig udnyttelse af det smukke, kuperede terræn. De private villaer nederst i billedet blev næsten alle indrettet med to lejligheder på grund af den store bolignød. Vandhullet midt i billedet, »Møllers dam«, skulle blive en populær skøjtebane for børnene i det nye kvarter. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Grundlaget for det nye boligkvarter Digterparken var en landsdækkende arkitektkonkurrence, som Viborg byråd og Boligselskabet Viborg udskrev i 1944. Området skulle være Viborgs hidtil største samlede bebyggelse med i alt 383 lejligheder, garageanlæg, butikcenter og tilhørende parkanlæg, og på det store areal mellem parken og Aalborgvej blev der plads til et stort antal en- og tofamiliehuse.

Der kom mange konkurrenceforslag, hvoraf bemærkelsesværdigt mange var fra yngre arkitekter – alle præmierede forslag var således udarbejdet af arkitekter under 30 år. Den 11. januar 1945 kunne resultatet af konkurrencen offentliggøres, og vinderne blev arkitekterne E. H. Rasmussen, T. Miland Pedersen og fru Ruth Speyer, alle fra København. Havearkitekt blev professor C. Th. Sørensen, vel nok landets betydeligste, og han skabte her et meget smukt parkanlæg, der rummede mange usædvanlige og sjældne træer og planter fra planteskolejeer Brostrøms samling.

Efter mange forhandlinger og ændringer – bl.a. valgte man at udelade de lave huse – udarbejdedes detailprojektet til første etape bestående af syv blokke i tre etager plus kælder placeret ved hjørnet B. S. Ingemanns Vej/H. C. Andersens Vej indeholdende 155 lejligheder i forskellige størrelser og indretning, men alle forsynet med moderne bekvemmeligheder som badeværelse, affaldsskakt, køleskab, fælles vaskeeri og eget centralvarmeanlæg.

Borgmester Egon Lauritzen samt K. Hansen og Peter Aarestrup fra Boligselskabet Viborg kunne den 15. maj 1947 tage de første spadestik. Spaden havde messingblad med de tre herrers navne indgraveret og skaft af cubamahogni, arbejdersongkoret Vulcan sang firstemmigt, og der var stor festivitas.⁴

I januar 1949 kunne beboerne flytte ind i de første 36 lejligheder, der i begyndelsen blev betragtet som velhaverbyggeri. Det blev dog hurtigt mere og mere eftertragtet at bo i de velindrettede lejligheder i de attraktive omgivelser, og i 1954 lykkedes det boligselskabet at få forhåndstilsagn om statslån til yderligere to blokke med i alt 66 lejligheder, der ligeledes blev projekteret af de tre vindende arkitekter fra København, om end nu i samarbejde med arkitekt J. M. Danielsen, Viborg. Ved de efterfølgende etaper trådte de københavnske arkitekter ud, og det blev J. M. Danielsen, der i 1962 afsluttede det store byggeri med opførelsen af de gule blokke langs Gl. Aalborgvej.

Moderne metoder og materialer begyndte at præge boligbyggeriet i disse år. I 1955 påbegyndte Erhvervsrådets Boligselskab opførelsen af Klostervænget, det første almennyttige byggeri i Danmark opført som 100% montagebyggeri, projekteret af de unge arkitekter Fritz Madsen og Svend Frandsen.

I Viborgs midtby var Det Danske Hedeselskabs imponerende hovedbygning blevet for trang, og i 1952 indbød selskabet til en offentlig arkitektkonkurrence om en ny administrationsbygning placeret i Hjultorvets nordøstlige hjørne, hvor Torvecaféen dengang lå. Blandt 84 indkomne forslag tildeltes førstepræmien arkitekt Erling Zeuthen Nielsen, København, for en uhyre velproportioneret firelænget bygning, der på fornem vis tilpasser sig Hjultorvets stærkt skrånende terræn og de omgivende bygninger. Det var et krav fra Hedeselskabets side, at den klassicistiske hovedbygning stadig skulle være torvets dominerende. For at tilgodese bygherrens omfattende pladsbehov var det imidlertid nødvendigt at bygge

Hedeselskabets nye bygning på Hjultorvet. Den gamle bladkiosk på torvet er fjernet og erstattet af telefonboks og pølsebod. Torvet var i 1961, da billedet blev taget, en attraktiv parkeringsplads i midtbyen og holdeplads for busser og rutebiler. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

i tre etager, hvilket ville medføre en gesimshøjde adskilligt højere end hovedbygningens. Derfor blev gesimsen trukket helt ned over den øverste vinduesrække, som desuden kun er to tredjedele af de øvrige vinduesbånds højde. Indretningen blev planlagt med et vindue for hver arbejdsplads – hver mand sit vindue – og bygningen er projekteret i et modulsystem, der bestemmer alt fra facadernes fagdeling til størrelsen på brevordnerreoler.

Huset er opført som en jernbetonskeletbygning med facadeudfyldninger af gasbeton og med facadedelinger trukket i okkerfarvet puds. Bygningen, der stod færdig i 1958, er stadig Viborgs fineste eksempel på vellykket infill i den ældre bygningsmasse, om end en nyere tilbygning i nogen grad forstyrrer den disciplinerede og kultiverede facade mod torvet.⁵

Ved Borgvold erstattedes den nedbrændte pavillon Salonen i 1956 af en ny, tegnet af arkitekterne Jens og Fritz Madsen. Bygningen blev i 1990 ombygget til ukendelighed af arkitekterne Hougaard Nielsen & Nørgård Pedersen.

Blandt de relativ få enfamiliehuse, som opførtes i 1940'erne, hørte en fin rækkehusbebyggelse ved Sct. Olufs Bakke, opført 1941 af murermester Jensen Aaris, og ved Henrik

Gerners Vej, hvor Boligselskabet Viborg byggede 26 parcelhuse tegnet af tre arkitekter for variationens skyld. De tre var Jens Madsen, Axel Petersen og S. Møller, der, på trods af variationerne i planløsningerne, i fællesskab formåede at skabe en smuk helhed.

Villabyggeriet bestod stadig i stor udstrækning af såkaldte statslånhuse, et begreb, der eksisterede i perioden 1938-1958 med baggrund i Lov nr. 153 af 13. april 1938 om lån til boligbyggeri. Den typiske villa var i en etage med sadeltag, hvide vindskeder og vinduer uden sprosser – i virkeligheden en moderniseret udgave af 1920'ernes muremesterhus.

Udflytning og sanering

Kommunens ønsker om at flytte de større erhvervsvirksomheder ud fra bymidten samt tiltrække nye virksomheder førte i 1950 til, at industriarealer nær jernbanen syd for Middagshøjvej blev gjort klar. Vest for Ringvejen reserveredes også i 1955 et håndværkerareal mellem Holstebrovej, Ringvejen og Falkevej, alt imens de første etaper af den ny ringvej blev anlagt, så hovedvej 13 kunne ledes uden om byen.

Byrådet havde store forventninger til de nye industriarealer på grund af deres gunstige beliggenhed ved Ringvejen og jernbanen, men først med den økonomiske højkonjunktur, der satte ind efter 1957, kom der for alvor gang i industribyggeriet. Gennem tressernes velstandsår gik det til gengæld stærkt. I 1959 havde kommunen inddraget nye arealer mellem Kirkebækvej og Gl. Skivevej, men da efterspørgslen fortsatte, udlagde kommunen også arealerne langs Skivevej mod Engelsborg til industriformål.⁶

I 1950'erne blev saneringsplanerne for Ll. Sct. Mikkels Gade-kvarteret det helt varme debateme. Byrådets planlægning tilgodeså Sindssygehospitalets behov for modernisering og udvidelse, idet hele den østlige side af gaden skulle ryddes og overlades til hospitalet, mens husene på den vestlige side skulle rives ned og erstattes af nye. Samtidig skulle Ll. Sct. Mikkels Gade og Sct. Leonis Gade udvides til hovedtrafikåre mellem Sct. Mathias Gade og Århusvej.

Planen rejste højrøstede protester. Kritikerne mente, at den foreslåede sanering var alt for hårdhændet over for det gamle arbejderkvarter, og det nye hospitalsbyggeri samt vejføringen ville afskære byens adgang til Sønderløse. I stedet foreslog de en flytning af Sindssygehospitalet til Marsk Stigs

Rundebænken på hjørnet af Sct. Ibs Gade og Randersvej var kendt som byens samlingssted for folk, der tog sig tid til lidt hyggesnak og sladder. Mange viborgensere har også gjort holdt for at købe is i kiosken på modsatte hjørne. I forbindelse med udvidelsen af gadeforløbet blev træet med rundebænken den 6. december 1968 fjernet, og et stykke provinsidyl forsvandt. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Vej, en lempeligere reovering af beboelseskvarteret og en ringvej uden om Søndersø. En protestindsamling fik godt 2.100 underskrifter.⁷

Alligevel fastholdt byrådet planen, men det trak ud med dens gennemførelse. Først i 1957 kom der gang i nedrivningen, idet der ikke tidligere kunne skaffes alternative boliger til gadens beboere. Ventetiden sikrede også Sct. Leonis Ga-

des overlevelse, idet en ny debat resulterede i en ny linjeføring af Ll. Sct. Mikkel's Gade gennem Viborghallens have ud til Sct. Mathias Gade. I slutningen af 1960'erne var det nye vejforløb gennemført, og næste trin i skabelsen af den indre ringvej blev udvidelsen af Sct. Ibs Gade, der fandt sted i 1969-1970.

Vækstens årti

I 1960'erne fik stadsingeniørens kontor travlt med at revidere dispositionsplaner og udforme nye bydelsplaner. Velstandens årti skabte en hidtil uset byggeaktivitet, idet tusindvis af mennesker realiserede drømmen om at købe eget hus eller flyttede i en moderne lejlighed.

Byggemodning af nye industri- og beboelsesområder krævede en udvidelse af kloaknettet, dels mod nordvest helt til Engelsborg, og dels mod syd til Liseborg og Tegllmarken. Viborg bredte sig ud mod alle verdenshjørner: På Søndermarken opstod blomsterkvarteret mellem Koldingvej og Ringvejen, Tegllmarken blev udstykket i parceller, og Findestrupvej fik enfamiliehuse, mens Erhvervsrådets Boligselskab opførte boligblokke i Ellekonedalen. I vestbyen bredte parcelhusene sig i fuglekvarteret, og i Vestervang, hvor haveselskaber i halvtredserne skabte beskedne villaer, kom der nu boligblokke langs Vestervangsvej og typehuse længere mod vest. I den nordlige bydel fortsatte væksten i gudekvarteret, og på østsiden af Nørresø voksede kvarteret med de mere mondæne villaer. Parcelhuset blev i tresserne den foretrukne boligform, og populariteten holdt sig. I 1974 afholdtes en stor bygge- og boligudstilling, Ny bolig 74. Her kunne de besøgende se i alt 38 huse opført i Asmild på det, der nu hedder Kildebakken. En stor del af disse parcelhuse, var – ligesom i andre kvarterer – bygget af lokale bygmestre og håndværkerkonsortier som murermestrene Brdr. Klausen, Viggo Holm & Søn, Weirsøe & Sønner og Kaj Romby Larsen.

To landsbyer fik status af forstæder til Viborg. Overlund mere end tredoblede sit boligområde, og Bruunshåb fik parcelhuskvarterer både i ådalen omkring Høgevej og på høje-
ne vest for skolen. Snart fulgte Hald Ege og Birgittelyst efter med nyanlagte villaveje og nybyggede parcelhuse.

1960'erne blev også boligselskabernes storhedstid. Boligselskabet Viborg byggede i årtiets begyndelse 11 boligblokke med i alt 319 lejligheder på vognmand Søren Vammens ejendom ved Kirkebækvej. Projekteringen blev i 1961 overdraget

Industri kvarteret ved Marsk Stigs Vej og Ringvejen under udbygning i begyndelsen af 1960'erne. Placeringen var velvalgt mellem ringvej og jernbane. Meget betegnende blev det en asfaltfabrik, der slog sig ned tæt på den nye ringvej. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

to lokale arkitektfirmaer, Helmuth Nielsen & Holger Langvold og Poul Erik Jensen & Henning Klok. Byggeriet, der påbegyndtes i 1962, var et gennemført rationaliseret byggeri uden dog at være elementbyggeri som Klostervænget. Boligministeriets rationaliseringsekspertter var stærkt involveret i byggeriets tilrettelæggelse og prøvede at få det gennemført som egentligt montagebyggeri. Man enedes dog til sidst om et kompromis, nemlig et muret byggeri med præfabrikerede etageadskillelser, varme- og sanitetsinstallationer samt elementkøkkener. Rationaliseringen var så gennemført, at Byggecentrum udpegede Vestervang som demonstrationsområde for jyske byggefolk. I de senere år har blokkene i Vestervang fået tilført facadebeklædninger i modefarver. Mexicanske kagedåser er et af de skældsord, der er blevet brugt om den slags facaderenoveringer.

Boligbyggeriet nåede i Viborg en foreløbig arkitektonisk kulmination med opførelsen af Ellekonedalen i årene 1968-1973. Denne velproportionerede bebyggelse, der med de enkelte blokkes skarpe og præcise formgivning og udnyttelse af byggegrundens faldende terræn i et stærkt skulpturelt helhedsindtryk, skyldes arkitekterne Fritz Madsen og Svend Frandsen. At en nyere modernisering, der er gennemført uden øje for byggeriets kvaliteter, fuldstændig har stækket dets monumentalitet, kan kun beklages.

Trafikkaos i bymidten

Den kraftige vækst i privatbilismen skabte til tider kaotiske forhold i bymidten, hvor det spinkle gadenet ikke længere kunne klare presset. For den magelige bilejer, der gerne ville parkere tæt på forretningsgaderne, blev håbet tændt i 1963, da de første 142 parkeringspladser blev anlagt på Martin Fischers tømmerplads bag Dumpen. Alligevel skal vi helt frem til etableringen af det nye Sct. Mathias Marked i 1977, før Fischers Plads tog endelig form.

I 1965 fik byplanudvalget øje på de store haver og baggårde i den skæve firkant Sct. Mathias Gade, Hjultorvet, Vestergade og Gravene. Her lå muligheden for en anden stor central parkeringsplads umiddelbart bag de vigtigste forretningsgader. Beslutningen om at udhule karréen og skabe en parkeringsplads til 500 biler blev taget i 1966 og ført ud i livet i 1970-1971. Næste naturlige skridt var at etablere gågader i Vestergade og Sct. Mathias Gade. Men en del af hoved-

Trafikkaos i Sct. Mathias Gade uden for Kolonnaden i december 1959. Hovedvejstrafikken gennem byens hovedgade gjorde ikke tilværelsen let for de bløde trafikanter, men de handlende var bange for at miste omsætning, hvis trafikken blev ledt udenom. Facadeskiltene blev i øvrigt større og oplyst i neon i disse år, så trafikanterne kunne fange budskabet. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

vejtrafikken rullede fortsat gennem byens travleste butiksgade. Først fra 1972 blev trafikken forsøgt ledt via Marsk Stigs Vej, men strømmen af biler hørte ikke op før maj 1973, hvor Sct. Mathias Gade som et forsøg blev gågade. Forsøget blev forlænget flere gange, og i 1976 kom omsider den officielle indvielse af gågaden.

Vestergade var allerede i begyndelsen af 1969 blevet Viborgs første gågade, trods delte meninger blandt gadens handlende. I mange år var Vester-gå-gade præget af grimme, anmassende baldakinudbygninger og ucharmerende belægninger af den type, der nedsættende omtales som »stivnet søbred«. Den kendte byplanarkitekt Jan Gehl brugte i 1992 ved et lysbilledforedrag i Viborg Vestergade som et eksempel på de ødelæggelser, danske byer har været udsat for, med »knuste underkæber«, faste baldakiner og pågående skiltning, og udråbte den til Danmarks måske grimme gågade. I de senere år er forholdene dog efterhånden vendt til det bedre, og de forretningsdrivende i gaden kappes nu nærmest om at fjerne baldakiner og renovere forretningsfacader i bestræbelsen på at genskabe ejendommenes originale udseende, siden 1985 med god støtte fra det af Viborg kommune nedsatte facaderåd med repræsentanter fra handel, erhverv og kommunens tekniske forvaltning.

Nødvendighedens lov

I den politiske debat lød der ofte røster om at skåne Viborgs harmoniske gamle bymidte for alt for drastiske nedrivninger og vejgennemskæringer. På byplanudvalgets opfordring udarbejdede et udvalg med Peter Seeberg som formand da også i 1971-1972 en bevaringsplan for bykernen. Planen blev offentliggjort i 1975, men allerede inden tryksværten var tør, havde en række bevaringsværdige bygninger måttet lade livet i udviklingens hellige navn.

Det tidligere fornemme provinshotel, Preislers Hotel i Sct. Mathias Gade, hvor så mange prominente gæster havde boet og byens bedsteborgere holdt deres selskaber, måtte i 1968 falde til fordel for et usædvanligt grimt varehusbyggeri. Det gamle byhjørne Ll. og St. Sct. Peder Stræde havde ændret udseende i 1965-1966, da en række ejendomme faldt i forbindelse med opførelsen af HB Comus nye supermarked. Viborg byråd forestillede sig, at denne placering lidt borte fra byens hovedstrøg ville betyde en erhvervsudvikling omkring dette sted, og en egentlig sanering omfattende

Trappen over baneterrænet var den mest direkte adgangsvej til Middaghøjvejkvarteret. I tusindvis af cykler er i årenes løb slæbt op og ned ad trapperne som her i 1961. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Toldkammeret, tegnet af arkitekt Hack Kampmann i 1910, blev nedrevet i 1979 trods indædte protester fra bl.a. kunstmaleren Lasse Winsløw, der foreslog bygningen indrettet til kunstmuseum. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Ll. og St. Sct. Peder Stræde var i tankerne. Ejendommen Sct. Mathias Gade 86-88a, der i bevaringsplanens registrant fra 1972 beskrives som »...et enestående og velbevaret eksempel på større bindingsværksgårde fra barokkens tid og et unikum i Viborg«⁸, blev delvis nedrevet i 1972 efter at have stået ubeboet efter en mindre tagbrand i 1968. Julius Tholles Håndværkerstiftelse i Reberbanen, en fin rækkehusbebyggelse fra 1865 bestående af to parallelle længer med små haver imellem, faldt i 1971 for at give plads for en – arkitektonisk set – tvivlsom udvidelse af Viborg Børnehaveseminarium. Nabobebyggelsen Lars Worres Minde var længe i fare for at lide samme skæbne, men stiftelsens beboere, syv ældre damer, slap med skrækken, da nedrivningen måtte opgives efter massiv offentlig modstand.

Trods alt er der bevaret en del gamle huse i midtbyen, hvilket bl.a. skyldes, at Viborgs kommunale administration har haft vokseværk. I takt med behovet for udvidelse indtog administrationen adskillige bevaringsværdige bygninger, bl.a. Sct. Mogens Gade 3, Stillings Gård og »Den liden Gaard på Torvet«, begge Nytorv. Fordelen er, at bygningernes facader på forbilledlig vis vedligeholdes – ulempen, at

I slutningen af 1950'erne fik arkitekterne nye impulser fra det store udland. Det inspirerede til etplanshuse med flade tage, sortmalet træværk, åbne planer og store glasarealer, der åbner husene op mod de omliggende haverum. Fine eksempler er rækkehusbebyggelsen Nørremøllevej 17 a-d, tegnet af arkitekterne Poul Erik Jensen og Henning Klok og ovenfor Erik Menveds Vej 24 af arkitekt Holger Langvold. Foto: Hans Langballe, 1992.

Martin Fischers gamle tømmerplads ved Sct. Jørgens Vej i december 1968. Indretningen af pladsen til parkering var første trin i løsningen af parkeringsproblemet i midtbyen. Preislers Plads kom til i 1971, men endnu i 1997 er pladserne efterladt ufærdige med en uafklaret holdning til afgrænsningen mod randbebyggelsesens bagfacader. Bygningerne i forgrunden til højre havde været ægpkækeri, og efter at en møbelhandel her senere ophørte, startede Sct. Georges Gilderne deres indsamling af genbrugsting. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

den gamle bydel er noget mennesketom efter kontorerne lukketid. Dette forhold gjorde sig også gældende andre steder i byen, hvor store og repræsentative ejendomme i stigende grad blev overtaget af banker, forsikringselskaber og liberale erhverv.

Et skræmmende eksempel på, hvor galt det kan gå, er Jyske Banks bygning i Sct. Mathias Gade. Dette murstenstapet fra begyndelsen af 1980'erne er en skændsel, især når man husker Hotel Phønix, der lå her før. Hotellet, der efter en konkurs lå tom hen i nogle år før nedrivningen, blev da også invaderet af unge BZ'ere under paroler som »Boliger i stedet for banker« og »Stands byggeriet – vi vil have en levende bykerne«.⁹

Udadtil ændrede byens profil sig også. Varmeværkets to 26 meter høje stålskorstene, der indtil 1996 stod som moderne, teknologiske pendants til Viborg domkirkes tårne, fik i halvfyrdserne selskab af Viborg Amtssygehus' nye patientbygning på i alt 11 ufølsomt formgivne etager. Dette enorme volumen, der ikke blot er ganske fremmed i byens skyline,

er også et påtrængende fremmedelement i bykernen, som det tårner sig op og kaster sine mørke slagskygger over gaderne. Oprindeligt var bygningen planlagt i 15 etager, så man bør vel trods alt være taknemmelig.

Institutionernes vækst

Andre institutioner etablerede sig i byens udkant. Viborg Handelsskole tegnet af Helmuth Nielsen & Holger Langvold blev indviet i 1973 på en smuk grund ved Sønder søs østbred mellem Asmild Klosterkirke og Gymnastikhøjskolen, der siden etableringen i 1950'erne er vokset støt.

Det Danske Hedeselskab fik atter pladsproblemer på Hjultorvet og flyttede i slutningen af halvfjerdserne til nye bygninger i Overlund, tegnet af C. F. Møllers tegnestue, på den vestvendte bakke ved indfaldsvejen fra Randers. Anlægget består af to bygninger, der er forbundet med en let forbindelsesgang. I den overordnede bebyggelsesplan indgår desuden en bygning for Viborg Levnedsmiddel- og Miljøkontrol, uden at der dog er noget samhørsforhold mellem de to. På grund af terrænets form er bygningerne orienteret mod vest og syd. Fløjene er delvist terrasserede og følger terrænets højdekurver. Indtrykket er stærkt monumentalt, mod nord og øst næsten borgagtigt med dystre, murede facader med tilbagetrukne vindueshuller. Mod vest er facaderne

Viborg set fra øst. Varmeværkets to skorstene tegner en parallel til domkirkens tårne, mens den nye sygehusbyggeri til venstre presser sig voldsomt på i bybilledet. Foto: Arne Vindum, 1990.

derne lettere med store glasarealer, der åbner bygningen op mod den smukke udsigt over søerne og byen. Genbo er for øvrigt Asmildkloster Landbrugsskole, tegnet af Ulrik Plesner i 1907. Det, der kunne være blevet et interessant samspil mellem forskellige perioders god arkitektur, er desværre forplumret af landbrugsskolens mange uheldige tilbygninger, der tankeløst er tilføjet i årenes løb.

Boligkvarterernes stadige vækst nødvendiggjorde en udvidelse af Søndre Skole i 1957-58 og igen i 1964. I 1959 rykkede børn og lærere ind i den nye Nordre Skole på H. C. Andersens Vej, tegnet af arkitekt J. M. Danielsen i samarbejde med Jens og Fritz Madsen. I denne periode gjorde arkitekter på landsplan mange forsøg på at udforme skoler med mere menneskelige kvaliteter end tidligere tiders store etagehusskoler. Nordre Skole er da også et eksempel herpå med alle klasselokaler placeret i ét plan og i nær kontakt med udeopholdsarealerne.

»Grunden lægges til et nyt Nørre Sogn« lød en overskrift i Viborg Stifts Folkeblad den 24. september 1960. Baggrunden var, at domkirkens præster i oktober begyndte at holde gudstjenester på Nordre Skole for at lægge grunden til en ny kirke for beboerne i Viborgs nordre bydel, der var i stærk vækst. I første omgang udpegede det i anledningen nedsatte udvalg en grund i Digterparken som velegnet, men i samråd med byrådet valgte man i 1963 en grund i det nye Vestervangkvarter. Den nye kirke, der var tegnet af Poul Erik Jensen & Henning Klok, blev indviet i efteråret 1970. Vestervang Kirke er i sin enkelthed og uhøjtidelighed ganske typisk for sin tid. Planen er traditionel med kor, skib, sideskib, våbenhus og klokketårn. Kirkerummet er næsten asketisk i sit formsprog og materialevalg. Samspillet mellem rummet og kirkens største attraktion, en stor nonfigurativ glasmosaik udført af Mogens Jørgensen i skibets østgavl, er meget vellykket.

Også den sydlige bydel fik sin egen kirke ved opførelsen af Søndermarkskirken i midten af halvfjerdserne. Kirken, der er tegnet af arkitekt Svend Frandsen, har en usædvanlig skikkelse, idet kirkens skib er formet som en cylinder med krummet facadeafslutning og skrå tagafskæring.

To gamle institutioner i den gamle bydel udvidede også. Kgl. bygningsinspektør Leopold Teschl placerede med fin arkitektonisk sans en sort magasinbygning ved siden af det smukke og unikke bygningsværk på Rødevej, der huser Landsarkivet for Nørrejylland. Den nye bygning blev på én

måde – på trods af størrelsen – næsten selvudslettende i naboskabet med Hack Kampmanns perle, men ved nærmere eftersyn alligevel raffineret og stærkt i sit formsprog. Bemærkelsesværdige er ikke mindst de fine keramikarbejder af kunstneren Arne L. Hansen, der pryder facaderne. Endelig blev den gamle Østre Skole i 1972 udvidet med en gøgeunge af en tilbygning i Sct. Nikolaj Gades beskedne husrække, for i 1989 at blive nedlagt som folkeskole.

Houkærbydelen

Med baggrund i den kommende kommunesammenlægning udskrev Viborg byråd og Asmild-Tapdrup sogneråd i 1968 en offentlig idékonkurrence om en dispositionsplan for et samlet areal på ca. 350 ha beliggende nord og øst for Nørresøvej. Konkurrenceområdet skulle anvendes til boligformål med alle nødvendige fællesanlæg som skoler, børneinstitutioner og butikker. Det var konkurrencens formål at skabe en helhedsløsning med boligbebyggelse og fællesanlæg i harmoni med de landskabelige træk. Der indkom 19 forslag, og vinderne blev to arkitektstuderende, Jan Malm og Sigurd Wandel. Konkurrenceprojektet blev indarbejdet i en dispositionsplanskitse for Asmildområdet og i den overordnede dispositionsplan for Viborg kommune fra 1974, hvis hovedlinier var, at erhvervsbyggeri skulle placeres vest for Ringvejen, mens hovedparten af det kommende byggeri skulle opføres i den nye bydel Asmild, der ud fra prognoser for indbyggertallets vækst i 1985 forventedes at huse ca. 10.000 beboere.

I planlægningen af dette nye boligområde udnyttede man de rekreative muligheder i det smukke landskab ved Nørresø, og man prioriterede trafiksikkerheden højt med bilfri centerområder, legegader og et omfattende system af fodgænger- og cykelstier. Parkeringsarealer var placeret i periferien af boligkvartererne, og i midten var der store sammenhængende lege- og fritidsarealer. Samlingspunktet i den nye bydel skulle være det lokale center, hvor bydelens vigtigste fællesanlæg som f.eks. skoler, dagligvarebutikker, sundhedsklinikker og mødelokaler var samlet. »Skolegården er ikke afspærret, den står i forbindelse med torvet. Biblioteket er ikke gemt væk, det er sammenbygget med en bar, et cafeteria eller lign. Plakater orienterer om de film, der vises på skolen, om tennisturneringer og om studiekredse. Der er et samspil mellem de forskellige aktiviteter. Kirken er

I 1993 kunne Viborg byråd præmiere den nye Houlkær Kirke, der er tegnet af Sahls Tegnestue, Århus. I dommerbetænkningen bemærkedes specielt byggeriets klare og veldisponerede grundplan, der blev fremhævet som forbilledlig. Kirken er både i det ydre og det indre meget tiltalende udformet i et smukt og stilfærdigt materialevalg. Som vejrhane valgte man en pelikan, der hakker sig i brystet for at give mad til sine unger; i virkeligheden et katolsk billede på Kristi opofrelse. Foto: Plansekretariatet.

en del af centret. Dens lokaler bruges også til udvidet mødevirksomhed. Ved siden af kirken ligger ungdomsklubben. I klubben eller på torvet er der plads til løbende udstillinger, til musik eller forekommende gøgl. Et eller andet sted er der skygge. Her kan man sidde og spille kort, drikke øl eller bare kigge på«. ¹⁰

Et stykke af vejen er profetierne gået i opfyldelse, dog nåede bydelen ikke op på 10.000 indbyggere i 1985, og selv om det lokale center i dag kan byde på både dagligvarebutik, bibliotek, kirke, skole og øldrikkere, er virkelighedens Houlkær noget mere mennesketomt, stillestående og forblæst end det blomstrende og pulserende center, som ovenstående beskrivelse fra 1969 profeterede.

Området er meget attraktivt placeret i overgangen mellem byen og det åbne land. En planlagt afslutning af boligområderne nord for Randersvej, opførelsen af en grøn bydel mod øst mellem Randersvej og Tapdrup ned mod Spangsdal samt plantning af et nyt skovområde vil yderligere flette de grønne områder i Houlkær og Overlund sammen med Den grønne Kvadrant, et rekreativt område geografisk afgrænset af Gl. Randersvej mod nord, Nørreåen mod sydøst og Århusvej/Gl. Århusvej mod vest.

I 1980'erne og 1990'erne blev mange ældre ejendomme i den indre by restaureret. Svaneapoteket, der var Viborgs ældste og Danmarks næst-ældste apotek, flyttede i 1993 til nyindrettede lokaler i Odingården. Den gamle apotekerbygning på Nytorv blev istandsat, og i gården blev bygget nye boliger, alt tegnet af den århusianske tegnestue Schmidt, Hammer og Larsen. Foto: Lars Guldager.

I midten af halvfjerdserne byggede Århusarkitekterne Friis & Moltke i samarbejde med Nielsen & Langvold et nyt amts gymnasium i Houlkær. Det var tydeligvis førstnævnte, som førte blyanten i formgivningsfasen. Bygningen fremtræder som en skarp, rusten ståltrekant med en toetagers betonbygning på den ene side og en lav, femfingret bygning i én etage beklædt med rustne stålplader på den anden. Klasselokalerne er orienteret mod et langt gennemgående højloftet fællesrum, der er planens rygrad. Materialerne var tænkt grove og robuste, og bygningen blev omgående døbt Rustenborg. Tidens tand har dog gnavet mere end forudset, og en omfattende facaderenovering er blevet gennemført i de seneste år.

By kontra land

Kommuneplanlægningen har siden 1974 haft som udgangspunkt, at befolkningstilvæksten sker i byerne, mens folketallet falder på landet. Dispositionsplanen fra 1974 udlagde bolig- og erhvervsarealer på tilsammen ca. 600 ha i Viborg by, ca. 30 ha i Løgstrup og 9 ha til boliger i Hald Ege, mens de øvrige landsbyer ikke forventedes at skulle udvikle sig nævneværdigt. Boligprogrammet i kommuneplanen fra 1985 tildelte Viborg ca. 1.700 boliger, Løgstrup 111, mens Hald Ege og Almind sammen med Tapdrup fik henholdsvis 18 og 16. I kommuneplandebatten i 1989 dukkede forslaget op om at gøre Sdr. Rind til lokalcenter, men initiativet blev ikke fulgt op.

I de sidste år er opmærksomheden igen drejet mod midtbyen. I begyndelsen af 1980'erne udarbejdede Viborg kommune i samarbejde med Byfornyelsesselskabet SBS en snerings- og byfornyelsesplan for karréen afgrænset af Reberbanen, Ll. Sct. Hans Gade og Sct. Mogens Gade. I 1984 blev Fællesbageriets brødfabrik og Niels Kalhaves ejendom nedrevet og hermed faldt en række karakteristiske huse i Ll. Sct. Hans Gade og Reberbanen. På tomten byggede Boligselskabet Viborg Sct. Mogensparken, et almennyttigt boligbyggeri med hyggelige pladsmønstre mellem husene. Arkitekturen er dog noget kønsløs – så er genboen i Ll. Sct. Hans Gade, Brøndgården fra 1981, mere karsk og oprigtig i sin tilpasning i gaden.

I 1988 ophørte ølbrygningen på Viborgs gamle, hæderkronede bryggeri Odin, og i begyndelsen af halvfemserne byggede byens dengang mest driftige byggekonge Jørgen

Sdr. Rind 1977. Parcelhuse er skudt op mellem gårde og gamle gadehuse. Tilflytningen af nye landsbyboere var dog ikke nok til, at landsbyen kunne bevare skolen. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Meldgaard Odingården ved Ll. Sct. Peder Stræde. Bebyggelsen udnyttede det tilrådeværende areal på det groveste og er desværre langt fra blevet så attraktivt, som den velbeliggen- de byggeplads indbød til.

Trods en kraftig afmatning i biblioteksbyggeriet på landsplan kunne Viborg i 1991 tage et nyrenoveret og stærkt udviklet centralbibliotek i brug. Arkitekter for såvel ombygningen af det gamle bibliotek på Vesterbrogade som udformningen af den nye tilbygning på 3.700 m² var Poul Erik Jensen & Thomas Meedom-Bæch. Nybygningen er et stykke 1990'er-modernisme: en hvid, kubisk bygning med fladt tag, vandrette vinduesbånd og en stor glaskarnap mod vest. En ny hovedindgang er placeret i en let glasfoyer, der på én gang markerer og sammenbinder gammelt og nyt. Den nye bygning samler sig omkring et skakternet torv i stueetagen, omkranset af en åben balkonetape i første sals højde. En stor glaspjramide i loftet giver ovenlys til det høje torverum.¹¹

Det kendte arkitektpar Inger og Johannes Exner fra Århus vakte i slutningen af firserne stor furor med et forslag til en tilbygning til Viborg domkirke – i de fleste viborgenseres bevidsthed selve indbegrebet af byens identitet. Mere end 10.000 viborgensere skrev under på en protestskrivelse mod tilbygningsprojektet. Det er bemærkelsesværdigt, at der var dobbelt så mange protestunderskrivere som vælgere i Dom-

Skakbrættet i det nye centralbibliotek på Vesterbrogade, der hurtigt viste sig at være et velegnet rum til møder og udstillinger. Foto: Lars Guldager, 1994.

sognet. Senere analyser viser, at kun ca. 2.000 af 10.438 protestunderskrivere hørte hjemme i Domsognet, mens godt 5.300 var fra byens andre sogne, ca. 1.000 fra andre dele af landet og fem fra udlandet.

De følgende måneder bølgede læserbrevskrigen frem og tilbage. I oktober 1990 tog menighedsrådet det stærkt kritiserede forslag endeligt af bordet – ikke mindst fordi Viborg byråd ikke mente sig i stand til at godkende den nødvendige lokalplan. Viborg Domsogns menighedsråd og byrådet endes i stedet om en noget mindre ømtålelig placering langs Margretheplæns østside med facade mod Stænderpladsen og rådhuset. Her har nu rejst sig et længehus placeret således, at det er i to etager mod Margretheplænen og tre mod rådhuset. I husets sydlige ende forbinder en glasfoyer hovedhuset med en kvadratisk bygning, der med sit mønstermurværk og markante murede stik udgør en vægtig afslutning mod Stænderpladsen.

Den succes, som håndboldpigerne fra Viborg opnåede op gennem halvfemserne, skabte et behov for bedre sportsfaci-

Viborgs nye rutebilstation, opført 1997 efter tegninger af A/S Fællestegnstuen. De elegante stålkonstruktioner på holdepladsen kan svagt anes. Moderne telematik sikrer en smidig afvikling af busdriften på et overskueligt areal. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

liteter, og tegnestuen Kjelgaard & Pedersen har i 1997 for Viborg kommune tegnet en opvisningshal placeret vis-a-vis Tinghallen med plads til ca. 2.200 mennesker. Hallen skal først og fremmest anvendes til sportsarrangementer, men er udformet således, at den også kan benyttes til koncerter.

Et nyt stationsområde

I slutningen af 1970'erne drøftede byrådet en omfattende plan for et nyt trafikcenter ved banegården. Planen blev opgivet under stor politisk tumult, og først i begyndelsen af halvfemserne tog planlæggerne igen fat på at udvikle den forsømte bydel. Første del var at udbygge centerringen via Toldbodgade og en ny Banegårds Allé og efterfølgende at bygge en ny rutebilstation.

Hertil kom en svømmehal, der står færdig i begyndelsen af 1998, tegnet af Nøhr & Sigsgaard, København. Med sin placering på Banegårdspladsen vil den givetvis komme til at fungere som et folkeligt samlingssted – i lighed med tidligere tiders badeanstalter. Med indvielsen af svømmehallen er Banegårdspladsen færdig, og kun DSB's gamle, fredede remise længst ude mod Holstebrovejskrydset venter på nye tider.

Kraftvarmeværk

En af Viborg kommunes største økonomiske satsninger er det i november 1996 indviede kraftvarmeværk, der ligger som et vældigt vartegn ved byens nordlige indfaldsvej på grænsen mellem by og land, hvor det ses viden om. Værket er opbygget med to konvekse, kakkelseklædte skaller, der som beskyttende hænder danner et skjold om den indre teknik og griber om den store akkumuleringstank. Skallerne synes at svæve over jorden, idet de nederst afbrydes af gennemgående vinduesbånd. Et kæmpemæssigt vinduesparti i nordgavlen giver et spændende indkik i de ædlere dele, der er farvesat af den herboende ukrainske kunstner Sergej Sviatchenko. Det realiserede byggeri er resultatet af en indbudt konkurrence, der vandtes af det lokale arkitektfirma Kjelgaard & Pedersen med en projektgruppe bestående af arkitekterne Niels Kjølhede, Mikael Mammen, Jørgen M. Serup, Helle Bundgaard og Thomas Pedersen i samarbejde med landskabsarkitekten Paul le Fevre Jacobsen.

Menneskene

af Hans Chr. Johansen

Befolkningsudviklingen

1940

Den 5. november 1940, altså kun godt et halvt år efter, at Danmark var blevet besat, blev der afholdt folketælling over hele landet, sådan som det havde været sædvane hvert femte år i en lang årrække. Også i Viborg og i nabokommunerne skulle hver husejer på denne dag udfylde et omfattende skema med oplysninger om hver enkelt person, der boede eller befandt sig i ejendommen, og disse skemaer og den statistik, der blev udarbejdet fra dem, gør det i dag muligt at få et detaljeret billede af byens befolkning i det første besættelsesår. Optællingen viser, at der i 1940 var 18.445 indbyggere inden for de kommunale grænser, der da var gældende, men i statistikken gjorde man opmærksom på, at der i Overlund i Asmild sogn øst for Viborgsørne fandtes et mindre kvarter med 643 beboere, der kunne opfattes som en forstad til Viborg. Dette indbyggertal gjorde Viborg til provinsens tolvtestørste kommune uden for hovedstadsområdet og den største i det indre Jylland, mens flere af østkystbyerne og Esbjerg var en del større.¹

I de landsogne, der i 1970 skulle blive indlemmet i den nye storkommune, fandtes der yderligere ca. 6.500 mennesker, men de boede i landlige omgivelser, enten i mindre landsbyer eller på spredte landbrug. Stationsbyer og lignende bymæssige bebyggelser, d.v.s. sammenhængende bebyggelser med over 500 indbyggere, måtte man lede forgæves efter i Viborgs nærmeste omegnssogne. Først i større afstand kunne Bjerringbro, Karup, Kjellerup, Rødding, Rødkjærsbro og Stoholm leve op til denne betegnelse.

Hovedparten af Viborgs beboere boede endnu på dette tidspunkt samlet i den gamle bykerne. Flest boede i Sct. Mathias Gade, ikke mindre end 859 mennesker, fordelt på 250 husstande.² Det var også stedet, hvor byens rige først og fremmest slog sig ned. Af de ca. 300 personer, der i 1940 betalte mere end 1.000 kr. i kommuneskat, havde de 48

adresse i Sct. Mathias Gade,³ blandt dem en række af byens største handlende og håndværksmestre, et par overlæger, et par landsdommere, ledende ansatte ved Hedeselskabet og et par bankdirektører. Men gaden var dog ikke kun præget af denne overklasse, der boede i forhusenes store lejligheder, oftest på første og anden sal, fordi stueetagen var indrettet til forretninger. I den øverste etage kunne der være små taglejligheder, og flere af grundene var udnyttet til det yderste ved at klemme side- eller baghuse ind. De lejligheder, der fandtes dér, var meget beskedne. I nr. 23 boede der f.eks. i forhuset på første sal en arkitekt med kone og barn samt tjenestepige og på anden sal Vestre Landsrets præsident med en husbestyrerinde, mens der i et sidehus var indrettet tre små lejligheder, hvoraf en var beboet af en murerarbejdsmand med kone og et barn, en af en massør, ligeledes med kone og et barn samt en logerende klinikfrøken, der som massøren var ansat på badeanstalten. I den tredje lejlighed boede en enlig kvinde, der ikke opgav noget erhverv. Den sociale afstand mellem forhus og sidehus har sikkert været følt som meget stor.

Byens næstfolkerigeste gade var Sct. Mogens Gade med i alt 845 personer fordelt på 273 husstande. Også der havde en

Vulkanisør Eivind Mortensen med familie i huset på Spidstoftvej i et af de sidste besættelsesår. Møbleringen og det øvrige udstyr er typisk for et bedre borgerhjem på dette tidspunkt. Der er centralvarme med vandfordamper, og husmoderen har haft grønne fingre. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

del af overklassen slået sig ned, nemlig 20 af de skatteydere, der betalte over 1.000 kr. i kommuneskat, men de sociale forskelle var også meget store i denne gade, idet der var endnu flere side- og baghuse end i Sct. Mathias Gade. Det skyldtes, at mange af grundene var meget dybe, og der kunne derfor i flere tilfælde bo mellem 20 og 40 personer på et gadenummer. I flere huse var der desuden kælderlejligheder.

Søger man efter byens fattigste gader, er det mest udprægede eksempel Ll. Sct. Mikkels Gade, hvor der i 1940 boede 521 mennesker fordelt på 162 husstande. Boligstandarden var i denne gade meget dårlig, både i forhusene og i de enkelte bag- og sidebygninger, der var klemte ind på de i forvejen små grunde. Erhvervsbetegnelserne for beboerne er da også typisk aldersrentemodtager, kommunehjælpsmodtager, arbejdsløs, arbejdsmand og jord- og betonarbejder, men indimellem var der et par enkelte huse af bedre kvalitet med andre typer af beboere.

Mellem disse yderligheder fandtes der gader uden for den gamle middelalderby med et udpræget middelklassepræg. Det kunne være de første eksempler på moderne etagebyggeri eller flerfamiliehuse, hvoraf en del lå i villakvarterer. Typiske eksempler på det sidste fandtes mod vest i området omkring Slesvigsgade og Fredensgade, og en særlig karakter havde villaer og etagebyggeri på Middagshøjvej, der var gemt af vejen på den anden side af jernbanen, men som på grund af den nære beliggenhed ved banegården havde et stort indslag af jernbanepersonale.

Forstadsbefolkningen i Asmild sogn boede for størstedelens vedkommende i Overlund på sideveje til Randersvej og udgjorde socialt set et bredt tværsnit af områdets befolkning. Ved Nørresøs østbred lå der flere gartnerier, og en del af jorden tilhørte også fortsat landbrug. Det, der senere skulle blive omtalt som Guldkysten, en række store villaer på Nørresøvej, der udover den naturmæssigt smukke beliggenhed kunne drage fordel af en lav beskatning i Asmild-Tapdrup kommune, var i 1940 kun i sin tidligste vorden, men et par landsdommere, et par erhvervsfolk og et par officerer havde dog på dette tidspunkt slået sig ned i området.

Viborgs befolkningssammensætning

Var Viborgs indbyggere så et tilfældigt udsnit af den danske befolkning? Lignede byens indbyggere i deres sammensætning det billede, vi kan finde i samtidens andre danske byer?

Det kan vi få et første indtryk af fra den statistik, som datidens Statistiske Departement optalte fra de udfyldte skemaer.

Viborg købstad havde en relativt beskedne industri- og håndværkerbefolkning sammenlignet med landets øvrige byer. De fleste virksomheder var små, og det er også karakteristisk, at blandt byens store skatteydere i 1940 var der kun et par industridrivende. Det var i stedet handelsfolk, der udgjorde overklassen inden for de private erhverv. Viborgs særpræg viser sig dog først og fremmest ved, at der var usædvanlig mange beskæftiget inden for servicefagene, ja der var endda en større del af befolkningen beskæftiget med administration og liberale erhverv end i hovedstaden, hvor centraladministrationen, og hvad der fulgte med den af organisationskontorer, havde hjemme. Viborg var med mange offentlige institutioner, f.eks. inden for sundhedsvæsenet og retsvæsenet samt som sæde for amts- og stiftsadministrationerne, en by med en anderledes beskæftigelsesstruktur end andre danske byer.

Tabel 1: Erhvervsfordelingen i Viborg 1940-1995

a) Hele befolkningen:

	1940	1950	1960	1970	1976	1983	1989	1995
Landbrug m.v.	1.742	1.502	1.251					
Håndværk, industri, anlægsv.	6.556	7.791	7.435					
Handel m.v.	3.071	3.637	3.564					
Transport	1.413	1.604	1.606					
Service og adm.	2.484	3.246	4.668					
Andre erhverv	-	-	949					
Uoplyst erhverv	672	272	160					
Pensionister m.v.	2.507	3.470	3.632					
Samlet befolkning	18.445	21.522	23.265	36.227	38.335	39.161	39.395	40.796

b) Erhvervsaktiv befolkning:

Landbrug m.v.	-	761	575	1.755	1.504	1.344	1.061	834
Håndværk, industri, anlægsv.	-	3.546	3.531	5.399	4.417	4.200	4.597	4.873
Handel m.v.	-	1.958	1.864	2.512	2.892	2.961	3.361	3.848
Transport	-	675	643	701	753	813	949	882
Service og adm.	-	1.729	2.504	5.113	7.461	9.163	9.678	10.787
Andre erhverv	-	-	640	825	804	969	1.080	-
Uoplyst erhverv	-	81	130	330	339	-	-	-
I alt	-	8.750	9.887	16.635	18.170	19.450	20.726	21.224

Note: Tallene indtil 1970 gælder købstadkommunen før sammenlægningerne og tallene efter 1970 den nye storkommune. På grund af skiftende opgørelsesmetoder er det ikke muligt at opstille ensartede tal for alle opdelinger for hele perioden.

Kilder: 1940-70: Folketællingstal fra Statistisk Tabelværk og Statistiske Meddelelser, 1980ff: Registertællinger fra Statistisk Tabelværk og Statistiske Meddelelser.

Men inden for kommunegrænsen fandtes der også stadig en del, der var beskæftiget ved landbrug – betydeligt flere end i andre danske byer. Det skyldtes Viborgs store bymarker, hvor der lå ca. 250 landbrug. Enkelte af disse landbrug lå så nær ved byens beboelsejendomme, at det gav anledning til klager på grund af lugtgener og over de mange fluer og rotter, der holdt til i staldene.

Statistikken viser også, at der i 1940 var et betydeligt kvindeoverskud i Viborg, forholdsvis større end i andre byer af samme størrelse og kun lidt mindre end i hovedstaden. Det var især i aldersklasserne fra 18-24 år, at overskuddet var stort. Der var f.eks. 453 kvinder, der var 18 eller 19 år gamle, men kun 286 unge mænd i de samme aldre. Forklaringen ligger i, at Viborg på grund af de mange offentlige institutioner havde en betydelig gruppe af embedsmænd, hvor det

Under besættelsen blev der indrettet husvildeboliger i den nedlagte garnisonskole i Grønnegade, hvor der endnu tidligere havde været amtssygehus. Endnu i 1949, hvor dette billedet er taget, boede der husvilde i bygningen, ofte familier med mange børn, der fik kummerlige opvækstvilkår i de fugtige boliger. Men plads til at lege var der og også til at vaske tøj. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

var naturligt, at der var en kvindelig tjenende ånd eller måske flere – tilvandret fra oplandet – der klarede køkkenarbejde og rengøring. Derimod fandtes der ikke videregående uddannelsesinstitutioner og kun få erhvervsvirksomheder med mange lærepladser, der på samme måde virkede tiltrækkende for omegnens unge mænd. Ikke engang den talstærke garnison kunne opveje den manglende kønsbalance.

I de yngre aldersklasser var årgangene små omkring 1940. I Viborg som andetsteds i landet var der kun blevet født få børn i 1930'erne, og det mylder af børn, der i tidligere tider havde været på gader og stræder, var ikke længere så udpræget. Også i skolerne kunne man mærke et aftagende pres, så der efter de sidste udvidelser af bygningskapaciteten i 1935 – der kom som en reaktion på de store årgange født i begyndelsen af 1920'erne – nu var ved at være bedre plads i klasselokalerne.

Sammenlignet med andre dele af landet var der desuden i Viborg relativt mange mænd i de lidt ældre aldersklasser, formodentlig et vidnesbyrd om en række embedsmandsstillinger, der især blev besat med folk med en betydelig anciennitet.

Folketællingsskemaerne viser tillige, at der i de forudgående årtier havde været en stor tilvandring til Viborg fra andre dele af landet. Blandt de voksne i Sct. Mathias Gade var kun hver syvende født i Viborg, og i Ll. Sct. Mikkels Gade var det hver sjette. Tilvandringen forud for 1940 kom næsten udelukkende andre steder fra i Danmark, dels fra byens nærmeste omegn, dels fra andre byer, og der var således kun få af udenlandsk oprindelse, i Sct. Mathias Gade blot tre personer, hvoraf de to kom fra Tyskland og en fra Sverige, mens der i Ll. Sct. Mikkels Gade var fem fra henholdsvis Norge (to personer), Polen, USA og Sverige.

Et halvt århundredes befolkningstilvækst

Viborgs folketal, som det har udviklet sig i det halve århundrede, der er gået siden 1940, kan ses af figur 1 næste side.

Indlemmelserne i 1970 medførte, at der kom en del rene landbrugsområder til, men der var mellem 1940 og 1970 også sket en udvidelse af de bymæssige bebyggelser uden for den gamle købstadkommune. Det gjaldt først og fremmest det tidligere nævnte forstadskvarter øst for søen, der var vokset til at rumme næsten 2.000 mennesker, og der fandtes nu også større befolkningskoncentrationer i Hald Ege mod sydvest og i Løgstrup nord for Viborg.

Figur 1: Viborgs indbyggertal 1940-1996

Mellem 1940 og dannelsen af storkommunen var folketallet i den gamle købstadkommune vokset med omkring en tredjedel eller med ca. 1% om året. Det var i underkanten af den vækst, som gruppen af mellemstore provinsbyer havde haft i de samme år, og det betød, at Viborg var rykket et par trin ned på den nationale rangliste efter størrelse. Mest ærgrelse har det nok givet Viborgs borgere, at Silkeborg i løbet af 1940'erne blev større end Viborg, og at det samme skete med Herning i løbet af 1950'erne. Det har ikke været rart at opleve, at et par nyopkomlinge, der først var blevet værdige til at blive købstæder tidligere i århundredet, nu overgik den ærværdige gamle stiftsby. At også Helsingør blev større end Viborg, har nok ikke gjort så meget. Det var i nogen grad et udslag af denne bys nære beliggenhed ved hovedstaden.

Kommunesammenlægningen i 1970 ændrede ikke meget ved størrelsesordenen blandt de mellemstore danske byer. Kun Næstved, der fik indlemmet en meget stor forstadsbebyggelse i den tidligere Herlufsholm kommune, løb ved den lejlighed forbi Viborg.

Væksten i indbyggertallet mellem 1940 og 1970 medførte, at der i disse år havde været brug for et omfattende byggeri, og nye kvarterer var kommet til uden for den gamle byker-

I 1950'erne var det endnu almindeligt at cykle til badestranden ved Hjarbæk, hvis »koldtvedsbadestalten« ved Nørresø ikke var fristende nok. Cykelturen kunne klares på under en time. Fra 1966 hindrede Virksunddæmningen tilstrømning af friskt vand til badestranden, men da havde mange viborgensere fået bil, og charterturismen var begyndt, så fjernere og bedre strande kunne i stedet tilfredsstille behovet. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

ne, mod nord, vest og syd. De gav plads til tilflytterne, men også til mange viborgensere, der i disse år flyttede væk fra den tætte bebyggelse i den gamle bykerne og ud i områder med villaer med haver og etagebyggeri i grønne områder.

Dette byggeri betød samtidig, at antallet af landbrug inden for kommunegrænsen gik ned, men byens grundlæggende særpræg i erhvervsmæssig henseende med det store antal beskæftigede inden for den offentlige sektor og i andre serviceerhverv fandtes stadig i 1970, selv om der efter 1940 var kommet flere større industrivirksomheder i byen.

Efter 1970 er Viborg storkommunes indbyggertal vokset med 13% frem til 1996, d.v.s. en årlig vækst, der kun er halvt så stor som før 1970. Den lavere vækstrate gælder imidlertid også for de øvrige danske kommuner af tilsvarende størrel-

se, og Viborgs relative position er derfor ikke blevet yderligere forringet. Viborg er i 1996 det 16. største bysamfund i Danmark uden for hovedstadsområdet.

De største sammenhængende bebyggelser uden for bycentret og de nærmeste omliggende villakvarterer findes, som det fremgår af fordelingen på sogne i tabel 2, i 1996 ligesom i 1970 i Overlund i Asmild sogn og i det nyoprettede Houlkær sogn længere mod nord på østsiden af Nørresø samt i Løgstrup i Fiskbæk sogn og i Hald Ege i Dollerup sogn. Men sammenhængende bebyggelser med over 500 indbyggere findes nu også i Bruunshåb i Asmild sogn og i Birgittelyst i Almind sogn. Den øvrige del af kommunen er

*Tabel 2: Befolkningen i Viborg kommune den 1. januar 1996
fordelt på kirkesogne*

Sogn	Folketal	Areal (km ²)	Indbyggere pr km ²
Almind	1.177	21,5	55
Asmild	4.508	17,0	265
Dollerup a)	1.190	29,4	40
Finderup a)	358	23,2	15
Fiskbæk	1.217	13,3	92
Houlkær b)	4.500	7,0	643
Kvols	117	6,7	17
Lysgård a)	278	9,5	29
Ravnstrup	547	17,6	31
Romlund	299	15,9	19
Sdr. Rind	652	14,8	44
Tapdrup	495	12,8	39
Tårup	411	26,7	15
Vinkel	530	22,6	23
Vorde	997	20,8	48
Søndermark	5.162	53,6c)	445
Vestervang	4.971		
Viborg, Søndre	6.383		
Viborg domsogn	7.353		

a) Omfatter kun den del af sognet, der ligger i Viborg kommune.

b) Udskilt fra Asmild sogn pr. 23. marts 1992.

c) Arealet gælder for de fire forannævnte sogne i den oprindelige Viborg købstadskommune (incl. Gråbrødre landdistrikt). Vestervang sogn blev udskilt fra Viborg domsogn pr. 29. november 1970 og Søndermark sogn fra Viborg Søndre sogn pr. 12. april 1981.

Kilde: Danmarks Statistik: Befolkningen i kommunerne 1. januar 1996.

fortsat overvejende præget af små landsbysamfund og spredte landbrugsbygninger med en lav befolkningstæthed.

Udviklingen har medført, at den gamle bykernes huse i stigende omfang er gået over til at blive benyttet til erhvervslokaler. Mange tidligere lejligheder er nu indrettet til kontorer, klinikker og andre servicefunktioner, og da der også er blevet bortsaneret en del side- og baghuslejligheder, har de tidligere så folkerige gader i bymidten i 1990'erne en langt mindre befolkning end forud for den anden verdenskrig. I Sct. Mathias Gade boede der i 1990 kun 267 mennesker eller mindre end en tredjedel af, hvad der havde været 50 år tidligere, mens de folkerigeste områder nu i stedet er blevet nogle af de lange udfaldsveje samt de områder, hvor der findes tæt villabebyggelse eller større blokke af etagebyggeri. Blandt byens folkerigeste gader i 1990 var Odshøjvej i Houlkær sogn med 724, Vestervangsvej med 574 og Falkevej med 511 beboere.⁴

I de nye villaområder i udkanten af byområdet er der ikke mere den klare adskillelse mellem høj og lav, som fandtes i den indre bys gader i 1940. Selv om der er enkelte kvarterer, der regnes for »finere« end andre, repræsenterer beboerne

Endnu omkring 1954 kunne man opleve Randersvej med brosten og mælkekemand, Aksel Laustsen, der kørte sin runde, så alle hver dag kunne få frisk mælk ved indgangsdøren eller havelågen. Det var nødvendigt, når der ikke var køleskabe i husene. Og mange skoledrenge havde et eftermiddagsjob med at bringe varer ud fra købmanden, bageren eller andre handlende. Det foregik med en budcykel – en såkaldt longjohn – der kunne være tung at træde, så det lettede at få et »lift« af mælkeemanden. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Et halvt århundredes befolkningstilvækst

Fjernsyn

hos

Emil P.

MANDAG

20,00: Aktuelt.

20,15: Hænder i nærbillede

— medens de arbejder med ler og giver det form. Gerda Pullen og Palle Koch.

20,30: TV-Jylland.

Første udgave af Jydernes eget fjernsynsmagasin, redigeret af Christian Krøyer og Sten Jørgensen. Heri uddrag fra Porgy og Bess.

TIRSDAG

15,30—16,00: Europanytt.

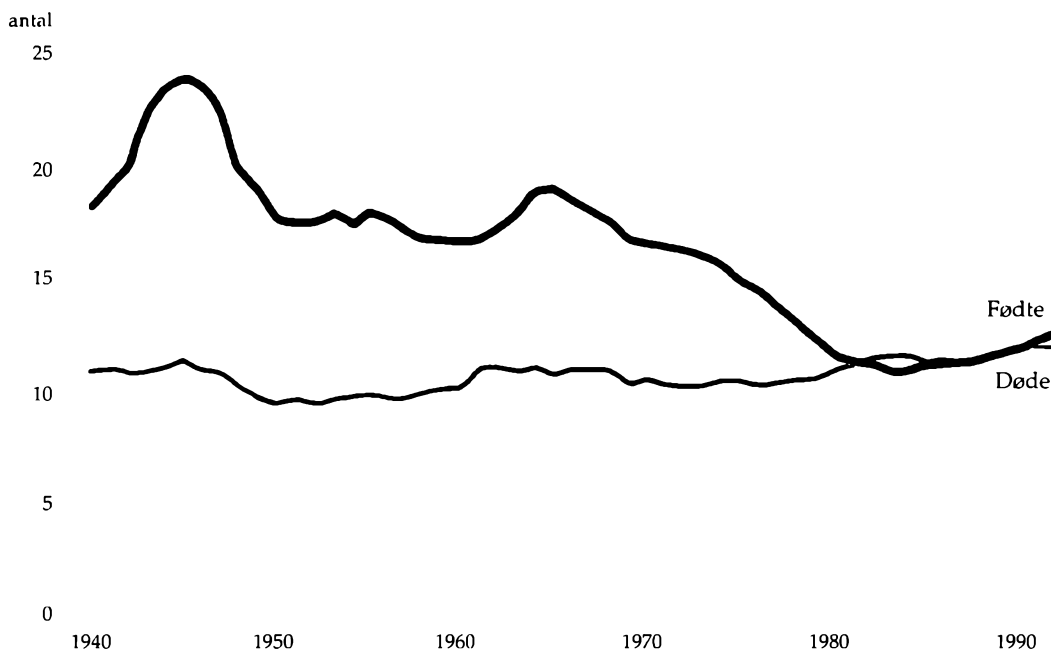
International børneretv.

Emil P.

Konditoriet med den rene kaffe i 3
det lækre brød til almindelige pris r
Mathiasgade 76 . Tlf. 203

I 1956 var fjernsyn for mange endnu noget, man gik i byen for at se. Emil P. var ikke sen til at udnytte interessen for det nye massemedie. Viborg Stifts Folkeblad 14. maj 1956.

Figur 2: Fødte og døde i Viborg pr. 1.000 indbyggere 1940-1992 (5 års glidende gennemsnit)

på mange villaveje et bredt udsnit af befolkningen både med hensyn til erhverv og til social placering i bysamfundet.

Mellem 1970 og midten af 1990'erne er der overalt i landet sket en forskydning i erhvervsfordelingen, så serviceerhvervene, herunder den offentlige administration, er kommet til at beskæftige en større del af befolkningen, men denne udvikling er også foregået i Viborg, og byen har derfor stadig en større andel i disse erhverv end andre byer af tilsvarende størrelse.

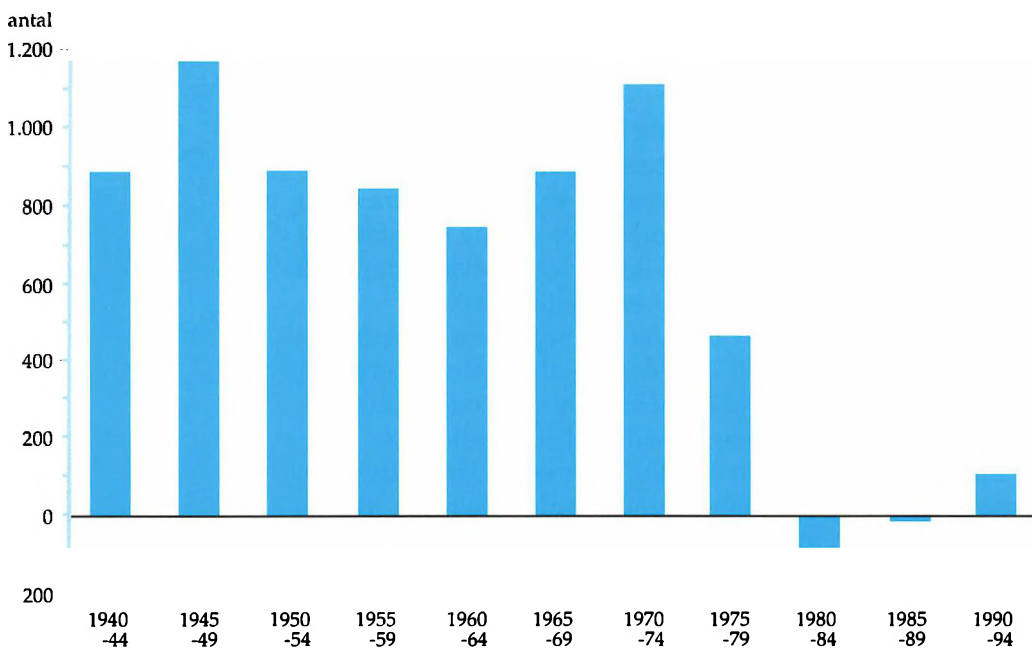
Bag kurven i figur 1 (side 68) ligger imidlertid ikke blot en vækst i det samlede folketal, men også en voldsom udskiftning af beboerne. Det er formodentlig kun nogle få procent af de indbyggere, der er opført på folketællingsskemaerne for 1940, der i dag bor i Viborg. Mange er borte, fordi de er døde eller flyttet fra kommunen, men endnu flere er kommet til ved fødsler i Viborg eller som tilflyttere fra ind- og udland.

Tilgangen som følge af fødsler blev fra begyndelsen af 1940'erne påvirket af disse års danske babyboom, som måske skyldtes større indtægter under krigen end under 1930'ernes kriseår, måske at der på grund af vareknapheden

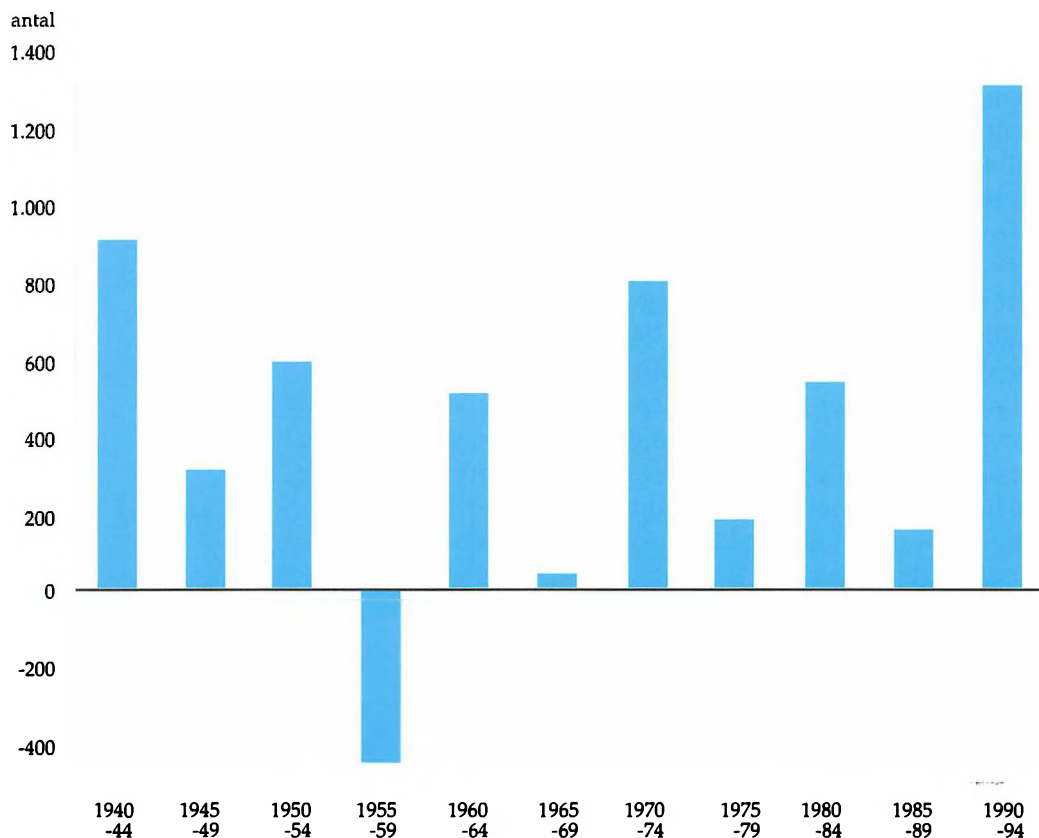
ikke var meget, man kunne bruge sine penge på, og endelig spillede det en rolle, at 1920'ernes større årgange begyndte at sætte børn i verden.

I Viborg nåede børnetallet et maksimum i 1945 med 562 nyfødte, hvor tallet i slutningen af 1930'erne havde været helt nede på under 300. Disse store årgange kom i 1950'erne til at kræve øgede investeringer inden for byens uddannelsesvæsen. I slutningen af 1940'erne faldt børnetallet igen, og det årlige antal fødsler lå derefter frem til slutningen af 1960'erne på omkring 400. I løbet af 1970'erne skete der så – i lighed med udviklingen i det øvrige Danmark – et kraftigt fald, så fødselstallet i 1980'erne var blevet reduceret med en tredjedel i forhold til det typiske 20 år tidligere. Hvad der ligger bag denne nedgang, har været stærkt omdiskuteret. Det kan skyldes den lettere adgang til abort, et ændret familiemønster med udearbejdende kvinder og mange unge kvinder under uddannelse, eller måske er der sket et bortvalg af børn til fordel for anskaffelse af bil og andre forbrugsgoder. I 1990'erne er fødselstallet igen steget, men kun ganske svagt, og der er langt op til tidligere tiders børnetal.

Figur 3: Fødselsoverskud i Viborg 1940-1994

Figur 4: Nettotilvandring til Viborg 1940-1994

Udviklingen i antallet af døde har været langt mere jævn. Der er ganske vist sket en forbedring af sundhedsforholdene, så den gennemsnitlige levealder er en del højere end i 1940, men i forhold til den samlede befolkning er antallet af dødsfald pr. 1.000 indbyggere ikke faldet tilsvarende, fordi der nu er langt flere ældre med en høj dødsrisiko.

Også flytningerne har betydet en meget stor udskiftning af befolkningen. Frem til 1970 flyttede der hvert år omkring 10% af byens befolkning ud af kommunen, og endnu flere nye kom til fra andre dele af landet eller fra udlandet.

En del af flytningerne var dog over korte afstande, f.eks. familier, der flyttede til Overlund, fordi de følte sig tiltrukket af villakvarterets grønne haver og friske luft og – indtil 1970 – måske også af en lavere skatteprocent. Denne type af flytninger ophører med at blive medtaget i tallene, da storkommunen blev dannet, og antallet af både ind- og udflyt-

ninger set i forhold til folketallet faldt derfor efter 1970 til omkring 7% om året. Flytningernes omfang har dog også været svingende i periodens løb. De var særligt store lige efter krigen, da det pludselig blev lettere at bevæge sig rundt i landet, mens navnlig tilvandringen var lav i nogle år i sidste halvdel af 1950'erne med høj arbejdsløshed, og også konjunkturedgangen efter oliekrisen i 1973 betød, at befolkningen blev mindre mobil.

Hvorledes disse forskellige faktorer har virket ind på befolkningsvæksten er vist i figur 3 og 4 side 73 og 74. Frem til 1980 var det fødselsoverskuddet (født minus døde), der var den væsentligste årsag til det større folketal, mens det derefter er tilvandringen udefra.

Figurerne viser også, at der i slutningen af 1950'erne var en direkte nettobortvandring fra Viborg, hvor der på det tidspunkt var en arbejdsløshed, der var større end i den øvrige del af landet. Pessimismen var endda så stor, at nogle af de bortvandrende ikke nøjedes med at se sig om efter job andetsteds i landet, men valgte at udvandre til Canada.

Det gav anledning til hyppige debatter i byrådet, hvor Socialdemokratiet ønskede at få lukket op for flere offentlige arbejder og protesterede, da ungarske flygtninge blev anvendt til skovarbejde i byens omegn. Noget arbejde blev der sat i gang, og i de hårde vintermåneder i begyndelsen af 1956 blev der givet en særlig vinterhjælp til de arbejdsløse.

De skiftende forhold med hensyn til fødsler, dødsfald og vandringer har betydet, at Viborgs befolkning midt i 1990'erne på forskellig vis er anderledes sammensat end 50 år tidligere. Det er f.eks. tilfældet aldersmæssigt. De færre fødsler og den højere levealder betyder, som det kan ses af figur 5 næste side, at der nu er næsten dobbelt så mange gamle i byen og langt færre børn, og denne tendens vil fortsætte, idet de store årgange født i 1940'erne om en halv snes år vil gå over i pensionisternes rækker.

I forholdet mellem mænd og kvinder er der ikke mere større forskelle mellem de yngre årgange, hvorimod der er et stort overtal af kvinder i de ældste årgange på grund af kvindernes betydeligt højere gennemsnitlige levealder.

Den ændrede aldersfordeling samt nye familiemønstre har også betydet, at husstandsstrukturen er ændret stærkt i Viborg. Der er relativt færre børn i husstandene, og da de mange gamle kun sjældent bor sammen med yngre familie-medlemmer, bliver også deres husstande små. Dertil kommer så, at unge ugifte, der i 1940 ofte var logerende, der

**SES MEST OG
HØRES MINDST**

holder længst

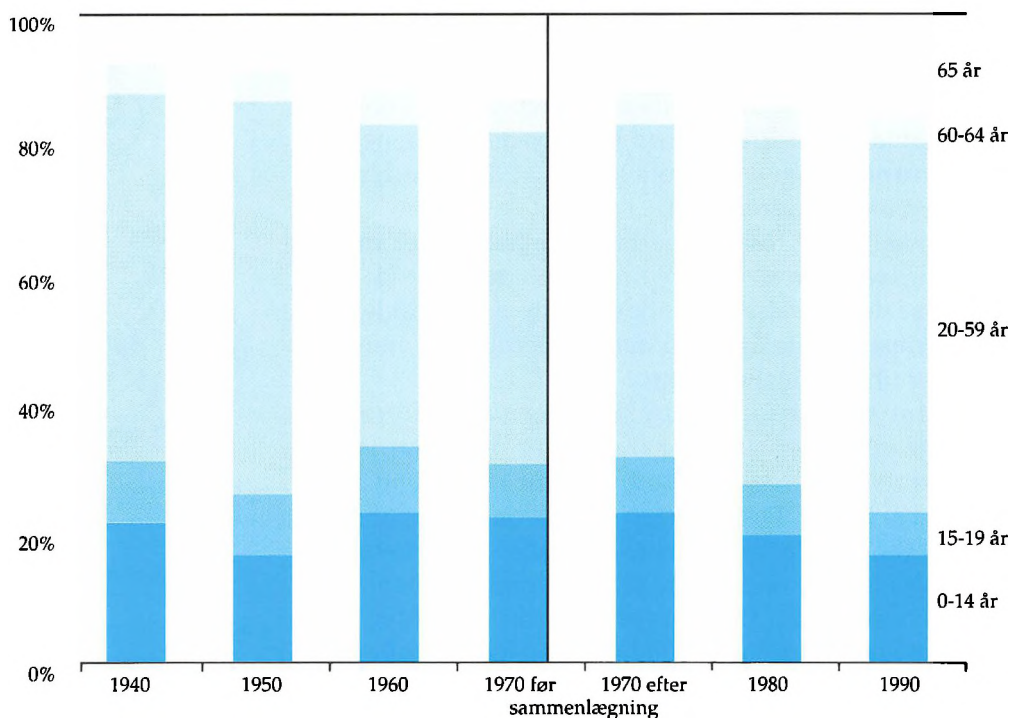

Fleire Indreghøringer end alle andre Scootermærker tilsammen. Prøv en VESPA uden Købetvang — Vi indsender gerne Ansøgningen

Peter Henriksen TEL. 1250

Blandt 1950'ernes store hit var knallerter og scootere, som især appellerede til unge, der endnu ikke havde råd til bil. Viborg Stifts Folkeblad 8. maj 1954.

Figur 5: Aldersfordeling for Viborgs befolkning 1940-1995

havde lejet et værelse et sted i byen, nu i stigende omfang har anskaffet egen bolig. Et stigende antal skilsmisser har også bidraget til at gøre husstandene små.

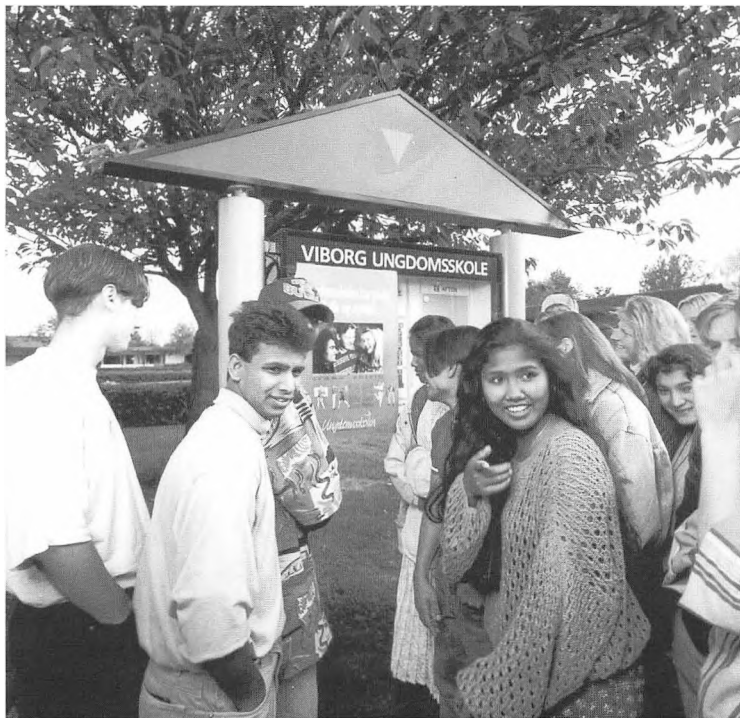
I 1940 bestod den gennemsnitlige husstand i Viborg af 3,6 beboere, og i 1996 var dette tal faldet til 2,2. I mere end hver tredje husstand bor der nu kun en enkelt person og i yderligere næsten en tredjedel kun to personer. Ældre tiders større husstande er der efterhånden næsten ikke nogen tilbage af, og der er kun børn i lidt under hver fjerde familie.

I efterkrigstiden har der i næsten alle årene ligesom i 1940 været relativt få udlændinge i byen. Ved krigsafslutningen fandtes der ganske vist et meget stort antal civile tyske flygtninge i Viborg og omegn. De var kommet til byen i begyndelsen af marts 1945 og var blevet indkvarteret på de tre kommuneskoler, i Viborghallen, Hans Tausens Hus og på Landbrugsskolen. De blev imidlertid kort efter befrielsen samlet i store lejre, hvoraf ingen lå i Viborg kommune. De nærmeste var i Karup og Kompedal.

I kølvandet på Ungarnopstanden i 1956 kom der også et betydeligt antal flygtninge til Danmark, hvoraf 368 blev ind-

kvarteret på Folkekuranstalten, Hald Hovedgård og Krage-
lund,⁵ men kun få af dem fik varig bopæl i Viborgområdet.

På grund af Viborgs særlige erhvervsstruktur fik byen
også kun relativt få gæstearbejdere, da der omkring 1970
begyndte at komme en tilvandring af industriarbejdere til
Danmark fra bl.a. Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan. Endnu i
1980 var der kun 291 udenlandske statsborgere bosat i kom-
munen, altså mindre end 1% af befolkningen, og af disse var
de største grupper endda fra Tyskland, Storbritannien og
Norge, heraf en del NATO-personel beskæftiget ved basen i
Karup. Kun 58 kom fra lande uden for Vesteuropa og
Nordamerika. I de følgende år er dette billede blevet noget
ændret som følge af, at der er kommet grupper af flygtninge
til. I begyndelsen af 1980'erne kom der en del vietnamesere,
senere i årtiet iranere og i 1990'erne bl.a. flygtninge fra det
tidligere Jugoslavien, således at der i 1996 befinder sig 1.353

I 1990'erne har Viborg fået del i strømmen af flygtninge, der er kommet til Danmark. Undervisningen i dansk sprog og kultur skal derfor hjælpe en meget sammensat internationalt befolkning i den vanskelige integrationsproces. Det er i Viborg foregået bl.a. i lokaler i Søndersøparken og på Ungdomsskolen, der i følge sit eget slogan »har plads til alle og enhver«.
Foto: Lars Guldager.

udenlandske statsborgere i kommunen, hvoraf næsten halvdelen er fra asiatiske og afrikanske lande. Med en andel på 3,3% af Viborgs indbyggere, der er udlændinge, ligger kommunen lidt under landsgennemsnittet, men på niveau med de øvrige mellemstore jyske byer.⁶

Levevilkår

Et rigt bysamfund?

Når man ser på erhvervsfordelingen i Viborg i 1940 kunne man umiddelbart få den tanke, at her boede der en befolkning med høje og solide indkomster. Der var mange embedsmænd, som typisk var i gode faste stillinger, og der var en overvægt af ansatte i de højeste lønklasser. Der var desuden relativt mange læger på grund af placeringen af et sindssygehospital, der dækkede en stor del af Nørrejylland. Også de hørte hjemme blandt samfundets vellønnede grupper.

Ser man imidlertid nærmere på de tal, som fremkom ved den årlige skatteligning, ligger Viborg i underkanten af det, der var typisk for samtidens provinsbyer.⁷ For det første var der i Viborg en større del af befolkningen, der slet ikke kom til at betale skat, end i andre byer. For det andet var den dominerende skatteydergruppe med de relativt lave årsindtægter på mellem 1.000 og 2.000 kr. betydeligt større i Viborg end andetsteds, og endelig var der for det tredje i den typiske øvre middelklasse med årsindtægter mellem 3.000 og 5.000 kr. langt færre i Viborg end i de andre byer. Forklaringen på dette mønster skal sikkert søges i Viborgs beskedne industri, der betød få faglærte arbejdere i byen, og af de ufaglærte var mange kvinder, samtidig med at der var et betydeligt antal tjenestepiger med en lav løn.

Også under krigen haltede indkomsterne i byen noget efter byerne i øvrigt, og det skyldes formentlig, at det over hele landet var vanskeligere for offentligt ansatte at bevare købekraften i deres løn end for selvstændige i de private erhverv, der trods vareknaphed ofte tjente godt på grund af stigende priser og muligheden for at komme af med alle varer, der overhovedet kunne fremstilles. For landet som helhed er det tydeligt, at der i disse år skete en ændring i indkomstfordelingen til fordel for selvstændige.

Viborgs dårligste lejligheder lå i Ll. Sct. Mikkels Gade. Billedet viser gårdspladsen til nr. 16B i 1957: sidehus med to lejligheder til venstre og gavlen af baghuset til højre. Gården var så lille, at børnene søgte ud bagved, når der skulle leges. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Til gengæld havde Viborgs indbyggere nogle gode år i slutningen af 1940'erne, hvor deres gennemsnitsindtægt nåede op over landsgennemsnittet dels som følge af den almindelige indkomstudjævning i samfundet i disse år, dels på grund af gode beskæftigelsesforhold i byen.

Disse gunstige forhold varede dog kun nogle få år, og derefter afveg gennemsnitsindtægterne frem til kommuneudvidelsen i 1970 ikke meget fra hverken andre byers eller hele landets, hvorimod indlemmelsen af en række landområder med beboere med forholdsvis lave indkomster efter 1970 igen har bragt viborgenserens indtægtsforhold lidt under gennemsnittet for hele Danmark.

Udsvingene for hele perioden efter 1940 i forhold til landsgennemsnittet har dog været så beskedne, at viborgenserne i det store og hele har haft den samme procentvise indtægtsfremgang som befolkningen i det øvrige Danmark. Det betyder, at byens beboere har fået del i en velstandsstigning,

som der ikke tidligere i Danmarkshistorien har været noget sidestykke til i en lige så lang periode. Korrigeres der for periodens voldsomme prisstigninger, har gennemsnitsborgeren i 1995 omkring fire gange så stor en indtægt som i 1940, og selv om han eller hun så også betaler en betydelig større del i skat, er der alligevel blevet råd til en langt højere levestandard.

Væksten falder imidlertid ikke ensartet over hele perioden. I besættelsesårene var alle nødvendighedsvarer rationeret, og der var mangel på alt andet, men embedslægen fandt dog ikke, at der var egentlige ernæringsproblemer i byen på grund af for dårlige forsyninger med levnedsmidler.⁸ Det hjalp formodentlig også på fødevarerforsyningen, at der i 1940 blev udlagt nye arealer til kolonihaver ved Sønæs og Skivevej. Det gav mulighed for at dyrke lidt grønsager og frugt, der kunne strække de knappe rationer. De største savn var nok derfor de udenlandske levnedsmidler som kaffe, te og sydfrugter, men de var trods alt ikke livsnødvendige. Med rimelige forsyninger af brød, smør, kartofler, grønsager og kød kunne der opretholdes en levestandard, der gav viborgenserne tilstrækkeligt med kalorier, proteiner og vitaminer. Lidt kolorit har det måske også sat på en ensidig diæt, at Danske Kvinders Samfundstjeneste fra 1942 hvert år kogte adskillige hundrede kilogram rabarbermarmelade, som de uddelte til »trængende« i kommunen.⁹

Billeder af datidens borgere viser derimod tydeligt, at det stod sløjt til med at skaffe sig tøj. Det var nødvendigt at anvende, hvad man havde, så længe det kunne hænge sammen og sy om af brugt tøj eller anvende stoffer, der oprindeligt var brugt til helt andre formål.

Rationeringen fortsatte i de første efterkrigsår, men blev gradvist afskaffet, og frem til midten af 1950'erne steg levestandarden og passede hurtigt førkrigsårenes. Derimod var fremgangen mere beskedent i slutningen af 1950'erne, da arbejdsløsheden i Viborg steg til en del over landsgennemsnittet og i 1956-1958 var på over 10%. Men derefter fulgte så 1960'ernes forbrugerfest med arbejdsløshedsprocenter, der i flere år var på mellem 2 og 3%. Disse års rigdom viste sig på alle områder, og den høje beskæftigelse fortsatte frem til 1973, hvorefter væksttempoet igen er faldet noget. I 1990'erne har der i Viborg gennemsnitligt været omkring 2.000 arbejdsløse eller knap 10% af arbejdsstyrken, men alligevel er realindtægten vokset med omkring 50% mellem 1973 og 1995.

PALÆ

VI SERVERER

Nytårsaften

På en skive smørret fransk-
høed lægges vi en delikat tun-
fiskealat, der garneres med
halvbløde æg. Det hele maske-
res med en mayonaise tilsmagt
med karry og en pikant indisk
chutney.

Med en udvalgt cognac og en
gammel, tør sherry har vi
krydret vor oksehale-suppe,
der serveres i kop med fint-
sikret oksehale og asparges.

FISKEN! På en sprød butter-
deigstarrøder, fyldt med en ra-
gout af rejer, champignon og
mushlinger, lægges en chablis-
dampet rødspættefilet under en
mild safrankrydret rejsauce.

Som steg ung smørstegt kal-
kun, fyldt med trøffelars og
serveret med en excellent sel-
teri- og æblesalat. — Heril
abricoscompot, sprøde stråkar-
rofler og små æggeblommer.

OG SÅ OSTEN! — De tror
det ikke — men det smager
godt: Varme osteboller fyldt
med roquefort-creme og jord-
bærstykker.

Desserten er noget helt for
sig selv. Vi vil ikke robe,
hvad det er — men raffineret
er det, og godt smager det.

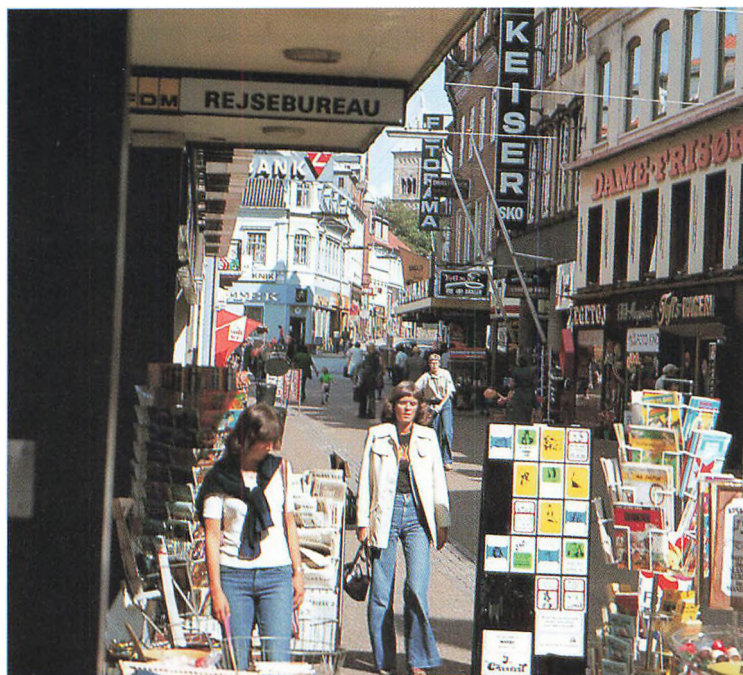
**Og så koster det hele
kun 15 kr. pr. couvert**

Rødvin på karaffel kr. 15,00
Hvidvin på karaffel kr. 15,00

Bordreservering 50
hos overjenten — til

Adgangsloft kr. 15,00
gældende til køb af varer
nytårsaften

Menuen på Palæ nytårsaften i 1956 bestod af tunsalat, oksehalesuppe, rødspættefilet, kalkun med trøffelars, ost og dessert, der skulle være en overraskelse. Alt sammen til 15 kr. pr. kuvert. Palæ var et populært sted for en bred kreds af borgere. Især den levende musik trak mange af byens unge. Annonce: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Handelsstrøget Sct. Mathias Gade omkring 1977. De blå cowboybukser var ikke længere udtryk for ungdomsoprør, men blev brugt af alle. De handlende udnyttede fuldt ud gågadearealet til at falbyde deres varer, og viborgenserne havde som alle andre danskere tilbud om billige rejser. Foto: Viborg Turistkontor.

For perioden som helhed gælder det, at det er næsten alle dele af befolkningen, der har fået del i forbedringerne, ja indkomstfordelingen tyder endda på, at det er de samfundsgrupper, der i 1940 havde de dårligste levevilkår, der har fået den største relative fremgang, samtidig med at det årlige antal arbejdstimer, der har været nødvendige for at tjene denne løn, er blevet reduceret med mellem en tredjedel og en fjerdedel.

At der har været denne stigning i levestandarden afspejler sig på en lang række områder i byens dagligdag. Udvalget og kvaliteten af de varer, der er blevet solgt i byens butikker gennem det halve århundrede efter 1940, er i sig selv et vidnesbyrd om, hvordan der er kommet andre typer levnedsmidler til – hyppigt af udenlandsk oprindelse – i en mere forarbejdet form og mere hygiejnisk indpakket, og byens manufakturforretninger har i 1997 et vareudvalg og typer af stoffer, som viborgenserne anno 1940 næppe havde fantasi til at forestille sig.

Julen 1960 hos familien Rasmussen i den nye lejlighed i Ringparken. Fjernsynet har holdt sit indtog, og tidens moderne reolsystemer er skruet på væggen med det bordeauxfarvede tapet. I mange hjem blev bogreolerne i løbet af 1960'erne fyldt op med bøger fra forlaget Union. Ved siden af reolen anes kæder og pendul fra stueuret med de to messinglodder. Foto: Ejvind Rasmussen.

Men den højere levestandard har i praksis også udmøntet sig på en række andre områder. Det vil fremgå af en række eksempler på boligstandard og transportforhold, der er beskrevet i de følgende afsnit. Det viser sig også gennem øgede udgifter til uddannelse og kulturelle oplevelser, som er omtalt i andre kapitler, og endelig ved at hverdag og familieliv har et helt andet forløb i 1990'erne end før den anden verdenskrig.

I 1940 var dagligdagen i langt højere grad koncentreret om hjemmet som følge af, at kun få kvinder var udearbejdende. Det betød, at børnene tilbragte næsten hele den tid hjemme, hvor de ikke var i skole eller for nogle gruppers vedkommende på arbejde, og med få fritidstilbud og vanskelige transportforhold var hjemmet også centrum for familielivet på hverdage uden for mandens arbejdstid og om søndagen.

Dette familiemønster fortsatte ind i 1950'erne, hvor byen endnu var præget af den første efterkrigstids mangelsamfund og af de dårlige beskæftigelsesforhold i byen. Levestandarden var nok noget højere end i 1930'erne, men familiemønster og dagligdag var ikke så forskellig fra tidligere årtiers.

Det store opbrud i samfundet begyndte først omkring 1960. Nu steg lønnen og dermed købekraften på grund af

Kvinderne begyndte at komme ud på arbejdsmarkedet, men ikke alle arbejdspladser var åbne for dem. Mange kvinder fra de bedre lag endte på kontoret i sekretærstillinger, hvor lette kontormøbler var ved at vinde frem, samtidig med at maskinerne holdt deres indtog i form af store kontorskrivermaskiner og de første elektriske regnemaskiner. Men tilsyneladende foregik meget også stadig med fyldepen. Billedet er fra Hansen & Smedegaard i 1954. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

stigende efterspørgsel efter arbejdskraft, og en voksende andel af de gifte kvinder søgte ud på arbejdsmarkedet. De stigende indtægter gav mulighed for at realisere flere ønsker i det private forbrug. Mange familier fik hus eller ny lejlighed, og den udearbejdende husmoder købte elektriske husholdningsredskaber for at spare tid i hjemmet. Udviklingen betød også, at der opstod nye problemer med hensyn til børnepasning og ældreomsorg.

På trods af de midlertidige tilbageslag i 1970'erne og 1980'erne er denne udvikling fortsat, og i 1990'erne er begge ægtefæller i de fleste tilfælde udearbejdende. Da der samtidig i familierne er få børn, som ofte tilbringer en stor del af tiden i institutioner, ligger mange villakvarterer øde hen i den normale arbejdstid. Dertil kommer så, at den større velstand og egen bil giver mulighed for at tilbringe en del af fritiden med at dyrke interesser uden for hjemmet eller at være på rejser.

Denne gennemgribende forandring har også stillet store krav til samfundet, som det vil blive omtalt i det følgende. Det gælder f.eks. behovet for et øget institutionsbyggeri og for flere fritidstilbud, men nok også et behov for, at samfundet i højere grad tager sig af de grupper, der er kommet i klemme i denne udvikling, idet mange af dem tidligere kunne finde omsorg inden for familielivets rammer.

Mange små og dårligt udstyrede boliger

I 1940 var boligstandarden i Viborg målt med en moderne alen ikke særlig god, men hverken værre eller bedre end i mange andre provinsbyer af samme størrelse. Det typiske var, at man boede i en etageejendom i bymidten, og de lejligheder, der fandtes dér, var som oftest små og med få installationer. Kun omkring en tiendedel af alle lejligheder fandtes i enfamilievillaer.¹⁰

Langt de fleste af lejlighederne i etageejendommene bestod af to eller tre værelser samt køkken. I disse boede der da en hel familie, og gennemsnitsarbejderfamilien, der bestod af mand, kone og to eller tre børn, måtte som oftest tage til takke med toværelses lejligheder, hvor der kunne blive plads til en stue og et soveværelse. Børnene sov i soveværelset sammen med forældrene, så længe det var acceptabelt, og derefter måtte de flytte ind i stuen.

Lønmodtagere med lidt højere indkomster kunne få råd til en treværelses lejlighed i en etageejendom eller i en flerfamilies villa, mens det var de relativt få bedrestillede, der bebodde de godt 300 store lejligheder, der havde seks eller flere værelser.

Opvarmningen skete i omkring tre fjerdedele af lejlighederne med kul- og koksfyrede kakkelovne. En moderne luksus med centralvarme var det endnu kun de bedst udstyrede lejligheder, der havde fået installeret. I køkkenet foregik madlavningen normalt ved et bord med et par gasblus, der blev forsynet fra det kommunale gasværk, der siden århundredskiftet havde ligget mellem jernbanen og Århusvej og havde godt 90% af alle husstande som kunder.

Der var nu også kommet elektrisk lys næsten overalt. Kun 3% af kommunens husstande havde ikke denne installation og måtte nøjes med en petroleumslampe eller gasbelysning. Men det var i næsten alle tilfælde mere isoleret beliggende huse i kommunens yderkanter. Dårligere stod det til med de sanitære installationer i 1940, bl.a. fordi kloakering og rense-

alle tiders UDSALG

DRENGE OG JUNIOR

WRANGLER OG LEVYS FLØJLSBUKSER KUN 38.-	FLØJLS FRANKER OG BLAZER KUN FRA 18.-
FLØJLS ANDRANKER FLERE SMARTE FÅRVER 48.-	FLØJLS JAKKER OG DRENGE OG JUNIOR FRA 14.99
DRENGE SAUBITTER MINIPROSER FRA 14.-	COWBOYBUKSER CAMOFLAGE 19.99
DRENGE BUKSER LUNDT SMA PROSER FRA 15.-	
DRENGE STRIK NYT-SMART-BALLAST FRA 15.-	
DISCOTIQUE-SÆT Klassiske blødt 38.-	Det er nu det betaler sig...

FRA VOKSENAFDELINGEN

HARBITTER FRA 95.00	PULLOVER FRA 15.00
SPORTSJAKKER FRA 45.00	UNDERTØJ pr. stk. FRA 4.85
BLAZER FRA 95.00	FRITTE SKOLLETTER 3 par 11.00
BUKSER FRA 25.00	CREPE SKOLLETTER 3 par 8.00
SÅKORTER FRA 15.00	WEST SIDE pullover KUN 15.00
FRANKER FRA 45.00	BADERÅSER 45.00
PYJAMAS FRA 25.00	FRIERBUKSER 24.50
VINDJAKKER FRA 28.00	

Hans Albrechtsen A/S

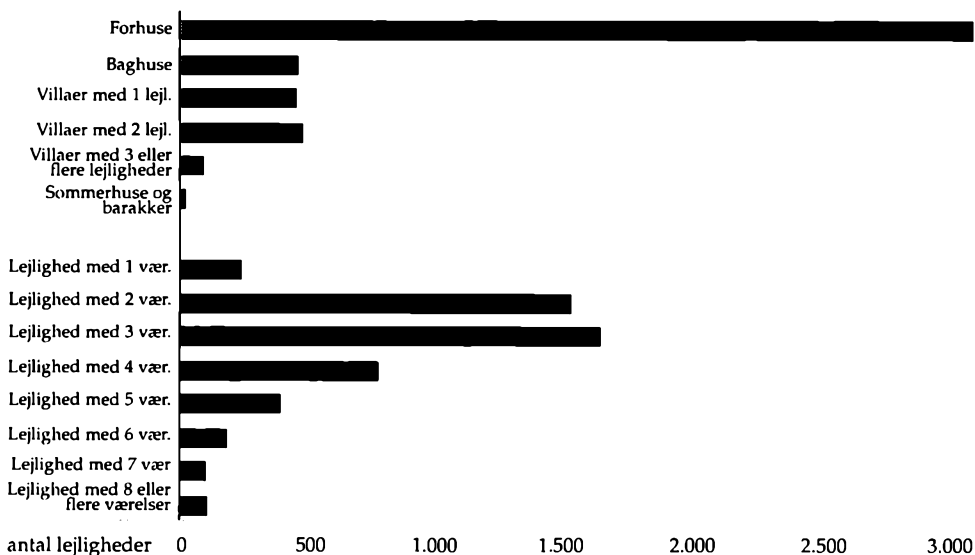
VESTER-GÅ-GÅDE · VIBORG

Hans Albrechtsens forretning i Vestergade med slagtilbud på fløjlsbukser og discotiquesæt under sommerens udsalg 1971. Annonce i Viborg Stifts Folkeblad 22. juli 1971.

anlæg manglede i nogle bydele og var underdimensioneret i andre i forhold til områdets størrelse. Kun lidt over halvdelen af lejlighederne havde et vandskylende toilet (WC), og det var kun ved nybygninger, at sundhedskommissionen krævede installation af WC. I de øvrige lejligheder fandtes der stadig et gammeldags das – eller med myndighedernes navn et tørkloset – i kælder eller gård, som renovationsvæsenet tømte med jævne mellemrum for derefter at køre indholdet ud på den kommunale renovationsanstalt, der lå på Katmosevej vest for byen. Der blev affaldet opbevaret, indtil det kunne sælges til omliggende landbrug som gødning, men opbevaringen skete ikke under særligt hensigtsmæssige forhold, og det gav anledning til klager over lugtgener og rotteplage.

En luksusinstallation som et badeværelse med kar eller bruse fandtes i under en tredjedel af lejlighederne, og installationer med varmt vand var der i mindre end hver fjerde bolig. Skulle de viborgensere, der boede i de andre lejligheder, vaskes mere grundigt – udover hvad der kunne klares i en balje på køkkengulvet – måtte man benytte sig af, at den militære badeanstalt ved Rødevej et par aftener om ugen blev åbnet for civile, der her kunne få et varmt brusebad, og skulle det være særligt fint, kunne man gå til Viborg Lys- og Kurbadanstalt i Sct. Mathias Gade, hvor der i tilgift var mulighed for at få medicinske bade.

Figur 6: Lejligheder i Viborg 1940 fordelt efter beliggenhed og antal værelser

De store kvalitetsforskelle, som oplysningerne i figur 6 på foregående side dækker over, kan belyses ved nogle eksempler fra byens gader.

Dårligst stod det til i Ll. Sct. Mikkels Gade. I forhuset til nr. 12 var der f.eks. indrettet to lejligheder i stueetagen og to på 1. sal. De var alle fire med to værelser, men hver af boligerne havde kun 20-25 m² etageareal. Alligevel boede der i tre af lejlighederne familier bestående af mand, kone og to børn, mens den sidste kun havde to beboere, men dér blev det ene værelse så til gengæld brugt til skomagerværksted. Til ejendommen hørte også et sidehus, hvor der var indrettet en etværelses lejlighed på 23 m² med tre beboere. Meget udenoms plads var der heller ikke. Kun en gård langs med og bag sidehuset.

En samtidig undersøgelse karakteriserer da også ejendommen på følgende måde: »Forhuset er nogenlunde vedligeholdt, mens sidehuset er meget forfaldent. Kun ét kloset til 17 beboere. Lejligheden i sidehuset har kun vinduer mod nord«. Den samlede dom gik ud på, at ejendommen »var mindre egnet til beboelse«, men da omkring et dusin ejendomme i gaden blev fundet »absolut uegnet til beboelse«, må det altså have stået betydeligt værre til dér end i nr. 12.¹¹

Heller ikke i mange af de ejendomme, hvor murværk og omgivelser var af langt bedre kvalitet, var der meget plads. Villaen på Middagshøjvej 15 havde i stueetagen to værelser og et køkken og ovenpå en endnu mindre lejlighed, der dog sidst i 1930'erne blev lagt sammen med stueetagen. Men der var også plads til et bryggers, der samtidig var vaskehus, og en have gav et ekstra tilskud af rummelighed og frisk luft. Alligevel var der selv i dette hus kun et gammeldags das og intet badeværelse, så køkkenvasken måtte benyttes til den daglige overfladiske hånd- og hovedvask. Dertil kom naturligvis kakkelovnsopvarmning.¹²

De bedste små lejligheder fandtes i de nyeste bebyggelser. I 1939-40 byggede en privat udlejer Broparken, tre karréer i firkanten mellem Vesterbrogade og Ursinsvej med 48 lejligheder fordelt på to og to en halv værelses lejligheder. De havde altan, badeværelse og centralvarme.

For middelklassen var der ud over de treværelses etagelejligheder også en del, der boede i villaer, men ofte var det nødvendigt at leje en del af huset ud.

De rigeste i byen boede i de største etagelejligheder i hovedgaderne eller i enkelte store villaer i byens udkant. Sådanne villaer blev fortsat bygget i årene op til 1940. Da der

i 1939 søgtes byggetilladelse til en toetages villa på Århusvej med seks værelser plus kælder med centralfyr, blev det oplyst, at første sal skulle indrettes med badeværelse med kar, soveværelse, børneværelse, gæsteværelse – og musikværelse! Unægtelig en anden boligstandard end i den indre bys små toværelses lejligheder.

Drømmen om en villa med have realiseres

Det var vanskeligt at få byggetilladelser og materialer til byggeri under den anden verdenskrig og i de første efterkrigsår, men det lykkedes dog at få en del byggeri sat i gang, så der fra 1940 til 1947 kunne tages omkring 700 nye boliger i brug i kommunen.

En del af dette byggeri kom i gang takket være en ny boliglovgivning med udpræget socialt sigte, der var kommet til i 1930'erne.¹³ En del af boligforeningernes lejligheder skulle stilles til rådighed for familier med mange børn, som samtidig fra 1938 kunne få tilskud til huslejenedsættelse på op til 50% af huslejen. Loven stillede desuden krav om, at der skulle være moderne installationer i de boliger, der blev støttet.¹⁴

I Viborg blev de muligheder, som navnlig 1938-loven åbnede, hurtigt udnyttet, idet Boligforeningen af 1940 i Viborg (Boligselskabet Viborg) indledte sin virksomhed med at gennemføre et byggeri på Sct. Laurentii Vej, beregnet for børnerige familier.¹⁵ Det var meget prætentivt, idet det omfattede opførelsen af 16 fireværelses rækkehuse med kælder fordelt på fire rækker. I den nederste etage fandtes stue og køkken og ovenpå et soveværelse, to kamre og et badeværelse, men ikke centralvarme, da myndighederne ikke tillod denne installation på grund af krigen. Husene blev færdige i 1941, og familierne, der flyttede ind, havde ikke mindre end 76 børn, så kvadratmetrene blev udnyttet fuldt ud. Alligevel var bygning af lejligheder af denne størrelse formentlig at spænde buen for højt. Selskabets næste byggeri i Reberbanen bestod af 24 toværelses lejligheder, der blev klar til indflytning i 1943, og i 1944 fulgte et byggeri i Sjællandsgade med overvejende treværelses lejligheder. Men også disse steder var der moderne installationer.

I 1942 oprettedes yderligere en boligforening med navnet Erhvervsrådets Boligselskab. Bag denne stod byens erhvervsråd, der var blevet oprettet året før. Dette selskabs aktiviteter blev ikke helt så omfattende som den første bolig-

Sådan kunne et køkken se ud midt i 1960'erne, her fra Sct. Mogens Gade 28. Der er kommet elektrisk komfur med spiralringe, en rustfri vask og blandingsbatteri til varmt og koldt vand samt vinylfliser på gulvet, men de moderne installationer er sat ind i et gammelt køkken, så pladsen er trang i forhold til, hvordan køkkener hurtigt efter kom til at se ud i nybyggeri. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

forenings, men i 1940'erne blev der opført boliger på Spidstoftvej og bebyggelsen Sct. Mikkelsgård.

Boligforeningernes byggeri og det, der samtidig blev sat i gang af private, var dog ikke tilstrækkeligt til at huse alle indbyggere i disse år, hvor folketallet voksede med et par tusinde, samtidig med at folk på grund af huslejereguleringen var mere tilbageholdende med at flytte, når der var brug for at tilpasse antallet af værelser i boligen til en ændret fa-

miliestørrelse. Allerede tidligt under krigen var boligmangelen så stor, at byrådet mente, at det var nødvendigt at gribe ind. Blandt de forholdsregler, der blev truffet, var at yde kommunegaranti til det ovennævnte almennyttige byggeri, og i 1941 blev det også besluttet at indrette den tidligere garnisonsskole i Grønnegade til boliger for husvilde. Senere fulgte andre husvildeboliger i byens udkant, og ved krigens slutning var der i dem indkvarteret omkring 200 husvilde.

I 1950'erne blev byggetempoet øget noget, men svingede stærkt fra år til år på grund af midlertidige offentlige reguleringer og skiftende konjunkturer. De nye villaer i nord- og vestbyen var typisk mindre enfamiliesvillaer med udnyttet tagetage på under 100 m² etageareal. Boligselskabernes byg-

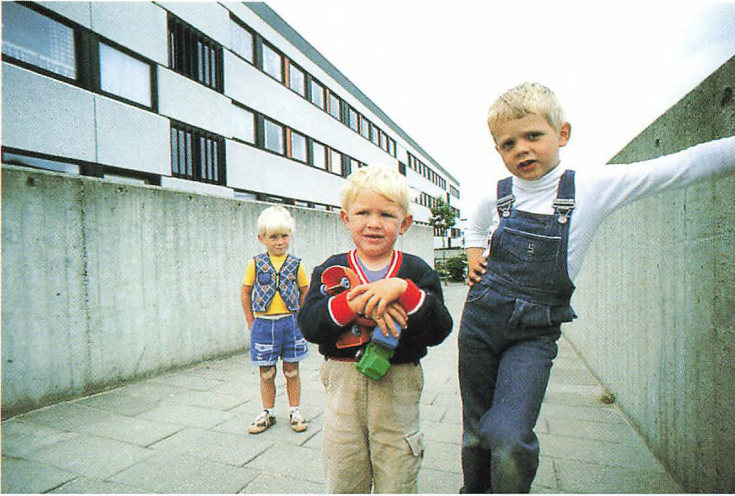

Vi serverer...

en Kande virkelig god Kaffe med et Stykke smørbagt Wienerkrans og et lækkert Stykke Lagkage for 1,60 Kr., alt incl.

Konditori EMIL P. Telf. 203

For 1950'ernes hjemmearbejdende kvinder fra de bedre lag var et konditoribesøg en passende afslutning, når man havde været på indkøb i hovedgaden eller måske blot studeret den sidste tøjmode i forretningerne. Hos Emil P. kunne man tilsyneladende trods rigeligt med kalorier i traktementet holde den slanke linie. Annonce i Viborg Stifts Folkeblad 18. november 1950.

Asmildparken blev opført af Boligselskabet Viborg i 1971-1974. Bebyggelsen skiftede senere navn til Houlkærparken, efter at hele den nye bydel havde taget navnet Houlkær. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

geri i Digterparken og Ringparken indeholdt tilsammen over 500 lejligheder, som typisk var i treetages karréer. Det var fortrinsvis lejligheder på mellem 70 og 94 m² med to eller tre værelser plus et kammer og køkken og badeværelse. De havde centralvarme, og i kælderen var der indrettet fælles vaskerum, tørrestuer og strygestuer.

Lejlighederne i disse års nybyggede enfamiliesvillaer og etageejendomme var af langt bedre kvalitet og gennemgængende også større end mellemkrigstidens. Det typiske for en arbejder- eller underordnet funktionærfamilie med børn blev disse steder en treværelses lejlighed med køkken og eget badeværelse. Udstyret omfattede nu også centralvarme, og enkelte fik køleskab. Begge dele lettede det daglige arbejde. De større lejligheder betød også, at der nu var bedre plads til børnene. Flere steder indrettede man de tre rum, så der var en fin dagligstue, et soveværelse for forældrene og de mindste børn samt en spisestue med en sovesofa eller en anden indretning, der om aftenen kunne forvandles til en soveplads for større børn. Det gav bedre rammer for et familieliv.

Det store byggeboom kom som nævnt i årene fra 1959 til 1972, hvor der blev bygget flere hundrede nye lejligheder hvert år med flest i 1965, da tallet nåede op på 403 i den gamle bykommune med et etageareal på godt 44.000 m².¹⁶

Husene var noget større end i 1950'erne, som oftest fire- eller femværelses etplanshuse på noget over 100 m², men ofte med en ret ensartet rumplan. Her blev der god plads til børnene med egne børneværelser og måske et særligt arbejds-værelse til forældrene. Også det øvrige udstyr blev af stadig bedre kvalitet med elkøkken, fjernsyn, tæpper på gulvene og møbler efter tidens stil. Sammen med den automatiske vaskemaskine bidrog dette udstyr til den lettelse af det huslige arbejde, der var en nødvendig forudsætning for, at de gifte kvinder kunne komme ud på arbejdsmarkedet.

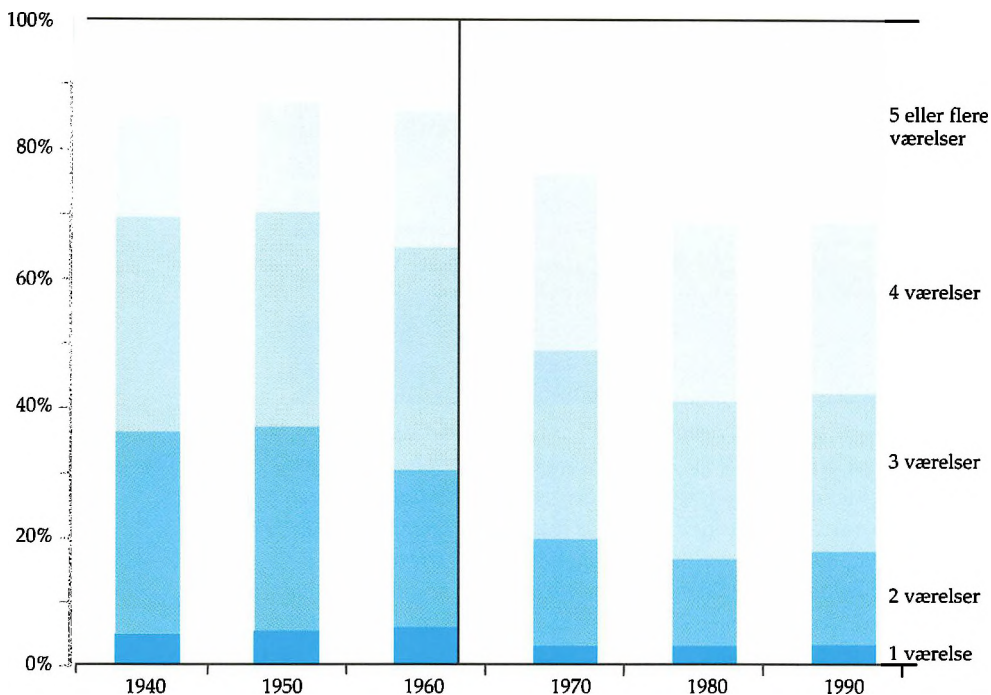
Boligselskabet Viborgs 329 lejligheder i Vestervang fra 1962-1966 og Asmildparkens 501 lejligheder fra 1971-1974 var mest tre- og fireværelses lejligheder. Tidens stigende velstand viste sig ud over de større boliger og et rigere udstyr også ved, at der nu også blev bygget garageanlæg i tilknytning til etageejendommene og desuden en række fællesfaciliteter, bl. a. et selskabslokale. Dertil kom så, at der i områdets samlede planlægning blev sat plads af til et butikscen-ter og børneinstitutioner. Erhvervsrådets Boligselskab byggede i disse år bl.a. ejendomskomplekset Ellekonedalen i Viborgs sydlige udkant med en lignende indretning.

Efter kommunesammenlægningen i 1970 blev der i øget omfang byggemodnet øst for Nørresø, hvor nye villakvarter begyndte at opstå.

De store byggeår varede ved til 1972. Det år blev der færdiggjort eller ombygget 657 boliger i den nye storkommune, men derefter blev hele anlægssektoren ramt af det voldsomme konjunkturuomslag, der fulgte i den første oliekrises kølvand. Byggeriet blev hurtigt halveret og faldt endnu mere, da den anden oliekrise kom i begyndelsen af 1980'erne. I nogle år var det helt nede på en fjerdedel af, hvad det havde været i de travleste år omkring 1970. Byggeriet efter 1972 er især sket i nogen afstand fra bymidten, f.eks. i den nordlige del af Houlkær, i det nye boligkvarter Birgittelyst omkring 7 km syd for bymidten samt ved nye sideveje til de store udfaldsveje fra byen. Boligselskabernes virksomhed har også været mindre omfattende i disse år med de største byggerier i Nørresøparken og Houlkærparken, og en del af de lejligheder, der er kommet til, er mindre end dem, der blev bygget i 1970'erne, dels fordi den gennemsnitlige familienstørrelse er faldet, dels fordi stigende byggeomkostninger har ført til mindre efterspørgsel efter de helt store boliger.

Mens nybyggeriet således har været stærkt afdæmpet i 1980'erne, er der til gengæld blevet ofret betydelige summer

Figur 7: Lejligheder i Viborg 1940-1990 fordelt efter antal værelser

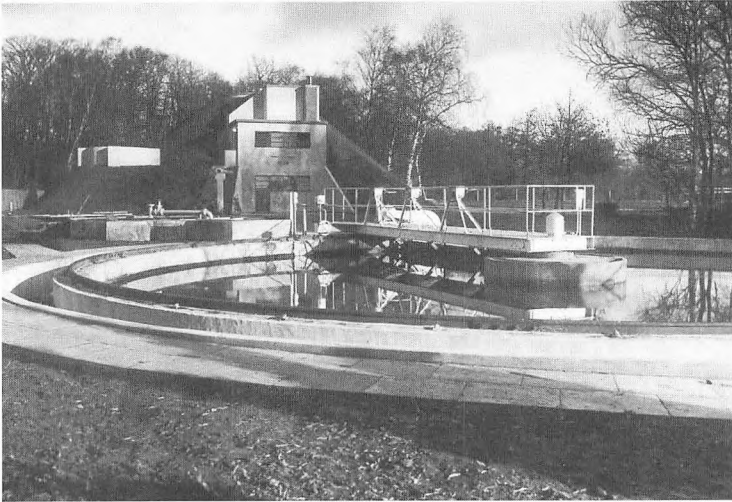

på modernisering af det ældre byggeri. De høje energipriser gjorde det rentabelt at gennemføre en bedre isolering af husene, hvorefter manges udseende skiftede karakter, når ældre typer af vinduer blev afløst af store moderne termoruder med to eller tre lag glas.

Resultatet af det halve århundredes omfattende byggeri er blevet, at det midt i 1990'erne er over halvdelen af alle byens familier, der bor i boliger opført efter 1960, og den dominerende boligform er enfamiliesvillaen eller rækkehuset med en tilhørende have. Desuden viser figur 7, hvorledes antallet af værelser i lejlighederne er steget fra årti til årti frem til 1980, så den største gruppe af boliger nu har fire værelser.

Sanitære forhold

Det er imidlertid ikke blot med hensyn til størrelse og beliggenhed, at der er sket et kvalitetsmæssigt løft i Viborgs boligmasse. Også det øvrige udstyr er blevet mærkbart forbedret.

Viborgs første egentlige spildevandsanlæg blev åbnet i 1938 ved Nørresø, altså meget tæt på den centrale by. Det har utvivlsomt givet lugtgener for mange omkringboende, og hvad værre var, det var slet ikke dimensioneret til at klare det øgede vandforbrug i Viborg, så mange kvarterer kunne ikke få installeret WC. Datidens rensning var heller ikke så effektiv som en eftertids, og det kunne hurtigt mærkes på vandkvaliteten i Søndersø, som modtog det vand, der var blevet »renset« på anlægget. Foto: Lokallistorisk Arkiv for Viborg kommune.

I løbet af 1940'erne blev kloaksystemet kraftigt udbygget i kvartererne i byens udkant. Det betød bl.a., at renovationsanstalten fik kloaktilslutning, så de indsamlede latrintønder kunne tømmes ud i kloakken. De mange nye lejligheder fik alle WC og så godt som alle også et badeværelse, og samtidig blev der i løbet af 1940'erne og 1950'erne bygget toiletter ind i de gamle lejligheder, hvor det kunne lade sig gøre. Denne udvikling tog især fart, efter at byrådet i januar 1953 havde vedtaget en ny sundhedsvedtægt, der gjorde det obligatorisk at installere WC'er i byen inden november 1958 – men dog med undtagelsesbestemmelser for saneringsmoderne boliger, som man regnede med skulle rives ned inden længe. Nogle steder i etageejendomme var der imidlertid ikke plads, og der blev så installeret fællestoiletter på hver etage eller fælles for en endnu større beboergruppe. Resultatet var, at omkring tre fjerdedele af lejlighederne i 1960 havde eget toilet, og de øvrige viborgensere havde næsten alle adgang til et fællestoilet. Det var nu kun beboerne i mindre end 5% af lejlighederne, der var henvist til de mindre hygiejniske dasses.¹⁷

De øgede mængder spildevand, som ikke blot kom fra denne foranstaltning, men også fra et større vandforbrug i virksomhederne, førte til, at der i 1964 blev vedtaget en ny kloakplan, der bl.a. gik ud på, at der skulle anlægges en hovedledning langs med søerne, så disse kunne friholdes fra udledning af spildevand, og desuden skulle der bygges et stort biologisk rensningsanlæg mod sydøst ved Nørreåen, hvor alt spildevand skulle samles. Rensningsanlægget blev taget i brug i 1971 og fik hurtigt til følge, at vandkvaliteten i Sønder sø blev stærkt forbedret. Til dagrenovationen blev der i 1972 anlagt en ny losseplads nord for Kirkebækvej.

Lignende forbedringer i de sanitære forhold og i spildevandsrensningen er efter 1970 også sket i de mindre samfund i fjernere liggende dele af storkommunen.

Lys og varme

Selv om elektricitet var udbredt allerede i 1940, var forsyningen ikke fuldt tilfredsstillende. Den kom fra det kommunale elværk på hjørnet af Sparregade og Trekronevej, hvor der var installeret tre oliefyrede dieselmotorer, der trak nogle jævnstrømsdynamoer, og desuden kunne der gennem en 10kW-ledning hentes vekselstrøm fra Gudenåcentralen ved Tange Sø. Den blev på Viborgværket omformet til jævnstrøm. Kapaciteten var imidlertid så begrænset, at et nedbrud på værket kunne betyde, at Viborg gik i sort, og det skete med mellemrum.

Under krigen, hvor det ikke var muligt at få olie, kom hele forsyningen fra det dampdrevne kraftværk i Århus og fra Gudenåcentralen, men det kneb med at skaffe tilstrækkeligt fast brændsel til, at der derfra kunne komme den nødvendige elektricitet. Gentagne gange blev der opfordret til at spare ved at slukke for belysningen overalt, hvor det kunne lade sig gøre, og ved at anvende 15- og 25-W pærer. I februar 1945 var problemet så stort, at gennemsnitshusholdningen fik pålagt at holde forbruget nede på 12 kWh om måneden, og i april blev rationen halveret. Husholdninger, der havde elkøkken, kunne dog få lidt mere,¹⁸ men blev tildelingerne overskredet, kom elværkets folk og afbrød forbindelsen, så det blev sædvane at aflæse måleren hver dag for ikke at risikere noget. Også gassen til madlavning var rationeret, men en del viborgensere klarede sig ved at opsætte kaminer og kakkelovne med mulighed for at koge mad, eller også særlige fyringssteder, der kunne opsættes i køkkenet med et

skorstensrør, der stak ud af vinduet. Kunne man få lidt træ at fyre med, sparede det på el og gas.

Først i februar 1946 kunne elektricitetsrationeringen afskaffes. Da var dieselmotorerne kommet i gang igen i Viborg, men det stod snart efter klart for myndighederne, at der selv under normale forhold ville blive endnu større kapacitetsproblemer end før krigen, fordi elforbruget hurtigt begyndte at stige kraftigt både i virksomheder og hos private.

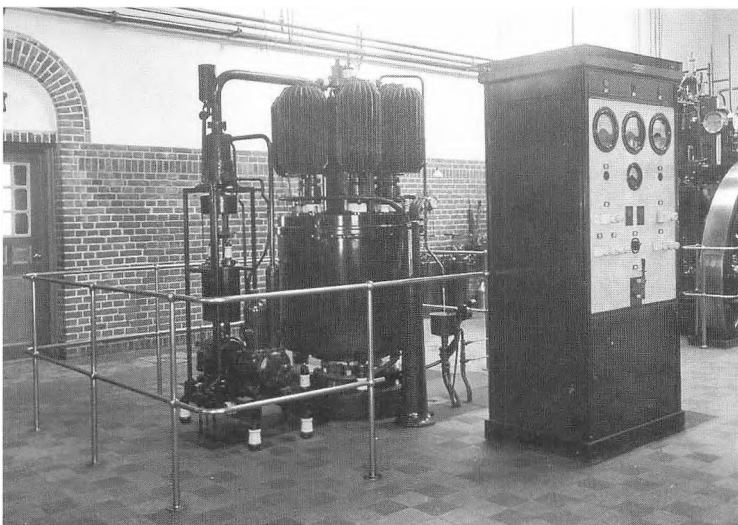
Løsningen på dette problem kom i 1950'erne, da Viborg sammen med en række andre kommuner i 1950 oprettede I/S Midtkraft. Dette selskab udbyggede i de følgende år elværket ved Århus havn til et regionalt kraftværk, som blev bundet sammen med de øvrige jyske og fynske storværker og senere med udlandet. Skete der nu et nedbrud på Midtkraft, kunne der umiddelbart trækkes på ressourcer andre steder. En betingelse for, at dette samarbejde kunne etableres, var imidlertid med datidens teknik, at der skete en omlægning til vekselstrøm, og Viborgs borgere og virksomheder måtte derfor i 1950'erne skifte en del elapparater ud med nye. Til gengæld blev elektriciteten billigere på grund af betydelige stordriftsfordele ved elproduktion.

Egenproduktionen i Viborg fortsatte til 1955. På det tidspunkt var omlægningen til vekselstrøm afsluttet i hele byen.¹⁹

Den mere sikre og rigeligere strømforsyning gjorde det muligt at forsyne boligerne med langt flere installationer end tidligere. Køleskabe blev almindelige fra slutningen af 1950'erne, og i løbet af 1960'erne gik stadig flere væk fra at bruge gas til madlavning og anskaffede elkomfurer. I 1969 besluttede også Boligselskabet Viborg at ændre installationen i sine omkring 700 boliger fra gas til el, og det betød, at det kommunale gasværk mistede endnu en stor gruppe forbrugere. Allerede i 1970 besluttede byrådet derfor at indstille gasproduktionen i løbet af et par år, og med udgangen af september 1972 ophørte forsyningen. Dermed blev mange i de omkringliggende kvarterer sparet for røg- og lugtgener.

Det øgede strømforbrug i husholdningerne kom dog ikke blot fra overgangen til elkomfurer og fra køleskabe. Efter 1960 er også en lang række andre af de såkaldte »hårde hvidevarer« blevet almindeligt udbredte i byen. Det gælder automatiske vaskemaskiner, opvaskemaskiner, emhætter og tørretumblere.

Da også erhvervsvirksomhederne har forøget strømforbruget meget kraftigt, er resultatet blevet, at mens byens

Interiør fra elværket i Sparregade fra dengang, elfremstilling endnu ikke var stordrift. Yderst til højre en af de jævnstrømsdynamoer, der var kernen i Viborgs forsyning, indtil Midtkraft tog over. Generatorerne blev herefter genopstillet på flådestationen i Frederikshavn, hvor de genopladede batterier til de danske ubåde. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

årlige strømforbrug umiddelbart før den anden verdenskrig var på ca. 2 mill. kWh, var det i 1995 steget til 153 mill. kWh.²⁰ Selv om forbruget i 1995 er fordelt på en lidt større befolkning, vidner denne 75-dobling om, hvor stærk en indflydelse elektriciteten har fået på befolkningens hverdag, og også om hvor mange tidligere besværlige funktioner der nu klares på enkel vis ved at trykke på en knap.

Efter oliekriserne har der været ført en række kampagner for at hindre den kraftige stigning i energiforbruget, først for at spare på landets energiregning og afhængighed af importeret olie, senere efter de store oliefund i Nordsøen af miljømæssige grunde. Stigningen i energiforbruget har dog været vanskelig at tæmme, både i Viborg og det øvrige Danmark. Adgangen til rigelig energi er blevet en så væsentlig del af velfærdssamfundet, at det er svært at få befolkningen til at spare på forbruget.

Endelig er også varmeinstallationerne blevet forbedret. De nye etagelejligheder, der blev opført i de første årtier efter 1940, havde alle centralvarme, der fjernede det støvende brændsel og asken fra stuerne. Under krigen og i de første efterkrigsår måtte varmen både til kakkelovne og cen-

tralfyr hentes fra tørv og brunkul, der ofte var af dårlig kvalitet og gav løbesod i skorstenene, men i 1950'erne blev det muligt at få tilstrækkelige forsyninger af udenlandsk brændsel, og nu blev koks den foretrukne varmekilde, for så i 1960'erne at blive afløst af automatiske oliefyr, der betød, at meget besværligt arbejde forsvandt.

Fjernvarme kom til Viborg ved oprettelsen af I/S Viborg Varmeværk, der i årene 1953-1956 byggede et anlæg i Grønnegade, som fra slutningen af året 1954 begyndte at forsyne de første kunder i den indre by. I de følgende år blev ledningsnettet gradvist udvidet, og der blev oprettet et par mindre værker i byens udkant, så omkring halvdelen af alle boliger i kommunen havde fået fjernvarme i 1970. Udbygningen af ledningsnettet var ikke sket efter en samlet plan, og det havde ikke fra begyndelsen været meningen, at Grønnegadeværket skulle forsyne så store områder, som det efterhånden blev tilfældet. Heller ikke kvaliteten af alt ledningsarbejde havde været fuldt tilfredsstillende. Det viste sig ved, at der op gennem 1970'erne blev konstateret stærkt stigende vandtab fra ledningerne, så det til sidst kun var omkring to tredjedele af den producerede varme, der nåede ud til forbrugerne. Problemerne kulminerede i vinteren 1978-1979, hvor der var talrige ledningsbrud og svigtende

Vejr- og varmesituationen i Viborg i februar 1979. Bruddene på fjernvarmenettet i den kolde vinter blev forsidestof i aviserne landet over. Frøs man inde, kunne man til gengæld finde varme dampe udendørs. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

varmeforsyninger i flere kvarterer. Værst var det i februar 1979, hvor store dele af byen var uden varme. Mange steder måtte man iføre sig tykt tøj og handsker på arbejdet, og kommunen måtte hjælpe gamle med interimistiske installationer. Der blev derefter iværksat en omfattende og kostbar renovering af ledningsnettet, og der gik nogen tid, før der kunne sikres forbrugerne en rimelig forsyning. I de følgende år blev udbygningen af fjernvarmeproduktionen samlet på Nordværket på Industrivej, men der var allerede i 1979 planer om en mere dybtgående ændring af varmeforsyningen. Det skyldtes, at der i årene efter, at den første oliekrise havde ramt Danmark, kom planer frem om en ændret strategi i den landsomfattende energiforsyning. De gik ud på, at en del af kraftfremstillingen skulle flyttes fra de store centrale kraftværker til lokale kraftvarmewærker. Ved at kombinere fremstilling af el med fjernvarmeforsyning kunne der opnås en bedre udnyttelse af brændslet. I Jylland blev det første decentrale kraftvarmewærk indviet i Herning i 1982, mens det kom til at trække ud med realiseringen i Viborg. Først i 1996 har et stort kraftvarmewærk på Industrivej i den nordlige del af Viborg kunnet tages i brug. Ventetiden har for Viborg haft den fordel, at værket har kunnet bygges til naturgas, mens der i Herning måtte anvendes kul. Det har betydet, at der ikke skal foretages en besværlig tilkørsel af store mængder kul, og at der er kommet en mindre miljøbelastning fra værkets røg.

I 1997 er det derefter omkring to tredjedele af alle boliger i storkommunen, der har fjernvarme – enten fra værket i Viborg eller fra mindre værker i de bysamfund, der ligger i nogen afstand fra kommunens centrale dele. Af de øvrige boliger har næsten alle centralvarme, der enten bruger olie eller naturgas.

Resultatet af mere end 50 års ny- og ombyggeri er derfor, at den gennemsnitlige bolig er blevet langt større, og at installationerne er blevet kraftigt moderniseret. Tager man yderligere i betragtning, at der i 1997 er betydeligt færre beboere pr. lejlighed i kommunen end i 1940, står det klart, at der er sket et meget kraftigt kvalitetsmæssigt løft i boligstandarden. Viborgenserne har anvendt en ikke ringe del af deres højere realindkomst til at sikre sig bedre rammer omkring dagligdagen.

Det ville man yderligere kunne få bekræftet, hvis man kunne stille møbler og andet inventar fra to boliger fra henholdsvis 1940 og 1997, der blev beboet af samme typer be-

folkningslag, op over for hinanden. Der er langt flere møbler i lejligheden anno 1997. Der er kommet tekniske nyheder som tv med et utal af programmer og musikanlæg til, og selv de anlæg, som allerede fandtes i 1940, f.eks. en radio, har i 1997 en helt anden kvalitet end tidligere. De hjemlige rammer omkring den øgede fritid er blevet grundlæggende forandret.

Nye transport- og kommunikationsmønstre

Den kraftige vækst i realindkomst har også haft stor indflydelse på, hvorledes viborgenserne har fået tilfredsstillet deres transport- og kommunikationsbehov i tiden efter 1940.

Politiets indregistrering af biler viser, at der ved krigsudbruddet i september 1939 fandtes 467 almindelige personbiler i Viborg by.²¹ Formodentlig er en del af dem blevet brugt erhvervsmæssigt, f.eks. af byens praktiserende læger, når de skulle på sygebesøg, af handelsrejsende eller måske af håndværkere eller handlende, der ikke har villet investere i en dyrere vare- eller lastbil. Hvor meget de også har været anvendt til fritidskørsel, er det vanskeligt at udtale sig om, men i hvert fald disponerede mindre end hver tiende husstand over egen bil.

Skulle man derfor på den tid bevæge sig over korte afstande, og havde man ikke råd til at bruge en af byens 28 taxaer, var der ikke andet at gøre end at benytte cyklen eller begive sig af sted til fods, medmindre det kunne passe med de relativt få afgang, der var på tre bybusruter fra bymidten til henholdsvis Skivevej, Overlund og Hald Ege.

Skulle man længere væk, var der derimod et relativt godt udbygget kollektivt transportsystem. Ældst var jernbanen, der var kommet til Viborg i 1863, og efterhånden var bane-nettet blevet udbygget, så stationen i Viborg i 1940 befandt sig i centrum for et net, der bredte sine arme ud til nabobyerne. DSB kørte på hovedruten mod Langå-Århus og mod Skive-Struer samt på sideruter til Herning og Ålestrup med videre forbindelse til Aalborg, Hobro, Løgstør og Hvalpsund,²² mens der var privatbane over Fårup til Mariager, og ville man til Silkeborg, kunne man tage med Langåbanen til Rødkjærsbro og dér skifte til privatbanen, der over Kjellerup gik til Silkeborg. Den daglige trafik på sidebanestrekningerne var dog ikke særligt omfattende. Sommerkøreplanen i 1939, før krigen fik indflydelse på kørslen, omfattede således kun fire eller fem daglige afgang i hver retning, mens der

Viborg station i 1963, da der endnu var travlhed på alle perroner og omstigning mellem ruterne og en del godstrafik. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

på hovedruten Struer-Langå på hverdage var 12 afgange hver vej, og nogle af togene fortsatte mod øst til Randers eller Århus og mod vest til Ringkøbing.

En del lokaliteter, der ikke lå nær en station på jernbanelinjerne, kunne man i mange tilfælde nå med rutebil. Fra Viborg udgik der 24 ruter i alle retninger, men heller ikke her var der en intens trafik, som oftest kun tre eller fire afgang om dagen. Ruterne udgik fra rutebilstationen ved banegården, der netop var blevet færdig i august 1940.

Disse forhold er vidnesbyrd om, at viborgenserne ved krigsudbruddet var langt mindre rejsevante end senere generationer, og dagbogsoptegnelser og erindringer beretter da også om, at det var almindeligt at gå eller cykle, når man skulle rundt i omegnen eller på besøg i de nærmeste byer.

Et generelt forbud mod at benytte benzin til drift af private biler gjorde borgerne meget lidt mobile i krigsårene.²³ Også rutebiler og taxaer måtte indskrænke, selv om en del anskaffede gasgenerator. Jernbanerne forblev derfor længe det mest stabile transportmiddel, idet damplokomotiverne anvendte fast brændsel, men også togdriften måtte i det sidste krigsår indskrænke til to daglige afgang.

Efter krigsafslutningen i 1945 skete der kun en langsom overgang til mere normale forhold. På grund af valutamangel var det vanskeligt at få importtilladelse til at købe nye biler, og desuden var der en tid benzinrationering. De første

Byggeriet af Ringvejen strakte sig over mange år. Anlæggelsen af de første syv km foregik fra 1949 til 1954. Vejens forlængelse fra Marsk Stigs Vej til Koldingvej skete 1959 til 1962. I 1963 fik Viborg sin første lysregulering i krydset Ringvejen-Holstebrovej. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

tildelinger kom i september 1945 og var for en almindelig bilist på 50 liter om måneden, men da en del af ejerne af de opklodsede biler havde solgt dækkene under krigen til de lægebiler og taxaer, der havde lov til at køre, varede det i mange tilfælde endnu længere, inden de almindelige bilejere kunne komme ud at køre. I november 1947 ophævedes benzinrationeringen, men de følgende tre år frem til oktober 1950 måtte bilisterne kun køre i deres eget amt og i de tilgrænsende amter. Det var for Viborgs bilejere en mere fordelagtig ordning end mange andre steder, fordi der var mange og store naboamter. Rent faktisk kunne der køres i Nordjylland bortset fra Vendsyssel, og helt ned til egnen syd for Horsens og Skjern, mens det tilladte område mange andre steder i Danmark var langt mindre.

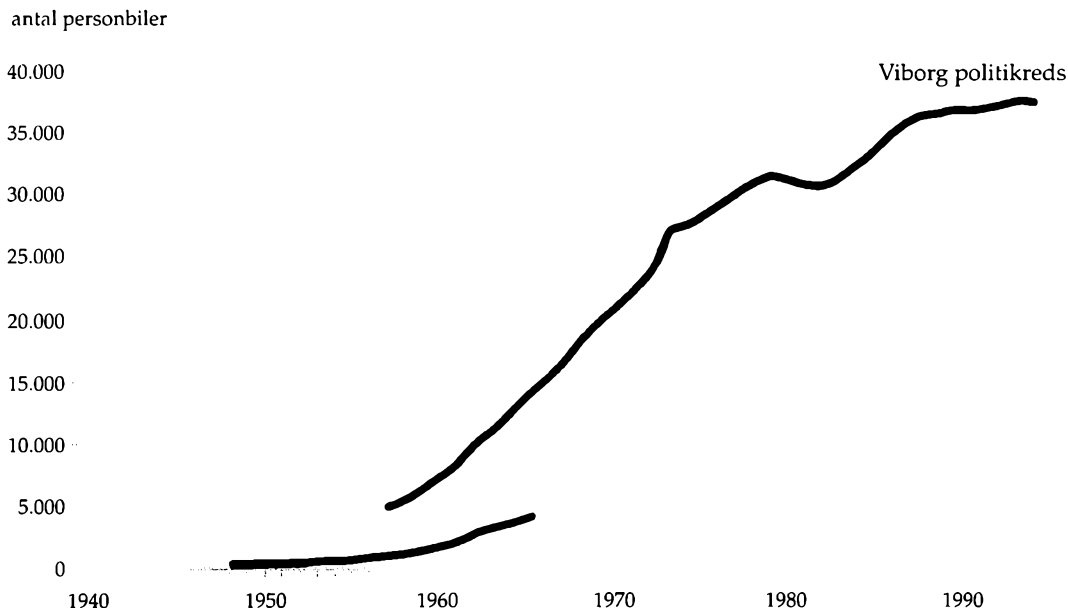
Da biler også var dyre med datidens indkomstniveau, blev der ikke anskaffet mange i Viborg før nogle år ind i 1950'erne, som det kan ses af figur 8. I 1955 blev personbil nr. 1.000 indregistreret i Viborg, og derefter var der vækst hvert år, så nr. 2.000 kom til 1960, nr. 3.000 i 1962 og nr. 4.000 i 1965. Navnlig under 1960'ernes velstandsbølge gik det hurtigt med at udvide bilparken, og det var først, da oliekriserne

kom, at væksttempoet blev sænket. Realindkomsten steg nu ikke mere så hurtigt, og biler og benzin blev hurtigt meget dyrere. Under den anden oliekrise omkring 1980 var problemerne endda så store, at antallet af indregistrerede biler gik lidt tilbage, men det er blevet indhentet igen i 1990'erne.

Efter 1965 findes der ikke tal for Viborgs bilpark, men derimod for Viborg politikreds. Udviklingen i politikredsen har dog formodentlig været parallel med udviklingen i byen, således at væksten i kurven i figur 8 også giver et rimeligt godt indtryk af udviklingstendenserne i Viborg kommune. Opgørelsen viser, at i midten af 1990'erne ejer politikredsens ca. 45.000 husstande næsten 38.000 personbiler. Det betyder ikke nødvendigvis, at så godt som hver husstand har en bil, idet nogle husstande har mere end én, men bilen er i hvert fald klart blevet hvermandseje og dækker en meget stor del af befolkningens transportbehov, hvad enten det drejer sig om kørsel til og fra arbejde eller om udflugter og rejser i fritiden.

Bilens sejrsgang efter 1950 har naturligvis også haft indflydelse på de øvrige transportformer. Den har først og fremmest påvirket antallet af togpassagerer og dermed også lønsomheden i overhovedet at opretholde banelinjer i Vi-

Figur 8: Antal personbiler i Viborg og Viborg politikreds 1948-1994

borgområdet, selv om der efter 1948 blev forsøgt en rationalisering ved at indsætte skinnebuser på privatbanestrækningerne i stedet for dampkraft. Mariagerbanen og Rødkjærprobanen anskaffede således hver tre skinnebusmotorvogne og to tilhørende påhængsvogne. Alligevel faldt passagertallet på Mariagerbanen med omkring en tredjedel mellem 1948 og 1954, mens nedgangen på Rødkjærprobanen var mere beskedent. Driftsunderskuddene var begge steder stigende.

Som led i de følgende års omfattende nedlæggelser af danske jernbanestrækninger ophørte derfor også persontrafikken på de fleste baner omkring Viborg mellem 1958 og 1971, og banegården i Viborg var dermed reduceret til at være en af stationerne på linjen Langå-Struer, hvor der hovedsagelig kørte regionaltoget, så det var nødvendigt at skifte ved endestationerne, hvis man skulle længere væk, men der har dog også til stadighed været et par daglige gennemgående lyn- eller intercitytog, hvor passagervognene gennemføres på hele strækningen Struer-Langå-København via Storebælt. Fra 1979 er der indført en køreplan med faste minuttal, så der i dagtimerne kører et passagertog i timen i hver retning mellem Langå og Struer.²⁴

Banenedlæggelserne har imidlertid ikke betydet, at den kollektive transport er gledet helt i baggrunden. Allerede inden banerne forsvandt, var rutebiltrafikken blevet øget i Viborgområdet, og fra 1981 blev denne del af trafikken koordineret af et nyoprettet amtligt trafikelskab, som selve buskørslen på entreprenørbasis er blevet udført af busejere

LINE 1 kører alle dage

		Side	Side
		nr	nr
Banegården	alg. 7:05	12:05	
Hjultorvet	- 7:07	23:07	
Søparken	- 7:11	23:11	
H. C. Andersensvej	- 7:15	23:15	
Nørreløkkevej	ank. 7:20	23:20	
Nørreløkkevej	alg. 7:20	23:20	
Søparken	- 7:24	23:24	
Ibsgade	- 7:25	23:25	
Hjultorvet	- 7:28	23:28	
Banegården	ank. 7:35	23:35	

Busen fortsætter videre til Kirkebakvej og Jægtstrupvej

LINE 3 kører alle dage

		Side	Side
		nr	nr
Banegården	alg. 7:35	23:35	
Teatret	- 7:37	23:37	
Sølgården	- 7:40	23:40	
Rughavevej S. R. mrk.	- 7:42	23:42	
Syrøvej	ank. 7:45	23:45	
Syrøvej	alg. 7:45	23:45	
Ringparken	- 7:49	23:49	
Sølgården	- 7:50	23:50	
Teatret	- 7:53	23:53	
Banegården	ank. 7:55	23:55	

Busen fortsætter til Fuglebakken

LINE 4 kører alle dage

		Side	Side
		nr	nr
Banegården	alg. 7:55	22:55	
Vesterbrogade	- 7:56	22:56	
Lærkevej	- 8:00	23:00	
Fuglebakken	- 8:01	23:01	
Vesterbrogade	- 8:03	23:03	
Banegården	ank. 8:05	23:05	

Busen fortsætter til Hjultorvet og Nørreløkkevej

LINE 2 kun alle hverdage

		Side	Side
		nr	nr
Banegården	alg. 7:30 8:30 9:30 12:30	18:30 12:30	
Hjultorvet	- 7:32 8:32 9:32 12:32	18:32 12:32	
Mogensgade	- 7:34 8:34 9:34 12:34	18:34 12:34	
Auliborgvej	- 7:35 8:35 9:35 12:35	18:35 12:35	
Nørreløkkevej	ank. 7:38 8:38 9:38 12:38	18:38 12:38	
Nørreløkkevej	alg. 7:38 8:38 9:38 12:38	18:38 12:38	
H. C. Andersensvej	- 7:42 8:42 9:42 12:42	18:42 12:42	
Olivbakken	- 7:45 8:45 9:45 12:45	18:45 12:45	
Søparken	- 7:48 8:48 9:48 12:48	18:48 12:48	
Hjultorvet	- 7:50 8:50 9:50 12:50	18:50 12:50	
Banegården	ank. 7:55 8:55 9:55 12:55	18:55 12:55	

Busen fortsætter til Vesterengen.
Forbindelse til Fuglebakken, skilt ved banegården

LINE 3a Kører kun alle hverdage

		Side	Side
		nr	nr
Banegården	af. 7:55 8:55 9:55 12:55	18:55 12:55	
Teatret	- 7:57 8:57 9:57 12:57	18:57 12:57	
Sølgården	af. 8:00 9:00 10:00 13:00	19:00 13:00	
Ringparken	af. 8:01 9:01 10:01 13:01	19:01 13:01	
Syrøvej	af. 8:03 9:03 10:03 13:03	19:03 13:03	
Syrøvej	af. 8:05 9:05 10:05 13:05	19:05 13:05	
Rughavevej	af. 8:07 9:07 10:07 13:07	19:07 13:07	
Vesterbrogade	af. 8:11 9:11 10:11 13:11	19:11 13:11	
Teatret	af. 8:15 9:15 10:15 13:15	19:15 13:15	
Banegården	ank. 8:20 9:20 10:20 13:20	19:20 13:20	

Busen fortsætter til Fuglebakken

LINE 4a kører kun alle hverdage

		Side	Side
		nr	nr
Banegården	af. 8:20 9:20 13:20	18:20 13:20	
Vesterbrogade	- 8:21 9:21 13:21	18:21 13:21	
Lærkevej	- 8:25 9:25 13:25	18:25 13:25	
Fuglebakken	- 8:26 9:26 13:26	18:26 13:26	
Vesterbrogade	- 8:28 9:28 13:28	18:28 13:28	
Banegården	ank. 8:30 9:30 13:30	18:30 13:30	

Busen fortsætter til Hjultorvet og Nørreløkkevej.
Forbindelse til Kirkebakvej Jægtstrupvej, skilt ved banegården

Køreplan for Viborg By-Omnibusser 1969.

efter indgåelse af kontrakter med trafikselskabet. Kontrakterne har normalt været femårige, og efter indførelse af nye EU-regler skal der fra og med 1993 afholdes en licitation, før der indgås kontrakt. Efter den første af disse licitationer er der 23 ruter, der benytter rutebilstationen i Viborg. Af disse drives de 16 af Viborg Amts Fælleskommunale Trafikselskab (VAFT), der har både DSB og private selskaber som operatører.

Også kollektiv lufttrafik er kommet til Viborgegnen efter krigen. Frem til 1965 måtte byens borgere begive sig til Aalborg eller til Århus' lufthavn ved Tirstrup, hvis de ville flyve til København og derfra eventuelt videre til udlandet. Det var en lang tur, og med ventetider i lufthavnen samt den relativt langsomme flyvning med propelfly var det begrænset, hvor meget tid der kunne spares i forhold til at anvende et lyntog til hovedstaden.

Situationen blev imidlertid ændret, da forsvaret i 1965 opgav sin hidtidige modstand mod at lade civile fly benytte militære flyvepladser. Den 1. november 1965 landede det første SAS-fly i Karup Lufthavn og indviede dermed regulær ruteflyvning til og fra Kastrup. I det første hele driftsår (1966) var der en eller to daglige forbindelser hver vej, og næsten 14.000 passagerer, der satte kursen mod København, men allerede i 1970 var passagertallet steget til godt 50.000 afrejsende med fire daglige forbindelser hver vej. Væksten er fortsat, og midt i 1990'erne er der 178.000 afrejser årligt, og det har gjort Karup til den tredjestørste provinslufthavn efter Tirstrup og Aalborg, når det gælder indenrigsflyvninger, mens Billund Lufthavn har et betydeligt større antal passagerer, når man også medregner udenrigsruter og chartertrafik.

Med i 1990'ernes trafikbillede hører endelig, at der er sket en udbygning af det allerede eksisterende bybusnet. Nye ruter kom til fra 1948, men den første snes år var resultaterne ikke særligt vellykkede, idet de private selskaber, der prøvede lykken, efter tur hurtigt måtte give op og afløses af andre. Fra 1971 er der imidlertid blevet givet kommunalt tilskud til bybusserne, og det har sikret en regulær drift, der midt i 1990'erne omfatter et linjenet med forbindelser til alle dele af byområdet.

Trods udvidelsen af den kollektive vej- og lufttrafik er det dog privatbilerne, der i 1990'erne dækker langt den største del af viborgensernes trafikbehov, og det gælder både i den lokale trafik og til længere rejser inden- eller udenlands. Når der er sket denne ændring i trafikvanerne samtidig med, at

spar tid
FLYV
spar mere tid
FLYV
 med
VIBORG AIR
CHARTER A/S

De kan f. eks. let have 2-3 møder i hver sin landsdel på én dag. De bestemmer jo selv afgangstidspunkterne.

Vi hædflyver: Dem overalt i Danmark og det øvrige Europa med moderne 4-15-pers. maskiner, der er underkastet de samme strenge sikkerhedsmæssige forskrifter som et hvilket som helst andet flyselskab. Vi reserverer Dem gerne en vogn uden fører på Deres bestemmelsested.

Vi flyver også fragt, og omkostningerne vil i mange tilfælde være ubetydelige i forhold til indvunden tid.

Har De brug for at flyve i Deres virksomhed, eller vil De gøre flyvning til Deres hobby, har vi skolemaskiner og instruktører til Deres disposition.

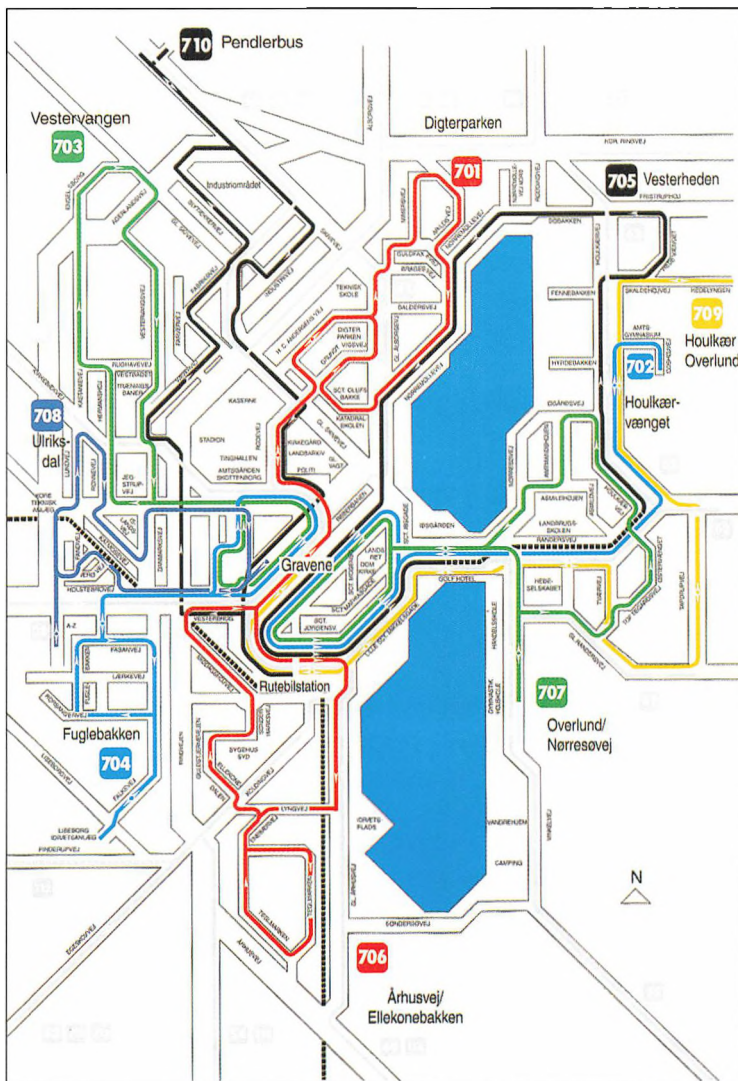
Rund- og reklameflyvning. Ring om flyvelider og -priser.

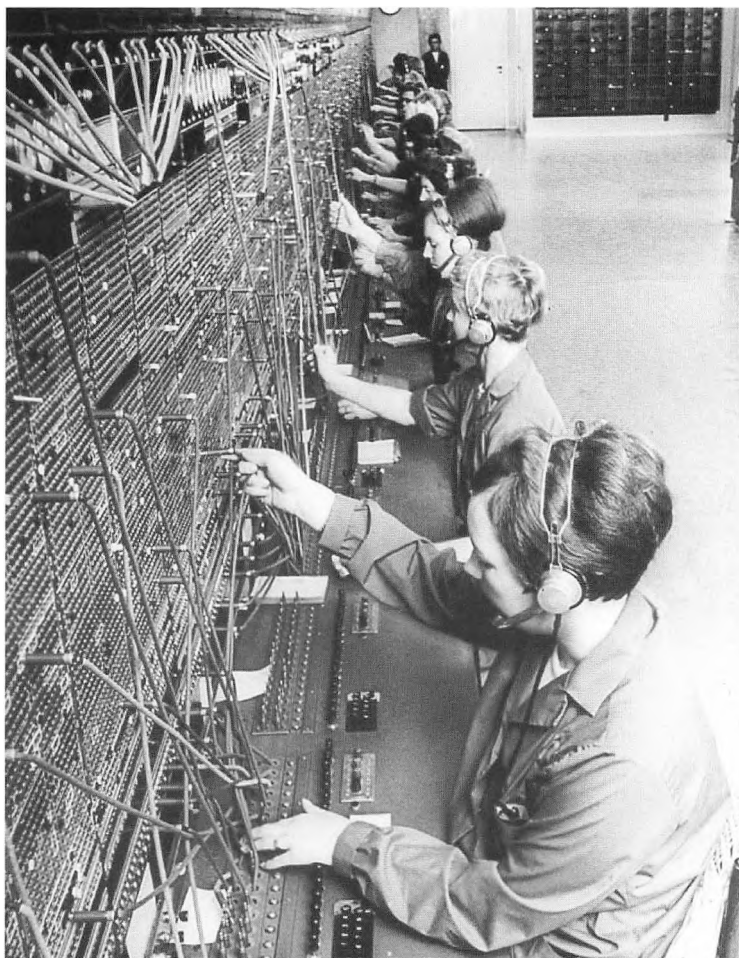
VIBORG AIR
CHARTER A/S
 Vesterbrogade 16
 Viborg - Tlf. (0761) 4144
 Efter forretningstid tlf. 4266

Announce for taxafly fra Viborg Flyveplads 1966.

den enkelte borger bevæger sig langt flere kilometer om året end 50 år tidligere, skyldes det ikke, at privatbilen er et billigere transportmiddel end den kollektive trafik, men derimod bilens større fleksibilitet. Den er altid til rådighed, og den kan køre den direkte vej mellem to adresser, mens den kollektive trafik kun kan benyttes en del af vejen og kun til bestemte tider. Med den stærkt forhøjede realindkomst har denne fleksibilitet været anset for så stort et gode, at en langt større del af den samlede indkomst i 1990'erne går til transportudgifter end i 1939.

Køreplan for Viborgs bybusser 1997.

Viborg kom sent med ved det danske telefonsystems automatisering. Helt frem til 1968 skulle man ringe op ved at dreje på håndtaget på telefonen, og når telefonistinden på centralen havde meldt »Viborg«, sagde man det nummer, man ønskede forbindelsen med. Abonnementerne var da blevet så mange, at det krævede rappe fingre og lange arme at følge med. Billedet er taget på centralen i Vestergade den 26. oktober 1968. Dagen efter klarede automatiske relæer det hele. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Den stigende forbindelse med omverdenen har også vist sig på kommunikationsområdet. I 1940 fandtes der blot 1.486 telefonabonnenter i Viborg by, Hald Ege og Rindsholm, og af disse var langt den største del erhvervstelefoner. For de fleste viborgensere var der således ikke store muligheder for at benytte telefonen, men der fandtes dog offentlige samtalestationer (nutidens telefonbokse) et par steder i byen. Da forhold-

dene jo imidlertid var de samme andre steder i landet, betød det, at skulle man i forbindelse med familie, venner eller bekendte, der som oftest heller ikke havde telefon, måtte man benytte brevskrivning, og hvis det skulle gå hurtigt, kunne der sendes et telegram fra telegrafstationen i posthuset i Sct. Mathias Gade. Det blev så fra modtagerens nærmeste telegrafstation bragt ud med bud til adressaten.

Først fra slutningen af 1950'erne kom der en hurtig vækst i antallet af telefoner, så der omtrent skete en fordobling i hvert af de følgende årtier, men helt frem til 1968 gik det langsomt med at få etableret forbindelser, når man ringede op, idet telefonbetjeningen i Viborg indtil da foregik med telefonistinder. Viborg central var den sidste af Det jyske Telefonaktieselskabs (JTAS's) bycentraler, der blev automatiseret. Det skete den 26. oktober 1968.

I midten af 1990'erne er antallet af abonnenter under Viborg central næsten ti gange så stort som i 1940, og selv om en del telefoner er forretningstelefoner, er tallet et udtryk for, at telefon nu findes i langt de fleste husstande. Med denne udbredelse af telefonen er telegrafi ophørt med at have betydning.

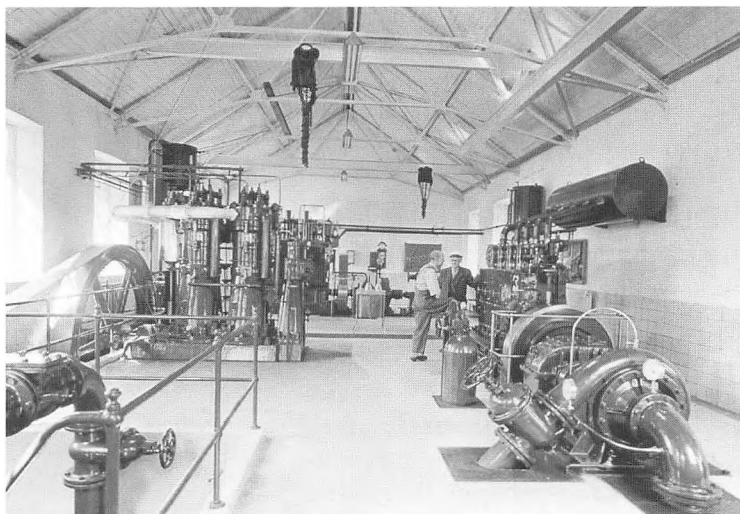
Telefonens virkeområde er desuden blevet udvidet med telefax, nettilslutninger af forskellig art og kabel-tv, og flere andre nyheder står på spring til at blive introduceret på vejen ind i det fremtidige informationsamfund.

Sundhed og sygdom

Meget af viborgensernes højere indtægt er gået til at tilfredsstille rent materielle behov, mere og bedre mad og drikke, bedre boliger, hurtigere transport, men også andre områder har lagt beslag på den større rigdom – og i grænseområdet mellem det øgede private og offentlige forbrug gælder det sundhedsområdet, som det allerede er omtalt for så vidt angår udviklingen i boligernes sanitære udstyr og med hensyn til den kommunale kloakering og spildevandsrensning.

Også vandforsyningen er et vigtigt led i at sikre en befolknings sundhed. Tidligere tiders benyttelse af overfladevand eller af vand hentet fra forurenede brønde var en medvirkende årsag til høj dødelighed, blandt andet fordi en række smitsomme sygdomme udbredtes med vandet.

I Viborg var vandforsyning fra dybdeboringer kommet sent til. Det første moderne vandværk var blevet opført i årene 1899-1900, og frem til 1940 blev dets kapacitet gradvist

Det indre af det gamle vandværk i Sct. Kjelds Gade i 1950'erne. Til venstre dieselmotoren, der klarede kraftforsyningen, og til højre pumpeværket, der sørgede for, at der var vand i vandtårnene. Personerne på billedet er bestyrer Peter Olsen (med kasket) og assistent Chr. Larsen. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

udvidet ved anlæggelse af en række nye boringer, hvorfra vandet via det kommunale vandværk ved Sct. Kjelds Gade blev pumpet op i to vandtårne ved Skottenborg og Fælledvej, hvoraf det ældste var bygget i 1900 og havde en kapacitet på 110 m³ vand, mens det andet var fra 1927 med en kapacitet på 500 m³ vand.

Pumpeanlægget på vandværket blev drevet af dieselmotorer, og det gav problemer under krigen, da det var umuligt at få olie. Værket fik dog installeret et specielt konstrueret værk, der af tørv kunne fremstille en gas, der så blev ledt ind i dieselmotorerne og fik dem til at fungere.

Efter krigen har vandforbruget været i stadig stigning, men frem til 1966 var det muligt at skaffe tilstrækkeligt vand med de indvindingsrettigheder, som værket havde haft siden starten. Efterhånden som nye bydele kom til, og efter at der i 1959 var lagt et plasticrør under Nørresø til forsyning af områderne øst for søen, blev der behov for at få adgang til nye boringer. I 1966 blev der givet ny indvindingsret, nemlig ved den nordlige ende af Nørresø og syd for Søndersø, og her opførtes i de følgende år to nye vandværker. Efter kommunesammenlægningerne i 1970 blev en række små vandværker overtaget, og der blev i de følgende

år udlagt nye ledningsnet og pumpestationer for at kunne forsyne storkommunens indbyggere. Desuden er der blevet anlagt nye borer i Skrikes Plantage. Det betydelige nybyggeri har desuden krævet bygning af nye vandtårne, bl.a. på hjørnet af Skivevej og Ringvejen i 1950. Dette tårn har en kapacitet på 666 m³ vand.²⁵

Også på andre områder har myndighederne søgt at sikre en god sundhedstilstand i kommunen. Det gælder helt generelt gennem en stadig udbygning af bestemmelserne i den kommunale sundhedsvedtægt, men også gennem en række mere specielle foranstaltninger.

På byens kommuneskoler var der allerede inden den anden verdenskrig indført skolebespisning i vintermånederne for de børn, der kom fra hjem med beskedne indtægter, og som ønskede at få mad på skolen. I 1940 begyndte maduddelingen den 8. januar og fortsatte til den 20. marts. Den omfattede ca. 450 børn eller omkring en fjerdedel af eleverne, som hver skoledag fik enten to retter varm mad eller smørrebrød og mælk. På Søndre Borgerskole fik alle børn desuden hver anden dag udleveret en gulerod. Med datidens prisniveau kunne udgifterne holdes nede på ca. 30 øre pr. portion, og for mange af børnene fra de dårligst stillede hjem i byen har det sikkert været et godt kosttilskud til den mad, som hjemmet kunne yde.²⁶

Skolebespisningen fortsatte gennem krigsperioden og de første efterkrigsår, men med den efterfølgende stigende velstand mindskedes behovet. Fra 1960 blev ordningen indskrænket til at omfatte uddeling af ¼ liter sødmælk og en vitaminpille, og denne skolemælkeordning blev afskaffet i 1967.

En forebyggende nyordning, der netop nåede at komme i gang inden besættelsen, var ansættelse af en sundhedsplejerske, der skulle tilse alle nyfødte børn i hjemmet og følge dem gennem yderligere besøg i det første leveår. Baggrunden for denne ansættelse var, at spædbørnsdødeligheden i Danmark i 1930'erne lå betydeligt over niveauet i de fleste vestlige lande, og det vakte uro i en tid, hvor fødselstallet i forvejen var meget lavt. Der blev derfor i 1937 efter forudgående undersøgelser foretaget af Sundhedsstyrelsen vedtaget en lov, som forpligtede staten til at afholde halvdelen af udgifterne til ansættelse af kommunale sundhedsplejersker, mens kommunerne selv skulle betale resten.²⁷ I Viborg var bystyret ikke særlig hurtig til at udnytte de nye muligheder. Først i byrådsmødet den 22. august 1939 blev det vedtaget at

oprette en stilling i kommunen. Den første sundhedsplejerske begyndte arbejdet den 1. oktober samme år, og hun nåede inden årsskiftet at aflægge 576 besøg i hjem med spædbørn. Ordningen viste sig hurtigt at have en god virkning på spædbørnssundheden, og med det stigende antal fødsler i 1940'erne blev der brug for at udvide, så der kort efter krigen var ansat tre sundhedsplejersker i kommunen.²⁸

Blandt nye forebyggende foranstaltninger, der kom til i 1940'erne, var i 1941 oprettelse af en skolelægeordning for børn i første klasse og af en kommunal tandlægeordning for børn mellem 7 og 14 år.

Selv om der således blev gjort en del af myndighederne for at sikre borgernes almindelige sundhed, var forholdene omkring 1940 ikke tilfredsstillende for alle. De dårligste lejligheder var fugtige og dårligt opvarmede om vinteren. Renligheden var ikke alle steder den bedste, og der var derfor en betydelig sygelighed blandt byens dårligst stillede. Sygdomme som brystkatar, kolerine og tarmkatar var hyppigt forekommende netop blandt dem, der fik en dårlig ernæring og levede i de ringeste boliger.²⁹

Hvad kunne sundhedsvæsenet så stille op på denne tid, når sygdomme brød ud?

Næsten hele byens befolkning var medlem af den lokale Sygekassen Viborg eller af en fortsættelsessygekasse, der dækkede et større område. Desuden fandtes der små lokale sygekasser i de enkelte sognekommuner i omegnen. Medlemskabet af en almindelig sygekasse gav gratis adgang til at benytte de praktiserende læger, mens medlemmerne af fortsættelseskasserne måtte betale en del af lægehonoraret. Medlemskabet gav også adgang til fri sygehusbehandling og til en række andre ydelser.

De praktiserende læger, der var første led i sundhedssystemet, var der i 1940 ti af i selve Viborg by, og i den nærmeste omegn, der hørte under Viborg lægekreds, boede der yderligere fire læger med praksis.

De kunne med datidens viden tage sig af mindre skavanke og tilse syge i hjemmet, men langt færre sygdomme kunne da – sammenlignet med en eftertid – klares ved den praktiserende læges indsats, bl.a. fordi der ikke var nær så mange effektive former for medicin til rådighed som senere.

Slog den praktiserende læges indsats ikke til, var næste instans Viborg Amts og Bys Sygehus. Det var en del af amtets samlede sundhedsvæsen, der også omfattede sygehuse i Skive og Kjellerup. Det ejedes for en tredjedels vedkommen-

de af bykommunen, mens amtskommunen stod for de to tredjedele.

Sygehusets ældste bygninger stammede fra 1880'erne, men der var siden sket hyppige om- og nybygninger, senest i 1938, så sygehuset i 1940 havde en kirurgisk afdeling med seks læger og 116 sengepladser, en medicinsk afdeling med fem læger og 124 sengepladser samt en øre-, næse- og halsafdeling med to læger og 17 senge og en røntgenafdeling med to læger.³⁰

Af andre sygehuse fandtes der i Viborg i 1940 desuden Sindssygehospitalet som havde plads til omkring 1.000 patienter, hvoraf en del opholdt sig på et plejehjem i Sct. Nicolaj Gade, den tidligere kommunale forsørgelsesanstalt, der var blevet overtaget i 1937. Patienterne kom fra hele Nord- og Vestjylland. De fleste af bygningerne var i 1940 gamle og utidssvarende, idet de ældste var fra midten af 1700-tallet og en stor del af de øvrige fra 1800-tallet.

Der fandtes i byen også et garnisonssygehus for det militære personale, og uden for kommunen lå Folkekuranstalten ved Hald Ege, der oprindeligt var blevet opført i 1917 af Det internationale Røde Kors som en lazaretlejr for syge og sårede krigsfanger fra Øst- og Centraleuropa. I 1922 overgik de 64 træpavilloner til et kursted for patienter med bl.a. gigt- og nervesygdomme med 550 sengepladser, som omkring 1940 var fuldt udnyttede.

Sundhedsforhold under krigen

Under krigen synes sundhedsforholdene at have været ret tilfredsstillende i byen. Embedslægen rapporterede dog, at »rationering og besværlighederne ved at skaffe tilstrækkelig brændsel og beklædning sikkert har været medvirkende til de mange katarrhalske sygdomme (forkølelse o.l.). Det er også mit indtryk, at renligheden, især blandt børnene, er i tilbagegang.«³¹ Men ser man på det samlede antal sygdomme, som lægerne anmeldte, var tallene for alle krigsårene lavere, end de havde været i slutningen af 1930'erne.

Der blev imidlertid på mange måder sat ind fra det offentlige i disse år for at opretholde en tilfredsstillende sundhedstilstand med hyppige lægeundersøgelser, vaccinationer og andre forebyggende foranstaltninger, blandt disse oprettelse af en tuberkulosestation for Viborg amt i 1941.

Enkelte forhold kunne dog give anledning til, at der blev truffet ydeligere forholdsregler. Det var tilfældet, da der blev

meldt om flere tilfælde af børnelammelse og om en difteritisepidemi i 1944, og også, da der i de sidste krigsmåneder begyndte at strømme store mængder af tyske flygtninge til egnen fra de østlige krigsområder. De havde været udsat for sult og nød, var afkræftede og førte sygdomme med sig. Der blev brug for en særlig indsats og isolation for at hindre, at sygdommene skulle sprede sig til den danske befolkning.

Sundhedsforhold og institutionsudbygning efter 1945

I efterkrigstiden er den almindelige sundhedstilstand hos Viborgs befolkning blevet stærkt forbedret, nok først og fremmest som følge af den højere levestandard, som har

Tuberkulose var endnu i mellemligstiden en svøbe, der ramte bredt og føltes særligt hård, fordi der var mange unge blandt dem, der blev syge. Med folketuberkuloseundersøgelserne blev der sat målbevidst ind for at bekæmpe sygdommen. I skoler, på arbejdspladser og mange andre steder blev store befolkningsgrupper undersøgt med en tuberkulinprøve, der fulgtes op af en calmettevaccination af dem, der viste en negativ reaktion. Her er det i 1950 gymnasiets elever, der er samlet i gymnastiksalen for at få et stik i armen. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

medført en sundere kost og bedre boligforhold. Det har betydet, at en del sygdomme, der endnu i 1940 var meget frygtede, f.eks. tuberkulose, nu næsten er forsvundet. Andre sygdomme har kunnet bekæmpes effektivt takket være medicinske fremskridt. Gennem massevaccinationer mod f.eks. polio har epidemier kunnet undgås, og i andre tilfælde har anvendelsen af de nye antibiotika som f.eks. penicillin, der blev taget i anvendelse i Danmark kort efter krigen, betydet, at sygdomme, der var i udbrud, hurtigt kunne helbredes. Lungebetændelse blev således før 1945 regnet for at være en meget farlig sygdom, mens patienterne siden da hurtigt har kunnet komme på benene igen.

Også gode bademuligheder som et led i forbedrede hygiejniske forhold var til stadighed i myndighedernes tanker i efterkrigsårene, idet den lejlighedsvis brug af den militære badeanstalt ikke var nogen særlig god løsning. Allerede et par år efter krigen gav byrådet den første bevilling til, at der skulle projekteres en kommunal »varmtvandsbadeanstalt«.

Grønnegade i 1956. Viborg havde omsider i 1955 fået en badeanstalt, selv om det var en ret beskeden bygning, der blev opført, hvor garnisonsskolen havde ligget. Bygningen til højre med flaget er Hjemmeværnsgården, og bag denne ses Kjærsgaards Tømmerhandel på grunden, hvor Føtex senere opførte et supermarked. Trafikken var endnu sparsom, og der var ikke brug for parkeringsforbud i gaden. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

men da det kom til at give bevillinger til selve byggeriet, trak sagen i langdrag, og først i 1955 kunne institutionen i Grønnegade slå dørene op for publikum, og da var det i en reduceret udgave. Der var ganske vist mulighed for at få bruse- og karbade, og der var indrettet en finsk badstue, men oprindeligt havde der også været planlagt opført en svømmehal. Indendørs svømmemuligheder fik byens borgere i stedet, da svømmehallerne på Gymnastikhøjskolen og ved Søndre Skole uden for skoletiden blev åbnet for andre end skolebørn, mens viborgenserne måtte vente til 1998 med at få en selvstændig svømmehal.

De forbedrede sundhedsforhold har dog ikke betydet, at de praktiserende læger har fået mindre at bestille, tværtimod. Der er i 1990'erne godt en snes praktiserende læger i byen samt et betydeligt antal læger med specialpraksis. Baggrunden for denne vækst i lægetallet er dels, at lægerne nu kan klare langt flere opgaver uden hospitalsindlæggelse, dels at det voksende antal ældre borgere kræver en stigende indsats på sundhedsområdet, og endelig er viborgenserne nok – ligesom andetsteds i landet – blevet mere tilbøjelige til at gå til læge med småskavanker, som man tidligere lod tiden helbrede ad naturens vej.

Efter krigen er der på landsplan sket en centralisering af sygehusvæsenet, hvor den grundlæggende ide har været, at der skulle oprettes centralsygehuse med en række specialer, mens de mindre sygehuse er blevet nedlagt eller, hvis de er blevet opretholdt, er blevet indrettet til alene at skulle stå for de mest basale medicinske og kirurgiske behandlinger.

I det gamle Viborg amt har dette ikke ført til sygehusnedlæggelser, og både sygehuse i Viborg og Skive er blevet udbygget som centralsygehuse.

I Viborg blev der i maj 1951 indviet en ny fløj til sygehuset med en øre-, næse- og halsafdeling normeret til 35 senge og med en tuberkulosestation i parterreetagen, og i 1955 blev der projekteret en større sygehusmodernisering, men den blev i første omgang stillet i bero, mens der af Statens Byggeforskningsinstitut blev foretaget en undersøgelse af det samlede sygehusbehov i amtet.

Heller ikke da den forelå, kunne der umiddelbart opnås enighed i amt og by om, hvordan udbygningen skulle ske, og først i 1967 blev der vedtaget en stor sygehusudvidelse i Viborg. Derefter kunne den mere detaljerede projektering begynde, og i første omgang blev der påbegyndt bygning af en behandlingsbygning som led i den samlede plan. Licita-

Dagligdag med stuegang på Viborg Sygehus. En voksende del af patienterne blev i disse år ældre medborgere som følge af stigende levealder. Billedet blev bragt i Viborg Stifts Folkeblad i oktober 1981 i forbindelse med en artikel om sygeplejerskernes arbejdsdag. Foto: Axel Schütt.

tionen på projektets største enhed, patientbygningen, fandt sted i 1974, og det nye sygehus blev endeligt færdig i 1986. Så havde byen og amtet imidlertid også for den nette sum af ca. 550 mill. kr. fået et fuldt moderne sygehus med 377 senge og det fornødne udstyr på alle afdelinger. Det gav ud over de hidtidige funktioner også plads for patienterne ved den fysiurgiske afdeling på Hald Ege.

Mens byggeriet var undervejs, gik sygehusdriften ved kommunalreformen i 1970 helt over på amtets hænder.

Viborg Sygehus har derefter i 1994 ni afdelinger med 374 sengepladser og 147 læger. Det samlede personale er på 1.385, og sygehuset er dermed en af byens største arbejdspladser.

De dårlige pladsforhold på Sindssygehospitalet i Viborg og på andre tilsvarende institutioner rundt omkring i landet førte til, at der i 1943 blev nedsat et udvalg, der skulle komme med et forslag til opførelse af nye hospitaler i Nordjylland og på Sjælland. Udvalget fandt, at omtrent halvdelen af patienterne i Viborg på det tidspunkt var anbragt i bygninger, der var uanvendelige til formålet, og der blev derfor i de følgende år vedtaget love om en forbedring af forholdene.³²

De første midler til en modernisering i Viborg blev bevilget i 1947, men i de følgende år blev det anset for mere nødvendigt at bruge byggesektorens ressourcer til boligbyggeri, og først efter fornyet lovgivning og udvalgsarbejde blev der i 1955 begyndt en gennemgribende fornyelse, der kom til at strække sig over 12 år. Første led var opførelse af et nyt plejehjem kaldet Søndermarken med 250 sengepladser, der blev

Så dystert så Sindssygehospitalets indgangsport ved Nyvej ud i 1950'erne. Tankerne ledes snarere hen på et fængsel end på et sygehus, og hospitalet var en lukket verden, i hvert fald for patienterne, skarpt adskilt fra det øvrige Viborg. Portneren kunne fra vagtstuen betjene den lille låge til venstre for hovedindgangen. Med renoveringen af hospitalet fra slutningen af 1950'erne fik borgerne lettere adgang til Sønderø. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

taget i brug i 1957. Senere fulgte nye toetages patientbygninger langs med Søndersø, hvor stuer med 2-4 sengepladser afløste tidligere tiders sovesale med 30-40 pladser, og nybyggeriet omfattede også en stor administrationsbygning mod vest på arealet. Bygningerne fra 1700-tallets Tugt- og Manufakturhus blev i forbindelse med denne modernisering nedrevet. I 1969 blev der indrettet en børnepsykiatrisk afdeling med 16 sengepladser i et af de tidligere voksenafsnit, og kort tid senere blev et andet afsnit indrettet til en ungdomsafdeling for stofmisbrugere. Som et resultat af dette omfattende byggeri er de ældste bygninger herefter i 1990'erne fra 1905, men langt de fleste patienter er anbragt i det moderne byggeri fra årene efter 1955.

I forbindelse med en nyordning af sindssygehospitalernes organisation fik de i 1960 navneforandring til statshospitaler eller egentlig statens hospitaler for sindslidende.³³

I tiden efter midten af 1950'erne er hospitalets forhold imidlertid også blevet stærkt påvirket af nye tendenser i indstillingen til behandling af sindssyge og af fremkomsten af nye medikamenter. De nye tendenser kommer f.eks. klart frem i en offentlig betænkning fra 1956.³⁴ Heri blev der lagt op til, at der på længere sigt burde ske en decentralisering af den eksisterende behandling af en stor del af patienterne på sindssygehospitalerne. Der skulle i stedet oprettes psykiatriske afdelinger ved centralsygehuse, som skulle være mindre end de hidtidige sindssygehospitaler. I en senere fase gik man endnu videre og anså det for muligt at undgå så stort et antal indlæggelser som hidtil samt at gøre indlæggelserne mere kortvarige, bl.a. ved at inddrage den primære sundhedstjeneste og de lokale socialforvaltninger i behandlingen og ved oprettelse af ambulatorier.³⁵

I 1975 blev det som konsekvens heraf besluttet, at statshospitalerne fra 1976 skulle overgå fra staten til amtskommunerne, der jo i forvejen stod for det almindelige sygehusevæsen. Det betød, at Viborg og Ringkøbing amter sammen overtog hospitalet i Viborg med det tilhørende plejehjem.³⁶ Hospitalet fik ved den lejlighed navnet Viborg Sygehus Øst, mens plejehjemmet blev kaldt Viborg Sygehus Syd. I den efterfølgende tid er der sket en omfattende decentralisering i de to amter ved udbygning af det, der nu omtales som distriktpsychiatrien.

Denne udvikling har betydet en kraftig reduktion af Viborghospitalets virksomhed og i begyndelsen af 1990'erne endnu en navneforandring til Søndersøparken, Psykiatrisk

Sygeplejersker og polioramte børn i pavillon 5 på Røde Kors' gamle Folkekuranstalt i Hald Ege en sommerdag i 1956. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Sygehus. I 1994 var antallet af senge kun på 182, og en betydelig del af behandlingen sker ved ambulante besøg på sygehuset. Antallet af ansatte læger var i 1994 på 28, mens det samlede personale var på 364.

Folkekuranstalten mistede sin betydning som gigt- og nervebehandlingssted, efterhånden som der skete en udbygning af de almindelige sygehuse med specialafdelinger. Der blev derfor søgt efter nye opgaver, og det førte i 1946 til en aftale med Samfundet og Hjemmet for Vanføre om at oprette en fysiurgisk afdeling, der i de følgende år tog sig af genoptræning af polioramte og fra 1953 behandlede spastiske børn. I 1956 blev der udvidet med revalideringsvirksomhed, og anstalten havde derved efterhånden mistet så meget karakter, at Røde Kors i 1961 trak sig ud af institutionen. Bygningsmassen blev overdraget til Statens Åndssvageforsorg, der indrettede omkring halvdelen af pavillonerne til en centralinstitution for Midtjylland med omkring 200 sengepladser for åndssvage børn og ældre åndssvage, mens den fysiurgiske behandling fortsatte i den anden halvdel af bygningsmassen og administrativt hørte under Ortopædisk Hospital i Århus.

Anstalten blev nedlagt i 1986, efter at de fysiurgiske behandlinger var blevet overflyttet til Viborg Sygehus, og området har derefter ændret navn til Egeskovcentret, der rummer en række amtslige institutioner.

Social sikring og social forsorg

Den offentlige indsats har imidlertid ikke været indskrænket til alene at omfatte arbejdet med at forbedre folkesundheden i kommunen. Endnu større udgifter er gået til en række sociale foranstaltninger, hvis karakter i tiden efter 1940 er blevet ændret med de rigeligere midler, der har stået til rådighed, og som følge af ændringer i samfundsforholdene, der har betydet, at borgernes ønsker til den offentlige service på det sociale område er blevet andre og mere omfattende.

Institutioner for børn og unge

Særligt store har kravene været på børnepasningsområdet. I 1940 var det stadig almindeligt, at langt de fleste gifte kvinder var uden udearbejde og derfor betragtede børnepasningen som en del af det daglige arbejde i hjemmet. Selv de steder, hvor hustruen havde et arbejde, prøvede man at klare børnepasningen uden hjælp fra det offentlige. Det kunne måske ske hos bedsteforældre eller naboer, og de få udearbejdende kvinder fra mere velstående hjem havde råd til at have en hushjælp, der samtidig klarede børnepasningen.

I de første år efter krigen øgedes behovet for institutionspladser noget, bl.a. på grund af de store børneårgange. I 1948 blev der derfor indrettet en vuggestue i tilknytning til Børneasylet i Sct. Mogens Gade, og på privat initiativ blev der oprettet yderligere et par børnehaver og en vuggestue, men det var fortsat kun en lille del af byens småbørn, der blev passet disse steder. Det første fritidshjem i byen blev oprettet i 1951.

Situationen ændredes først for alvor i 1960'erne, da et stigende antal kvinder søgte ud på arbejdsmarkedet, og allerede tidligt i årtiet blev der gjort opmærksom på, at der hurtigt kunne opstå en akut mangel på institutionspladser.

Først fra omkring 1966 skete der noget, og det skyldtes i ikke ringe grad ændrede vilkår fra det offentlige både med hensyn til byggetilladelse, bedre økonomisk støtte og en åbning for, at større kredse af befolkningen kunne få deres

Menighedsbørnehaven i Hans Tausens Hus i 1948. Byrådet bidrog ved starten i 1948 med 35% af udgifterne til oprettelse og drift og staten med et tilsvarende beløb. Resten skulle så skaffes via forældrebetaling. Børnehaven var normeret til 35 børn, men allerede ved den officielle åbning var 45 børn indskrevet og 30 stod på venteliste. Børnehaven flyttede i begyndelsen af 1960'erne til Skottenborg. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

børn i de godkendte og dermed tilskudsberettigede institutioner. I de nærmest følgende år blev der åbnet tre nye børnehaver, hvoraf den ene også rummede en vuggestue, og i begyndelsen af 1970'erne kom yderligere fem til, så antallet af pladser voksede med omkring 400, hvortil kom en udbygning af den private dagpleje. Institutionerne blev oprettet på privat initiativ enten af forældre kredse i de nye boligområder uden for bymidten eller af forskellige foreninger som f.eks. FDF-Samvirket og Red Barnet. Hvor tidligere børnehaver var blevet indrettet i eksisterende bygninger, der blev nødtørftigt ombygget til formålet, fik de fleste af de nye til huse i bygninger, der var opført specielt som børnehaver og vuggestuer med gode udenomsarealer, der gav langt bedre vilkår for børnene end tidligere.³⁷

Selv denne indsats viste sig dog ikke tilstrækkelig i det lange løb. Stadig flere kvinder kom ud på arbejdsmarkedet,

og der blev fra mange sider propaganderet for, at alle børn burde i en institution – i hvert fald en børnehave – i en periode på grund af den socialiseringsproces, der derved skete. Nye institutioner er derfor kommet til gennem hele perioden fra midten af 1970'erne til midten af 1990'erne, så der i 1996 findes 27 institutioner, de fleste aldersintegrerede, med ca. 1.600 pladser, hvortil kommer 6-700 dagplejepladser. Da der samtidig er oprettet børnehaveklasser på skolerne, betyder det, at der er plads til omkring 90% af de 3-5-årige på institutioner, mens dækningen kun er på godt 50% for 0-2-årige, hvor behovet dog også er en del mindre på grund af orlovsordninger for forældrene.

For de større børn og unge er fritidsordningerne blevet kraftigt udbygget. Der er oprettet ungdomsklubber og givet andre tilbud, og specielt for unge stofmisbrugere forsøgte Viborg tidligt at sætte ind med behandling. I 1969 blev der oprettet en ungdomsklub for denne gruppe, og samme år blev tilbuddet udbygget i form af et ungdomscenter med fritidshus, rådgivningskontor og lignende. Dertil kom i 1970 et ungdomskollektiv i Sct. Ibs Gade 42 med plads til otte unge stofmisbrugere og fire medarbejdere, der boede sammen. Indsatsen, der, som skildret andetsteds, gav anledning til betydelig diskussion i byen, var et af de tidlige forsøg i landet på at bekæmpe stofmisbruget.

Omsorg for ældre

Samfundets hjælp til ældre bestod i 1940 først og fremmest af udbetaling af aldersrente. Alle, der var fyldt 60 år, kunne søge om at få aldersrente, men det beløb, der blev udbetalt, var afhængig af anden indtægt, og da det samtidig i mange kredse blev anset for upassende at søge om at få aldersrente, var det kun en del af de ældre, der fik denne form for hjælp. I 1940 var der 905 aldersrentemodtagere i Viborg kommune, og det var noget under halvdelen af de over 60-årige i byen.

I 1946 blev aldersgrænsen sat op til 65 år for alle undtagen enlige kvinder, og i 1960 blev der indført folkepension for alle over 67 år, men frem til 1970 stadig med en aftrapning for modtagere, der havde anden indtægt. Senere er der kommet en række førtidspensionsordninger til. Ydelserne er samtidig blevet større, og i 1990'erne er det alle over aldersgrænserne, der modtager folkepensionen. Med det stigende antal ældre i kommunen er antallet af folkepensionister derfor blevet ganske betydeligt, i 1996 således 5.200, hvortil

kommer ca. 2.500 førtidspensionister eller i alt op mod 19% af den samlede befolkning.

For de ældre, der havde svært ved at klare sig i egen bolig, var Viborgs ældste institution Gråbrødre Kloster, der siden reformationen havde været hjem for nødstedte. Omkring 1940 var der i klostret godt et dusin beboere, og det var nu udelukkende ældre, der blev optaget. Klosteret blev restaureret og moderniseret i 1976-1977 og rummer derefter fem etværelses og to tolværelses lejligheder med badeværelse og køkken.³⁸

Der har desuden gennem hele perioden eksisteret flere stiftelser i byen, der hver indeholder et mindre antal lejligheder beregnet på enker eller ældre ægtepar, ofte med begrænsninger på hvilke grupper der kan søge om at få tildelt en lejlighed. De er finansieret ved tidligere perioders gaver, og beboerne nyder derfor godt af en lav eller slet ingen husleje.

På kommunalt initiativ var der i 1919 blevet opført et alderdomshjem i Sct. Ibs Gade, som i 1940 efter flere udvidelser havde plads til at huse seks ægtepar og 53 enlige gamle. Desuden fandtes der en sygeafdeling med 10 pladser. De ældre, der flyttede ind på alderdomshjemmet, kunne disponere over et mindre værelse, og der fandtes på hver etage tekøkken, toiletter og badeværelser, som var fælles for etagens beboere. På hjemmet blev beboerne bospist efter en nøje fastlagt kostplan, der for hvert enkelt måltid bestemte arten af mad, hvor meget der skulle serveres, og som indeholdt beregninger af, om kalorieindholdet var tilstrækkeligt. Ca. 2.600 kalorier dagligt blev anset for at være passende.

Da der i 1950'erne var en voksende venteliste for at komme ind på alderdomshjemmet, blev der i 1958 opført en tilbygning, som navnlig betød en udvidelse af sygeafdelingen. Der var derefter plads til 10 ægtepar, 64 enlige og 40 pladser på sygeafdelingen.

I slutningen af 1970'erne blev alderdomshjemmet ombygget til plejehjem og udvidet, så det under navnet Sct. Ibs Gård har 106 pladser.

Antallet af plejhjemspladser i kommunen er desuden blevet udvidet ved opførelse af nye plejehjem, hvoraf det største er Blichergården, hvis første etape blev indviet i 1971. Der er i midten af 1990'erne på kommunens fem plejehjem i alt 218 pladser.

I 1937 blev der gennemført en lov, der bestemte, at staten kunne give driftstilskud til »billige boliger til aldersrenteny-

dere«. ³⁹ Den første bebyggelse, der blev opført efter denne lov, var Rosengården i Rosenstræde 11 fra 1938. I 1940 var man desuden i gang med bebyggelsen Solgården i gaderne Skottenborg og Chr. Erichsøns Vej, hvor der mellem 1939 og 1942 blev indrettet 20 toværelses og 74 etværelses lejligheder til ældre, og i 1948 blev en tredje bebyggelse, Søparken, taget i brug. Den lå ved Sct. Ibs Gade og Sct. Kjelds Gade og indeholdt 40 etværelses og otte toværelses lejligheder.

I 1951 blev boligstøtteloven ændret, så der kunne gives tilskud til at oprette boliger til ældre i det almennyttige byggeri i kommunen, ⁴⁰ og Viborg kommune har derefter anvendt denne mulighed til at skaffe ældreboliger i stedet for at opføre særlige ejendomme med »boliger til aldersrentenydere«. Det skete første gang i Ringparken og er senere blevet gjort i flere andre af de følgende års store etagebyggerier.

En ændret lovgivning i 1987 ⁴¹ gav mulighed for at få særlig støtte til ældreboliger, der var indrettet handicapvenligt. Det blev første gang udnyttet i 1988-1989 til at opføre 17 lejligheder på N. F. S. Grundtvigs Vej i tilknytning til Blichergården.

Fra omkring 1960 har det imidlertid også været et væsentligt element i ældreomsorgen, at man skulle søge at fastholde de ældre i deres hjem så længe som muligt. For at muliggøre dette blev de første 12 deltidsansatte hjemmehjælpere antaget i 1960, og som den første kommune i landet oprettede Viborg i 1978 en døgnplejeordning, hvor et omfattende beredskab skulle sikre pleje og tryghed for de ældre og svage i hjemmene. Intentionen var både at spare sygehus- og plejehjemspladser og at undgå, at ældre skulle forlade deres hjem alene af plejemæssige årsager.

I 1981 talte døgnplejen 25 hjemmesygeplejersker og otte tilsynsførende sygeplejersker samt 202 heltidshjemmehjælpere. Plejerne tog sig af alt fra administration af medicin til akut hjælp til sengeliggende, mens hjemmehjælperne klarede indkøb, madlavning, rengøring og personlig hygiejne. Døgnplejen havde seks radiodirigerede biler, som fungerede i tæt samarbejde med kommunens brandvæsen, idet kaldeanlæg blev installeret i alle hjemmene, foruden at de svageste patienter blev udstyret med en bærbar kalder. Besparelsen ved nyordningen af ældreomsorgen blev ikke så stor som først antaget, hvorimod den humanitære gevinst er fremhævet. I 1995 modtog godt 1.300 personer i kommunen besøg af hjemmehjælperne.

I de senere år er der sket omlægninger med en distriktsinddeling af kommunen omkring plejehjemmene, der er ud-

Aktiviteter i Klosterhaven 1997. Det er ældrecentrets erklærede målsætning at inddrage brugerne i planlægningen af et alsidigt aktivitetsprogram. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

bygget til dagcentre med aktivitet og pleje som de bærende søjler. Klosterhaven, som åbnede i 1985, blev model for de nye ældrecentre. I en ring om bygningen med lokaler til fællesaktiviteter opførtes små lejligheder og beskyttede boliger. Også foreninger og pensionister fra et større opland mødes i centret, hvor brugerne skal være medbestemmende for de daglige aktiviteter. I 1988 opførte kommunen et ældrecenter i Løgstrup efter de samme principper.⁴²

Hjælp til andre samfundsgrupper

Ved siden af børn, unge og ældre har der til stadighed været en del andre viborgensere, der har haft behov for hjælp fra det offentlige. For invalide og arbejdsløse, der var medlemmer af en arbejdsløshedskasse, fandtes der allerede i 1940 en speciel lovgivning, der kunne sikre dem en invaliderente eller arbejdsløshedsdagpenge, mens der for en række andre grupper fandtes bestemmelser i 1933-socialreformens lov om offentlig forsorg.

Hovedgruppen af de personer i denne restgruppe, der omkring 1940 søgte hjælp hos det sociale udvalg, faldt ind under bestemmelserne om kommnehjælp, en støtte, der kunne gives efter en individuel trangsbedømmelse i hvert enkelt tilfælde, og der kunne, som det hed, kun ydes hjælp »i absolut trang og med hjælp svarende til det nødtørftige«.

Der var i 1940 i alt 830 personer i Viborg, der modtog kommunehjælp i kortere eller længere tid.

Lov om offentlig forsorg havde yderligere en kategori, som omfattede dem, der faldt ind under reglerne for den såkaldte fattighjælp, der skulle gives til personer, som man efter datidens sprogbrug henførte under kategorier som professionelle vagabonder, erhvervs- og subsistensløse, alkoholister, prostituerede kvinder og forsømmelige forsørgere. Nogle af disse kategorier hørte ikke alene under socialvæsenet, men også under straffeloven, der gav mulighed for at idømme dem ophold på en tvangsarbejdsanstalt.

I Viborg var der i 1940 kun 56 personer, der modtog denne form for social hjælp. Det var hovedsagelig enlige mænd.

For de personer, der fik fattighjælpen kombineret med anstaltsforsorg, fandtes der i Viborg en af amtet drevet arbejdsanstalt på Skottenborg. Her var plads til et halvt hundrede personer, men omkring 1940 havde den kun henvend 30 beboere. Anstalten havde desuden en tvangsarbejdsafdeling, der dækkede Viborg, Randers og Ringkøbing amter med knap en snes pladser, som dog heller ikke blev udnyttet fuldt ud. Bygningerne var gamle og utidssvarende, og behandlingen på hjemmet var forholdsvis streng og sigtede mere mod en opbevaring end mod en resocialisering. De anbragte på anstalten blev beskæftiget med forskelligt arbejde, f.eks. landbrugs- eller gartneriarbejde.

Arbejdsanstalten var ude af brug fra 1943 til 1947, hvor den først blev brugt til indkvartering af tyske soldater og derefter til fængsel for værnemagere. Efter 1947 blev den grundigt restaureret, men belægningen var i begyndelsen af 1950'erne ikke særligt stor, normalt kun med omkring 20 besatte pladser. Næsten alle beboere var erhvervs- og subsistensløse. Langt de fleste var mellem 40 og 70 år gamle.

I årene omkring 1960 gennemførte Folketinget omfattende ændringer i socialreformens lov om offentlig forsorg.⁴³ De fjernede de hidtidige begreber kommune- og fattighjælp og indførte i stedet en almindelig offentlig hjælp til de grupper, det ikke var muligt at få i arbejde, og som ikke kunne få dagpenge under andre sociale ordninger.⁴⁴ Det normale skulle være, at hjælpen, der ikke måtte overstige 85% af folkepensionsbeløbet, skulle ydes kontant, og at man skulle søge at fastholde de trængende i egne hjem. Kunne det ikke lade sig gøre, var der mulighed for at oprette forsorgshjem, der kunne tage sig af de dårligst stillede i samfundet.

Som en følge heraf blev arbejdsanstalterne omdannet til forsorgshjem, og det blev bestemt, at der skulle sættes aktivt ind på at behandle dem, der blev optaget, så de efter opholdet kunne sluses ud til en normal tilværelse i samfundet. De nye hjem skulle være åbne institutioner, og der skulle knyttes forsorgsmedarbejdere til dem.

For at opfylde lovens intentioner blev arbejdsanstalten i Viborg lukket, og amtet byggede et nyt forsorgshjem på Rørsangervej med 53 pladser. Hjemmet blev taget i brug i 1967 og betød kvalitetsmæssig et kraftigt løft med enkeltværelser og gode værkstedsfaciliteter. Hjemmet har siden haft et noget yngre klientel end arbejdsanstalten – for en stor dels vedkommende personer med alkoholproblemer.⁴⁵

En ny stor ændring i hjælpen til de mennesker, der ikke kunne få dagpenge under forsikringsordninger eller andre særlige former for ydelser, kom med bistandslovens ikrafttræden den 1. april 1976.⁴⁶ Den medførte, at en lang række forhold vedrørende rådgivning, serviceydelser og kontanthjælp blev samlet hos den enkelte kommunes socialforvaltning, samtidig med at de sidste rester af den ældre offentlige forsorgs diskriminerende bestemmelser forsvandt. Lovens idemænd havde udformet den til at gælde i et fuldbeskæftigelsessamfund, men i dens første tid kom 1980'ernes relativt høje arbejdsløshed. Det betød, at kommunerne, der skulle administrere loven, måtte opbygge en slagkraftig socialadministration, hvor lovens mange intentioner kunne forvandles til praksis. Det skete også i Viborg, hvor antallet af beskæftigede sagsbehandlere og socialrådgivere hurtigt voksede. Senere er der kommet yderligere opgaver til, efterhånden som lovgivningen er blevet udbygget med aktiveringsordninger m.m. I 1995 var antallet af kontanthjælpsmodtagere i Viborg kommune oppe på næsten 3.000, hvoraf de 1.300 fik egentlig underholdshjælp.

Erhvervslivet

af Chr. R. Jansen

1940 til 1997 i korte træk

Det økonomiske liv fulgte de generelle konjunkturer i Danmark: Specielle, men ikke dårlige vilkår under besættelsen, overgangsproblemer i de første efterkrigsår, men derefter fremgang, der dog ind i 1950'erne blev efterfulgt af en periode med stagnation og høj arbejdsløshed. Fra slutningen af 1950'erne frem til 1973 oplevede landet en højkonjunktur som næppe nogen sinde før. Beskæftigelsen og forbruget var meget høj. Omsvinget kom med oliekrisen, der indledte en snes år med svingende forhold. Lukninger, fusioner og arbejdsløshed blev hverdagen for erhvervslivet og dets ansatte. Omkring midten af 1990'erne gik det igen fremad.

Viborgs erhvervsliv var og er bredt og differentieret sammensat. Det har været en stor fordel for byen. Måske nåede det ikke de store højder under opgangskonjunkturerne i 1960'erne; til gengæld blev tilbagegangen i nedgangsperioderne i 1950'erne og i 1970'erne-1980'erne ikke så stærk.

Handel, servicefag og administration var vigtig for byen i 1940, og service og administration blev det i endnu højere grad i de følgende årtier frem til 1997. Blandt de serviceerhverv, der gennem de sidste årtier fik en hastig udvikling, var bl.a. advokater, arkitekter, ingeniører og ejendomsmæglere, kort benævnt: forretningsserviceerhvervene. Derimod oplevede detailhandelen en nedgang i antallet af forretninger fra 1970'erne. Butiksdøden bredte sig samtidig med, at de eksisterende forretninger blev større. Frem til 1950'erne spillede landbruget en betydningsfuld rolle for byen både som leverandør af produkter, der blev solgt på markederne eller forædlet og videreforhandlet af byens industri- og engrosvirksomheder, og som kunder for forretninger og håndværkere. Fra 1950'erne øgedes industriens betydning. Ikke mindst tekstil- og beklædningsindustrien var fremtrædende frem til 1970'erne; derefter blev jern- og metalindustrien den største industrigren i Viborg. Håndværksfagernes betydning er blevet reduceret gennem den her behandlede periode, ja en række fag er direkte forsvundet.

1940 – 1957

Byens erhvervsliv 1940

Viborg var i 1940 en handels- og håndværkerby og en administrationsby. Industrien spillede kun en beskeden rolle. Af den samlede befolkning var omkring en tredjedel knyttet til håndværk og industri, mens handelsfagene udgjorde en sjettedel, og service, administration samt liberale erhverv tilsammen tegnede sig for knap en anden sjettedel.

En sammenligning af byens og Danmarks samlede erhvervsfordeling i 1940 bekræfter den ovenfor givne karakteristik: Andelen af landsbrugsbeskæftigede i byen var naturligt nok mindre end for landet som helhed, håndværkerne var kraftigere repræsenteret i Viborg end almindeligt, og det samme gjorde sig i endnu højere grad gældende for handels-, service- og administrationserhvervene. Også sammenlignet

Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere fotograferet i 1941, da kreditforeningen var 90 år. At billedet er taget i besættelsesårene ses af skiltet til venstre, der henviser til Wehrmacht Kommandantur, der på den tid havde til huse i Gravene. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

med de nærmeste købstæder skilte Viborg sig ud. Randers, Silkeborg og Herning var i langt højere grad præget af industri; Skive lignede inden for fremstillingsfagene Viborg, men i Skive og i de tre andre købstæder spillede administration og liberale erhverv en væsentlig mindre rolle end her i byen. Handelsfagene havde en lidt større rolle i de nævnte købstæder i forhold til Viborg.

Byens virksomheder var ikke store. I gennemsnit havde byens industri- og håndværksvirksomheder ikke mere end fire medarbejdere pr. virksomhed, og gennemsnittet for handelsvirksomhederne var to personer. Det er selvfølgelig gennemsnitstal. Byens største virksomhed var Chr. Riegels' Trævarefabrik, der fremstillede husholdningsredskaber og legetøj i træ. Et andet stort foretagende var A. Philipsen & Co., der drev maskinfabrik, automobilsalg og -reparation samt elektrisk installationsforretning. Disse to havde omkring 100 medarbejdere. De andre store som Bayerisk- og Hvidtølbrysteriet Odin og Viborg Andels-Svineslagteri havde hver lidt under 40 beskæftigede. Det største foretagende i området var faktisk Dollerup Mølles Trikotagefabrik med et par hundrede ansatte. Inden for de enkelte erhvervs-grene fandt de fleste arbejde ved jordarbejde og bygningsindustri, hvor murerforretninger og entreprenører spillede en væsentlig rolle. Tekstil- og beklædningsindustrien havde i byen ikke det omfang, som den senere skulle få. Pipers Teglværk havde også en del beskæftigede. Blandt håndværkerne var der naturligvis en del bagere, skræddere, tømrere og malere, men også skomagere og barberer var der mange af. Og byen havde allerede dengang en del bogtrykkere. Manufakturforretninger, både en gros og detail, spillede en stor rolle blandt de handlende, og det gjorde selvfølgelig også købmænd og brød- og mælkeudsalg. Inden for de liberale erhverv er det værd at bemærke, at byen havde relativt mange hoteller og selvfølgelig sagførere; det sidste var en følge af landsrettens placering her, og det var det første måske også, for folk, der skulle møde i landsretten, var med datidens transportforhold nødt til at overnatte.¹

Ikke alene forretningerne, men også industri- og håndværksvirksomhederne lå inde i midtbyen. A. Philipsen & Co., der havde til huse, hvor i dag Vesterbro Torv er, ansås for at ligge i byens udkant.

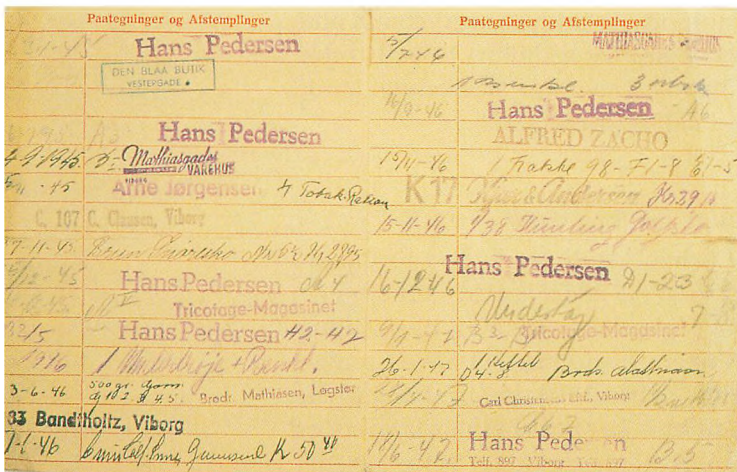
Forbindelsen og gensidigheden mellem land og by var betydelig. Det gjaldt ved handelen på torvedage og skiftedage, og det var tilfældet for en række af byens væsentlige

virksomheder som slagteriet, mejeriet og Dansk Andels Ægeksport på Sct. Jørgens Vej samt naturligtvis Hedeselskabet.

Den almindelige udvikling

Udbruddet af verdenskrigen i september 1939 og besættelsen 1940 afskar Danmark fra dets vigtigste forsyningskilder. Råstoffer, halvfabrikata samt kul og brændsel kunne ikke længere fås fra Storbritannien og oversøiske lande. Tyskland og de lande, der var underlagt Det tredje Rige, brugte først og fremmest ressourcerne til krigsførelsen, så selv om Danmark udvekslede varer med disse lande og kunne importere noget fra neutrale lande, især Sverige, var den samlede forsyning kraftigt beskåret.

Indgreb i lighed med dem, befolkningen og erhvervslivet havde kendt under første verdenskrig, blev under besættelsen indført i udvidet omfang: rationering, maksimalpriser og -avancer, regulering af lønninger, kvotaordninger, standardiseringsregler (f.eks. maksimalsko og -habitter, hvor pris og kvalitet var fastsat af staten) og meget andet. Regeringens hensigter var klare. Det skulle sikres, at produktionen blev den størst mulige, at beskæftigelsen blev så høj som muligt, at befolkningens nødvendige behov blev dækket og prisstigninger holdt i ave af sociale grunde samt

Købekort for manufakturvarer. Rationeringsmærkerne var hæftet til kortet, og når de blev brugt, skulle butikken sætte sit stempel i kortet og anføre, hvad der var købt. Som det ses, har indehaveren af kortet handlet i flere af byens forretninger. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

endelig, at produktionsapparatet og -strukturen blev opretholdt og bevaret til den efterkrigstid, der ville komme.

I høj grad takket være denne politik havde landet ved krigens slutning et stort set intakt produktionsapparat – fabrikker, broer, veje var ikke ødelagt, og arbejdskraften var ikke blevet slagtet i krigsoperationer – så nu skulle det store efterslæb, der trods alt var opstået, indhentes. Levefoden skulle genoprettes i en ny og fredelig verden, tænkte mange i 1945. Og sådan kom det også til at gå, men ikke så hurtigt og let, som man havde troet. Årsagerne var flere. Leverancerne af råstoffer m.m. fra udlandet flød ikke straks, så der kunne ikke bare tages fat og sælges. Produktionen var længe sket på maskiner og i fabrikker, der ikke var fornyet i tilstrækkeligt omfang, så den var ikke særlig effektiv og rationel. Regeringsreguleringerne, som fortsatte frem til 1950'erne, tilskyndede ikke just til rationaliseringer og konkurrence; hjemmemarkedet var jo sikret: produktionsmængde, kvalitet og pris var fastlagt gennem reguleringer. Endelig kom som en vigtig faktor, at mange landes genopbygning gik langsomt, og deres efterspørgsel efter danske varer var derfor begrænset. Her blev den amerikanske Marshallhjælp fra slutningen af 1940'erne til begyndelsen af 1950'erne af stor betydning. Vesteuropæiske lande, herunder Danmark, modtog støtte, som satte gang i genopbygningen, og gennem det økonomiske samarbejde i OEEC reduceredes handelshindringer. Alene det første år, 1948, modtog Danmark 110 mill. dollars, der muliggjorde import af vigtige råstoffer som olie- og petroleumsprodukter, bomuld og andre tekstilstoffer, metaller samt ikke mindst maskiner. For landbruget betød Marshallpengene et betydeligt staldbyggeri.

Byens erhvervsliv under besættelsen

I beretningen for Viborg Erhvervsråd sagde dets formand i 1944, at det forløbne år, d.v.s. 1943-1944, havde været præget af stadigt voksende vanskeligheder. Spærretid, nye rationeringer, trafikindskrænkninger og varemangel havde præget erhvervslivet og givet mange virksomheder en skæv udvikling.² Det var en meget præcis karakteristik af landets og byens situation, som den udviklede sig under besættelsen.

Krigstidens mangel på olie og andre brændselskilder gav anledning til forskellige tiltag. En af de første gange, viborgenserne mærkede krigen, var allerede i september 1939, da byens banker lod deres aftenekspedition mellem 17-18 bort-

falde for at spare på belysningen. Nu blev kontortiden 9-15. Under besættelsen betød den omfattende tørveskæring, at den gamle maskinfabrik Schneevogts Fabrik fik gang i fremstilling af maskiner til tørveproduktion. Dens speciale var ellers maskiner til tekstilbranchen, og i 1930'erne havde den også haft en betydelig produktion af landbrugsmaskiner, men efterspørgselen efter maskiner til tørveproduktion var nu større. Og ude på Rindsholm Mølle var man glad for den megen sne, der kom i de kolde krigsåre; den betød nemlig, at Møllen i højere grad kunne bruge vandkraft til at male kornet med og ikke var henvist til knappe, nutidige energikilder.³

Det hører også med til billedet af det viborgensiske erhvervsliv og energimangelen under besættelsen, at entreprenørfirmaet Hans Theut var særdeles aktiv i den brunkulsbrydning, der startede i 1940 i Søby syd for Herning. Derved blev der skaffet erstatning for de engelske kul, landet ikke kunne få, og det gav beskæftigelse til mange. Hans Theut, der var startet i Viborg i 1928, havde i 1930'erne i høj grad specialiseret sig i mergelgravning, og skridtet fra mergel til brunkul var ikke så stort. Brunkulsgravningen fortsatte helt frem til 1960'erne.

Rationeringsmærker til forskellige varer.

Medarbejderne på Dollerup Møllens Trikotagefabrik under besættelsen. Selv i denne vanskelige tid var der mange ansatte. Det var folk fra Dollerup og Skelhøje, der arbejdede på virksomheden. En central figur ikke alene for Dollerup Mølle, men også for De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker var direktør Gregers Hansen (1858-1944), der ses forrest i billedet med hat. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Frygt for virkningerne af Schalburgtage m.m., men også problemer med at skaffe glas og restriktioner på omfanget af udstillede varer fik de forretningsdrivende til at sætte træ- eller murstensbeskyttelse op for deres vinduer. Her er det Hakon Trues lædervareforretning, der har sikret sig. På den tid, 1945, lå forretningen i Vestergade, senere flyttede den til Hjultorvet. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Virksomheden udførte i øvrigt også fæstningsarbejder ved Vesterhavet og andre steder i landet under besættelsen. Det førte til en kortvarig arrestation i 1945, men det viste sig, at der intet var at bebrejde Theut.⁴

Mangelen på kul, olie og benzin var medvirkende til, at det var vanskeligt at få personer og gods til byen under besættelsen. Toggangen og buskørselen blev indskrænket. Således bortfaldt togforbindelsen fra Skive om morgenen. Det betød meget for byens erhvervsdrivende, fordi landboerne, der spillede en væsentlig rolle for omsætningen, fik vanskeligt ved at komme frem til formiddagshandelen. Et af de skridt, der blev taget til at afhjælpe situationen, var oprettelsen af Viborg Fragtcentral i foråret 1945. Den blev placeret i Gravene i Afholdshotellets gård og gjorde det muligt at udnytte transportmidlerne bedre. Lastbilerne, der bl.a. bragte svin og kreaturer til slagteriet, kørte tomme tilbage, men de erhvervsdrivende havde tilstrækkeligt med gods, der skulle ud i oplandet og nabobyerne, og derfor kunne der organiseres en regelmæssig returtrafik.⁵

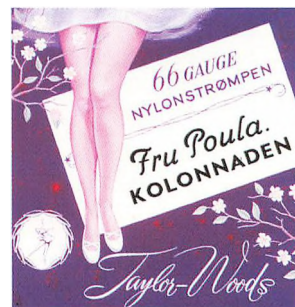
Besættelsestiden betød imidlertid ikke kun vanskeligheder for byens erhvervsliv. Der kunne også noteres positive følger. Det var en periode, hvor konkurrencen var begrænset. Der kom ikke varer fra udlandet, og de indenlandske var tit lavet i ens standard og havde samme pris. Alt kunne sælges, for der var rigeligt med penge og ikke så meget at bruge dem til. Derfor ser man også, at det gik godt for mange. Blandt dem, der havde nok at lave, var de vognmænd, der kørte for tyskerne. Og selv om det var vanskeligt at starte som ny i en tid, hvor meget var reguleret, kom der dog nye virksomheder til, bl.a. fordi der i besættelsesårene og de første efterkrigstidsår var behov for særlige ydelser og varer. Et eksempel var Axel Brøndum, der i 1943 overtog et kedelrensefirma, hvis arbejde der netop var brug for, fordi man på mejerier og fabrikker fyrede med tørv; det krævede hyppigere rensninger. Efter krigen var der mangel på spande, baljer og lignende, og det gav Brøndum sig så til at producere, til at begynde med af gamle materialer.⁶

Efterkrigsårene 1945-1957

De mange restriktioner, som besættelsen havde medført, blev ikke afskaffet i maj 1945. Hvordan befolkningen følte det, får man et indtryk af gennem en resolution, som en kommunistisk indstillet fagforeningsmand forsøgte at få vedtaget ved Fællesorganisationens repræsentantskabsmøde i Viborghallen i februar 1947. I henvendelsen til statminister Knud Kristensen (Venstre) hed det, at landets befolkning og ikke mindst den arbejdende del skulle forsynes med de nødvendige varer i stedet for, at der blev lagt vægt på eksportfremme. Der blev bl.a. krævet større tildeling af smør og fedt og en effektiv rationering af kød, tildeling af cykelgummi gennem fagforbundet, en større tildeling af arbejdstøj og indkøb heraf uden aflevering af tekstilmærker samt igangsættelse af byggeri, så snart foråret satte ind. Nu var det ikke en socialdemokrat, der fremsatte forslaget, så det blev nedstemt.⁷

Industrien

Men det var nu også vanskeligt at bevare pessimismen. Årene efter 1945 var præget af en betydelig virkelyst i Viborg. Ja, endog forsøgene fra 1930'erne på at finde olie heromkring blev genoptaget; i årene 1946 til 1951 holdt det olie-

Biografreklame fra 1950'erne for strømpeforretningen Fru Poula i Kolonnaden. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Det inderste... det yndigste!

Chemisesæt, underlaj, natkjoler
 alt fås nu i det nye vidunderstof Asani-perlon.
 Se de nye modeller i forretningerne!
 Asani-perlon er let som en sommerbrise,
 fylder infet under kjolen og tager ingen plads op i feriekufferten.
 Det vaskes som en leg,
 tørrer utrolig hurtigt og behøver ikke at stryges.

*Det indsyede, grønne garantimærke
 garanterer bedste forarbejdning og
 uovertruffen kvalitet.*

INDERST INDE ØNSKER ENHVER KVINDE

Asani
 UNDERBETJENING

De nyeste Asanimodeller blev præsenteret på Palæ i august 1947. Billedet giver et fint indtryk af, hvor dygtig Aage Sørensen og hans virksomhed var til at lave reklame på en tid, hvor kun få benyttede sådanne midler for at sælge. Annoncen henvender sig til de bedste kunder: mænd. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

søgende Danish-American Prospecting Company til på førstesalen af Asanigården.⁸ Byen blev i stigende grad præget af industrivirksomheder, og særligt tekstil- og beklædningsindustrien havde en vældig fremgang, ikke mindst i slutningen af årtiet. Den blev nu byens vigtigste industrigren. Af helt afgørende betydning for denne udvikling var det, at fabrikant Aage Sørensen fra Karup i 1940 af kommu-

nen købte bygningerne fra Kroghs fabrikker ved A. S. Ørstedes Vej og flyttede Asani til Viborg. Asani var startet i Karup 1930 og havde fået navnet omkring 1935 ved en kombination af Aage Sørensen (Asa, idet det andet a blev flyttet bagefter) og broderen Niels P. Sørensen (ni), der var med i produktionen. Den blev altså nu en Viborgvirksomhed og fik snart omkring 100 syersker. En del af bygningerne blev imidlertid beslaglagt af tyskerne, så det var ikke alene materiale-mangel, der kom til at begrænse produktionen i besættelsesårene.⁹

Når væksten i tekstil- og beklædningsindustrien blev så stor i slutningen af 1940'erne, hang det sammen med, at det nu dels takket være Marshallhjælpen blev muligt at få udenlandske materialer og maskiner, dels at der blev åbnet op for afsætning til udlandet. Det gik endog så vidt, at Asani i 1948 eksporterede tøj til Holland med flyvemaskine. Antallet af medarbejdere på fabrikken voksede alene i årene 1945 til 1950 fra 100 til ca. 400.

Så indtraf der et alvorligt afbræk. En brand ødelagde 12. september 1951 fabrikken totalt. Men der kom hurtigt gang i produktionen igen takket være en energisk indsats fra Aage Sørensens side. Byen gjorde også sit – det var jo byens største virksomhed, og det kunne ikke helt udelukkes, at den ville blive flyttet til en anden by. Først og fremmest i Viborghallen, men også i en nedlagt tekstilfabrik i Dalbergs-

Asani brænder 12. september 1951. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

gade og i en bygning tilhørende Søndermølle på Århusvej blev der opsat maskiner m.m., så arbejdet kunne foregå her. Samtidig blev der taget fat på at genopføre en ny fabrik på den gamles plads. Allerede efter halvandet år, i begyndelsen af 1953, var alle de midlertidige lokaler forladt og den nye fabrik taget i brug. Den endelige indvielse fandt dog først sted i 1955. Da gik Asani så godt, at der kunne åbnes en fabrik i Norge, og senere fulgte også en i Tyskland.¹⁰

Det var som om den optimisme, der havde præget byen i slutningen af 1930'erne, kun havde ligget i dvale under besættelsen. En række nye virksomheder blev startet i årene efter 1945, og det inden for alle brancher. Tekstilbranchen blev yderligere udbygget ved, at flere udenbys virksomheder flyttede til byen. Inden for andre industribrancher kan nævnes lædervarefabrikken Hansen & Smedegaard, der blev startet i 1945 under beskedne forhold, men som i 1947 flyttede til en større, nyopført ejendom på hjørnet af Jegstrupvej og den senere byggede Ringvej.¹¹ Især kom der dog nye virksomheder i det industrikvarter, der fra omkring 1950 blev anlagt mellem Middagshøjvej og Erik Glippings Vej. Først var Shellgas med et påfyldningsanlæg til flaskegas, så fulgte Karl Bedsteds kartoffeleksportforretning, i 1951 kom Shellselskabet Colas Vejmateriale med en asfaltfabrik, og året efter anlagde Jens Villadsens Fabrikker også en asfaltfabrik her.¹²

En af de virksomheder, der oplevede en betydelig vækst fra 1950'erne, var Viborg Slidbanefabrik. Årsagen var dels landbrugets anskaffelse af traktorer, som gav stor efterspørgsel efter traktordæk, dels behov for bildæk med privatbilismens opsving fra slutningen af årtiet. Skaberen af Viborg Slidbanefabrik var vulkanisør Eivind Mortensen, der i 1927 overtog et vulkaniseringsanlæg i Gravene fra sin far. Under besættelsen flyttede slidbanefabrikken til St. Sct. Hans Gade, og her fik gamle dæk nye slidbaner. Det var der i høj grad brug for i disse år, hvor det var meget vanskeligt at skaffe nye importerede dæk eller gummi til fabrikation af dæk. Efter besættelsen udvidedes virksomheden til også at renovere dæk for andre virksomheder over hele landet. Resultatet var, at vulkaniseringen og slidbanefabrikationen i 1950'erne blev drevet tre steder i byen, i Gravene, i St. Sct. Hans Gade og ved Rutebilstationen. Det hele blev samlet i 1957 på hjørnet af Ringvejen og Middagshøjvej. Her opførtes, hvad der i Folkebladet blev betegnet som Nordens største slidbanefabrik, der dækkede et areal på 1.800 m². Fra

at have beskæftiget en halv snes mand omkring 1950 var der nu ansat mere end dobbelt så mange. På samme tid blev virksomheden omdannet til et aktieselskab med navnet Viborg Slidbanefabrik.¹³

Brdr. Christensens Maskin- og Beholderfabrik havde også god fremgang under og efter krigsårene. Den var startet i 1928 under trange forhold som et smede- og maskinværksted i Grønnegade og flyttede få år efter til Slagterivej, hvor det var mindre landbrugsmaskiner, vindmotorer og vandværker, der stod på programmet. Senere kom varmtvandsbeholdere ind i produktionen. Under krigen var virksomheden i høj grad optaget af reparationsarbejder af maskiner og andet, fordi nye maskiner og reservedele ikke kunne skaffes.

Den nye tid stillede store krav. Investeringer, rationaliseringer og produktudvikling skulle til, nu hvor krigstidens beskyttelsesordninger blev ophævet. Nogle kunne ikke følge med og måtte lukke. Blandt dem var Schneevoigts fabrik i Jyllandsgade, som efter R. Schneevoigts død i 1943 og besættelsestidens særlige efterspørgsel gik tilbage og lukkede i 1953.¹⁴ Andre forstod at tilpasse sig. A. Philipsen & Co. undergik en væsentlig forandring i de første år af

A. Philipsen & Co.'s Fordværksted på Vesterbrogade ca. 1950. Den orden, der hersker, er ikke kun til ære for fotografen: Philipsen lagde vægt på, at alt var på sin plads og gik rigtigt til. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

1950'erne. I 1950 blev bilforretningen og værkstederne m.m. skilt ud i et særligt aktieselskab, A. Philipsen Akts., som ud over virksomhed her i byen også fra 1947 havde en filial i Bjerringbro. Og to år senere, i 1952, samledes de forskellige dele af elektricitetsvirksomheden, der bl.a. havde udført arbejder over hele landet, i Philipsen & Hall A/S. Elektricitetsvirksomheden var på retur, og ved opdelingen blev det, der kunne bære fremad, bilforretningen, udskilt.¹⁵

Nærings- og nydelsesmiddelindustrien var præget af fremgang, moderniseringer og udvidelser. Andelssvineslagteriet på Trekronervej udvidede således løbende i årene fra 1948 med bl.a. nyt salteri, administrationsbygning og kølerum. Pøsemageriet blev også udvidet og moderniseret, men hovedvirksomheden var slagting af svin og salg af bacon, ikke mindst til England, men også til hjemmemarkedet. Ud over England var eksporten begrænset, og der blev ikke investeret i konservesindustrien, som en del danske slagterier med Vejle og Omegns Andels-Svineslagteri (Tulip) i spidsen gjorde det på den tid. Viborgslagteriet havde god fremgang på slagtningsområdet. Fra i 1942 at have været helt nede på knap 9.000 svineslagtninger var tallet i midten af 1950'erne omkring 65.000.¹⁶

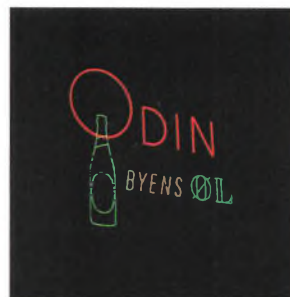
Viborg Andelsmejeri havde i kraft af en mælkeordning, der blev indført i 1940, en monopolstilling i byen. Det var ganske almindeligt i købstæderne. Kun mejeriet måtte sælge mælk i byen gennem dets mælkeudsalg og -vogne, men til gengæld skulle så bl.a. priser godkendes af byrådet. Mejeriet kunne have fået konkurrence af det lille Centralmejeri, men Andelsmejeriet overtog det i december 1940 og nedlagde det. I Dannebrogsgade, hvor Andelsmejeriet lå, udvidedes og ombyggedes både i 1946-1947, hvor det var konsummælksafdelingen, der blev moderniseret, og i 1949, da det blev påbudt, at mælk og fløde ikke længere måtte sælges i løs vægt. Husmødrene måtte altså ikke mere komme med deres kander for at få dem fyldt op med disse produkter. Mælken kunne nu kun fås i flasker, og det måtte mejeriet indrette sin produktion på. Yderligere modernisering skete i midten af 1950'erne.¹⁷

Håndværk

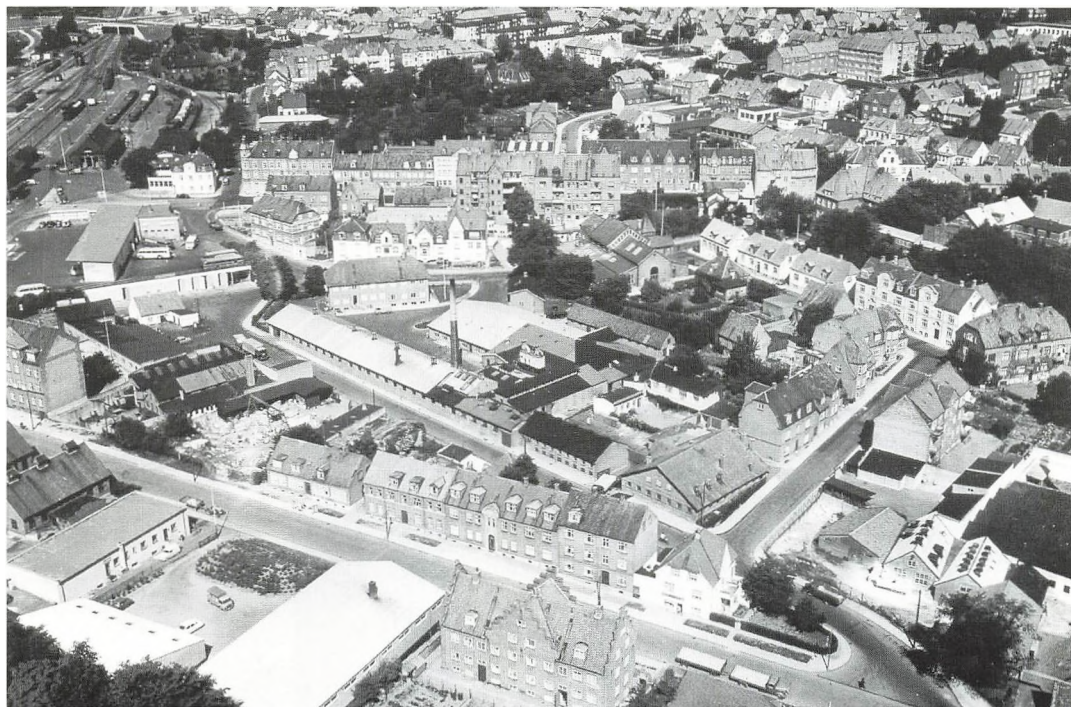
Håndværkerne inden for byggefagene havde en god periode i efterkrigsårene. Nu skulle der bygges. Byen havde virkelig haft mangel på boliger, og det blev der gjort noget ved

i årene omkring 1950. Hertil kom, at erhvervslivet og specielt industrivirksomheder satte en del byggeri i gang, og arbejdet på flyvestationen i Karup og bygningen af byen Kølvrå nød Viborgs murere, tømrere, blikkenslagere m.m. også godt af. Et eksempel var det tidligere nævnte blikkenslagerfirma Axel Brøndum, der fra at producere spande m.m. nu i høj grad blev beskæftiget med at installere oliefyfyr og centralvarme. Et andet stort firma inden for samme branche var Niels Kalhave, der havde forretning på hjørnet af Reberbanen og Ll. Sct. Hans Gade, og som i denne periode kom op på at beskæftige over en snes mand med blikkenslageri, centralvarmeanlæg, spånsugning og ventilation.

Et af de store murerfirmaer var det, Chr. Weirsøe ejede. Han var dog ikke alene murermester, men også entreprenør, og udviklede i besættelsestiden et cementstøberi i den gade, hvor han boede og faktisk havde bygget de fleste af husene i, Fredensgade. Her kom også i denne periode Marmorvarefabrikken Royal til at ligge, så han blev også fabrikant.

Neonreklame fra Odin på husgavl i Dumpen 1954. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Viborg Andels-Svineslagteri midt i det gamle industriområde. Billedet er fra 1956. I forgrunden Toldbodgade, i midten Slagterivej og Skansebakken. Langs Slagterivej og bagved ses en del af slagteriets bygninger, og administrationsbygningen, der blev taget i brug i 1951, ligger ud mod Trekronervej. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Blandt de mange arbejder, firmaet deltog i, kan nævnes Ringparken, varmeværket i Grønnegade og kollegiet ved Katedralskolen. I 1953 omdannedes firmaet til et aktieselskab, Chr. Weirsøe og Sønner.¹⁸

En række gamle håndværksfag, især skomagere, men også dame- og herreskræddere og buntmagere var udsat for tilbagegang. Den udvikling, som skulle forstærkes i de følgende årtier, var allerede begyndt: forbrugerne lod ikke længere sy, omsy (vende) eller reparere, men købte hellere nye færdigvarer.

Handelen

Handelen var det erhvervsområde, hvor der skete mest i de første efterkrigsår. En række af de virksomheder, der fik betydning i de følgende årtier, blev startet i disse år. Det var bl.a. Landboernes Møbelmagasin og engrosfirmaet for isenkram m.m. Vinther og Larsen.

To nye virksomheder med salg af landbrugs- og gartneriprodukter begyndte også på samme tid. Da kartoffelavl spillede en væsentlig rolle på Viborgeggen, var der en række forhandlere og eksportører af kartofler. Karl Bedsted startede en kartoffeleksportforretning i 1945, der i løbet af nogle år voksede sig ganske stor, også ved at han oprettede virksomheder i Haderup og Års. Det var i øvrigt Bedsted, der som den første viborgensiske virksomhed indførte fjernskriver –

Torvedag på Nytorv omkring 1950. En af byens fruer – naturligvis med hat, det hørte sig til – køber fisk. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

det var i 1957. Blandt gartnerne var der allerede i 1930'erne blevet arbejdet på at danne et andelsforetagende, som kunne være regulerende for udbud og efterspørgsel for at opnå de bedste priser, men der kom intet ud af det. Tanken blev nu efter krigen genoptaget, og i 1947 kunne et nystiftet viborgensisk Gartneres Salgsforening købe to grunde i Sct. Mogens Gade, hvor dels Fællesmejeriet havde haft til huse, dels en ejendom, hvor der få år før havde været stald og lade. Her opførtes så en auktionshal, som var i brug fra 1949 til 1961.¹⁹

Torvehandelen ophørte med at have betydning som forsyningskilde for husholdningerne i løbet af 1950'erne. Men indtil da mødtes land og by på markederne. Gartnerne og landbrugerne kom med deres produkter til Nytorv, hvor der også kunne købes fjerkræ og fisk. Hestemarked var der ved Gl. Vagt. Slagterne havde i mange årtier holdt til på Hjul-

Torsk Torsk
Et Læs Torsk sælges i Morgen
paa Torvet til en meget billig Pris.
A. Nielsen og Søn, Aarhus.

*Nytårstorsk. Annonce i
Viborg Stifts Folkeblad 29.
december 1954.*

Sort-Børsen har krakket!

Den sorte børs i Viborg eksisterer ikke mere. Efter i flere måneder at have fristet en kummerlig tilværelse på grund af de stigende tilførsler til det legale marked blev den definitivt likvideret, da tobakken blev givet fri.....

Med dette "Børskrak" er et særegent kapitel i Viborgs "krisehistorie" forbi. Hjultorvet er atter frit efter i flere år at have været hovedsæde for Viborgs Børs-folk, altid på jagt efter business, higende efter kunder for at få varerne omsat, men samtidig præget af en snu tilbageholdenhed for at undgå afsløring. Viborgenserne husker sikkert alle, hvorledes Hjultorvet til tider var fyldt med mere eller mindre skummelt udseende mænd, som man kunne være sikker på et eller andet sted var i besiddelse af eftertragtede varer, omend ikke inden for rækkevidde så gemt på de underligste steder, hvorfra de hurtigt kunne skaffes til veje.

...

Der er i årenes løb blev omsat mange penge på "Børsen" i Viborg. Noget tal vil aldrig blive offentliggjort, men de fleste husker sikkert tydeligt, dengang en "Hipo"-Cigaret var oppe i 2 kr., d.v.s. 20 kr. pr. pakke. Nikotinhungeren overvandt alle betænkeligheder hos kunden, der gladeligt pungede ud for at få sin "Hipo".

Erhvervsliv er mange ting. Her et uddrag af omtale i Viborg Stifts Folkeblad 16. marts 1946.

torvet, men i slutningen af 1946 besluttede byrådet, at de skulle flyttes til Nytorv, så hele torvehandelen var samlet her. Slagternes torvehandel havde længe været i søgelyset på grund af de hygiejniske forhold, og da der i 1950 kun var to slagtere tilbage på Nytorv, vedtog byrådet, at der ikke længere måtte sælges kød på torvet, idet dog de to tilbageværende fik en dispensation. Køndhandelen på torvet standede endeligt i 1958, idet dog fjerkræ blev solgt frem til 1963. Hestemarkedet ved Gl. Vagt ophørte i 1960. Den almindelige torvehandel fortsatte de følgende årtier i beskeden form og omfang på Nytorv, men blev i 1992 flyttet til Hjultorvet.²⁰

Svandt torvehandelen ind, så havde detailforretningerne fremgang i 1950'erne. Antallet af beskæftigede i detailhandelen øgedes med omkring 20% i tiåret. Vestergade og Sct. Mathias Gade fremtrådte nu som de vigtigste forretningsgader, hvad der gav anledning til stadige trafikproblemer: den gennemgående trafik skulle igennem disse gader samtidig med, at der skulle læsses af, og handlende skulle parkere.

Den manglende konkurrence og rationeringerne mærkedes naturligvis også i detailhandelen i de første efterkrigsår. Således betød tobaksrationeringerne, at tobaksforretningerne ikke holdt åben hver dag; det skete først fra februar 1946. Ligeså med slagterne: de begyndte først i 1949 at være i butikkerne mandag, efter at kødsalget var givet frit.²¹

Men normale tider vendte tilbage. Lyset kom igen. Neonreklamer og grandekorationer med lys i gaderne var ophørt

De nye tider med pyntning af vinduer gav sig dette udtryk ved Mors Dag i maj 1951. Det er Schous Varehus på Nytorv, der kom med gode forslag til, hvorledes mand og børn kunne vise moderen særlig opmærksomhed. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

med krigsudbruddet, men i september 1948 blev neonskilte-
ne igen tændt; der var omkring 20 af dem i byen. Og ved
juletid samme år gik de forretningsdrivende i Sct. Mathias
Gade, Vestergade, St. Sct. Mikkels Gade og Gravene sam-
men om igen at sætte juledekorationer og lys op.²² I det hele
taget blev salgsarbejdet, reklamen, nu mere fremtrædende i
byens forretninger. Konkurrencen indfandt sig, og vindues-
udsmykning blev noget, der blev taget alvorligt.

Rejser og hoteller

1949 blev det første rigtige rejseår for byens borgere.
Trangen til at komme ud efter års begrænsninger var stor, og
rejselysten blev hjulpet godt på vej af nyoprettede rejsebure-
auer. Viborg fik sit første rejsebureau i 1948, som naturlig-
vis kom til at hedde Viborg Rejsebureau. Andre solgte også
rejser, således boghandlerne, og Pan Buslinier, som det hed
dengang, satte ind med rejser til Harzen og Hamborg.

Også den lokale turisme fik vind i sejlene i disse år, selv
om man måtte opleve, at flere af byens mange hoteller luk-
kede. Det var tilfældet med Skovs Hotel i Gravene i 1952 og
Hotel Dannebrog på Hjultorvet i 1953.

Banker

Byen havde ved begyndelsen af 1940 tre pengeinstitutter:
Handelsbanken, Privatbanken for Viborg og Omegn samt
Viborg Byes og Omegns Sparekasse, alle beliggende i Sct.
Mathias Gade. En ny kom til i 1940, nemlig Andelsbanken,
der i juli åbnede en afdeling på hjørnet af Gravene og
Vestergade. Herudover var der i oplandet en række andels-
kasser og sparekasser, bl.a. i Løgstrup, Rødding-Vammen,
Skals og Frederiks.

I begyndelsen af 1950'erne begyndte byens banker at
trænge ind på disse pengeinstitutters enemærker ved åbnin-
gen af kontorer i oplandsbyerne. Ingen af dem havde indtil
da haft kontorer eller filialer i eller uden for byen, men når
det skete nu, var det på grund af behov for finansiering og
bankforretninger uden for byen. Det var i en tid, hvor spare-
kasser og andelskasser kun påtog sig absolut sikre udlån og
altså normalt ikke finansiering af erhvervsvirksomhed. I
1953 startede Andelsbanken i Rødkjærsbro, Handelsbanken
i Kølvrå i 1954, og samme år oprettede Sparekassen også en
udenbysafdeling, nemlig i Mammen.

VIBORG-PARIS

Årets største Rejsebyrå. Med moder- PRIS
 ne, komfortabel Autobus, der kører direkte
 fra Viborg, til Du kan en Løbetur
 uden Sidestykke - Du ser i Løbet af 12 Dage
 Nordskåne (Hamborg - Bremen, Holland,
 Belgien (Antwerpen - Brussel) og frem for
 alle Byernes By Paris. KRONER
 Forlæng alle Oplysninger og udførelse Program i
MIDTJYSK REJSEBUREAU
 (Sophus Beckers Bygade) Telefon VIBORG Nr. 1
 (Tilbud af Skole-, Skolebør, Forenede og Famner)

505

*Det første store rejseår efter
besættelsen: Viborg-Paris.
Annonce i Viborg Stifts
Folkeblad 31. marts 1949.*

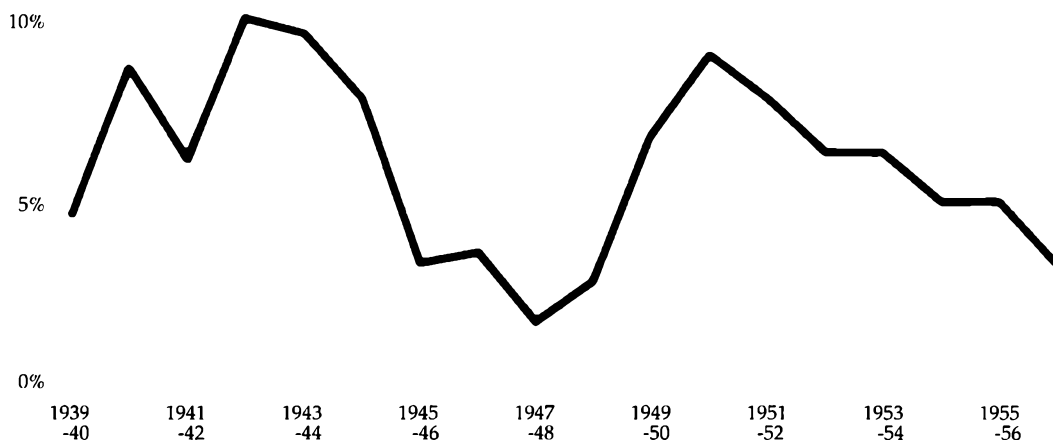

Viborg Bys og Omegns Sparekasse på Hjultorvet, fotograferet i 1950. Den smukke bygning, som i mellemtiden er undergået mindre udvendige forandringer, rummer i dag Unibanks hovedafdeling i Viborg. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Landbruget

En typisk gård på Viborgeggen omkring 1940 var på 50-100 tdr. land; knap 40% af jorden blev brugt til kornavl, andre ca. 40% til græs og grøntfoder, ca. 15% til roer samt endelig 5% til kartoffelavl, der var mere udbredt her på egnen end almindeligt. Gårdene havde fire-fem heste, en snes køer, tre-fire søer og 10 til 40 svin, nogle havde også får og næsten alle mellem 100 og 200 høns. Indtægterne kom først og fremmest fra husdyrbruget.²³

Figur 9: Forrentningsprocent for Viborg-landbrug 1939-1957.

Kilde: Beretninger for regnskabskredsen, Viborg Amts landøkonomiske Forening

Et fingerpeg om landbrugets økonomiske udvikling får man gennem de årlige forrentningsprocenter for Viborglandbrug, udarbejdet af Viborg Amts landøkonomiske Forening. Figur 9 viser, at kriseårene i 1930'erne blev afløst af en periode med god indtjening under krigsårene. Sidste halvdel af 1940'erne var ikke gode for landmændene her på egnen lige så lidt som i resten af landet. De første år af 1950'erne gav en kortvarig fremgang, men derefter var der tilbagegang.

I 1950'erne blev landbruget mekaniseret. Det var simpelthen en nødvendighed, fordi karle og piger forlod erhvervet. Med de dårlige regnskabsresultater kunne lønningerne ikke følge med dem, der kunne opnås i byen, og her fik de unge fast arbejdstid og fri i week-enderne. Hestene blev færre og afløstes af traktorer og mejetærskere; inden for husdyrbruget vandt malkemaskiner frem.

Løn og arbejdsforhold

Arbejdsløsheden var omfattende i 1940, men faldt derefter gennem besættelsesårene frem til 1944, hvor beskæftigelsen

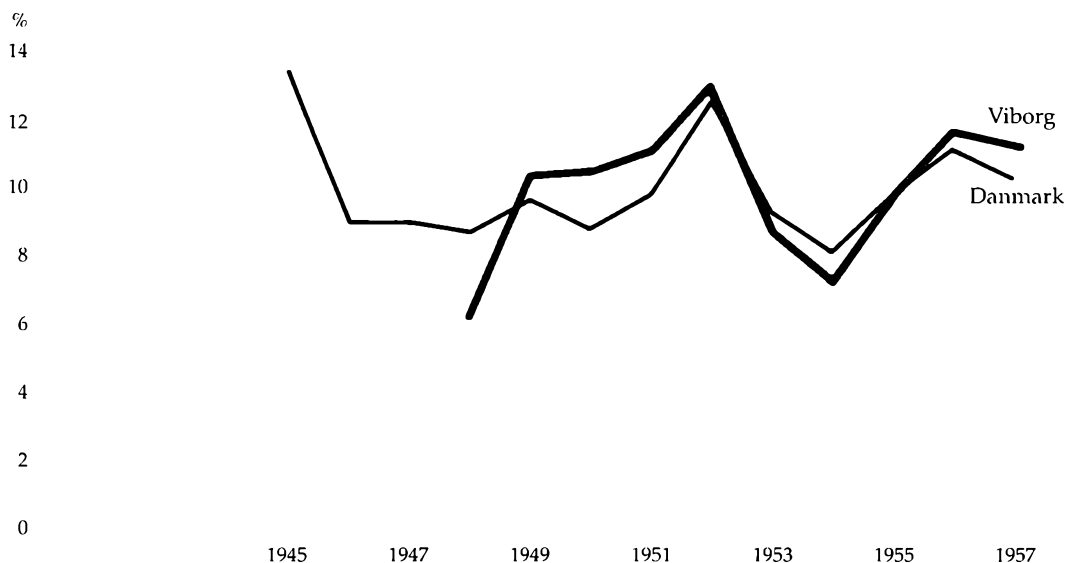

Landbrug ved Vinkel omkring 1950. Billedet viser, hvordan landbrug dengang var et familieføretagende, hvor alle måtte hjælpe til. Og maskinerne havde endnu ikke holdt deres indtog: malkningen foregik med håndkraft med brug af en lille trebenet stol og spand. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

nåede et højdepunkt. En del arbejdere tog til Tyskland; fagforeningerne var ikke glade for det, men i samarbejdspolitikkenes ånd måtte de acceptere det. Som en fagforeningsmand udtrykte det på Arbejdernes Fællesorganisations møde på Teknisk Skole i juni 1940: Han »ville tilråde at ikke fraråde arbejderne [at] tage til Tyskland«. ²⁴ Også det meget arbejde for den tyske værnemagt her i landet skabte gode beskæftigelsesforhold. Fra Bruunshåb Teglværk hed det i 1943: »Flere steder var det vanskeligt at få arbejdskraft på grund af værnemagtsarbejde. Her måtte vi køre på halv kraft hele sommeren«. ²⁵ Ikke mindst arbejdet på flyvepladsen ved Karup, der begyndte i sommeren 1940, beskæftigede mange i Viborgområdet i disse år. Andre tog til Vestkysten for at arbejde på Vestvolden. Da den slags arbejde ophørte i 1945, og de, der havde arbejdet i Tyskland, vendte hjem, steg arbejdsløsheden.

Der foreligger ikke sammenlignelige arbejdsløshedstal for Viborg i besættelsesårene. Først fra 1948 er arbejdsløshedsprocenten gjort op for byen, og den ses i figur 10 sammen med tallene for hele landet. Beskæftigelsen bedredes efter det dårlige år 1945 og var relativ god i sidste halvdel af årtiet, faktisk bedre end den havde været gennem de foregåen-

Figur 10: Arbejdsløsheden 1945-1957.

Kilde: Statistiske Meddelelser, div. bind. Johan Bender, Chr. R. Jansen m.fl., 26ff.

de 25 år. Derimod var arbejdsløsheden i de første år af 1950'erne udbredt, og der blev sat en del offentligt arbejde i gang af kommunen for at hjælpe på situationen; bl.a. blev der udført store arbejder på Randersvej og kloakering i vestbyen. I 1954 og 1955 gav nedgravningen af fjernvarmeledninger arbejde til mange, men efter midten af årtiet var arbejdsløsheden atter ganske omfattende. Byggeriet i byen var på det tidspunkt af et beskedent omfang, og ikke mindst ufaglærte manglede arbejde.

Engros- og detailpriserne steg kraftigt i de første besættelsesår, men bl.a. en række regeringsindgreb skabte derefter stabilitet. Lønnen var generelt stigende gennem hele perioden 1940-1945, især fra 1942, hvor beskæftigelsen som nævnt var god. Alt i alt var reallønnen faldende frem til midten af 1942, hvorefter der skete en forbedring i de følgende besættelsesår, dog uden at reallønnen kom op på førkrigstidsniveau. Det skete først i tiden efter 1945, hvor der var en stort set uafbrudt reallønsfremgang. Det hjalp, at den automatiske lønregulering, som var blevet sat ud af spillet under krigen, nu blev genindført. Også strejkevåbenet, som ar-

Regnemaskiner

Kan leveres med Lædertasker

N. F. I. Regnemaskinen med Strimmel

uden Udbetaling

N. F. I. Præcisions-Regnemaskine er teknisk fuldkommen. Den lægger sammen, trækker fra (direkte Subtraktion), ganger og dividerer. Kontant Kr. 1000,-. Pr. Måned Kr. 66,-.

Maskinerne demonstreres uden Forbindende overalt i Viborg Amt

Jacobi
KONTORETABLERING
St. St. Hansgade 6 · Telefon 2081

Regnemaskine fra Jacobi.
Annonce i Viborg Stifts
Folkeblad 26. april 1954.

bejdsmarkedets parter i 1940 var blevet enige om ikke at bruge til løsning af faglige konflikter under de herskende forhold, kunne og blev nu brugt, ikke mindst i 1946, hvor hele landet var kastet ud i en omfattende arbejdskamp. Arbejderbevægelsen i Viborg var ret fredelig, men slagteriarbejderne strejkede dog og blev fulgt af arbejdsmændene inden for byggefagene.²⁶

1957 – 1973

Den almindelige udvikling

Årene fra slutningen af 1950'erne til begyndelsen af 1970'erne var en højkonjunkturperiode, gode år for virksomheder inden for håndværk, handel og industri og gode år for borgerne. Bedst gik det for industrien, der mere end fordoble-

DEN NYE Vanguard III **PRØV DEN**

* LÆNGERE
* STÆRKERE
* HURTIGERE

Jørgen Pedersen & Søn
tlf. 1600

Biografreklame for Vanguard III, opkaldt efter en raket, der blev opsendt i september 1959. Bilen har nok kunnet køre hurtigt. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

de sin produktion og dermed blev landets største erhvervs-
gren. Man taler om, at Danmark fik sin anden industrielle
revolution i denne tid (den første var i forrige århundrede).
Også handelen var godt med, mens håndværksfagene nok
havde en fremgang, men ikke helt så stor som de to andre.
Landbruget var derimod i direkte tilbagegang. Eksporten
fik stigende betydning for virksomhederne. Landenes
beskyttelsesordninger blev nedbrudt, og tilslutningen til
EFTA i 1960 åbnede nye afsætningsmuligheder på verdens-
markedet. Men samtidig fik udenlandske konkurrenter jo
også adgang til det danske marked, og det betød vanskelig-
heder for dem, der ikke kunne tilpasse sig de skærpede for-
hold.

Velstanden voksede hos borgerne, og det gjorde, at de
efterspurgte varer som aldrig før. Beskæftigelsen var bedre
end nogen sinde tidligere; arbejdsløshedsprocenten lå under
5% og var enkelte år nede på 2-3%. Reallønnen steg.
Kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet i et omfang som ikke
tidligere. Det betød, at den enkelte familie havde en væsent-
lig højere indkomst at disponere over; forbruget kunne øges
ikke alene som følge af den gode beskæftigelse, men også
som konsekvens af den større husstandsindkomst. Velstan-
den og tiltro til fremtiden gjorde, at der blev bygget boliger i
stort omfang. Parcelhuse skød op. Og folk købte bil og andre
velstandsgoder.

Viborgs industrielle gennembrud fandt sted i denne perio-
de. Fra at være en by præget af håndværk, småindustri, han-
del og embedsmænd blev den en moderne by med flere stør-
re industrivirksomheder. Landbrugets skiftedag, 1. novem-
ber, ophørte med at være en væsentlig dag for byens handel,
og vognmændene kørte ikke længere med hestespand, men
med lastbiler.

Der kom også virkelig gang i udflytningen fra midtbyen.
Nye industrikvarterer opstod: ved den sydlige Ringvej mel-
lem denne og Falkevej og ved den nordlige i området
Fabrikvej, Vævervej og Håndværkervej. Karakteristisk for
udviklingen var det også, at der nu måtte skaffes kapital for
at være med, og derfor ser man, at en lang række af byens
erhvervsvirksomheder i 1950'erne og 1960'erne omdannedes
fra enkeltmandsejede firmaer til aktieselskaber. Senere, i
årene omkring 1970, gik udviklingen i retning af sammen-
slutninger, fusioneringer og overtagelser; stordriftsfordele
var simpelthen nødvendige for at kunne klare sig i konkur-
rencen.

Ferien
bevæger her-

Ramsing
der har alt til

camping

Prima drenge-telt
højde 110 - br. 120
l. 200 cm, vægt 2,3 kg
kr. 85.-

Vort populære
konkurrence-telt
4 pers.
højde 170 - br. 180
l. 200 cm, vægt 5 kg
kr. 168.-

Scooter-telt
m. oversejl og fastsyet
underlag, 6,5 kg
kun kr. 328.-

Fin camping-telt
6 pers.
fastsyet underlag
højde 185 - br. 200
l. 265 cm, vægt 7,3 kg
kr. 410.-

Soveposer
krøluld, senior fra
kr. 41,85
dun, senior fra
kr. 86.-

Luftmadrasser
En uuvderlig luksus,
anvendelig ogsaa som
lænestol, flere model-
ler fra
kr. 62,50

Lejrsejle
køggerefer
vandspande
rygsække
lejrlygte
o. m. a.

**TAL MED OS OM
LEJRSPORT**

— stedet hvor kvalitet
og service kommer
i første række

Ramsing
Viborg · Tlf. 462

Isenkramforretningen Ram-
sing i Odd Fellow Logen i
Sct. Mathias Gade reklame-
rede med det nyeste inden
for camping, som tog et væl-
digt opsving i slutningen af
1950'erne. Viborg Stifts
Folkeblad 6. juni 1957.

Tekstil- og beklædningsindustrien

Tekstil- og beklædningsindustrien var i slutningen af 1950'erne og i 1960'erne ude for hård konkurrence fra udlændet. Tolden på importvarer blev reduceret, og en række lande i Sydeuropa og Det fjerne Østen opbyggede en tekstil- og beklædningsindustri, som kunne sælge sine varer til konkurrencedygtige priser på grund af lave lønninger.

Men Asani gik godt. Grundene var flere. Aage Sørensen så tidligt betydningen af en rationel produktionstilrettelæggelse, han lagde stor vægt på markedsføring og reklame – alle husker »Inderst inde ønsker enhver kvinde Asani« – og der blev gjort en stor eksportindsats. Endelig forstod virksomheden at fremstille de nye produkter. Kvinderne ville med de gode tider ikke have uld- og bomuldsundertøj, men raffinerede ting i tidens kunstprodukter. Aage Sørensen forøgede sin virksomhed med tre fabrikker omkring 1960, og her lagde han nu hovedvægten af sin ledelsesindsats sammen med broderen Niels P. Sørensen. De tre var Scanlace, Eltex og Nortex. Det begyndte med, at der i 1959 blev købt en grund på den vestlige side af Ringvejen ved Farvervej/Vævervej, og her blev der i løbet af de følgende 10-12 år stadig bygget og udvidet til virksomhederne, størst med Scanlaces administrationsbygning i 1966. Scanlace producerede blonder, Nortex, forkortelse for Nordisk Textilforædling, var et tekstilfarveri – Nordeuropas mest moderne, hed det i avisen – og Eltex var producent og reparatør af maskiner til tekstilindustrien. I 1965 beskæftigede Asani 600 medarbejdere, Scanlace 250-300, Nortex 75-100 og Eltex 15. Og det var ikke kun i Viborg, der blev arbejdet. Til Asanis afdelinger i Norge og Tyskland kom en Scanlacefilial i Spanien.²⁷

Der blev tjent gode penge, så mange, at der måtte investeres for at afskrive, spare i skat, som regeringen gav gode muligheder for på den tid for at fremme erhvervslivet. Aage Sørensen investerede ved siden af sine virksomheder også i trawlere, der fiskede fra Skagen, og var dermed med til at skabe et nyt dansk ord: trussereder.

Men heller ikke Aage Sørensens virksomheder kunne undgå at mærke den internationale konkurrence, og der var tegn på problemer for virksomhederne i slutningen af 1960'erne; arbejdsstyrken blev reduceret. Hertil kom så igen en brand: I december 1970 brændte Asanigården, påsat. Produktionen blev midlertidigt flyttet til Dollerup Mølle, der stod tom efter lukningen af tekstilfabrikken dér. Asanis varelager var underforsikret, så branden betød ikke alene et

produktionstab. Og hos Asani var der overvejelser om at sælge grund og bygninger til amtet, der efter kommunalreformen stod over for at skulle bygge en amtsgård i Viborg. Resultatet blev imidlertid, at fabrikken skulle genopbygges, og det skete hurtigt. I januar 1972 var Asanigården så færdig, at syerskerne kunne rykke ind, og man kom snart op på fuld produktionsstyrke. Tilsyneladende var virksomheden kommet godt over vanskelighederne, så godt, at den klagede over, at den ikke kunne skaffe arbejdskraft nok.²⁸

Selv om tekstil- og beklædningsbranchen generelt havde vanskelige kår, var der dog nogle, der havde mod på at starte ny virksomhed. P. Nybo Jensen begyndte i 1962 i sit hjem på Nørresøvej med at sy bluser og andet for større konfektionsfirmaer. Vejen til at overleve var at specialisere sig, og for Nybo Jensen blev det forskellige former for erhvervsbeklædning. Det gik så godt, at virksomheden i 1966 kunne flytte til større lokaler på Erik Glippings Vej for så i 1972 at bygge en ny fabrik på Industrivej. I 1970 var Nybo Jensen oppe på at beskæftige omkring 60 syersker.²⁹

Men det var ikke alle byens virksomheder, der havde fremgang og tjente penge i de gode 60'ere. Det kneb for nogle af de gamle virksomheder at følge med, at rationalisere, modernisere og produktudvikle – det var nye nøgleord, der kom til inden for erhvervslivet på den tid. For Dollerup Møllers Trikotagefabrik og Th. Bentsens Klædefabrik i Dumpen gik det ikke godt.

Dollerup Mølle var siden 1914 en del af De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker med hovedsæde i Århus, på Dollerupvej. Fra 1930'erne investeredes der ikke længere synderligt i Dollerupfabrikken, som der flere gange var planer om at flytte til Århus. En række brande i 1940'erne og 1950'erne gjorde ikke forholdene bedre; efter den sidste i 1956 blev spinderiet lukket, således at der nu kun blev syet på fabrikken. Endelig nedlagt blev virksomheden i 1967. På det tidspunkt beskæftigede Dollerup Mølle kun 24 personer efter i 1940 at have været oppe på over 200 ansatte.³⁰

Regnskabet for Th. Bentsens Klædefabrik viste flere år i 1950'erne faldende omsætning og underskud. Den blev på den tid drevet af Holger Bentsen, søn af Th. Bentsen, der havde købt virksomheden i 1896, og der arbejdedes med klædefabrikation, konfektionsfremstilling, vaskeri og farveri. Vanskelighederne spidsedes til efter Holger Bentsens død i 1959, og i 1960 krævede kreditorerne, at Mogens Bentsen, 3. generation, blev indsat som direktør. Mogens Bentsen rette-

Aage Sørensen (1904-1984). Ud over at drive Asani og siden Scanlace og Nortex m.m. havde Aage Sørensen en række tillidshverv. Han var bl.a. formand for Viborg Erhvervsråd 1956-1963, medlem af bestyrelsen for Erhvervsrådets Boligselskab 1945-1975 og medlem af tilsynsrådet for Handelsbanken i Viborg 1952-1979. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Kloakering af en del af industriarealet ved Ringvejen i slutningen af 1950'erne. Maskinerne havde ikke helt overtaget jordarbejdet; endnu kunne trillebør, skovl og menneskekraft blive brugt. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

de op på virksomheden ved at indskrænke. Allerede i 1953 var virksomheden ophørt med at fremstille tekstiler. I 1961 solgtes så vaskeriet til tre andelsvaskeriforeninger, og konfektionen blev afviklet i løbet af 1960'erne. De ledige lokaler blev lejet ud, bl.a. til handelsskolen. Tilbage af klædefabrikken var ved begyndelsen af 1970'erne kun farveri og blegeri med en medarbejderskare på under et halvt hundrede, hvor den som en af byens største virksomheder i 1950'erne havde haft over 200. Regnskabet udviste et overskud, men ikke stort nok til at der kunne foretages nyinvesteringer, et forhold, der snart skulle få følger.³¹

Jern- og metalindustrien og kemisk industri

Mens der således var nogle af de gamle virksomheder, der havde vanskeligt ved at tilpasse produktion og salg til de nye tider, var der andre, der netop opstod og kom til at leve

godt, fordi deres varer blev efterspurgt i opgangstiden. Det var også en periode, hvor det var godt at starte nye firmaer, for til det stigende forbrug kom en erhvervsvenlig lovgivning bl.a. med gode afskrivningsregler. De industrivirksomheder, der udviklede sig i Viborg, var ikke foretagender med avanceret teknologi og baseret på løbende forskning; de havde deres grundlag i billig arbejdskraft og enkle maskiner samt jord og bygninger. Det gjorde, at det var relativt nemt at starte, men også, at andre, konkurrenter, let kunne tage fat. Da en række af de nye firmaer kastede sig ud i handel med udlandet, hvilket nu var blevet lettere efter fjernelsen af mange handelshindringer, var risikoen for konkurrence så meget større. Blandt firmaer, der grundlagdes i sidste halvdel af 1950'erne, kan nævnes Midtjysk Silofabrik, Anker Christensens Maskinfabrik, Frigor og Caravell. Det var virksomheder, der begyndte småt, men som fik en rivende udvikling.

Midtjysk Silofabrik startede egentlig i Foulum i 1955 i en gammel hestestald. Året efter flyttede virksomheden her til byen, hvor den fik lokaler ved Skivevej, og den udvidedes talrige gange i de følgende år. Efterspørgselen fra landbruget på siloer og korntøringsanlæg var stor i disse år, hvor der var en overskudsproduktion af korn, og hvor maskinel tørring af afgrøderne blev stadig mere udbredt i takt med den stigende anvendelse af mejetærskere.³²

Anker Christensen lejede sig i 1958 ind i en maskinfabrik på Århusvej, og her begyndte han omkring 1960 at producere hydrauliske pumper, kraner og donkrafte. I en tid, hvor flere og flere fik bil, var det værktøj, der var brug for til vedligehold og reparation af køretøjerne. I løbet af 1960'erne kom fabrikken op på at eksportere til 60 lande og beskæftige 70 medarbejdere. Det var således en meget rigtig navneændring, der skete, da firmaet i 1968 i forbindelse med overgang til aktieselskabsformen skiftede navn til A. C. Kran Eksport.³³

Den nye tid med udearbejdende kvinder og færdigretter, der kunne købes i supermarkederne, var med til at skabe grundlaget for produktionen af køle- og fryseskabe, og Viborg blev en vigtig by inden for denne industrigren. Som mange andre købstæder havde byen i årene efter krigen fået et frysehus, Viborg Lynfryseri, hvor borgerne dels kunne få is til datidens primitive køleskabe, der krævede is placeret i skabet, dels kunne få havens produkter nedfrosset til senere brug. Formanden for Erhvervsrådet skildrede i 1949, hvorle-

des det foregik: »Man ser dets lille, fikse bil i byens gader både tidlig og silde, på vej ud med is. Byens husmødre har måske ikke endnu fuldt og helt erfaret, hvilken fordel det er at benytte værkets boksanlæg, men når vinterens selskabelighed tager sin begyndelse, og den ene værtinde efter den anden møder op med årets forskellige specialiteter, hentet lige fra fruens boks på Toldbodgade, så skal De se, hvor stor efterspørgsel, der vil komme på bokse«. ³⁴

Byens køleskabsindustri opstod dog først omkring 1960. Det begyndte med Frigor, der startede under beskedne forhold i en garage i Sct. Mogens Gade, hvor elektrikeren Tage W. Nielsen fremstillede kølereoler og frysere. I 1959 flyttede han produktionen til Vestermarkens gamle forsamlingsbygning, og her udvidedes der kraftigt i løbet af 1960'erne, ligesom fabrikken også havde lokaler inde i byen. Ved årtiets slutning nærmede antallet af medarbejdere sig 200. Fremgangen var i høj grad baseret på eksport, ikke alene af hjemmefrysere, men efterhånden også af dybfrostcontainere. I 1970 omdannede Tage Nielsen firmaet til aktieselskab og fortsatte ekspansionen med udvidelser dels her i byen, dels ved i 1972 at starte en fabrik i Hvam. ³⁵

Caravell Køleindustri blev startet i 1960, også under beskedne forhold, på Kirkebækvej med en enkelt medarbejder ud over Anders Brøndum, der var begyndt ved landbruget og senere bl.a. en tid havde været ansat hos sin fætter, Axel Brøndum. Det var dybfrysere, der blev fremstillet, og de første år blev der flyttet en del omkring. 1966 købte Brøndum imidlertid Løgstrup Møbelfabrik og indrettede den til sin produktion. I de følgende år blev fabrikken udvidet flere gange, og i 1970 beskæftigede den et halvt hundrede mand. Fremgangen fortsatte i de første år af 1970'erne, hvilket betød nye ansættelser og udvidelser. Hovedparten af produktionen, 70-80%, gik til eksport. ³⁶

Det var ikke kun inden for køleindustrien, det gik godt. Særlig må nævnes Viborg Slidbanefabrik, hvis positive udvikling fra 1950'erne fortsatte, og den nye fabrik ved Ringvejen blev snart for lille. Derfor opførtes ved Erik Glippings Vej en bygning, hvor datterselskabet Regoma flyttede ind. Hidtil havde fabrikken købt det gummi, den skulle bruge til fremstilling af dækkene, men Regoma kunne nu selv fremstille det. Denne bygning slog imidlertid snart heller ikke til, og i 1969 blev en ny, større fabriksshal opført ved siden af. Det samlede areal for Viborg Slidbanefabrik var nu oppe på 7.000 m², og den havde 75 ansatte. Hertil kom så i

Fremstilling af store traktordæk på Viborg Slidbanefabrik i 1960. Efter at de gamle slidbaner var raspet af, blev der lagt en vulkaniseringscement på, derefter rågummimasse, og så kom dækkene til slidbaneformene, som ses på billedet. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

begyndelsen af 1970'erne overtagelsen af en nabobygning tilhørende Reffskiens Jernhandel. Hvor godt det gik, viser en udvidelse i 1972 af aktiekapitalen med 900.000 kr. som fondsaktier. På det tidspunkt havde stifteren og igangsættereren Eivind Mortensen overdraget ledelsen til sønnen, Søren Mortensen, men han fortsatte som formand for virksomhedens bestyrelse.³⁷

Nærings- og nydelsesmiddelindustrien

I sidste halvdel af 1960'erne blev tanker om sammenslutninger inden for slagteribranchen diskuteret heftigt, og i årene omkring 1970 udmøntedes ideerne sig i en række fusioner. Stordrift og samarbejde var nødvendigt, dels fordi Danmarks indtræden i EFTA nok betød en øget eksport til EFTALANDENE, men til gengæld en nedgang i eksporten til EF, dels fordi virksomhederne måtte forberede sig på de ekspansionsmuligheder, men så sandelig også på den konkurrence, som en tilslutning til EF ville betyde.

Viborg Andels-Svineslagteri stod relativt godt i denne situation. Der var gennem 1960'erne sket en stadig modernisering og en fortsat udbygning af pøsemageriet, omsætningen var i hvert fald frem til slutningen af årtiet stigende, og

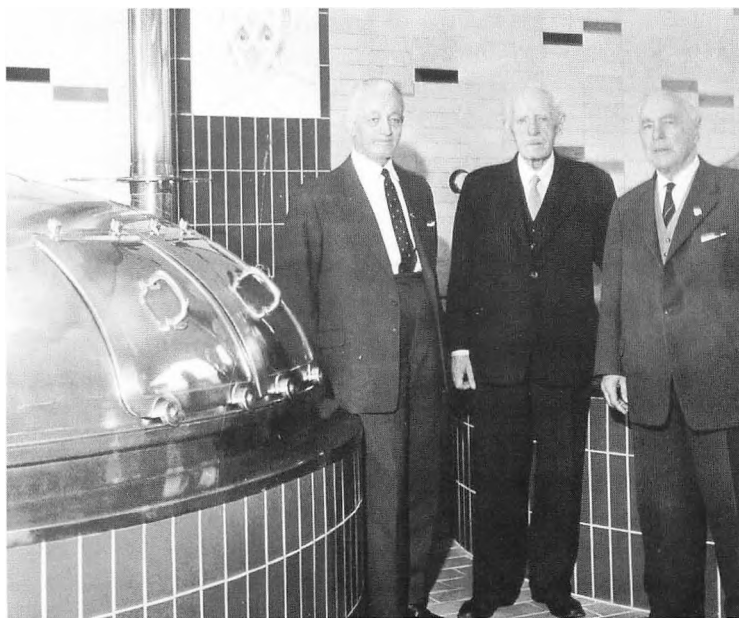

Odins generalforsamling i Viborghallen 1963. Lundstrøms billeder synes ikke at påvirke aktionærerne, der øjensynlig kun var mænd. Til gengæld kunne måltidet, der traditionen tro bestod af kogt torsk med bryggeriets produkter til, nok gøre sit, og talelysten efter den officielle del af generalforsamlingen var stor. Der var også noget at glæde sig over: Bryggeriet gik godt, og den stigende produktion gav overskud og udbytte. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

det var antallet af slagtninger også. Rekorden blev nået i 1967 med 135.000 slagtede svin. Men det var trods alt kun et mindre slagteri med en omsætning på omkring de 60-65 mill. kr., som ikke kunne sammenlignes med store som Tulip i Vejle med en omsætning på over 400 mill. kr. eller andelslagterier i Horsens og Grindsted, der lå på mellem 200 og 300 mill. kr. Selv Hammel og Odder var større. En række mindre slagterier i det midtjyske, ud over Viborg bl.a. dem i Bjerringbro, Års, Hobro og Løgstør, drøftede omkring 1970 et samarbejde, og også slagteriet i Nykøbing Mors var inde i billedet på det tidspunkt. Resultatet blev imidlertid, at andelslagterierne i Viborg og Skive sluttede sig sammen med virkning fra oktober 1972 under navnet Skive Andelslagteri. Den nye fusion fik i 1973 en omsætning på 338 mill. kr., og slagteriet i Viborg, der havde en uudnyttet kapacitet, fik mere at lave.³⁸

Også i mejeribranchen sluttede man sig sammen. Det skete over hele landet, især i 1960'erne. Mejerierne oplevede faldende priser og eksport, stigende omkostninger samt nedgang i den leverede mælkemængde. Hertil kom, at der blev stillet øgede krav til produktionen både af lovgivningen i form af bedre kvalitet og af forbrugerne, der efterspurgte en række specialprodukter. Det nødvendiggjorde større mejerier og investeringer. Endelig var det for bymejerierne afgørende, at mælke monopolerne blev afviklet i årene omkring 1970.

De mindre landmejerier var hårdest trængt, og en række af dem dannede i februar 1967 Viborgegnens Mejeriselskab, der i fællesskab skulle gennemføre rationaliseringer af driften. Det førte til, at syv af de 12 tilsluttede andelsmejerier i september samme år standsede produktionen. Blandt de nedlagte var mejerierne i Løgstrup, Sdr. Rind og Løvel, mens Rødkjærsbro og Fiskbæk fortsatte. Mejeriet i Vinkel gik med i sammenslutningen i begyndelsen af 1969 og ophørte ved årets slutning. Næste skridt på sammenlæg-

I 1964 tog Odin et nyt bryghus i brug. Ved indvielsen blev bryggeriets direktør Carl Mordhorst til venstre fotograferet sammen med fabrikant Aage Philipsen, der havde været medlem af Odins bestyrelse fra 1924 til 1960, de sidste 13 år som formand, og hospitalsinspektør V. Aggerholm, der afløste Philipsen som formand. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

En del af Fællesbageriets vognpark opstillet i gården i Ll. Sct. Hans Gade i slutningen af 1940'erne. Bageriet gik godt i årene frem til 1970'erne, og der fandt moderniseringer og udvidelser sted: anskaffelse af oliefyf, ny ovn, nyt bageri i Sct. Mathias Gade og udvidelse af bageriet i Ll. Sct. Hans Gade. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

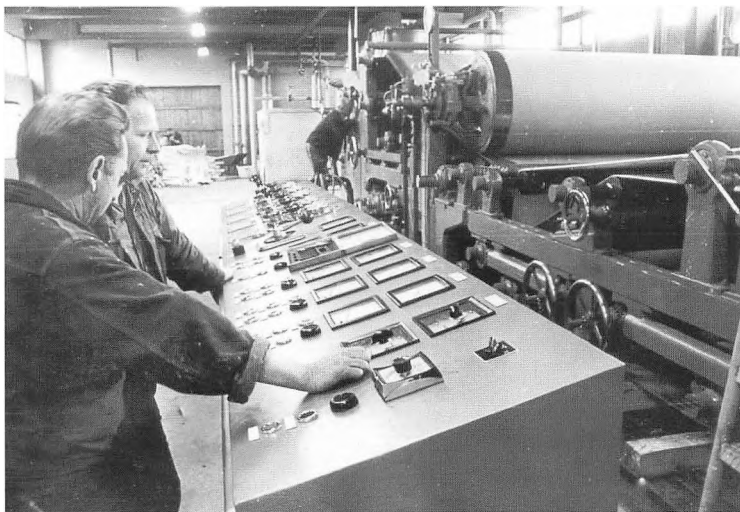
ningsvejen kom i 1970, da Viborgegnens Mejeriselskab som et af de første tilsluttede sig det, der skulle blive landets mælkegigant, Mejeriselskabet Danmark. Ravnstrup Andelsmejeri blev i 1971 købt af bestyreren og fortsatte som privatmejeri så langt frem som til 1985. Da var der ikke mange mejerier tilbage, og i dag er det eneste mejeri på Viborgegnen det i Rødkjærsbro.³⁹

Inde i byen førte udviklingen, også i 1970, til, at andelsmejeriet og Randers Mælkecentral sammensluttedes under navnet Randers-Viborg Mejeriselskab. Borgerne så snart, at der var sket noget, for fra oktober leverede mejeriet mælk i kartoner, hvorefter de brune flasker, som var indført i 1966, blev afskaffet. Og liberaliseringen af mælkehandelen betød, at mange flere forretninger nu kunne sælge mælk. Der havde været 25 mælkeudsalg for Viborg Andelsmejeri samt syv kørende forhandlere, men nu blev der forhandlet mælk i dobbelt så mange forretninger og butikker. Viborgegnens Mejeriselskab leverede til hovedparten af de nye salgssteder, der også omfattende en række af supermarkederne.⁴⁰

Andre industrier

Chr. Riegels' Trævarefabrik på Århusvej hørte til de virksomheder, der indstillede produktionen. Køkkenredskaber, bøjler, børnemøbler m.m. i træ kunne ikke klare konkurrencen fra plastik, og virksomhedens bygninger blev i 1967 solgt til sygehuset, men Trævarefabrikken fortsatte dog produktionen som lejer endnu et par år. Også andre lejede sig ind. Teknisk Skole benyttede således bygningerne en tid, men i slutningen af 1970 begyndte nedrivningen, der efterlod et grønt område ned til Søndersø.⁴¹

Også byens to teglværker, Viborg Teglværk og Bruunshåb Teglværk, standsede i denne periode. Viborg Teglværk lå for enden af Søndersø og ejedes af Carl Piper, der også i perioder havde teglværk i Stoholm og Mønsted samt det helt moderne i Hammershøj. Teglværket i Bruunshåb gennemgik en kraftig modernisering og udvidelse i slutningen af 1950'erne, men en brand i december 1970 medførte standsning af værket. Man skulle tro, at teglværkerne med det store byggeri i 1960'erne ville gå godt, men ny teknologi i 1950'erne og 1960'erne med kunstig tørring af stenene og nye ovnformer gjorde, at produktionen mangedobledes med en stor indbyrdes konkurrence til resultat.⁴²

A/S J. Smiths Papfabrik i Bruunshåb, der fremstillede fiberpap af affaldspapir, tog en ny fabrik i brug i 1967, opført med egnsudviklingsstøtte. Her ses den fuldautomatiske papmaskine. Trods moderniseringen kunne virksomheden ikke klare sig og måtte lukke i 1987, udkonkurreret af plastprodukter. Maskinerne blev solgt til Ægypten. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Handelen

I 1960'erne kom supermarkederne og varehusene til byen. Det første, som kun betegnede sig som en kolonialforretning, var i virkeligheden et varehus. Det var Jans Kolonial på Koldingvej, der ud over kolonialvarer bl.a. havde isenkram, manufaktur og campingudstyr; biler blev også ud-

Købmandsforretning i Sct. Mogens Gade i 1971. Der var flere købmænd i gaden på den tid, men de lukkede efterhånden. Netop i 1971 standsede købmanden i hjørnejendommen Sct. Mogens Gade-Rosenstræde, efter at der havde været butik her i over 60 år. Det er karakteristisk, at købmanden havde købt en ny forretning på Kirkebækvej, for det var her, kunderne nu boede. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

lejet. Jans Kolonial åbnede i juni 1960. Baggrunden var ganske interessant. Ringvejen blev netop da forlænget mod syd fra Marsk Stigs Vej, og bygningen af broen over Koldingvej nødvendiggjorde nedrivningen af købmand Jan E. Jensens gamle købmandsforretning. Han byggede så en ny, stor og moderne.⁴³

I betragtning af den diskussion, der årtier senere skulle komme omkring Sct. Mathias Marked og Føtex, er det interessant at konstatere, at der omkring 1960 var stor interesse i Viborg for at skaffe varehuse og supermarkeder til byen. Da det ikke var muligt at skaffe tilstrækkelig lokal kapital, henvendte Erhvervsrådets formand, Aage Sørensen, sig udenbys ud fra den betragtning, at det var bedre at få danskere til at stå bag frem for om nogle år at måtte se udenlandske virksomheder oprette supermarkeder i Viborg. Blandt dem, Aage Sørensen henvendte sig til, var Salling i Århus. Her var man positiv over for tanken. Salling var medstifter af Jydsk Supermarked, der senere blev til Dansk Supermarked. Og Føtex kom til byen, i november 1961, som byens supermarked og varehus nummer to. Placeringen blev i det tidligere Koustrups Hotel i Gravene, lidt længere nede på modsat side af, hvor det ligger i dag.⁴⁴

En række andre fulgte efter i løbet af 1960'erne, finansieret af udenbys dansk og udenlandsk kapital. Brugsforeningen for Viborg og Omegn var tidligt med. En butik ved Digterparken, som den indrettede i 1949, blev en selvbetjeningsbutik. Det var ganske kort tid efter, at den første selvbetjeningsbutik i landet var blevet startet i Esbjerg. I 1952 blev hovedforretningen i St. Sct. Hans Gade indrettet til selvbetjening, og i den nye afdeling, der åbnede i Ringparken samme år, var der selvfølgelig også selvbetjening. Butikkerne i St. Sct. Hans Gade, Ringparken og Digterparken fik i slutningen af 1950'erne udvidet deres kolonialforretninger med slagterafdelinger. Efter at Viborg og Omegns Brugsforening i 1963 havde sluttet sig til Hovedstadens Brugsforening, HB, som på den tid blev landsdækkende, byggedes på hjørnet af Ll. og St. Sct. Peder Stræde et stort supermarked og varehus. Comus hed det dengang, og da det åbnede i september 1968, kunne man her ikke alene købe dagligvarer, men også isenkram, radio og tv samt andre forbrugsvarer. Efter at FDB og HB var blevet fusioneret, skiftede forretningen i 1973 navn til Kvickly.⁴⁵

Af andre store supermarkeder fra 1960'erne må nævnes Vime, der åbnede i begyndelsen af 1964 i det nybyggede for-

Viborg Handelskonto, oprettet 1958. De nye tider med stort forbrug førte i Viborg til oprettelsen af en handelskontoordning, hvor forbrugerne i bankerne f.eks. kunne få en varecheckskonto på 2.000 kr., hvormed de mod aflevering af specielle checks kunne købe ind i over en snes forretninger på en form for afbetaling. Handelskontoen fik ikke lang levetid. Billede i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

50,000 KR.

fra Brugsen

— De skal
da ogsaa
have
dividende?

Nu kommer Brugsens store dividende-udbetaling som en dejlig kontant belønning for fornuftige indkøb. De skulle ogsaa blive medlem: det koster kun 25 øre én gang for alle, og der er intet solidarisk ansvar. Kig indenfor i Brugsen og tal med uddeleren.

Dividenden udbetales

den 1. dec. i Hovedforretningen, den 2. dec. i Digterparken, den 3. dec. i Ringparken, hver dag fra kl. 9 til 13 og fra kl. 15 til 17, den 4. dec. paa Middagshøjvej fra kl. 9 til 13.

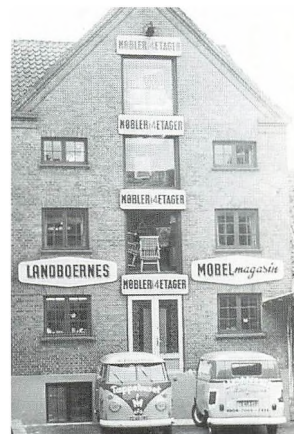
VIBORG OG OMEGNS BRUGSFORENING

Dividendeudbetaling fra Viborg og Omegns Brugsforening. Det var ikke ubetydelige beløb, det enkelte medlem kunne få udbetalt, og så endog op til jul. Annonce i Viborg Stifts Folkeblad 25. november 1958.

retnings-, kontor- og beboelseskomples på hjørnet af Vesterbrogade og Ramsvej. Endelig kom som det sidste i denne første udviklingsperiode af varehuse Tempo på Sct. Mathias Gade. Preislers Hotel var blevet nedrevet, og på grunden blev der til den svenskejede Tempo-koncern bygget et varehus, som åbnede i maj 1970. To år senere skiftede det navn til Schou-Epa. Det kom det til at gøre flere gange: Edeka og fra 1995 Aktiv-Super.⁴⁶

Med 1960'ernes øgede forbrug steg omsætningen i detailhandelen naturligvis, men det gjorde antallet af beskæftigede inden for handelen ikke. Den betydelige fremgang, der havde været i antallet af ansatte i 1950'erne, fortsatte ikke i nævneværdig grad i det følgende tiår, bl.a. som følge af den øgede selvbetjening og mindre service. Forretningerne blev moderniseret og ombygget, udvidet, nogle endog flere gange, eller flyttet til en bedre beliggenhed i et omfang som aldrig før. Nye kom til, og gamle ophørte. Med forbrugernes udflytning til de nye bolig- og parcelhuskvarterer kom der også forretninger her, især købmænd. Det var nyoprettede butikker, eller det var handlende, som flyttede inde fra byen, hvor de færre forbrugere medførte, at antallet af købmandsbutikker gik ned.

En række industrivirksomheder flyttede ud til det nye erhvervsområde ved den nordlige del af Ringvejen omkring Vævervej. Nævnt er Nortex og Scanlace, og tilføjes kan bl.a.

Landboernes Møbelmagasin i Vestergade inden det i 1970-1971 blev udvidet og moderniseret og blev til LM Miljø. I 1976 føjedes hertil møbelvarehuset Sel'ta, som det oprindelig hed, ved Holstebrovej, og hertil flyttede Vestergade-forretningen i 1994. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Indkørselen til J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel fra Gravene. Det var her, Føtex siden kom til at ligge. Billedet er taget i 1969. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Martin Fischers tømmerplads set fra Sct. Jørgens Vej op mod Sct. Mathias Gade omkring 1960. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Hansen & Smedegaard, der indviede en ny fabrik på Vævervej i 1962, og Viborg Stifts Folkeblad, der opførte et nyt trykkeri på hjørnet af Vestervangsvej og Vævervej. Til industrivirksomhederne kom en række handelsfirmaer. Kjærsgaards Tømmerhandel flyttede snedkeriafdelingen fra Grønnegade til hjørnet af Vævervej og Farvervej i 1966, da pladsen på den store tømmerplads i Gravene-Grønnegade var blevet for trang. Kjærsgaard ekspanderede i 1960'erne: 1960 blev Søndermarkens Savværk overtaget og udbygget til et byggemarked, og inde i Gravene åbnede i 1969 også et byggemarked. Gør det selv var blevet moderne, og folk havde brug for et sted, hvor de kunne købe materialer og få råd og vejledning. Den endelige udflytning fra midtbyen blev afsluttet i 1984, da Kjærsgaards grund var blevet overtaget af Føtex.⁴⁷

Også Fischers Trælasthandel flyttede ud til Vævervej-Farvervejområdet. Trælasthandelens store tømmerplads nederst i Dumpen blev i begyndelsen af 1960'erne flyttet ud til Vævervej og gav dermed plads til en parkeringsplads. Senere, i 1969, fulgte så selve trælasthandelen, der lå lige over for Kjærsgaards Tømmerhandel i området mellem St. Sct. Hans Gade og Gravene, efter at Martin Fischers Trælasthandel var blevet solgt til to medarbejdere.⁴⁸

Gravene blev på endnu flere måder forandret i denne periode. Også Reffskiens Jernhandel flyttede fra Gravene. Oprindeligt var det tanken, at firmaet ville flytte til Erik Glippings Vej, hvor der i 1968 blev opført en stor lagerhal, men i begyndelsen af 1970'erne ændrede man planer og begyndte at bygge på hjørnet af Vognmagervej, hvortil den endelige udflytning fandt sted i 1974. Ejendommen i Gravene blev solgt til radio- og tv-forhandler Bjarne Lehmann, der byggede Birkegården her.⁴⁹

Som den sidste af de handelsvirksomheder, der flyttede ud, skal GASA nævnes. Lokalerne i Sct. Mogens Gade var efterhånden blevet for små, og derfor byggede gartnerne helt nyt på (Gl.) Skivevej, i øvrigt i en gammel frugtplantage. Den nye auktionsbygning kunne tages i brug i slutningen af 1961.⁵⁰

Viborg Korn- og Foderstofforretning, fotograferet få år før den i 1962 flyttede ud fra Nytorvgyde til industriarealet på Marsk Stigs Vej. Bl.a. kommunens skatteforvaltning har i dag til huse på adressen, se side 287. Viborg Korn var en filial af Randers Korn- og Foderstofforretning, som i 1930'erne blev overtaget af den store koncern Korn- og Foderstof Kompagniet i Århus. Efter udflytningen til Marsk Stigs Vej blev i de følgende tiår en række lokale grovvarevirksomheder overtaget, således Karl Mørcks Frøhandel, Rindsholm Mølle og Skow & Co. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Med den store interesse for at få bil kom der naturligvis gang i bilbranchen, ligesom der skød benzinstationer op rundt omkring i og ved byen. A. Philipsen Akts., der forhandlede Ford, ekspanderede og flyttede i 1965 hele afdelingen for traktorer, lastbiler og industrimaskiner fra Vesterbrogade til en nybygning på Skivevej, og fem år senere, i 1970, blev der yderligere udvidet på det nye industriareal, mens afdelingen på Vesterbrogade snart blev indrettet til butikcenter. A. Philipsens virksomhed blev samlet på Skivevej, bortset fra traktor- og industrimaskinafdelingen, der skiltes ud i en ny virksomhed, Jørgen Olsen A/S, dannet af A. Philipsen Akts. og Jørgen Olsen, og med adresse på Industrivej. En anden bilforretning, der udvidede i 1960'erne, var Peter Wraa, folkevognsforhandler. Han oprettede en afdeling i Viborg på Århusvej i 1954, efter i tre årtier at have haft cykel- og senere bilforretning i Rødkjærsbro. I 1964 var der blevet for lidt plads på Århusvej, og et nyt værksted blev bygget på Falkevej, hvor hele virksomheden samledes i 1970'erne. Det var i samme område en anden bilforhandler fra oplandet, Fr. Dalsgaard, i 1960 havde startet sin Volvoforhandling og værksted. Han kom fra Kjellerup og placerede sin filial på hjørnet af Ringvejen og Holstebrovej.⁵¹

Håndværk

Mens murere, tømrere og andre bygningshåndværkere nød godt af det omfattende byggeri i 1960'erne, havde andre som slagtere og bagere tilbagegang. De var måske dem, der stærkest mærkede supermarkedernes og selvbetjeningsforretningernes fremgang, ligesom fremstillingen af brød og kager på fabrikker naturligvis var en trussel mod håndværksbagerne. Til gengæld kunne de glæde sig over ophævelsen af mælkeмоноpolet, som gav dem et større sortiment i butikkerne og startede udviklingen af dem som nærbutikker. Et væsentligt træk ved byens håndværksvirksomheder i årene fra slutningen af 1950'erne til begyndelsen af 1970'erne var, at de generelt blev større.

Blandt dem, der oplevede gode tider, var især blikkenslagere og gas- og vandmestre, der nu betegnede sig som VVS-installatører (varme, ventilation og sanitet). Huse og lejligheder skulle ikke alene have gode badeværelser, men også et gæstetoilet, og kakkellovne blev erstattet af central- og fjernvarmeanlæg. Som et godt eksempel kan blikkenslagerfirmaet Axel Brøndum nævnes. Fra at være et lokalt firma udvik-

lede det sig til en virksomhed med arbejde over hele landet. Der blev arbejdet på en række militære anlæg, og da fjernvarmen begyndte at gå sin gang over landet, var virksomheden med mange steder, Århusområdet, København, Fredericia, Holstebro, Ringkøbing, Gedser, og selvfølgelig også her i byen. Virksomheden havde til huse fem forskellige steder i byen med hovedadresse i Toldbodgade, men i 1960 flyttede Axel Brøndum til Falkevej, hvor han havde opført en værksteds- og kontorbygning. I de kommende år byggede Brøndum her yderligere »industrigårde«, som andre foretagender flyttede ind i. I 1961 omdannede han sin virksomhed til aktieselskab, og flere selskaber kom til i de følgende år, hvor han også begyndte at bygge boligejendomme. I 1965 beskæftigede Axel Brøndum 135 mand.⁵²

Blandt de håndværksvirksomheder, der nød godt af opgangsperioden, var også nye. El-installationsforretningen Electric blev startet af Karlo Jensen og Ejnar Agerkilde i 1958 i Sct. Mathias Gade og udviklede sig hastigt og flyttede allerede i 1966 til Vesterbrogade for i 1974 at bygge på Klokkestøbervej. Både Jensen og Agerkilde havde været ansat ved Philipsen & Hall, der stagnerede i disse år og ganske enkelt lukkede i 1961.⁵³

Det sidste fragtskib i Hjarbæk havn i 1969. Hjarbæk havn havde faktisk udspillet sin rolle som trafik- og transporthavn allerede i 1950'erne, men der kunne dog komme enkelte skibe ind som her fragtskibet Karl Johan af Mariager med 150 tons salpeter til Viborg Korn- og Foderstofforretning. Det blev det sidste. Det var for dyrt og langsommeligt med de små skibe, der kunne gå ind til Hjarbæk. I stedet fik kornfirmaet sine varer med lastbil fra Randers. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Philipsen & Hall var ikke de eneste, der trods gode betingelser for byggefagene i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne kom i vanskeligheder. Også to markante, nemlig Almind Huse og Byggefagenes kooperative Forretning, fik problemer. Tømrermester Chr. Jacobsen var blandt de første, der begyndte på elementhusbyggeri i 1950'erne; der blev bl.a. opført nogle typehuse her i byen, men det helt store opsving fik virksomheden, da den i begyndelsen af 1960'erne begyndte at levere huse til Vesttyskland. Der var nu tale om direkte fabriksvirksomhed, hvor der en tid var ansat op til 150 mand. I 1963 trådte foretagendet imidlertid i likvidation, men begyndte dog igen senere og fortsatte under langt mindre forhold frem til 1985, hvor det gik konkurs. Fire medarbejdere var beskæftiget på det tidspunkt.

Byggefagenes kooperative Forretning var startet i 1946 og kom først i gang med en malerafdeling, senere fulgte så en tømrer- og snedkerafdeling samt en murerafdeling, der blev langt den største. Omsætningen steg og nåede i slutningen af 1960'erne op på 8-9 mill. kr. Oprindeligt havde forretningen holdt til i Gothersgade, men flyttede efter en brand her ud til Farvervej i 1966. Det viste sig imidlertid i begyndelsen af 1970'erne, at fortjenesten var for dårlig, og der blev opar-

Midtjydsk Reservedelslager blev startet i 1951 af Agner Sørensen i Gravene, hvor billedet er taget. I 1961 flyttede virksomheden, der først og fremmest leverer alle former for reservedele til biler og andre køretøjer, til Toldbodgade for siden at bygge på Fanøvej. I dag har lageret filialer i Silkeborg, Holstebro og Skive, og i alt er omkring 100 mennesker beskæftiget ved foretagendet. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

bejdet et betydeligt underskud. I november 1971 standsede forretningen betalingerne. På det tidspunkt beskæftigede den ca. 100 medarbejdere, der bl.a. var i gang med at bygge i Ellekonedalen, på Overlund Skole og Østre Skole. Efter betalingsstandsningen fulgte likvidation i foråret 1972, de forskellige arbejder blev overtaget af andre af byens byggefirmaer, og bygningen på Farvervej solgt til Viborg Tømmerhandel.⁵⁴

Den almindelige velstand betød vækst for en række reparationserhverv. Folks anskaffelse af bil, tv, vaskemaskine og elkøkken medførte behov for servicering og reparation af disse produkter, og mekanikernes og elektrikernes antal steg. Derimod fortsatte tilbagegangen for skomagere og skræddere.

Pengevæsen

Gennem 1950'erne og især i 1960'erne øgedes antallet af viborgensere, der beskæftigede sig med bankvæsen og forsikring samt ejendomshandel. Fremgangen alene i 1960'erne var på omkring 50%. Den vigtigste begivenhed i bankverdenen var nok, at Privatbanken i Viborg i 1967 blev solgt til Privatbanken i København ved, at denne overtog aktierne til kurs 710. Formålet var at skaffe kapital til at finansiere de lånebehov, som byen og dens erhvervsliv havde, og med den kraftige udvikling kunne pengene ikke fås lokalt. Heller ikke et samarbejde med andre egnsbanker ville give tilstrækkeligt, så derfor var banken nødt til at indgå en aftale med en københavnerbank, der dog lovede, at der ville blive opretholdt en betydelig lokal selvstændighed.

Der kom også en ny bank til. Kort tid efter, at Jyske Bank var blevet dannet i 1967 ved en sammenslutning af Kjellerup Bank og to banker i Silkeborg, åbnede den i august 1968 en afdeling i Viborg. De gamle banker udvidede. Andelsbankens bygning på hjørnet af Gravene og Vestergade blev nedrevet og en helt ny kunne tages i brug i 1961. Sparekassen byggede om i 1969 og blev i 1972 sammensluttet med en række andre midtjyske sparekasser til Sparekassen Midtjylland.

Bankerne og sparekasserne ekspanderede, fordi lønmodtagerne nu var blevet interessante kunder. Ikke alene tjente de godt, men lønnen udbetaltes også i stigende grad til en lønkonto og ikke via en lønpose; disse lønkonti var en god forretning for bankerne. Den service, bankerne til gengæld kunne tilbyde, var betaling af husleje, kreditforeningsyd-

Diskret annonce, som reglernerne tilsiger, fra to af byens sagførere. Viborg Stifts Folkeblad 6. september 1958.

ser m.m. direkte fra kontiene. De forskellige opsparingsordninger med skattefordele, der indførtes, var bankerne også interesserede i at administrere for lønmodtagerne. Ekspansionen viste sig først ved, at der blev anskaffet bankbusser, der kørte ud for at betjene oplandskunderne. Sparekassen fik en sådan allerede i 1959. Senere fulgte så oprettelsen af en række filialer i de nye boligkvarterer, Handelsbanken i Vestervang 1968 og Overlund 1972, Privatbanken fulgte efter i henholdsvis 1969 og 1973, mens Sparekassen nøjedes med en filial i Vestervang 1969.

Den økonomiske vækst i 1960'erne var så kraftig, at regeringen til tider måtte bremse op. Renteniveauet blev meget højt, og betalingsbalancen viste underskud. En af de måder, hvorpå en regulering kunne ske, var gennem begrænsning af kredit- og hypotekforeningernes udlån og lånenes løbetid, og det skete ved lov i 1970 efter et omfattende kommissionsarbejde. Ud over at den indførte nye lånegrænser og løbetider, medførte loven også en omstrukturering og omorganisering af realkrediten, og det betød ændringer for kreditforeningen i Viborg, Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere. Den blev med virkning fra 1. januar 1971 fusioneret med Jysk Husmandskreditforening i Aalborg til Jyllands Kreditforening. Et led i reformerne var, at landets kreditforeninger nu måtte give lån i alle former for ejendomme, og at låntageren fik lån i kun ét realkreditinstitut, således at man ikke længere skulle gå til både kreditforening og hypotekforening. Mens Jysk Landkreditforening altså tidligere kun havde måttet give lån til landbrug, kunne alle nu få lån i Jyllands Kreditforening. Allerede et år efter dannelsen blev Kreditforeningen udvidet ved, at yderligere en række realkreditinstitutter indgik i fusionen, bl.a. den tidligere Vest- og Sønderjyske Kreditforening i Ringkøbing og Sønderjyllands Kreditforening i Haderslev, således at Jyllands Kreditforening fik hovedkontorer i Aalborg, Ringkøbing, Århus og Haderslev ud over naturligvis Viborg.⁵⁵

Rejser

I 1961 blev som nævnt Koustrups Hotel i Gravene til Føtex og Jernbanehotellet ved banegården blev 1964 omdannet til danserestaurant Atlantic. Det forbedrede ikke byens hotelsituation, og rent galt blev det, da Preislers Hotel lukkede i 1968 og Hotel Phønix endeligt i 1972 efter et års usikkerhed. Det blev diskuteret meget i byen, også i byrådet,

Den statelige indgang til Preislers Hotel, hvorigennem mange viborgensere er gået for at nyde et godt måltid, at feste eller at holde møde. Billedet er taget det år, hvor hotellet lukkede og blev nedrevet, i 1968. Allerede i 1964 var hotellet blevet solgt til Tempokonsernen, men det blev i første omgang bortforpagtet, og i de sidste måneder af dets levetid var det hotel garni. Nedbrydningen begyndte i oktober 1968. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

hvad der kunne gøres, og der blev også lagt flere planer, bl.a. om et hotel ved Nørresø, men der kom ikke noget ud af det hele.

Viborg Rejsebureau, der var oprettet i 1948, lukkede engang i midten af 1950'erne, men få år senere, i 1957, åbnede den tidligere erhvervs- og turistchef Iver Lassen et bureau i Dumpen med samme navn. Han havde tidligere væ-

ret udvandrergent og specialiserede sig i den første tid i rejser til Canada. Snart blev dog almindelig og bred rejsebyureauvirksomhed det dominerende; med de gode konjunkturer udvidedes antallet af medarbejdere og omsætningen steg.⁵⁶

Pan Bus satsede i denne periode en del på turisme, og selskabets busser kørte bl.a. til Frankrig og Harzen, men ikke mindst til Østrig, hvor Tyrol blev et vigtigt mål for den rejse-lyst, som der nu var økonomisk mulighed for at opfylde for stadig flere. For selskabet betød det meget, at det i 1969 overtog bybuskørselen i Viborg, og ekspansionen viste sig bl.a. ved, at der blev opført et nyt garage- og serviceanlæg på Ærøvej. På det tidspunkt havde stifteren Peter Hansen overdraget Pan Bus til sine to sønner.⁵⁷

Landbruget

Mere end af noget andet blev landbruget i denne periode præget af den afvandring, der allerede var begyndt i

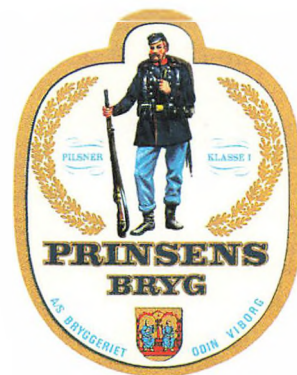
Figur 11: Forrentningsprocent for Viborg-landbrug 1956-1974.

Kilde: Beretninger for regnskabskredsen, Viborg Amts landøkonomiske Forening.

1950'erne. Landmændene og deres koner fik job ved byerhvervene, hvor arbejdsgiverne i høj grad satte pris på dem; de havde været vant til at være selvstændige og gav ikke meget for fagforeninger. Afvandringens årsag fremgår klart af figur 11 over forrentningsprocenten for egnens landbrug. Det gik ikke særlig godt for landmændene omkring 1960, og rent elendigt var udbyttet i sidste halvdel af 1960'erne, så når man kunne få et godt, fast arbejde med stigende løn og fast arbejdstid, var der ikke så meget at betænke sig på.

I forhold til tiden omkring 1940 havde gårdene ændret sig. De var blevet større, der blev dyrket mere korn, for at det stigende svinehold kunne fodres, roe-, græs- og grøntfoderarealerne var gået lidt tilbage, og ikke mindst kartofler blev der

Prinsens Bryg fra Odin, brygget fra 1965 til 1982. Lanceringen i 1965 medførte en betydelig fremgang for Odin.

**DET ER SÅ LET
AT ARBEJDE SAM-
MEN MED EN ...**

Ferguson

**DER ER EN
FERGUSON-FORHANDLER
LIGE I NÆRHEDED**

Jørgen Pedersen & Søn
tlf. 1600

Den uopslidelige Fergusontraktor, som fik stor udbredelse fra slutningen af 1940'erne. Med den kunne redskab og traktor arbejde let sammen, alt betjent fra førersædet. Her gengivet efter en biografreklame fra 1950'erne for byens Fergusonforhandler, Jørgen Pedersen & Søn på Vesterbrogade. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

nu dyrket færre af. Hestene og fårene var borte, kvægholdet var stort set det samme, men svinebesætningen var fem til otte gange større. Høns havde man normalt heller ikke længere; nogle havde dog specialiseret sig og drev store hønserier. Det var bl.a. tilfældet på Ravnstrupkanten. Også dambrug var der kommet en del af, bl.a. igen i Ravnstrupområdet, ved Hald Sø og Rindsholm.⁵⁸

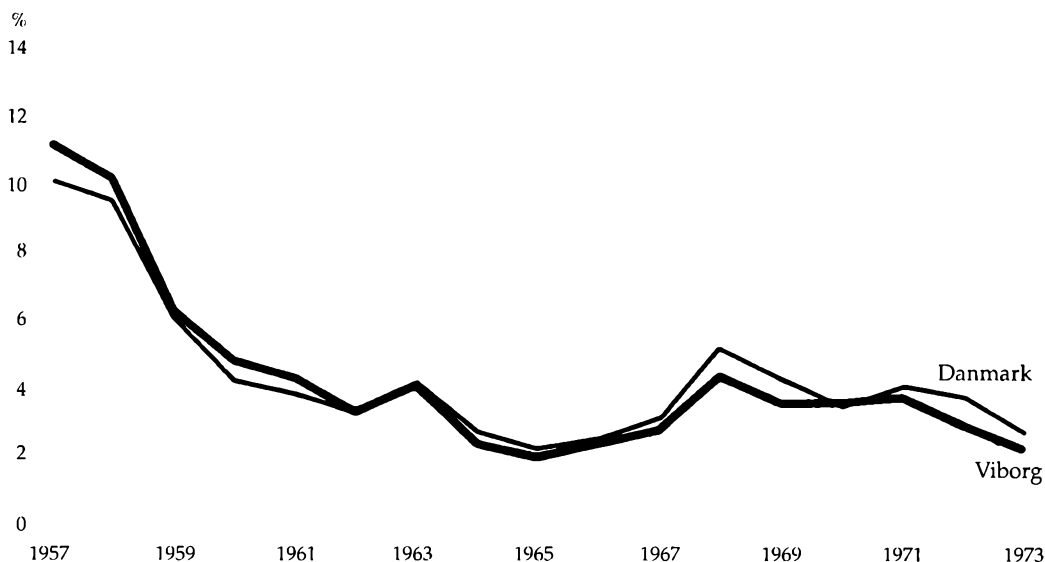
Hedeselskabet havde fortsat sit arbejde for at tjene landbrugets og skovbrugets interesser, men Danmarks omdannelse til et industrisamfund gjorde det nødvendigt, at nye opgaver blev taget op, f.eks. spildevandsrensning og rationel landskabspleje. Virksomheden blev underkastet megen debat, bl.a. i forbindelse med Skjern Å-projektet, der blev gennemført i 1960'erne. Økonomisk måtte Hedeselskabet i efterkrigsårene i stadig stigende omfang selv tjene sine penge; tilskuddene fra staten reduceredes, således at de fra at udgøre omkring halvdelen af indtægterne i mellemkrigsperioden i midten af 1960'erne var nede på 25%, mens indtægterne fra plantage- og landbrugsvirksomhed m.m. samt betaling for vejledning, projektering etc. modsvarende steg fra at udgøre omkring halvdelen i 1930'erne til trefjerdedele i 1960'erne. Selskabet var på vej væk fra at være en servicevirksomhed til at blive et erhvervsforetagende.

Her i byen udvidedede selskabet antallet af medarbejdere, og den gamle bygning på Hjultorvet blev for lille, så der måtte lejes lokaler rundt i byen. I 1956 påbegyndtes imidlertid et nybyggeri i torvets nordøstlige hjørne. Her kunne medarbejderne flytte ind i 1958. På den tid var der omkring 100 i Viborg.⁵⁹

Løn og arbejdsforhold

Figuren over arbejdsløshedsprocenterne for landet som helhed og særskilt Viborg i årene 1957-1973 viser tydeligt, hvornår de gode år satte ind: fra og med 1957 gik det fremad med beskæftigelsen. De første par år var forbedringen kun ringe, men gennem 1960'erne og de første år af 1970'erne var beskæftigelsen høj; der var i perioder i realiteten tale om fuld beskæftigelse. Endnu i året for oliekrisens begyndelse, 1973, var arbejdsløsheden lav. Faktisk kunne formanden for Viborg Erhvervsråd i sin beretning for 1973 udtale, at det var et spørgsmål, om der overhovedet burde gøres noget for at få nye virksomheder til byen, underforstået at disse ville trække på den knappe arbejdskraft. I den efterfølgende

Figur 12: Arbejdsløsheden 1957-1973

Kilde: Statistiske Meddelelser, div. bind. Johan Bender, Chr. R. Jansen m.fl., 28.

diskussion hed det, at kvindebeskæftigelsen i Viborg var så høj, at der ikke kunne trækkes flere kvinder ud i erhvervs-livet.⁶⁰

Lønnen steg i disse år, faktisk flerdobledes den i årene 1957-1973, og selv om priserne også øgedes, var lønstigningerne i en tid med høj beskæftigelse større, således at real-lønnen udviste en betydelig fremgang. Det var ansatte inden for byggefagene, der fik mest ud af den gode beskæftigelse og lønstigningerne, men industriarbejderne fulgte godt med. Overraskende nok havde også ansatte inden for landbruget en god lønfremgang i 1960'erne efter i slutningen af 1950'erne direkte at have haft tilbagegang.

Der skete mange ændringer i arbejdsforholdene i disse hektiske år. Arbejdstiden blev nedsat, først i 1958 fra 48 timer, som den havde været siden 1920, til 45 timer. I 1966 kom den næste reduktion, til 44 timer, for året efter at blive 42½ time og i 1970 41¼ time. Det var naturligvis af væsentlig betydning for de ansatte, men sandelig også for hele forbrugs- og dermed handels- og produktionsmønstret. Ferietiden blev øget; i 1952 blev den forlænget fra to til tre uger

for i første halvdel af 1970'erne gradvist at blive sat op til fire uger. Omkring 1970 dukkede et nyt begreb op i byen, industriferie. Når både mand og kone var udearbejdende, var det godt, hvis de begge havde ferie samtidig. Derfor begyndte nogle virksomheder helt at lukke et par uger i juli.

Byens erhvervsliv 1970

Det skulle gerne være fremgået af det foregående, at 1960'erne var en tid, hvor der skete meget i Viborgs erhvervsliv, og så er meget endda ikke nævnt, bl.a. at byen en tid havde sit eget charterselskab, Viborg Air Charter, efter at den nye flyveplads ved Vedsø var taget i brug i 1964, at det første møntvaskeri åbnede i 1968, og at det var samme år, en række læger og tandlæger gik sammen om et kliniskhus i Ll. Sct. Mikkel's Gade.

Erhvervsfordelingen i den nye storkommune, der var dannet i 1970, var således noget anderledes end den havde været 30 år tidligere. Nu var næsten en tredjedel, over 5.000 mennesker, af de i alt ca. 16.600 erhvervsaktive beskæftiget med service, administration og liberale erhverv. Det var relativt over dobbelt så mange som i 1940. Ikke mindst var der mange ansat inden for sundhedsvæsenet og på sociale institutioner. Viborg var i endnu højere grad end i 1940 blevet en serviceby. Håndværk og industri udgjorde stadig en tredjedel, men nu var antallet af medarbejdere på industrivirksomhederne større end håndværkerne. Handelen m.m. havde haft en lille tilbagegang, som skyldes nedgang i beskæftigelsen inden for detailhandelen, mens antallet af erhvervsaktive relativt var steget lidt inden for engroshandelen og bank- og forsikringsverdenen. Landbruget, skovbrug m.m. havde opretholdt den samme procentvise andel af de erhvervsaktive, men det skyldtes alene, at omegnskommunerne var blevet en del af Viborg kommune; i den gamle kommunes område var landbrug og skovbrug svundet stærkt ind. Som et kuriosum kan nævnes, at der endnu i 1970 var en række fiskere ved Hjarbæk Fjord, selv om Virksunddæmningen (indviet 1966) betød, at de i høj grad måtte hente deres fangster uden for fjorden. Fem år senere, i 1975, var der kun en tilbage.

Tekstil- og beklædningsindustrien var siden 1940 blevet byens væsentligste industri; den beskæftigede 41% af de ansatte inden for industrien og 6% af byens erhvervsaktive. De store virksomheder var så helt klart Asani, Scanlace og

Tabel 3: Antal ansatte i forskellige industrigrene, Viborg 1970

Næringsmiddelindustrien	210
Tekstil- og beklædningsindustrien	1.010
Træ- og møbelindustrien	130
Papir- og grafisk industri	159
Kemisk industri	182
Råstof-, sten-, ler- m.m. industri	84
Jern- og metalindustrien	442
Transportmiddelindustrien	61
Anden industri	197
I alt	2.475

Kilde: Statistiske meddelelser, 1973: Industristatistik 1970, 60

Nortex, der faktisk var byens eneste store industriforetagender. Alle andre må betegnes som små eller mellemstore. Jern- og metalindustrien beskæftigede i 1970 18% af byens industriarbejdere som følge af en god fremgang i 1960'erne. De største virksomheder var Frigor, Caravell, Brdr. Christensens Maskin- og Beholderfabrik, A.C. Kran Eksport og Midtjysk Silofabrik. Næringsmiddelindustriens antal af ansatte var stabilt i forhold til 1940, men da andre industrigrene var gået frem, var denne industrigren aftaget i betydning; kun 8% af de industriansatte arbejdede her, svarende til kun nogle få procent af de erhvervsaktive. De største var som i 1940 Odin, slagteriet, mejeriet og Fællesbageriet.

Bygge- og anlægsvirksomheden beskæftigede omkring 10% af de erhvervsaktive i Viborg, og det er blandt dem, man skal finde de mange håndværkere, der havde nydt godt af 1960'erne. De store inden for VVS-branchen var Axel Brøndum og Niels Kalhave og inden for el-installatørerne Electric og Petersen & Pedersen. Af murer- og tømrermestre var der mange; nævnes skal Jørgensen og Thanild, der var gået sammen om et fælles murerfirma i 1951, og tømrerfirmaet Viggo Holm & Søn. Malerfirmaet Søren Laursen & Søn var nok det største inden for malerfaget.

Blandt detailhandlerforretninger var det dem, der handlede med nærings- og nydelsesmidler, der dominerede, d.v.s. supermarkeder, købmænd samt mælke- og brødudsalg, men der var også mange tøjforretninger, isenkræmmere samt bil- og cykelforretninger. Inden for transportsektoren var det naturligt nok vognmandsforretninger, der beskæftigede de fleste.

1973 – 1997

Den almindelige udvikling

Årene med vækst og fremgang på næsten alle områder fik en brat afslutning med oliekrisen i 1973. Som led i stridighederne i Mellemøsten besluttede de olieproducerende lande her at nedskære olieproduktionen og at øge oliepriserne. Det førte til nedgang i efterspørgselen på stort set alt. Såvel handel som produktion blev ramt i Danmark og i resten af den industrielle verden. Oliekrisen indledte en årrække med op- og især nedgange, konjunktursvingninger, som man troede hørte en fortid til. Krisepræget holdt sig faktisk frem til 1990'erne med særligt vanskelige år omkring 1980, den såkaldte anden oliekrise efter Shahens fald, de efterfølgende politiske omvæltninger i Iran og derpå den iran-irakiske krig, og i de sidste år af 1980'erne. Ledigheden var omfattende i disse år. Antallet af arbejdsløse var i midten af 1970'erne det højeste, det havde været siden krigen, men da befolkningstallet og ikke mindst arbejdsstyrken var steget, var arbejdsløshedsprocenten naturligvis lavere. Fra midten af 1990'erne var der imidlertid fremgang, som her i byen klarede sig udtryk inden for bygge- og anlægsvirksomhederne, handel og private servicevirksomheder.

Danmark blev 1. januar 1973 tilsluttet EF. Det skete efter en folkeafstemning i oktober året før. To tredjedele af befolkningen stemte for. Selv om man ikke kan vide, hvordan dansk økonomi havde udviklet sig uden for Fællesmarkedet, kan det fastslås, at i hvert fald både landbrug og industri har haft fordel af Markedet. Eksport kom til at spille en stadig større rolle for byens virksomheder, hvoraf en række fik datterselskaber eller kontorer i udlandet. Det gjaldt bl.a. Nørhaven, Caravell, Scanrub og Vestjyske Slagterier.

Tiden efter 1973 blev en periode, hvor ordet »erhvervsvirksomhed« fik en bredere betydning: kiosker og tankstationer, der blev til nærbutikker, videoforretninger fra 1980'erne, iværksættere, der fik tilskud til at gå i gang for at skabe beskæftigelse, og som rundt omkring i byen startede op i det små, jævnlige for nogle år efter at lukke igen.

Industrien

Byens industri blev i stigende grad international. Eksporten og ikke mindst importen fra udlandet blev af væsentlig be-

tydning. Men i modsætning til udviklingen i mange, større byer forblev de viborgensiske industrivirksomheder på danske og lokale hænder og blev ikke overtaget af internationale, multinationale foretagender. Samtidig fuldendtes det, der var begyndt i 1950'erne: udflytningen fra midtbyen. De sidste industrivirksomheder, der ophørte herinde, var Odin og mejeriet, som begge blev nedlagt. Det skete i slutningen af 1980'erne, som kom til at rumme mange tilbageslag ikke mindst inden for industrien. Grundfos, der havde haft en fabrik her i byen siden 1977, flyttede den til Hvam og Ålestrup i 1988, og Kodaks laboratorium til fremkaldelse af farvefilm, etableret i 1967, lukkede i 1986.

Der kom imidlertid nye virksomheder til, og erhvervsarealerne langs Skivevej og på Vestermarken udvidedes løbende længere og længere mod vest. I en tid, hvor det blev mere og mere almindeligt at anvende underleverandører, fik en række af Viborgs industri- og håndværksvirksomheder sådanne opgaver.⁶¹

Tekstil- og beklædningsindustrien

Tekstil- og beklædningsindustrien undergik store ændringer i årtierne efter 1973. Konjunkturerne var svingende med en nedadgående tendens. I 1970'erne talte man endog om en »døende industri«, men nogle år ind i 1980'erne lysnede det, og indtil sidste halvdel af årtiet var der fremgang. Så vendte det, og generelt var de følgende år vanskelige.

Viborg kom i høj grad til at mærke den ugunstige udvikling for den industrigren, der havde været byens største. Fra 1973 gik det støt tilbage, og i begyndelsen af 1980'erne var der kun halvt så mange beskæftigede i tekstilindustrien som i begyndelsen af 1970'erne. Og tilbagegangen fortsatte i resten af 1980'erne og i vort årti. Da der i 1990'erne blev åbnet mulighed for at placere produktionen i Østlande, hvor lønnen var lav, skete det. Viborg er ikke længere en tekstilindustriby.

Nogle virksomheder blev lukket. Det gjaldt bl.a. Th. Bentsens Klædefabrik og Asani.

Som nævnt havde Th. Bentsens Klædefabrik ikke haft råd til de nødvendige nyinvesteringer i 1960'erne, og produktionsapparatet var derfor gammeldags. Under de hårde vilkår, tekstil- og beklædningsindustrien var ude for i 1970'erne, måtte virksomheden foretage de nødvendige, store investeringer, hvis den skulle overleve. I stedet valgte Mogens

Lasse Winsløws maleri fra 1974 af Bentsens Klædefabrik fortæller mere end mange ord om en virksomhed, hvor der ikke var sket investeringer i form af anskaffelse af maskiner m.m., men hvor de gamle metoder til farvning stadig blev anvendt. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Bentsen at sælge til Nortex. Det skete i 1978. På det tidspunkt havde virksomheden ca. 30 medarbejdere, og de var ikke tilfredse med salget. Der blev talt om virksomhedsslagting. I november lukkede fabrikken.⁶²

Også Aage Sørensens livsværk, byens største virksomhed, Asani, ophørte, efter en årrække langsomt at være sygnet hen. Nortex og Scanlace overlevede. Allerede kort efter at oliekrisen var sat ind, skete der indskrænkninger i alle virksomhederne, medarbejderskaren blev reduceret, og folk blev sendt på lange jule- og sommerferier samt arbejdsfordeling med arbejde i to-tre dage om ugen. Forklaringerne var flere: oliekrisens fordyrende virkninger på produkterne, afsætningsproblemer i en tid, hvor kvinder ikke brugte bh og blondeundertøj, samt familiemæssige problemer i familien Sørensens. Aage Sørensens svigersøn flyttede noget af Asaniproduktionen til Herning i 1973, og i 1974 måtte den

70-årige Aage Sørensen igen selv overtage den øverste ledelse af Asani.

Men selv han kunne ikke rette op på Asani. Fabriksbygningen blev i 1981 solgt til postvæsenet, som efter nogen tid indrettede posthus her, idet dog Asani fortsatte i noget af bygningen. Der skete en gradvis afvikling, hvorunder Scanlace i 1985 overtog aktiekapitalen i Asani og nedskrev den til 0. I september 1988 kom, hvad der var tilbage af Asani, under konkursbehandling. Ved den endelige opgørelse i 1990 var der fem procent til de simple kreditorer. Det oplevede Aage Sørensen ikke; han døde i 1984.⁶³

Scanlace, der var blevet aktieselskab i 1971, og hvor Aage Sørensen havde placeret aktiemajoriteten i en særlig Scanlacefond, mærkede også krisen i 1970'erne og 1980'erne. Der var flere år med røde tal på bundlinjen og afskedigelser af medarbejdere. I de første år af 1970'erne var der ansat omkring 300 på Scanlace, i midten af 1970'erne var der omkring 135 medarbejdere, og i begyndelsen af 1980'erne var tallet

Scanlaces flotte bygning, fotograferet i midten af 1970'erne fra Ringvejen. På det tidspunkt kneb det med afsætningen for blondfabrikken som for så mange andre tekstilfabrikker i Danmark. 125 af de i alt 300 medarbejdere blev 13. december 1974 sendt på en måneds »juleferie«, d.v.s. de blev afskediget i denne periode. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

nede på kun lidt over 100. Datterselskabet Eltex blev solgt i 1979 til et århusiansk firma. Men ind i 1980'erne gik det bedre, og fra 1986 begyndte der igen at ske nyinvesteringer. Omsætningen kom i midten af 1990'erne op på ca. 100 mill. kr., og medarbejderskaren var i 1997 på ca. 150.

Nordisk Textilforædling, Nortex, som Scanlacefonden også var hovedaktionær i, og hvis bestyrelse og direktion i vid udstrækning var den samme som Scanlaces, gik det lidt bedre. I hvert fald var der ikke underskud i samme omfang som på Scanlace, selv om der også her forekom år med dårlige resultater. I de første år af 1970'erne, hvor der var underskud med en omsætning på omkring 14 mill. kr., lå antallet af medarbejdere på ca. 100, mens omsætningen tyve år senere, i 1990'erne, var på ca. 36 mill. kr. og medarbejderantallet på 70.⁶⁴

Nybo Jensens konfektionsvirksomhed udvidede i løbet af 1970'erne og 1980'erne bygningerne, dog uden at der blev ansat mange flere medarbejdere. I 1988 købte Peder Nybo Jensen Koldingvirksomheden ScanMode, og den samlede medarbejderskare her i byen kom op på 140-150 mennesker. I 1990'erne skete der en radikal ændring i virksomhedens politik, idet den som andre danske tekstilvirksomheder flyttede en del af produktionen til Letland, hvor 75 syersker arbejder for Nybo Jensen. I Viborg blev til gengæld en række syersker ledige, selv om der dog fortsat er ansat omkring 50 medarbejdere.⁶⁵

Jern- og metalindustrien

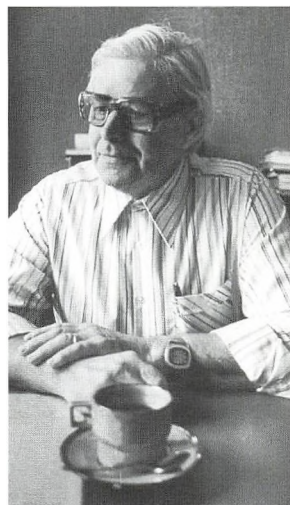
Udviklingen inden for jern- og metalindustrien var langt mere positiv. Her skete der faktisk en betydelig vækst i første halvdel af 1970'erne, kulminerende i 1975, og de følgende års tilbagegang bragte ikke denne industrigren ned på 1960'ernes niveau. Fra midten af 1980'erne var jern- og metalindustrien byens vigtigste industrigren. Alene i 1980'erne fordobledes antallet af beskæftigede inden for jern- og metalindustrien, og den blev dobbelt så stor som den tidligere dominerende industrigren: tekstilindustrien.

Det var i høj grad Anders Brøndums virksomheder, der var med til at give branchen i Viborg en god udvikling i årene efter 1973. Caravell udvidede flere gange i såvel 1970'erne som 1980'erne, men selv om det gik godt for virksomheden i disse årtier, var der dog perioder, hvor medarbejdere måtte afskediges, eller der måtte laves arbejdsfordeling. Antallet af

ansatte varierede derfor, omkring 160 i midten af 1970'erne, 120-140 i begyndelsen af 1980'erne for i slutningen af årtiet at være over 200. Den samlede omsætning i Løgstrup var i midten af 1990'erne på omkring 500 mill. kr. med over 350 ansatte i 1997.

Hertil kom så Frigor på Holstebrovej og i Hvam. Fremgangen for Frigor var standset i midten af 1970'erne, og fabrikken kørte med underskud. At der var noget galt blev klart for offentligheden i 1977, da produktionen blev indstillet en periode, og i foråret 1978 trådte virksomheden i betalingsstandsning. Hvamafdelingen blev solgt i maj og et nyt selskab, Norfrig, dannet med et norsk foretagende som hovedaktionær, og i august blev virksomheden i Viborg overtaget af et nydannet kommanditselskab, som nogle år ind i 1980'erne kunne meddele, at nu var Frigor rettet op. For Frigors tidligere ejer, Tage W. Nielsen, medførte udviklingen en personlig konkurs i slutningen af 1978, men han fik dog et nyt firma i gang, Euro-Frigor på Nørremarksvvej. Det gik imidlertid konkurs både i 1982 og 1985.⁶⁶

Frigor blev i 1987 overtaget af Caravell. Brøndumkoncernen fik derved tilført en omsætning, der i det første driftsår efter overtagelsen var på 63 mill. kr. og omkring 60 var ansat her. Sammen med dattervirksomheder i England, Frankrig og Tyskland er den samlede omsætning i midten af 1990'erne i koncernen kommet op på næsten 700 mill. kr. og i alt 600 ansatte. Såvel Anders Brøndums Fond som Anders Brøndums Velgørende Fond har væsentlige aktiebesiddelser i selskaberne.⁶⁷

Anders Brøndum (født 1924) arbejdede som helt ung ved landbruget, var soldat ved 3. Regiment i Viborg og havde derefter en række forskellige jobs, indtil han i 1960 begyndte at fremstille frysebokse. Ideen til navnet Caravell fik han en dag, han i Århus spiste på restauranten Caravellen. Billedet er fra 1978. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Caravell i Løgstrup er et stort, moderne fabrikskompleks. Foto: Caravell.

I disse tal indgår ikke Vibocold, som Anders Brøndum i 1983 var med til at starte sammen med Birthe og Bruno Simonsen. Vibocold, der begyndte på Ærøvej med syv personer, arbejder også inden for køl og frys, idet firmaet dels sælger kølere og fryserer til installation i butikker og virksomheder og til videresalg, dels fremstiller lavvoltkølere til f.eks. lastbiler og både. I dag, efter at Vibocold i 1990 flyttede til en nybygning på Livøvej, beskæftiger virksomheden ca. 30 ansatte og har en omsætning på ca. 55 mill. kr., hvoraf 20% går til eksport.⁶⁸

Specielle mennesker med en særlig pionerånd og stædighed har spillet en væsentlig rolle for udviklingen af Viborgs erhvervsliv gennem de sidste halvtreds år, mere end i mange andre byer. Aage Sørensen var en af dem, Anders Brøndum en anden og en tredje Johannes Pedersen. Han var uddannet købmand, rutebilchauffør i 28 år og efter ti år med lidt af hvert, i høj grad med tilknytning til automobilbranchen, startede han i 1975 Johs. Pedersens Maskinfabrik på Hjulmagervej. Johannes Pedersen var en mand, der hele tiden skulle prøve nye ting, og han oprettede en lang række mindre selskaber, der tog sig af forskellige produktioner og handelsområder. Maskinfabrikken lavede forme og stanseværktøjer, Dansk Autopart fra 1977 reservedele til biler, et tredje selskab transportbånd og lignende, spagnumpresning kom også ind i produktionen og meget mere kunne nævnes, heriblandt Johannes Pedersens deltagelse i det Logicarprojekt, som optog mange i Viborg i 1980'erne. Også datterselskaber i udlandet blev det til, og en del af produktionen går til udlandet. I dag er aktiviteterne samlet i JP Group på Hjulmagervej, hvor der er udvidet flere gange, således at der beskæftiges 130 personer med en omsætning på 150 mill. kr.⁶⁹

En interessant udvikling skete i forbindelse med Brdr. Christensens Maskin- og Beholderfabrik. Den hørte til de virksomheder, der var flyttet ud til Marsk Stigs Vej i begyndelsen af 1960'erne, og med en produktion af bl.a. gasflasker og især olietanke gik det godt for virksomheden gennem 1960'erne. Omkring 1970 havde den 80 medarbejdere, og yderligere udvidelser blev foretaget i 1974, således at det samlede antal ansatte kom op på halvandet hundrede. Andre produkter som skorstene og garageporte til hangarer blev også fremstillet, og det var netop problemer ved leveringen af sådanne porte til bl.a. flyvestationen ved Karup, som i 1975 førte til betalingsstandsning og senere likvidation.⁷⁰

Resultatet blev, at den københavnske koncern Vølund, hvis produktion på en række områder lå op ad Beholderfabrikkens, overtog bygningerne og gik i gang med først smede- og stålvirksomhed, men senere kom fremstilling af glasfiber, og det blev denne produktion, som kom til at bære videre. Man begyndte at fremstille glasfibervinger til vindmøller. I 1981 blev selskabet Danwind – Danish Wind Technology – dannet af Vølund, den svenske storkoncern Aseas danske selskab samt staten, der ønskede at støtte udviklingen af vindmøller og dermed anvendelsen af alternativ energi. Danwind producerede på Marsk Stigs Vej sine møller, som blev afsat såvel her i landet som i udlandet, hvad der ikke var nogen urisikabel forretning, og der blev tabt en del penge. Ved årsskiftet 1988-1989 havde fabrikken en omsætning, der nærmede sig de 100 mill. kr., og den beskæftigede ca. 150 personer. På det tidspunkt forhandlede Danwind med den anden og større vindmøllefabrik i Danmark, Vestas ved Lem, om en sammenslutning, og den blev en realitet i begyndelsen af 1989. En række storinvestorer skød ny kapital i fusionen Vestas – Danish Wind Technology, som fik en aktiekapital på 46 mill. kr. og en omsætning i det første driftsår på 235 mill. kr. Det var virkelig et storforetagende, der her var skabt, med Vestas som storebror. De to foretagender supplerede hinandens produktion, idet Vestas især lavede små og mellemstore vindmøller, mens Danwind havde specialiseret sig i store møller. I de følgende år steg omsætningen yderligere og var i 1995 1,5 milliarder kr.; af de ca. 1.100 medarbejdere var kun ca. 75 ansat i Viborg.⁷¹

Midtjysk Silofabrik, der havde haft en god fremgang gennem årene fra 1960'erne, blev i 1976 solgt af den hidtidige ejer til Pierre Wilstrup, der omdannede virksomheden til et aktieselskab med sit navn, Pierre Wilstrup A/S. Virksomheden fremstillede stålsiloanlæg og andre stålkonstruktioner og fortsatte sin fremgang under den nye ejer med udvidelser af fabrikken på Skivevej både i sidste halvdel af 1970'erne og i 1980'erne. Ved overtagelsen i 1976 var antallet af ansatte omkring 40; ti år senere var tallet knap hundrede, som i vid udstrækning arbejdede på fremstilling af produkter til eksport. Men i slutningen af 1980'erne gik det galt, ordrerne udeblev, og i slutningen af 1988 førte det til først betalingsstandsning og siden konkurs. På det tidspunkt var medarbejderskaren reduceret til godt 30.⁷²

De jern- og metalvirksomheder, der er omtalt her, havde eller har bortset fra Caravell til huse i selve Viborg, men

Johannes Pedersen (1929-1992). Oprindelig uddannet som købmand, siden rutebil- og taxachauffør, for så i midten af 1960'erne at begynde på meget beskedent grundlag at fremstille bl.a. dele til biler. Siden blev det til JP Group. Mange vil huske ham som idemanden til Viborg-bilprojektet Logi-car. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

AC Hydraulic på Fanøvej i 1990'erne. Hertil flyttede virksomheden i 1976 fra Århusvej, hvor pladsen efterhånden var blevet for lille. I 1987 ændrede fabrikken navn fra A. C. Kran Eksport til AC Hydraulic. Virksomheden beskæftiger i dag 130 personer og har en omsætning på 85 mill. kr. Foto: AC Hydraulic.

deraf skal man ikke forledes til at tro, at der ikke også er foretagender i en række af de mindre byer i kommunen. F.eks. er der Almind Værk, der startede som en smede- og maskinforretning, men som udviklede sig til en beholderfabrik med 23 ansatte i dag, og Ravnstrup Vognsmedie med 14 beskæftigede.⁷³

Nærings- og nydelsesmiddelindustrien

Heller ikke for næringsmiddelindustrien i Viborg blev de generelt vanskelige år efter 1973 dårlige. Faktisk fandt der en vækst sted i antallet af ansatte, som i slutningen af årtiet var omkring et hundrede højere end ved begyndelsen. Branchen prægedes af sammenslutninger og fusioner, og i 1980'erne og 1990'erne fulgte lukninger og tilbagegang.

Mest markant var det vel, at Odin lukkede. Det gamle bryggeri, der siden 1967 blev ledet af Stefan Mordhorst, gik godt, havde en pæn årlig fremgang i ølsalget og udbetalte sine 10% til aktionærene. Der blev også plads til nyinvesteringer; således blev en række nabogrunde i Ll. Sct. Peder Stræde købt og i 1974 en grund på 12.000 m² i det nye industrivarter ved Fanøvej. Hermed var det første skridt taget til en udflugtning, som bl.a. de trafikale forhold i midtbyen

for lastbiler til og fra bryggeriet gjorde nødvendig. Arbejdet på bygningen af en ny lagerhal og administrationsbygning begyndte i 1976, og det var fuldført året efter. Samtidig var der investeret i et nyt tappeanlæg inde i byen. Så kom meddelelsen i december 1978, at Faxe havde købt Odin.

Årsagerne var flere: Odins salg var begyndt at stagnere, konkurrencen mellem bryggerierne blev stadig hårdere ikke mindst i forbindelse med, at flere og flere af de lokale bryggerier blev overtaget af de store, først og fremmest De Forenede Bryggerier, Tuborg-Carlsberg, og endelig, at investeringsbehovet ved at fortsætte som selvstændig ville blive meget stort. Odin blev solgt på et godt tidspunkt: Kursen var 2.750, og det nød mange af byens borgere godt af. Til gengæld ophørte bryggeriets årlige generalforsamlinger, som var en Viborgbegivenhed i sig selv.

En af konsekvenserne af Faxes overtagelse var, at brygningen af Prinsens Bryg ophørte. Øllet med den karakteristiske etiket var fremstillet siden 1965; i stedet markedsførtes discountøllene Odin Pils og ikke mindst Viborg Pilsner, som dog snart ophørte med at blive fremstillet her i byen, men blev transporteret hertil i tankvogne for at blive tappet på flasker.

I september 1987 blev det så meddelt, at Faxe ville lukke Odin senest med udgangen af marts 1988, og de 31 medarbejdere ville blive fyret. Som grund angav Faxe, at lukningen var nødvendig for at spare, og at der blev tjent for lidt på Odin. Der fulgte nogle måneder, hvor bryggeriarbejderne strejkede og udarbejdede forskellige redningsplaner, herunder køb af bryggeriet, men særlig realistisk var det nok ikke. Resultatet blev i hvert fald, at Faxe i december solgte bygninger etc. inde i byen, og i maj 1988 fulgte grunden på Fanøvej. Den sidste øl på bryggeriet blev tappet i slutningen af marts, men det var faktisk ikke slutningen på Odin Pils og Viborg Pilsner, som Faxe fremstillede i yderligere en årrække. Tilbage i dag af det gamle bryggeri er kun Bryggergården i St. Sct. Mikkel's Gade.⁷⁴

Sammenslutningen af Skive- og Viborgslagterierne i 1972 betød fremgang. Omsætningen og beskæftigelsen øgedes bl.a. takket være investeringer i Viborgafdelingen, og i 1976 blev Skive Andelsslagteri endnu større, idet Morsø Andelsslagteri i Nykøbing indgik i fusionen. Omsætningen kom op på omkring 800 mill. kr. Fra slutningen af 1970'erne brugte de tre slagterier navnet Jutland som varemærke, og i 1983 skiftede Skive Andelsslagteri navn til Jutland Slagterierne. I

Et par af Odins øletiketter.

1990 fulgte så igen en fusion, idet Jutland Slagterierne blev en del af Vestjyske Slagterier med hovedsæde i Struer. Nu kom Viborgslagteriafdelingen virkelig med i sværvægtsklassen, for Vestjyske Slagterier havde i 1991-1992 en omsætning på over 8 milliarder kr., omkring 5.000 ansatte og afdelinger i England, Nordirland, Tyskland, Frankrig, USA og Japan. De ca. 85 medarbejdere, som Vestjyske Slagterier i 1997 har i Viborg, og som alene beskæftiger sig med opskæring, er således kun en lille brik i en storkoncern.⁷⁵

Viborg Andels-Svineslagteri overlevede således i tiden efter 1970, der var særdeles barsk inden for slagteribranchen, og som bragte mange forandringer. Et andet og nyere slagteri i Viborg overlevede ikke. I 1964 stiftede en række viborgensere Viborg Eksportslagteri, der lå på Brovej, og som beskæftigede sig med kreaturslagtninger. Det kom op på at beskæftige 40-50 mand og blev i 1987 overtaget af den store koncern Oxexport, som senere indgik i fusioner og endte med at blive Dane Beef. Dane Beef lukkede Viborgslagteriet i 1992.⁷⁶

Nok var Viborg Andelsmejeri i 1970 indgået i Randers-Viborg Mejeriselskab, men som noget ikke helt almindeligt i den kamp om mejerier og mælkeprodukter, der foregik i 1970'erne og 1980'erne, og hvor Mejeriselskabet Danmark førte an, blev mejeriet opretholdt her i byen helt frem til 1988, de sidste år dog kun som indsamlings- og fordelingscentral. Og Randers-Viborg Mejeriselskab holdt sig længe selvstændigt i et samarbejde med andre mejerier i salgsselskabet Kløvermælk. Ved lukningen af mejeriet i Viborg i marts 1988 blev medarbejderne, 18 personer, tilbudt arbejde i Randers. Årsagerne til lukningen blev angivet som dels effektivitets- og rationaliseringsbehov, dels følgerne af EF's mælkekvote, der fik landmænd til at opgive mælkeproduktionen. Mejeriets skorsten blev væltet og grunden ryddet i Dannebrogsgade, hvorefter der blev opført ældreboliger på stedet. Slutningen på historien kom i 1996, da Randers-Viborg Mejeriselskab som landets tredjestørste mejeriselskab blev overtaget af giganten MD Foods, som Mejeriselskabet Danmark nu hed.⁷⁷

Fællesbageriet ekspanderede i 1970'erne. Her i byen havde Fællesbageriet to bagerier. Det store i Ll. Sct. Hans Gade og et i Vestervang. I 1972 blev Arbejdernes Fællesbageri i Holstebro overtaget, idet Viborgvirksomheden forpagtede foretagendet i Holstebro, og noget tilsvarende skete i slutningen af 1977 med Fællesbageriet i Skive. På samme tid

Mejeriet fotograferet i 1988 umiddelbart før lukningen. Da det lukkede, leverede 140 landmænd mælk til mejeriet, som blot indsamlede mælken for at sende den videre til Randers. 30 år tidligere havde antallet af leverandører været næsten 230, som dog kun producerede en tredjedel af den mælk, som de 140 gjorde i 1988, altså køernes ydelser og antal i de enkelte brug var blevet væsentlig større. Foto: Jens Frandsen.

blev det imidlertid besluttet at lukke i Holstebro; det skete endeligt i maj 1978, og et halvt år senere kom turen til Skive. Der blev nu entydigt satset på Viborg. Her blev kræfterne samlet. Det tabsgivende bageri i Vestervang blev bortforpagtet, og samtidig blev der udarbejdet planer for udvidelse af bageriet i Ll. Sct. Hans Gade, og tilstødende ejendomme blev købt. Da det hele var ved at være på plads, fremkom den nystiftede Viborg Erhvervsfond i september 1979 med et tilbud om at finansiere en udflytning af virksomheden. Det

ændrede bestyrelsens opfattelse. På et bestyrelsesmøde i marts 1981 hed det, at »bestyrelsen var enig om, at en udvidelse i Ll. Sct. Hans Gade er bageriets undergang«. Erhvervsfonden ville opføre og udleje en fabrik til Fællesbageriet. Det satte gang i planerne om en udflytning til vestbyen. Men da det kom til stykket, i marts 1981, kunne Erhvervsfonden alligevel ikke klare finansieringen og måtte trække sig ud.

Resultatet blev, at Fællesbageriet selv måtte finansiere udflytningen. Det skete bl.a. ved en forøgelse af aktiekapitalen, og i forbindelse med udvidelsen af aktiekapitalen skiftedes navn til A/S Rutana Brød, Viborg. I oktober 1981 blev der så købt en byggegrund på Livøvej, efter at flere andre placeringsmuligheder havde været undersøgt. I sommeren 1982 blev der holdt rejsegilde, og de første brød fra den nye, moderne fabrik kom på gaden i september. Produktionen bestod af forskellige slags rugbrød og franskbrød samt »håndværkere«. Derimod blev almindelige rundstykker og wienerbrød opgivet på den nye fabrik.

Både i Ll. Sct. Hans Gade og på den nye virksomhed blev der i slutningen af 1970'erne og i begyndelsen af 1980'erne gennemført en række strukturrationaliseringer, som medførte reduktion i antallet af medarbejdere. Det var nødvendigt, for Fællesbageriet/Rutana Brød kørte ikke godt. Faktisk havde der været underskud siden 1977, og det blev ikke bedre med den nye fabrik. Finansieringen af byggeriet var meget belastende, og samtidig var konkurrencen på det danske brødmarked hård i disse år, så mange brødfabrikker måtte lukke eller slutte sig sammen. Da en aftale med FDB glippede, kom i 1984 turen til Rutana Brød i Viborg. Fabrikken gik konkurs i februar, og medarbejderne blev sendt hjem. For Sparekassen SDS og fagbevægelsen i byen medførte det betydelig økonomisk tab.

Produktionen, nu af hvedebrød, blev dog snart genoptaget på Livøvej, nemlig af det privatejede From Brød. Medarbejderantallet var stærkt reduceret; kun fem af de tidligere 42 fik arbejde på fabrikken. Det var kun produktionen, From Brød stod for; bygninger, maskiner m.m. var købt i fællesskab af en række brødfabrikker. Bageriet blev imidlertid snart overtaget af Danmarks Brødfabrikker, d.v.s. FDB, og da FDB også havde væsentlige interesser i Schulstad Brød, kom der snart til at stå Schulstad på virksomheden.⁷⁸

Der var foretagender, som havde fremgang også i 1980'erne og 1990'erne. Slagteriernes Fællesindkøb lejede i begyn-

RUGBRØD 1800 G

1 STK. KR. 3⁵⁰ 3 STK. KR. 10⁰⁰

Nu også ved Deres Håndværksbager.

Bageriet Vestervang

Rughavevej 2

Center Bageren

Sct. Mathias Marked

Det Varme Brød

Vesterbrogade 9

Svenne Holdt

Nørremøllevej 44

E.H. Kristensen

Middagshøjvej 21

Overlund Hjemmebageri

Randersvej 11

Schmidts Konditori

Gravene 9-11

Stjerne Bageriet

Tværvej 2

Svends Bageri

Koldingvej 59

Tougaards Bageri I/S

Vestergade 12

Klostervængets Bageri

Tulipanvej

Wienerbageriet

Falkevej 2

**Deres
Håndværksbager**

Konkurrencen på rugbrød var hård i begyndelsen af 1980'erne. Blandt andet gik en række af byens bagemestre på storindkøb i supermarkederne for senere at sælge de indkøbte brød fra deres egne forretninger. De kunne købe rugbrødene billigere, end de selv kunne producere dem. Bagemestrenes normale pris var 9,20 kr., mens supermarkederne solgte til 3,75 kr. Efter opkøbene annoncerede bagerne med rugbrød til 3,50 kr., tre for 10 kr. Annonce i Viborg Stifts Folkeblad 3. december 1982.

delsen af 1972 en hal på Århusvej, men flyttede i 1975 til en ny bygning på Industrivej. Virksomheden leverede varer som maskiner, beklædning, fosfater samt ikke mindst krydderier og smagsstoffer til levnedsmiddelindustrien. Den udvidede flere gange efter 1975, den allerstørste udvidelse kom i 1993-1994, hvor en stor krydderimølle til 60 mill. kr. blev bygget og taget i brug på Industrivej. Fra en omsætning ved starten på 12 mill. kr. og fire medarbejdere er SFK i midten af 1990'erne oppe på en omsætning på omkring 150 mill. kr. og knap 60 ansatte.⁷⁹

I 1977 blev dette billede af ledelsen i Peter Larsens Kaffe taget. Fra venstre Asmund Thorsen, som med en enkelt afbrydelse havde været i firmaet siden 1929, hans datter og svigersøn, Kirsten og Kaj Bertelsen. Foto: Erhvervsrådet.

En kraftigt ekspanderende virksomhed siden 1980'erne inden for nærings- og nydelsesmiddelindustrien er Larsen Kaffe. Firmaet blev startet her i byen så langt tilbage som i 1902. Efter at både Peter Larsen og hans kone var døde, blev det et aktieselskab i 1948 og videreført af et familie-medlem, som siden solgte til en medarbejder, Asmund Thorsen. Hans datter og svigersøn er dem, der i dag driver foretagendet. I 1970 flyttede kaffehandelen fra Sct. Mathias Gade til Spurvevej, hvor der allerede i 1979 var for småt, så den flyttede til Ærøvej. Det skete, efter at Viborg Kafferisteri var overtaget året før, hvorved kaffefirmaet også fik engros-salg af sukker og chokolade ind i sortimentet. Peter Larsens Kaffe rister dog først og fremmest sine egne kaffemærker, importerer kaffe også til andre risterier samt forhandler tobak, vin og spiritus. Peter Larsens Kaffe overtog fra slutningen af 1980'erne en række beslægtede firmaer i andre byer, bl.a. i 1987 et Skivefirma, i 1990 fulgte virksomheder i Århus og Esbjerg og i 1991 et kafferisteri i Randers. Til gengæld blev det gamle Viborgfirma Jens Jensens Vinhandel solgt fra i 1987 til en frederikshavnervinhandel, der imidlertid gik konkurs tre år senere. Fra at have en omsætning på ca. 25 mill. kr. omkring 1980, har Peter Larsens Kaffe i midten af 1990'erne passeret de 150 mill. kr. med næsten 50 ansatte.⁸⁰⁾

Andre industrigrene

Den kemiske og grafiske industri havde også generelt fremgang i årene efter 1973, selv om der kunne være år, hvor beskæftigelsen viste nedadgående tendens. Langt det væsentligste foretagende inden for den kemiske industri var Viborg Slidbanefabrik. Den var i 1976 af familien Mortensen blevet solgt til Bent A. Nielsen, der havde været forretningsfører på Viborg Stifts Folkeblad. På det tidspunkt beskæftigede virksomheden 150 personer. Havde der været fremgang for fabrikken gennem den foregående snes år, så kom der yderligere fart på nu. Der blev oprettet en række afdelinger rundt omkring i landet, og i løbet af 1980'erne udviklede fabrikken sig yderligere fra at være en lokal og national virksomhed til et internationalt foretagende med den klare strategi at beskæftige sig med alt i forbindelse med gummi: produktion, handel og genanvendelse. Viborg Slidbanefabrik blev i 1982 til Scanrub, og i 1989 udskiltes Scandæk fra Scanrub. I dag består Viborg-Gruppen, som er et selskab, der personligt ejes af Bent Nielsen, af tre hovedselskaber: Scanrub, Scandæk og Hjulcentret.

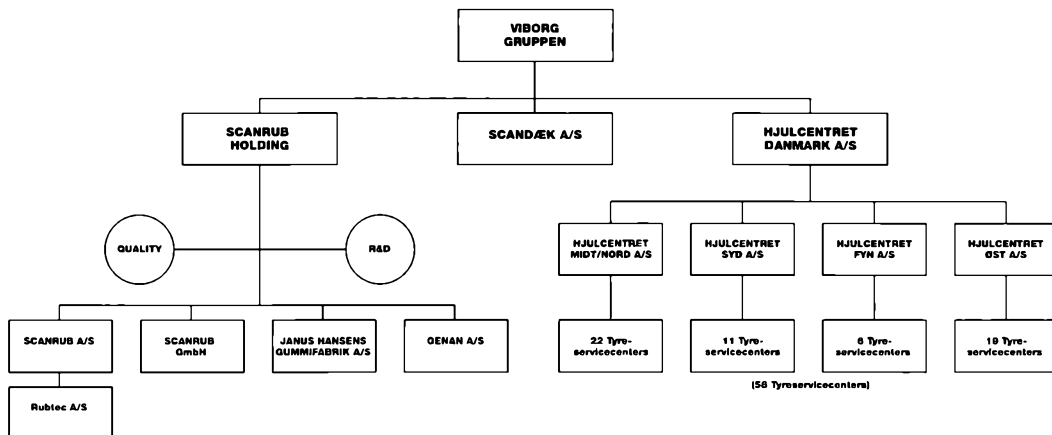

Bækkelund Papirværk begyndte i 1956 i den gamle stationsbygning i Bækkelund, der nu kun var et trinbrædt. Senere fulgt en lang række udvidelser, som anes til venstre på billedet fra 1997. Virksomheden var i midten af 1970'erne genstand for en lang arbejdskamp om indgåelse af overenskomst mellem fagforbund og virksomheden, en strid som vel nærmest endte uafgjort. I dag beskæftiger Papirværket 40 medarbejdere; en del af produktionen går til eksport. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Scanrub tager sig af produktion, Scandæk af engroshandel og import og Hjulcentret af detailhandel og service. Under Scanrub er der i 1990 overtaget en stor produktionsvirksomhed i Berlin og i 1996 Janus Hansens Gummifabrik, som producerer massive gummidæk. Genan hører også under Scanrub. Genan blev startet i 1990 og har til opgave at genanvende brugte dæk og gummi affald ved at pulverisere materialerne, som så kan bruges som råvarer til nye produkter. Med i virksomheden med 48% af aktiekapitalen er Miljøinvesteringsselskabet Danmark, et selskab, som er stiftet af en række af landets storinvestorer, og som beskæftiger sig med bearbejdning af affald. Genanfabrikken på Jegindøvej brændte i foråret 1996, men er nu under genopbygning. Hjulcentret består af 61 dækcentre rundt omkring i landet med fire regionscentre, hvoraf det for Midt/Nord ligger her i byen. Antallet blev kraftigt udvidet i 1991, da Viborg-Gruppen fusionerede med den københavnske Rørsgaard Gruppe, der havde over 30 dækcentre. I 1997 er der til de danske Hjulcentre kommet to i Sverige. Væksten for Viborg-Gruppen ses af omsætningsfremgangen; første år efter Bent Nielsens overtagelse var omsætningen på 35 mill. kr., i midten af 1980'erne på 160 mill. kr. og i dag på 1,1 milliard kr. Antallet af beskæftigede er i alt 560 personer.⁸¹

Viborg har siden forrige århundrede haft en ikke ubetydelige grafisk industri i og med, at en række aviser blev trykt i byen, og at nogle af aviserne også trykte andet end blade. Men en bogtrykkerby blev Viborg først i 1970'erne. To virksomheder gav den dette image. Det ene var Special-Trykkeriet Viborg, der var startet allerede i 1950 af to brødre, Jørgen og Harry Jensen, og som tidligt tog den nye offset trykkes teknik i brug. Virksomheden blev startet i Fredensgade, men flyttede i den næste snes år meget rundt for i 1970 at ende på Gørtlervej. Da var Harry Jensen flyttet til København. Virksomheden ekspanderede kraftigt fra midten af 1970'erne som følge af indførelse af nye trykkemaskiner, der muliggjorde flerfarvet tryk i samme arbejds gang; det gav et stort marked for månedsmagasiner m.m., så heller ikke Gørtlervej adressen blev permanent; i 1985 flyttedes til nye lokaler på Livøvej, hvor Special-Trykkeriet beskæftiger ca. 50 personer.⁸²

Det andet store trykkeri, byens største, er Nørhaven Bogtrykkeri, der blev startet i 1971 af Per Nørhaven med én medarbejder. Der kom imidlertid hurtigt gang i produktionen, ikke mindst af billige bøger. Fra en start på Falkevej flyt-

Oversigt over Viborg-Gruppens opbygning.

tede virksomheden til Håndværkervej, derefter til Blytæk-kervej for i slutningen af 1970'erne at ende på Agerlandsvej. Her er der siden udvidet flere gange, bl.a. med et bogbinde-ri, og der er løbende taget den mest moderne form for tryk-kemaskiner m.m. i brug. I 1980 var omsætningen på ca. 7 mill. kr. med omkring 50 ansatte. Nørhaven var startet som et familieaktieselskab med en aktiekapital på 10.000 kr., der imidlertid flere gange blev udvidet ved udstedelse af fonds-aktier, og i 1986 gik trykkeriet på Børsen. Nogen ubrudt suc-ces har trykkeriet ikke været; der har været år med under-skud, og i begyndelsen af 1990'erne var der en hyppig ud-skiftning af direktører. I midten af 1990'erne har omsætnin-gen passeret de 180 mill. kr., og antallet af beskæftigede er knap 160.⁸³

I 1987 kom endnu et større trykkeri til, da Poul Erik Ole-sen brød med Nørhaven og startede Olesen Offset, der i dag beskæftiger 20 personer.

Der er også blevet plads til en række mindre virksomhe-der inden for denne branche, bl.a. en række familieforeta-gender som Byens Tryk (startet 1975), Borns Bogtryk (fra 1951) samt Birk Laursen (begyndt 1975), der i 1997 blev solgt til en tidligere medarbejder fra Nørhaven.⁸⁴

For lædervareindustrien gik det ikke godt. Hansen & Smedegaards lædervarefabrik på Farvervej var i 1960'erne en ganske betydelig lædervarefabrik, hvor over 200 medar-bejdere bl.a. producerede dametasker og rejsetoilettasker, som blev solgt både i ind- og udland. Men i 1970'erne blev disse varer udsat for en meget hård konkurrence fra Østen,

hvor de kunne fremstilles væsentlig billigere end herhjemme. Hansen & Smedegaard begyndte endog selv at importere derudefra. Udviklingen førte til, at medarbejderne i 1978 overtog en del af aktiekapitalen, og virksomheden blev drevet under navnet Boxca Lædervarer, et navn, som firmaet også tidligere havde brugt. Antallet af ansatte var nu på omkring 100. I 1985 blev virksomheden overtaget af den store københavnske koncern Incentive, der i 1988 frasolgte Hansen & Smedegaard, og den blev lukket nogle år efter.⁸⁵

Handelens udvikling

Det var i 1970'erne, butiksdøden for alvor satte ind. Der var allerede i 1960'erne sket en vis reduktion i antallet af detailhandlerforretninger i byen, men det var først i det følgende tiår, at udviklingen blev åbenbar. Antallet af bagere blev i 1970'erne reduceret med en tredjedel, men værre var det med købmænd og slagtere; der var omkring to tredjedele færre ved udgangen af årtiet end ved dets begyndelse.

Årsagerne til butiksdøden var flere. Priskrig på først vaskepulver allerede i 1950'erne og senere på kaffe, hvor købmandskaffen med den gode fortjeneste langsomt, men sikkert blev udkonkurreret af de store kaffefirmaers mærkevarer. Og da mælkeordningen i 1970 blev ophævet, kunne købmænd, bagere og supermarkeder sælge mælk, og det ofte som slagvare, der skulle trække kunder til. Det førte langsomt til, at brød- og mælkeudsalgene samt mælkemændene forsvandt fra gadebilledet.

Supermarkeder, selvbetjeningsbutikker, discountbutikker og centre havde også deres andel i nedgangen af detailhandlere, ikke kun som følge af deres bedre evne til at konkurrere på priser, men også fordi mange kunder ville handle ét sted. Når både mand og kone var udearbejdende, og børnene skulle hentes i børnehaven, var der ikke tid eller energi til at gå rundt til flere, spredte småbutikker.

En række begivenheder inden for handelen gav i disse tiår anledning til en heftig debat i byen. Det begyndte med Sct. Mathias Marked. I og for sig var det ikke så mærkeligt, at der opstod diskussion, for butikcentre var noget ganske nyt i Danmark. Debatten for og imod markedet, som entreprenørfirmaet Rasmussen & Schiøtz stod for, løb fra efteråret 1975 frem til det følgende forår, men der blev ikke ændret i planerne. Området mellem Dumpen og Sct. Mathias Gade,

hvor bl.a. automobilforhandler P. Henriksen havde haft forretning og værksted, begyndte man at rydde i sommeren 1976, og et år senere, i oktober 1977, kunne centret åbnes. Udlejningen af forretningerne var gået godt, i alt var der omkring 35, og med fra begyndelsen var bl.a. Vinstokken, Frost Supermarked, Synoptik og Sparekassen SDS, mens Rass og Aas kom nogle måneder efter åbningen. Markedet blev en succes, og siden slutningen af 1980'erne har der været planer om at udvide det, uden at det dog endnu er blevet til noget.⁸⁶

På visse områder er det, som om historien gentager sig. Føtex havde i 1973 lukket sin forretning i Gravene, men seks år senere, i 1979, meddelte Føtex, at det gerne igen ville åbne en forretning i Viborg, idet det ville købe Kjærsgaards Tømmerhandel i Gravene. Det startede et vældigt postyr med diskussioner i byrådet, borgermøder, underskriftindsamlinger, ja sagen blev endog rejst over for Miljøministeriet og Folketinget. Argumenterne imod Føtex var bl.a., at forretningen ville få afgørende negativ betydning for byens øvrige handlende, og ikke mindst var disse meget bekymrede over fremtiden for oplandets butikker. Også miljøet i byen og den øgede trafik blev fremhævet. Formanden for Handelsstandsforeningen trådte i 1980 tilbage, da han ikke ville være med til at gå imod Føtexplanerne. I begyndelsen af 1982 meddelte Dansk Supermarked, der stod bag Føtex, så, at det havde opgivet Viborg.

Imidlertid havde Dansk Supermarked købt Kjærsgaard-grunden, og i foråret 1984 blev planerne genoptaget. Følelserne var stadig usvækkede. Det resulterede bl.a. i, at der i december 1986 afleveredes en protest med 4.000 underskrifter til borgmester Cato Nielsen, men det påvirkede ikke byrådet, der godkendte den nødvendige lokalplan. Heller ikke amtet eller Miljøministeriet ville hindre byggeriet. I november 1988 åbnede Føtex, og folk strømmede til.⁸⁷

Dansk Supermarked blev snart efter yderligere repræsenteret i byen. I efteråret 1989 overtog koncernen Viborg Storkøb på Vesterbrogade og indrettede et Netto her. Et andet Netto blev i 1997 åbnet på Randersvej. Også Tøj og Sko, der var åbnet så tidligt som i 1982 på Sct. Mathias Gade, tilhørte Dansk Supermarked.⁸⁸

Og det helt store indtog gjorde Dansk Supermarked i byen i 1991, da A-Z blev åbnet i vestbyen. Heller ikke det gik stille af, og endnu værre blev det, da der blev fremsat planer om dels et storcenter overfor, dels at A-Z skulle udvides til et

Kampen mod Føtex gav sig mange udslag. Og ikke alle var lige alvorlige; her badge med en god form for humor. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Bilka, der også forhandlede fødevarer. Storcentret blev bygget, og i 1992 kunne bl.a. Jysk Sengetøjslager, Skousens Husholdningsmaskiner og Harald Nyborgs Katalogmarked flytte ind. Men på det tidspunkt havde debatten i handelsstanden kostet dens formand, guldsmed Peter Jarly, posten; han var nemlig ikke helt afvisende.⁸⁹

Konkurrencen var med Sct. Mathias Marked, Føtex og A-Z blevet skarp i Viborg. Det måtte en række supermarkeder sande. I 1977 åbnede ved Skivevej Mr. Smith's Hobbyland, der til trods for navnet bl.a. også solgte fødevarer; det blev imidlertid hurtigt, i slutningen af 1978, solgt og skiftede navn til Nima, der igen i 1993 blev til Dreisler Storkøb. Jans Kolonial på Koldingvej måtte lukke og blev i 1981 overtaget af købmændene Michael og Kai Jensen under navnet Mika; de to var nogle år før startet et andet sted på Koldingvej, og de havde også en forretning i Klostervænget. Kai Jensen blev ene om forretningerne i 1991. Kvickly i Ll. Sct. Peder Stræde udvidede forretningen i 1988 som modtræk mod Føtex og havde også planer om en forretning i et nyt bane-gårdscenter, men det blev opgivet i slutningen af 1990. Samme år kom intern uro i forretningen klart frem, og de følgende år var præget af splid, strejke og skiftende uddele-re. Det endelige resultat blev lukning i marts 1993, hvorefter Mika overtog forretningen og således kom ind i midtbyen. Herefter var der kun én brugs i byen, nemlig den i Houlkærcenteret. Men FDB var dog stadig i høj grad i byen, nemlig med Merlin fra august 1993 og to Fakta-butikker, en på Jegstrupvej – den tidligere brugs her var i 1988 blevet omdannet til en Fakta-forretning – og en ny i Gravene fra 1995.⁹⁰

For handelen i midtbyen var det væsentligt, at Viborg som så mange andre byer i 1960'erne og 1970'erne fik gågader. Der blev lavet forsøg med Vestergade som gågade ved julehandelen 1962, men det faldt ikke så heldigt ud: trafikreguleringen blev ikke overholdt, og de handlendes omsætning blev ikke forøget. Først i 1969 blev der etableret en egentlig gågade. Også med Sct. Mathias Gade som gågade blev der gjort forsøg igennem nogle år i 1970'erne. Permanent blev gågaden her i 1976.⁹¹

Lørdagslukning var et meget omdiskuteret emne i byen. Frem til 1976 holdt butikkerne åbent til kl. 12, men derefter indførte handelsstanden efter en ny lukkelov total lørdagslukning fra begyndelsen af september. Nogle undlod dog at følge den politik, der var fastlagt af Handelsstandsforenin-

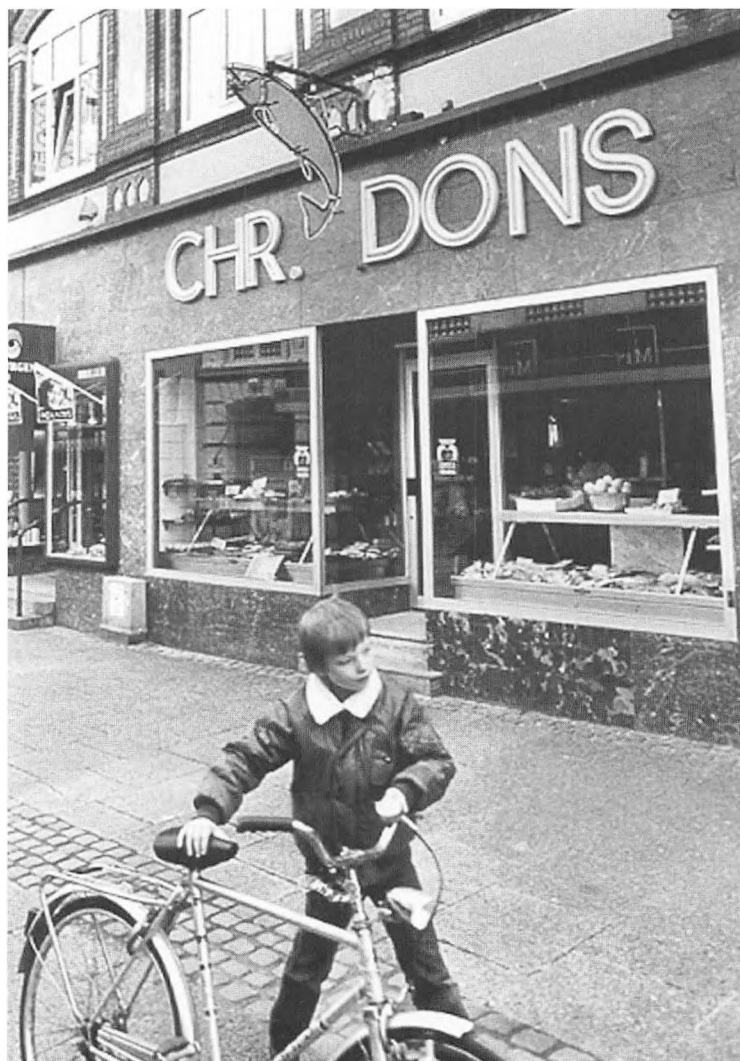

I sommeren 1997 tog byens handlende et godt initiativ: Udsalget startede med lang åbning, helt til kl 24. Det var noget, der faldt i kundernes smag; næppe tidligere har der været så mange mennesker på gaderne og i forretningerne. Foto: Lars Holm.

gen. Det var bl.a. Schou-Epa og Kvickly, og i slutningen af oktober så alle forretninger sig igen nødsaget til at holde åbent om lørdagen. I 1989, efter endnu en ny lukkelov, var der mulighed for at holde åbent til sent lørdag eftermiddag en gang om måneden. Den mulighed blev straks udnyttet af de store supermarkeder og Sct. Mathias Marked, og meldingen var klar: den lange åbning havde givet en vældig forøgelse af omsætningen. Senere, i 1990'erne, fulgte så lang åbning hver lørdag i nogle af byens store forretninger, ja til-

med var der butikker med en vis begrænset omsætning, der holdt åben om søndagen.⁹²

Der var en tendens til koncentration af handelen i midtby-
en omkring Sct. Mathias Gade fra Gravene/Dumpen til St.
Sct. Mikkel's Gade. St. Sct. Hans Gade mistede betydning, og
Vestergade var i perioder præget af lukkede forretninger.
Således lukkede Schütt Møbler i 1991, og Landboernes Mø-

I 1983 lukkede en af byens kendte forretninger, Chr. Dons' fiskeforretning i Sct. Mathias Gade. Da havde forretningen eksisteret i 58 år, startet af Emma og Chr. Dons, men siden drevet af Lise og Knud Christensen. Ejendommen ejedes af optiker Jørgen Ho, som benyttede lukningen til at udvide sin forretning. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

belmagasin samlede sin virksomhed i Selta på Livøvej i 1994. Af væsentlig betydning for Vestergade var det, at Bahne åbnede en forretning her i 1991.

Der var mange store tøjforretninger i byen i 1950'erne og 1960'erne, men der blev færre af dem i årene efter 1973, selv om der kom nye til. Konkurrencen var hård.

Inden for engroshandelen skete der ændringer i flere af de store firmaer. Reffskiers Jernhandel blev i 1984 overtaget af det store københavnske Lemvigh-Müller Holding, der også ejede mange andre virksomheder inden for jern- og stålbranchen. Kjærsgaards Tømmerhandel blev i 1992 solgt til et Ringkøbingfirma, men såvel Reffskier som Kjærsgaard fortsatte som hidtil. Det samme kan man ikke sige om isenkramgrossistvirksomheden Vinther & Larsen, som det ikke gik godt for i 1980'erne. I 1989 fusionerede virksomheden med Fusager & Høgh, som havde startet deres eget firma i 1986. Erik Høgh solgte i 1990 sine aktier til indkøbskæden D2/Danske Detailkæder, som efter et betydeligt underskud i 1992 overtog aktiemajoriteten i Fusager & Høgh. Senere er der kommet nye ejere bag det, der nu blot hedder F & H A/S og beskæftiger lidt over 100 personer.⁹³

Inden for automobilbranchen skete der også noget. A. Philipsen Akts. – det gamle Fordfirma – blev afviklet i begyndelsen af 1981. Indtil årsskiftet havde det haft forhandlingen af Fordbiler, men det blev på det tidspunkt overtaget af Finn Jørgensen, som fortsatte i bygningerne på Skivevej. Det kom nu ikke til at vare så længe, for i midten af 1988 blev salg og reparation af Fordbiler og -traktorer m.m. slået sammen hos Jørgen Olsen på Industrivej. Af andre forandringer inden for automobilbranchen kan nævnes, at børnene efter Peter Wraas død solgte viborgforretningen i 1987 til Flemming Sølvsten, men opretholdt virksomheden i Rødkjærsgade. I 1989 solgte firmaet Fr. Dalsgaard sin store lastvognsafdeling, der lå længere ude ad Holstebrovej i forhold til personbilafdelingen på hjørnet af Ringvejen og Holstebrovej. Sidstnævnte sted fortsatte Dalsgaard med at forhandle Volvo og siden 1982 også Renault indtil 1993, da også denne forretning blev afhændet. Såvel personbil- som lastvognsvirksomheden blev fortsat af nye ejere.⁹⁴

I modsætning til en række andre danske byer har Viborg kun i begrænset omfang haft held til at trække internationale firmaer til sig, men i et vist omfang lykkedes det dog inden for handelen. I 1991 byggede den belgiske belysningskoncern Massive på Livøvej; det blev kun en kort fornøjelse,

idet den allerede i 1995 besluttede sig til at flytte til Vejle. Derimod forblev Ikea Trading Service, Ikeas danske indkøbskontor, der blev etableret i 1993 og i dag beskæftiger 15 medarbejdere i Viborg.⁹⁵

Handelen i oplandet

I bysamfundene rundt omkring Viborg var der også mange små købmænd, der måtte dreje nøglen om. For dem var det umuligt at konkurrere med de store markeds udbud, efter at bilen var blevet hvermands eje, og der var ikke råd til fortsat at lade kunderne skrive »på bog«. Købmanden i Tapdrup lukkede i 1976, hvorefter der kun var brugsen tilbage, Rindsholm, der havde haft flere købmænd, har i dag kun en. Dollerup havde i 1960'erne ud over en brugs også en købmand, en slagter og en bager; da brugsen lukkede i 1983, var byen heldig, at en købmand, nu som den eneste, tog over, men også han måtte lukke, så byen i dag slet ingen butikker har. I Hald Ege er der i dag også kun én købmand tilbage, efter at der engang var tre købmænd og en bager. Birgittelyst

En af de få købmandsforretninger i oplandet, der ikke har måttet opgive. Den lille købmand i Rindsholm, fotograferet i 1974. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

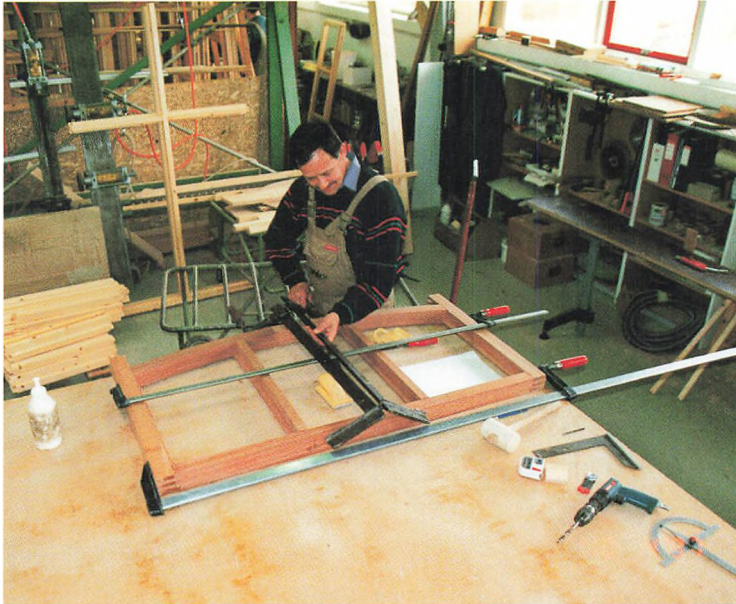
havde en tid været uden dagligvarebutik; i begyndelsen af 1986 åbnede der en her, og den levede en årrække, men så måtte også den standse.

Det var ikke ualmindeligt, at en uddelers ophør efter mange års tro tjeneste førte til lukning af den lokale brugs. I 1984 lukkede brugsen i Lysgård. Der skete så det, at en privat købmand tog over; Lysgård Købmandshandel åbnede få dage efter i de samme lokaler. I 1991 gik det på samme måde i Ravnstrup: brugsen lukkede, og en købmand åbnede to dage senere samme sted. Da brugsen i Vinkel i 1986 lukkede, kom der dog ingen anden forretning i stedet. Tårup brugs i Knudby overlevede kun ved at slå sig sammen med brugsen i Løgstrup, der klarer sig godt. Også i Almind, Finderup og Tapdrup er der stadig brugsforeninger.⁹⁶

Håndværk

Mange af byens håndværksvirksomheder har i dag en sådan størrelse og driftsform, at de må kaldes industriforetagender, ganske vist af de små. Det er kun få, hvor en mester går med et par svende og en lærling, selv om de naturligvis forekommer. Byggefagene, der efter en svingende udvikling med flere byggekriser i 1970'erne og 1980'erne, oplevede fra midten af 1990'erne et byggeboom, der gav en meget høj beskæftigelse. Der er særlig grund til at omtale Axel Brøndums blikkenslagervirksomhed, der udviklede sig til en virksomhed med omkring 200 medarbejdere og en omsætning, der var ca. 200 mill. kr. i midten af 1990'erne. Brøndum A/S, som firmaet hedder i dag, har i og for sig de gamle aktiviteter, fremstilling og installation af VVS og andre former for rørinstallationer, herunder naturligvis naturgas og fjernvarme, men det foregår nu i større målestok. Også uden for landets grænser arbejder man, således i Grønland og Tyskland.⁹⁷

Malerfirmaet Søren Laursen blev startet i 1923 og havde i mange år forretning i Grønnegade for at komme til Jyllandsgade, hvor firmaet overtog bygningerne fra Schneevoigts Maskinfabrik, efter at denne var lukket. I 1966 byggede malerfirmaet på Erik Glippings Vej; det var nu i høj grad autolakering og industrilakering af forskellig slags, som blev udført under firmanavnet Gardit, og det var denne virksomhed, som udviklede sig kraftigt i de kommende tiår. Søren Laursen havde optaget sin søn, Hans Jørgen Laursen, i firmaet, og dennes to sønner tog senere over. Gardit er i 1990'erne en stor virksomhed med afdelinger i Herning,

Håndværk og industri på én gang: fremstilling af vinduer på virksomheden Unik på Livøvej. Fra en traditionel tømrermesterforretning, startet i 1976, udviklede Jørgen Højlund's virksomhed sig til et foretagende med speciale i produktion af vinduer og døre. Antallet af ansatte er i 1990'erne 20 personer. Foto: Unik.

Esbjerg og Frederikshavn og datterselskabet Cito Stilladser; omsætningen er over 150 mill. kr., og antallet af medarbejdere har passeret de 250.⁹⁸

Murerfirmaet Jørgensen & Thanild udviklede sig til et murer- og entreprenørfirma og blev aktieselskab i 1969, da de to gamle ejere Georg Jørgensen og Richard Thanild optog Alex Jensen og Leif Møller i virksomheden. De to overtog i 1978 helt selskabet, hvor dog Henning Kristensen indtrådte som medindehaver i 1987. I 1980'erne havde Jørgensen & Thanild afhængig af årstiden mellem 100 og 140 medarbejdere. I 1992 blev det solgt til det store ingeniør- og entreprenørfirma Højgaard & Schultz, København, som året efter helt integrerede Viborgfirmaet i sig. At der var sket en nedgang i aktiviteten, ses af antallet af medarbejdere, der er nede på omkring 30.⁹⁹

Banker og kreditforeninger

Der skete meget inden for den finansielle sektor i denne periode, mest måske i 1980'erne og første halvdel af 1990'er-

Frøgtcentralen, der blev startet under krigen i Afholdshotellets gård i Gravene, var et privat foretagende, som viste sig utilstrækkeligt og lå upraktisk. Derfor sluttede en række vognmænd sig sammen og dannede et aktieselskab, A/S Viborg Frøgtcentral, som i 1964 åbnede en helt ny central på Erik Glippings Vej. Men også her blev der for trangt, og i 1979 flyttede vognmændene til Katmosevej. Den ses her i 1997. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

ne. Pengeinstitutterne havde mange filialer og ydede en udstrakt service gratis frem til sidste halvdel af 1980'erne, og der blev foretaget betydelige investeringer, som ikke altid var lige velfunderede. Med tilbagegangen i slutningen af 1980'erne fulgte en opbremsning med bl.a. strammere kreditgivning, nedlæggelser af filialer og gebyrbetaling for mange ydelser.

Nogle af de etablerede banker udvidede ved at bygge. Andelsbanken erhvervede naboejendommen i Gravene, hvor Føtex havde ligget, og udvidede her i 1978, og Jyske Bank købte i 1976 Hotel Phønix på Sct. Mathias Gade, nedrev hotellet og byggede en ny bygning, der blev taget i brug i 1981, og her blev efterhånden hele bankens virke i Viborg samlet.

Byen fik flere, mange flere banker, og deres facader kom i høj grad til at præge strøggaderne. Landmandsbanken åbnede i 1972 en afdeling i Sct. Mathias Gade; i 1976 skiftede banken navn, nemlig til Den Danske Bank. Bikuben kom til byen 1973 ved at overtage den lille JAK-bank, som havde drevet forretning i Viborg siden 1964, for i 1975 at flytte i

større lokaler nederst i Gravene. Næste skud på stammen var i 1978, da Østjydsk Bank, der havde sit udgangspunkt i Mariager, åbnede en afdeling på Nytorv; den blev i 1987 overtaget af Midtbank fra Herning, der således kom til byen. Finansbanken, den ikke helt stuerene bank, åbnede en afdeling i Sct. Mathias Gade i 1979, men den gik allerede to år senere op i Jyske Bank. Som den seneste i denne omgang kom Arbejdernes Landsbank i 1983 på Sct. Mathias Gade. Med alle de pengeinstitutter på de vigtigste strøg var det ikke mærkeligt, at der blev talt om deres dominans i bybilledet.

Men der skulle komme endnu flere. En ny bølge indtraf i årene omkring 1990, hvor det var de små pengeinstitutter, der flyttede til Viborg. Skals Sparekasse åbnede en afdeling i 1988, Sparekassen Kronjylland i 1991, Vestjysk Bank i 1993 og Løgstrup Andelskasse i 1994. De nye kom samtidig med, at de gamle nedlagde en række af deres filialer. Konkurrencen mellem pengeinstitutterne var hård, og de store måtte ved at indskrænke og effektivisere tilpasse deres udgiftsniveau, som var højere end hos de små.

En væsentlig måde, hvorpå man kunne rationalisere og tjene flere penge, var ved at få stordriftsfordele gennem sammenslutninger. Den første til at være med i en sådan var Viborg Byes og Omegns Sparekasse, der som tidligere nævnt i 1972 blev til Sparekassen Midtjylland ved at gå sammen med bl.a. Sparekassen Østjylland. Det kom kun til at vare kort, for allerede i 1973 blev virksomheden landsdækkende ved dannelsen af Sparekassen SDS.

Sparekasserne blev fra midten af 1970'erne i realiteten det samme som banker. Indtil da måtte sparekasser kun yde lån mod betydelig sikkerhed og måtte ikke drive en række bankforretninger som f.eks. handel med værdipapirer og forretninger med udlandet, men efter at bankloven og sparekasseloven i 1975 var blevet samlet i én lov, var der ikke syn-derlig forskel på de to former for pengeinstitutter. Den eneste var, at banker var aktieselskaber, mens sparekasser skulle være selvejende, men lovgivningen blev ændret i 1988, hvorefter såvel Bikuben som Sparekassen SDS blev aktieselskaber.

Den store fusionstid for bankerne kom i 1990. De dårlige økonomiske resultater og den skærpede konkurrence, der kunne forventes i EU, efter at en almindelig liberalisering af pengemarkedet var gennemført, fik pengeinstitutterne til at gå sammen. 1. januar 1990 fusionerede Den Danske Bank,

Det gamle, smukke Svaneapotek flyttede i 1993, efter at en ny apoteker var kommet til, fra Nytorv til Odingården i Ll. Sct. Peder Stræde. En række læger, der tidligere havde været i Klinikhuset i Ll. Sct. Mikkelsgade, havde også indrettet sig her, så der er ikke langt fra læge til apotek. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Handelsbanken og Provsbanken, som dog ikke havde afdeling i Viborg, under navnet Den Danske Bank, og med virkning fra samme dato dannedes også Unibank som en sammenslutning af Privatbanken, Andelsbanken og Sparekassen SDS. Senest, i 1995, blev BG Bank en realitet ved fusion mellem Bikuben og GiroBank.

De ny fusioner skulle jo føre netop til en bedre økonomi for bankerne, og derfor fulgte nødvendige rationaliseringer og reduktion af medarbejderskaren. I Viborg lukkede Den Danske Bank sit tidligere hovedsæde i Sct. Mathias Gade 31 og solgte det. I stedet byggede man om og udvidede i Sct. Mathias Gade 52, hvor hidtil Handelsbanken havde ligget. Også Unibank lagde afdelinger sammen inde i midtbyen; den markante funkisbygning på hjørnet af Sct. Mathias Gade og Gravene, hvor Privatbanken havde holdt til, blev solgt og afdelingen i Sct. Mathias Marked lukket, således at aktiviteterne blev samlet henholdsvis ved hovedsædet på Hjultorvet, tidligere Sparekassen, og på hjørnet af Gravene og Vestergade, hvor Andelsbanken havde været. Begge banker nedlagde som tidligere omtalt en række afdelinger i byens udkant.

En måde, hvorpå pengeinstitutterne kunne skære omkostningerne ned og derved igen få god økonomi, var gennem indførelse af ny teknik. Hæveautomater, Dankort og homebanking vandt indpas og blev en selvfølge for bankernes kunder. Den første pengeautomat satte Handelsbanken op inde i bygningen i Sct. Mathias Gade i 1982, og samme år introducerede Andelsbanken sin telebank, som gav viborgenserne oplysning om deres konto via telefonen. De første dankortterminaler, hvor der kunne betales elektronisk med Dankort, kom i detailforretningerne i Viborg i foråret 1986. Samtidig med indførelsen af disse nye måder at ordne bankforretninger og betalinger på, blev en række serviceydelser pålagt gebyrer, således at der nu blev betalt for det, som man ville have banken til at gøre.¹⁰⁰

Jyllands Kreditforening var fra 1972 en forening, der samlede realkredit i Jylland, men den havde konkurrenter, der dækkede hele landet, først og fremmest den store Kreditforeningen Danmark, som også var repræsenteret i Viborg. Svarende til Jyllands Kreditforening var der på Øerne en sammenslutning af tidligere selvstændige realkreditinstitutioner, der i 1970'ernes begyndelse var blevet til Forenede Kreditforeninger. Disse to slog sig 1. april 1985 sammen til Nykredit, og herved dannedes, hvad der i det følgende tiår skulle blive til landets stærkeste realkreditinstitution. Selv om der fortsat var et hovedkontor i Viborg, og selv om der blev oprettet en række lokalkontorer, der blev styret herfra, betød sammenslutningen, at en række fællesfunktioner blev udlagt til varetagelse af andre kontorer. Det gjaldt f.eks. edbspørgsmål, personaleuddannelse og fælles økonomisk styring, og dermed mindskedes de enkelte gamle institutioners indflydelse.

Baggrunden for sammenslutningen var naturligvis ligesom for bankernes vedkommende ønsket om at stå stærkere i den konkurrence, man vidste ville komme. Fra 1989 skete der som følge af EF-bestemmelser en liberalisering af realkredit, som ville give foreningerne mulighed for at konkurrere på hinandens sædvanlige område, ligesom nye realkreditinstitutter kunne dannes. For at stå stærkere i den situation, sluttede man sig sammen. Hertil kom, at det »finansielle supermarked« var noget, som kunne forventes at udvikle sig: Inden for den finansielle sektor ville de enkelte komme til at lave næsten alt: Banker yde realkreditlån og forsikre, forsikringsselskaber drive bankvirksomhed og kreditforeningerne gå ind i ejendomsmæglerbranchen. Denne

I 1981 kunne Pan Bus fejre 60 års jubilæum med 30 busser – de fleste af dem her opstillet ved garageanlægget på Ærøvej. Administration og rejsebureauvirksomheden samt nogle garager havde selskabet stadig på Vesterbrogade, hvor det havde haft adresse siden 1929. I 1983 blev virksomheden delt i to. Rejsebureau og turistafdelingen blev skilt ud i Pan Bus Rejser A/S, mens det oprindelige Pan Bus I/S fortsatte med rutekørselen. Foto. Pan Bus.

udvikling kom også, om end måske ikke helt så kraftigt som forventet, men det var nødvendigt at stå stærkt i kampen om markeder og kunder.¹⁰¹

Hoteller og restauranter

Lige fra 1950'erne var der blevet klaget over mangel på hotelværelser i Viborg, som efter både borgeres og byråds opfattelse var en ulempe for byen som turistby, og som gjorde, at kongresser og andre store forsamlinger ikke fandt vej hertil. Det blev ikke bedre af, at byens førende hoteller, Preisler og Phønix, lukkede og senere blev nedrevet. Der blev udarbejdet flere projekter for at skaffe nye hoteller til byen, men når det kom til stykket, manglede pengene. I 1964 kom dog et mindre motel på Koldingvej, og i 1976 lykkedes det en række lokale folk gennem et kommanditselskab at åbne et større, Motel Søndersø, med en flot beliggenhed ved Søndersø. Ti år senere blev det solgt og nedrevet for at give plads til Golf Hotellet. Bygningen af det gav anledning til en heftig diskussion, bl.a. fordi lidt af Søndersø måtte opfyldes

Finn Inn på Banegårdspladsen ved juletid 1990. Diskoteket skal naturligvis vises med et billede ved nattetide, for det er sådan, de fleste yngre viborgensere husker det. Livet her var temmelig livligt! Finn Inn blev nedrevet i forbindelse med anlæggelsen af den nye Banegårds Allé. Foto: Claus Starup.

for at give plads til hotellet, som, da det stod færdigt i efteråret 1986, havde dobbelt så mange værelser som Motel Sønderød og også restaurant og konferencefaciliteter.

Hoteller i det moderne Danmark måtte have en vis størrelse for at være rentable; de små kunne ikke klare sig. Det gamle afholdshotel, Hotel Viborg, i Gravene måtte lukke i begyndelsen af 1990'erne efter i en årrække at have ført en hensynsnende tilværelse. Derimod forstod Missionshotellet, fra 1991 Palads Hotel, i Sct. Mathias Gade gennem 1980'erne og 1990'erne at modernisere og udvide i stadig stigende takt ikke alene med værelser, men også lejligheder, således at det blev et stort og efterspurgt hotel.¹⁰²

Gå-i-byen-kulturen ændrede sig radikalt fra 1950'erne til 1990'erne. Endnu i de første årtier efter besættelsen gik borgerskabet på restaurant hos Preislers Hotel eller på Palæ i Borger- og Håndværkerforeningen, og alle, både unge og gamle, mødtes på byens konditorier og cafeer, hvor der kunne være levende musik. Men med ændringer i folks vaner med bl.a. fjernsyn hjemme om aftenen og opsparing til udlandsrejser svandt besøgene på restauranter ind, konditorierne og cafeerne blev færre, Preisler lukkede i 1968 og Palæ i 1980'erne. Nogle få som Westend og Børsen stod igennem, og der kom da også nye til som f.eks. Messing Jens i

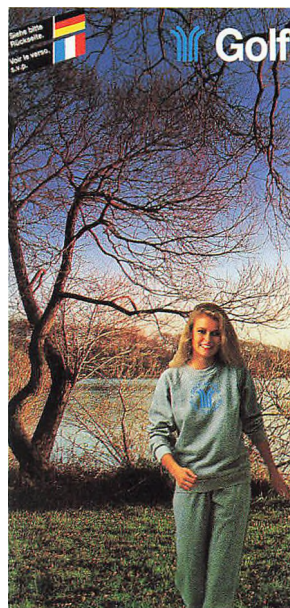
1970. Atlantic i det tidligere Jernbanehotel havde problemer i 1970'erne og skiftede navn flere gange: Kilden og Krikken, men efter at Finn Bach i 1977 overtog stedet og indrettede Finn Inn, blev det et centralt sted for byens unge.

Og måske specielt de unges gode økonomiske vilkår var en væsentlig forudsætning for, at der skete en masse i Viborgs restaurantliv fra slutningen af 1980'erne, hvor en lang række nye diskoteker, restauranter og cafeer er dukket op og nogle også lukket igen. Brygger Bauers Grotter åbnede i 1989, Salonen fra 1950'erne, der i flere år havde haft vanskeligheder, blev totalt ombygget i 1990 og overtaget af Golf Hotellet, Smedekroen, der havde ligget hen som et spøgelseshus på Vesterbrogade, blev i 1991 til Chaplin, samme år kom Jens Langkniv, der var et musikværtshus, der tiltrak mange, men kun fik kort levetid på grund af naboklager, McDonalds åbnede ved Holstebrovej over for A-Z og Storcentret i 1992, 1993 kom Den Gyldne Okse i St. Sct. Peder Stræde, 1994 Café Morville på Hjultorvet, Craizy Daisy udfyldte et tomrum i 1995, efter at Finn Inn var lukket for at give plads til den nye Banegårds Allé, og endelig kom i 1996 Jensens Bøfhus. Det er en ganske imponerende udvikling, som vidner om, at mange har kunnet tillade sig et øget forbrug gennem den sidste halve snes år.¹⁰³

Forskning og naturgas

For byens erhvervsliv og beskæftigelsen betød det meget, at to nye institutioner, Forsøgscenter Foulum og Naturgas Midt/Nord, i 1980'erne blev placeret tæt på og i Viborg.

I 1972 besluttede den socialdemokratiske regering, at Statens Husdyrbrugsforsøg i København og Hillerød skulle flyttes til Foulum. Der havde været forhandlet om forsøgenes placering i flere år, og flere områder havde naturligvis ønsket forsøgsanlæggene, som ville give beskæftigelse og investeringer. Lokalt havde også Hald Hovedgård og Tjele gods været inde i billedet. Selv om forsøgsanlæggene ikke kom til at ligge i Viborg kommune, havde byen faktisk sammen med Tjele kommune gjort et stort arbejde for, at placeringen endelig blev, som den blev. Der skulle imidlertid komme til at gå ti år, før det første spadestik til Forsøgsanlæggene ved Foulum blev taget, og da var det også blevet besluttet, at dele af Statens Planteavlsvforsøg skulle indgå i forsøgscentret. Beskæftigelses- og investeringsmæssigt fik og har Foulum stor betydning for byen. I første omgang blev

Med denne brochure lancerede Golf Hotellet sig allerede i 1985.

Der har været en stor fremgang i antallet af arkitekt- og ingeniørfirmaer i Viborg gennem de sidste 30 år. Her ses en del af det rådgivende ingeniørfirma Palle Christensens medarbejdere i funktion. Bemærk, at det ikke er tegneborde, de arbejder ved i året 1997, men pc'er; den nye teknik har i høj grad vundet ind også her. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

over tredive gårde med i alt 600 hektar opkøbt til centret, og omfattende bygningsanlæg blev opført. Ved udgangen af 1980'erne havde over 400 personer deres arbejde her, og siden er der sket yderligere udvidelse af ansatte, bygninger og tilhørende landbrugsarealer. I midten af 1990'erne var omkring 550 ansat her, hvor der var investeret mange hundrede millioner kroner i det, der nu hedder Danmarks JordbrugsForskning.¹⁰⁴

Også etableringen af Naturgas Midt/Nord baserede sig på centrale beslutninger. I 1979 vedtog Folketinget at indføre naturgas som en del af Danmarks energiforsyning, og for det midt- og nordjyske område blev der på kommunalt plan etableret et planlægningselskab, som skulle foretage de indledende undersøgelser for områdets forsyning med naturgas. Starten var beskeden, et kontor hos Viborg kommunale Værker på Bøssemagervej, hvor en ingeniør residerede. I 1982 besluttede Folketinget så, at Midt- og Nordjylland skulle have naturgas, og DONG, Dansk Olie og Naturgas A/S, begyndte på bygningen af lageret ved Ll. Thorup og transmissionsledningen fra Egtved hertil. Da naturgassen nu ville blive en realitet, blev planlægningselskabet nedlagt, og et fælleskommunalt interessentskab, Naturgas Midt/Nord I/S, blev stiftet i oktober 1982 til at forhandle naturgas og forestå etablering og drift af naturgasnettet i Viborg, Århus,

Advokatfirmaet Dahl er et af de ældste og største blandt byens mange advokatforretninger. Her ses fire af de fem indehavere ved 75 års jubilæet i 1979: fra venstre mod højre: Aage Dahl, anden generation i familien Dahl, søn af grundlæggeren Asger Dahl, Runa Nielsen, Thorkil Dahl, tredje generation, samt Jørn Friis. På billedet mangler den femte ejer, Vibeke Dahl, datter af Aage Dahl. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Ringkøbing og Nordjyllands amter. I de følgende år blev så ledningsnettet etableret, noget der gav god beskæftigelse til entreprenører og VVS-firmaer i området, og i 1986 kunne der åbnes for gassen. Erhvervsrådets Boligselskabs afdeling på Tulipanvej var det første boligselskab, der anvendte naturgas til opvarmning i Viborg, og mange erhvervsvirksomheder indførte også naturgassen som varmekilde. Viborg havde spillet en ledende rolle i arbejdet for naturgassen, og det var derfor naturligt, at naturgasselskabet fik sin administration her. I maj 1986 blev første spadestik til en administrationsbygning på Hjulmagervej taget, og den kunne indvies i juni 1988; indflytningen af personalet var dog sket allerede et halvt år før. Det er i dag oppe på over 250 personer, og Naturgas Midt/Nords omsætning er i 1995 på 1,4 milliarder kr.¹⁰⁵

Erhvervspolitik

Et væsentligt led gennem årtier i byens erhvervs politik var ved siden af byrådet Viborg Erhvervsråd fra 1941. Erhvervsråd var noget, mange byer fik i 1941, efter at Indenrigsministeriet havde udsendt et cirkulære, hvori der blev opfordret til dannelse af sådanne råd i købstæderne i lighed med det erhvervsråd, der allerede i 1932 var dannet i Holbæk. Hen-

sigten var naturligvis især at gøre noget for beskæftigelsen bl.a. ved at tiltrække nye virksomheder. Det var en vanskelig sag under de herskende forhold under besættelsen. Som første erhvervschef blev ansat Albert Nilsson, der fik kontor i Privatbankens bygning på hjørnet af Sct. Mathias Gade og Gravene. Kommunen støttede arbejdet økonomisk fra begyndelsen og overtog helt finansieringen i 1946. Efter besættelsen foregik erhvervschefens arbejde i stigende grad inden for turisme, og da Nilsson i 1948 forlod byen, blev den nye mand, Iver Lassen, både erhvervs- og turistchef. Det var ham, der i midten af 1950'erne gjorde Viborg kendt over en væsentlig del af kloden som nissernes by; det trak folk til byen og dens butikker. I 1957 besluttede Turistforening og Erhvervsråd, at de ikke længere økonomisk ville støtte turist- og erhvervschefens arbejde, og derfor blev stillingen nedlagt.

Der var heller ikke noget stort behov for et erhvervsråd i opgangsperioden fra slutningen af 1950'erne, virksomhederne kom af sig selv og havde gode muligheder for at udvikle sig, og at beskæftige byens indbyggere var ikke noget problem. Et forhold stod man dog sammen om: en motorvej skulle ikke gå langs østkysten af Jylland, men derimod inde på den jyske højderyg. Det var den såkaldte Humlumplan, opkaldt efter den århusianske professor og erhvervsgeograf Johs. Humlum. På et stort møde i Viborg i 1961 fik han fuld opbakning til sin plan, men det blev som bekendt ikke den, der blev gennemført.

Det centrale i erhvervspolitikken i de første tiår var fremskaffelse af tilstrækkelig jord til erhvervsvirksomheder, men efterhånden blev det klart, at der måtte mere til i en erhvervs politik, selv om jordspørgsmålet fortsatte med at være vigtigt. Der blev derfor igen ansat en erhvervschef i 1970, tidligere redaktør Poul Nielsen, og en række nye tiltag blev startet. Erhvervsrådet og erhvervschefen spillede således sammen med kommunen og ikke mindst borgmestrene i Viborg og Tjele en stor rolle for, at Statens Husdyrbrugsforsøg kom til at ligge ved Foulum. Samarbejdet med kommuner i omegnen blev i det hele taget udviklet fra midten af 1970'erne, bl.a. gennem Viborgegnens Erhvervsudvalg, der så småt begyndte i 1975 og fungerede frem til begyndelsen af 1983, og som senere blev afløst af andre former for samarbejde. Et nyt tiltag var også dannelsen i 1979 af Viborg Erhvervsfond, som pengeinstitutter, private og kommunen gik sammen om at stifte. Fonden skulle deltage i finansierin-

gen af erhvervsforetagender, men blev ikke nogen succes og opløstes i 1986.

Efter Poul Nielsens pensionering i 1985 fulgte Kai Harboe som erhvervschef, og han blev igen i 1990 afløst af Knud Erik Larsen, der satte meget nyt i gang. Nævnes kan bl.a. et stort arbejde med at hjælpe og støtte iværksættere. Det faldt nøje sammen med et af de mål, der blev sat i den erhvervs-politik, som blev udarbejdet i 1988. Udviklingen i slutningen af 1980'erne med lukning af Odin, Asani, mejeriet og flytningen af Grundfos gav anledning til at tage hele den førte politik op til vurdering.

Udformningen af en klar erhvervs politik faldt sammen med den professionalisering, der på den tid fandt sted inden for kommunens og byrådets arbejde. Resultatet blev i efteråret 1988, at Erhvervsråd, Turistkontor og byråd godkendte en fælles erhvervs politik. Hovedopgaverne i denne var fire: at udvikle og styrke produktions- og andre fremtidsrettede offentlige og private virksomheder, at fremtidssikre ved at forudse udviklingsbetingelserne for disse erhverv og tilbyde nødvendig service, teknologi og uddannelse, at bruge kommunens kvaliteter inden for handel og turisme aktivt samt at gøre det attraktivt at bo i Viborg for såvel virksomheder som borgere, der betragter kultur-, uddannelses- og socialpolitik som naturlige dele af erhvervs politikken. Da byråd, Erhvervsråd og nu Turistråd igen i 1995 udarbejdede en ny, fælles erhvervs politik, kunne de konstatere, at arbejdet efter den fra 1988 havde haft gode resultater til følge for Viborg i en tid, der ellers havde budt på mange vanskeligheder for erhvervs livet.¹⁰⁶

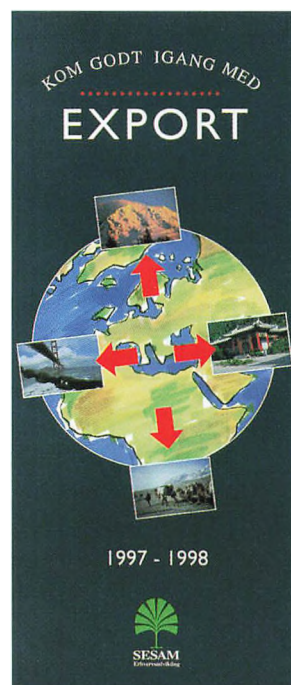
Landbruget

Det typiske landbrug fandtes ikke længere i midten af 1990'erne. Såvel dyr, kvæg og svin som de dyrkede arealer var blevet samlet i færre og større landbrug, og de, der var tilbage, havde specialiseret sig. Nogle havde en omfattende svineproduktion og leverede flere tusinde slagtesvin om året, andre havde kvæg, for at der kunne fremstilles mælk og oksekød, og endelig var der landbrug, der kun drev plan-teavl.

De økonomiske forhold nødvendiggjorde stadige rationa-liseringer og større udbytter og resultater, og det havde ført til denne situation. Nok var kornpriserne steget efter Dan-marks indtræden i EF, og nok havde landbruget på andre

Cd-rommen: Viborg – en kommune i Danmark med oplysninger om Viborg var resultat af et projekt på Viborg Handelsskole og Medieskolerne. Foto: Erhvervsrådet.

SESAM, Samarbejdende Erhvervsråd i den Sydlige del af Viborg Amt, blev dannet pr. 1. januar 1994 med henblik på bl.a. gennem samarbejde at øge beskæftigelsen i regionen og at styrke virksomhedernes udvikling og konkurrenceevne. Her en af de nyeste brochurer.

Hedeselskabet bestræbte sig i begyndelsen af 1980'erne på at tegne en profil af virksomheden som et tidssvarende foretagenden, hvor tidligere tiders lukkethed og ophøjethed var afløst af effektivitet og tilpasning til nye tider og krav. Her redegør i oktober 1982 afdelingschef Birger Lindberg Skov, direktør K. Sandahl Skov, formanden, godsejer Oluf von Lowzow samt afdelingscheferne Søren Stisen og Peter Friis for den nye linje. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

måder nydt godt af tilskudsordninger, mælkekvoter m.m., men generelt havde gårdene på Viborgeggen efter de første år i EF igen dårlig indtjening. Desværre kan det ikke som tidligere vises med en kurve over forrentningsprocenterne, da Viborg Amts landøkonomiske Forening ophørte med at beregne disse i 1970'erne, men regnskabsresultaterne fortæller om udviklingen. Faktisk var det først i midten af 1980'erne, at forholdene bedredes, og det især for svineavlerne.

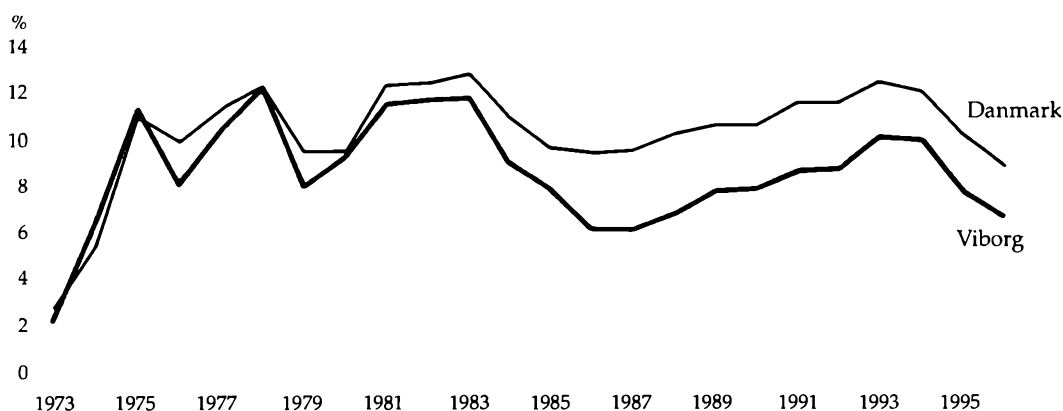
Udviklingen og forandringen af Hedeselskabet fortsatte i denne periode, hvor miljøarbejdet fik stadig større betydning. Ikke mindst blev der fra begyndelsen af 1980'erne sat set meget på udlandet, hvortil der blev eksporteret know-how på miljø- og skovbrugsområdet. Staten ophørte med at yde direkte støtte til selskabet, og også den indirekte i form af støtte til læplantning svandt ind. Hedeselskabet blev således helt en privat virksomhed, og der var år, hvor økonomien ikke var god, ikke mindst som følge af dårlige tider for skovbruget, som trods nye tiltag er Hedeselskabets hovedbeskæftigelse.¹⁰⁷

Løn og arbejdsforhold

Figuren over arbejdsløsheden fra 1973 til 1996 viser tydeligt udviklingen. Efter de gode år med slutning i oliekrisens år 1973 fulgte en betydelig arbejdsløshed. At situationen skiftede hurtigt, fremgår af beretning fra Erhvervsrådet for 1974. Hvor der året før var sat spørgsmålstegn ved rimeligheden af at tiltrække nye virksomheder på grund af mangel på arbejdskraft, hed det året efter: »...der advaredes dengang [i 1973] imod at ændre ved byens struktur. Skønt baggrunden dengang var noget nær landets laveste ledighed, var betragtningerne rigtige – det kan vi se i dag, da også Viborg er ramt af arbejdsløshed på linie med vore nabobyer, ja på linie med alle landets byer«. ¹⁰⁸ Forholdene var sådanne, at en række virksomheder i byen som i øvrigt i resten af amtet fik egnsudviklingsstøtte i disse år frem til begyndelsen af 1980'erne. Blandt dem, der fik hjælp, var Søndermølle Uldcentral og Brdr. Christensens Maskin- og Beholderfabrik. ¹⁰⁹

Den omfattende ledighed fortsatte til begyndelsen af 1980'erne. Da satte nogle år med relativ god beskæftigelse ind, her i området hjulpet godt på vej af byggeriet ved Foulum og naturgasledninger dels til Ll. Thorup, dels ud i lokalområderne samt endelig, men ikke mindst det store sygehusbyggeri her i byen. Men igen ændrede forholdene

Figur 13: Arbejdsløsheden 1973-1996

Kilde: Statistiske Meddelelser, div. bind. Johan Bender, Chr. R. Jansen m.fl., 28. Oplysninger fra Danmarks Statistik. Tallene for årene 1977-1996 er beregnet efter samme metode som i Johan Bender, Chr. R. Jansen m.fl. på grundlag af Danmarks Statistiks publikationer.

sig. Fra slutningen af 1980'erne steg ledigheden, og det er først ved midten af vort årti, at arbejdsløshedskurven igen viser en nedadgående tendens. Der skal imidlertid udvises forsigtighed ved tolkning af kurverne; orlovsordningerne og andre regeringsinitiativer og dermed ændringer i opgørelsesgrundlaget for arbejdsløshedstallet øver deres indflydelse.

Lønstigningerne fra 1960'erne fortsatte frem til begyndelsen af 1980'erne, men så aftog stigningstakten. Forklaringen er bl.a. afskaffelsen af den automatiske dyrtidsregulering samt regeringens indgreb i overenskomstforhandlingerne. Reallønnen var stigende frem til midten af 1970'erne, men har derefter i perioder været faldende. I 1990'erne har den igen vist en positiv udvikling. Ligeløn er det derimod ikke blevet til, selv om der er blevet talt meget om dens indførelse. Kvinder er stadig generelt dårligere betalt end mænd. Det til trods for, at der i 1976 kom en lov om lige løn til mænd og kvinder og i 1978 lov om ligebehandling af mænd og kvinder (m/k) med hensyn til beskæftigelse.

Bestræbelserne på at nedsætte arbejdstiden fortsatte fra de foregående årtier. I december 1974 blev den ugentlige arbejdstid nedsat fra 41 $\frac{3}{4}$ til 40 timer. Så gik der 12 år, før den næste nedsættelse kom, men så gik det også hurtigt: 39 timer blev det til i december 1986, 38 timer i marts 1988 for to år senere at blive de nuværende 37 timer. Ferien blev i 1981 forlænget fra fire til fem uger.

Blandt de goder, som arbejdstagerne fik ved overenskomsterne, kan nævnes arbejdsmarkedspensionen fra 1993, der gav store grupper, der ikke havde nogen pensionsordning, en væsentlig forbedring af ansættelsesvilkårene.

Lukkelove eller love om butikstid gav i denne periode øget åbningstid. Efter at bestemmelserne havde været stabile, loven fra 1932 blev først ændret i 1950, en ny kom i 1970, så begyndte det at gå hurtigere: 1976, 1989, 1994 og 1995. Hver gang var der en betydelig diskussion, hvor kundernes fordele ved bedre muligheder for at købe ind blev vejret op mod butiksejeres og personales længere og senere tilstedeværelse i forretningerne.

Lukkelovene er et godt eksempel på, at arbejdsmarkedet i stigende grad blev reguleret ved love: Love om dagpenge, arbejdsformidling og arbejdsløshedsforsikring, arbejdsskader, ferie, efg og elevrefusion samt flere til. Til de nyeste hører arbejdsmarkedsreformen, der trådte i kraft 1. januar 1994: bl.a. gav den medarbejderne en ret til børnepasnings-

orlov samt bedre mulighed for uddannelsesorlov og sabbat. Mange, især mindre arbejdsgivere, følte sig belastet af de mange ordninger.

Blandt de interessante love var også dem fra 1973 om aktieselskaber og anpartsselskaber, der fra 1974 gav lønmodtagerne i en række selskaber ret til at indvælge to medlemmer i bestyrelserne. Der kom hurtigt sådanne bestyrelsesmedlemmer i de viborgensiske aktieselskaber. Den første virksomhed, hvor det var tilfældet, var A/S Brdr. Christensens Beholderfabrik.¹¹⁰

Medarbejderrepræsentanterne var et skridt på vejen til økonomisk demokrati, et begreb, der blev diskuteret meget i 1970'erne. Der var også virksomheder, der tidligt indførte en form for ØD. Blandt dem var en række af byens tekstilfabrikker, bl.a. Th. Bentsens. Her afskaffede man akkordsystemerne, og i stedet indførtes en bonusordning, hvor bonusens størrelse afhang af produktionsomfang og kvalitetsniveau. Interessant er det, at et forslag om økonomisk demokrati i Fællesbageriet, der jo var en del af arbejderkooperationen, blev nedstemt. SID, der var aktionær, stillede på generalforsamlingen i 1982 forslag om, at halvdelen af bestyrelsesmedlemmerne og revisorerne skulle vælges af personalet, ligesom halvdelen af overskuddet skulle tilfalde personalet til fælles opkøb af virksomhedens aktier. Forslaget blev nedstemt med over 1.200 stemmer imod og 5 for.¹¹¹

Miljøet og arbejdsmiljøet blev der forsøgt at gøre noget ved i denne periode. Så tidligt som i 1974 trådte lov om miljøbeskyttelse i kraft. Den meget lange lov omfattede al virksomhed, som gennem udsendelse af faste, flydende eller luftformige stoffer, rystelser og støj kan medføre forurening af luften, jordbunden, vandløb, søer eller havet. Det var nu ikke gjort med denne lov, og mange fulgte efter. Siden 1978 er der således oprettet bedriftssundhedstjeneste inden for mange brancher med henblik på at sikre arbejdsmiljøet og fremme de enkelte medarbejders sikkerhed og sundhed. Et af de nyeste skud på stammen af miljølove er loven om CO₂-afgift. Her i Viborgområdet gav miljøbevidstheden sig en række konkrete udslag. F.eks. fik en glasfiberfabrik i 1985 besked af kommunen om at indstille produktionen, som man anså for at være farlig. Caravell og byens to asfaltfabrikker har også været i søgelyset. Et tredje eksempel er det offentlige køb og senere lukning af dambrugene ved Hald Sø i slutningen af 1980'erne.

Handels- og forretningsmanden John Staaling er bl.a. kendt af de fleste viborgensere for sine mange busser og lastbiler på Gl. Århusvej. Hundreder af biler m.m. står her opmarcheret for at blive eksporteret til Syd- og Østeuropa. Foto: Erhvervsrådet.

Byens erhvervsliv 1997

Erhvervsfordelingen i Viborg i midten af 1990'erne viser klart kommunen som et centrum for service og administration og det i endnu højere grad end i 1940 og i 1970. Lidt over halvdelen af de erhvervsaktive er nu beskæftiget med bl.a. opgaver inden for social- og sundhedsvæsen, undervisning, pengevæsen og erhverv som advokater, ingeniører og arkitekter. Det er væsentlig flere end i landet som helhed. Lægges så hertil dem, der arbejder inden for handel og transport, hvor Viborgs erhvervsfordeling i højere grad ligner Danmarks som helhed, kommer den samlede beskæftigelse inden for privat og offentlig service i Viborg op på to tredjedele af byens erhvervsaktive. Fremstillingserhvervenes rolle er mindsket relativt set, idet nu kun lidt over 20% af de erhvervsaktive mod en tredjedel i 1970 arbejder inden for disse erhverv. Og landbrugets betydning som arbejdsplads er reduceret til det halve siden 1970, idet nu under 5% af kommunens erhvervsaktive giver sig af med landbrugsarbejde.

Den relative erhvervsfordeling i 1990'erne er resultat af en udvikling, hvor der siden 1970 er sket betydelige forskyd-

John Staaling og Finn Bach er det makkerpar, der gennem 1980'erne og 1990'erne har haft mange gøremål: industri- og lagerbyggeri, køb og salg af ejendomme, udlejning af boliger og erhvervsejendomme, salg af mange forskellige ting og uden tvivl andre aktiviteter. Det har flere fælles selskaber, deriblandt et med det gode navn Deruda, men også foretagender hver for sig. Her ses på hjørnet af Ringvejen og Gl. Skivevej Finn Bachs kontorbygning, som er udlejet til revisorer og andre. Foto: Erhvervsrådet.

ninger. Sundhedsvæsenet har således oplevet en nedgang i antallet af ansatte i løbet af 1980'erne, hvorimod der er sket en fremgang inden for pengevæsen m.m. Også antallet af ingeniør- og arkitektvirksomheder samt advokater og revisorer (forretningsservice) er haft en betydelig vækst gennem de sidste 25 år bl.a. som følge af de store bygge- og anlægsprojekter, der med eksempelvis naturgasprojektet og Foulum har præget Viborg og omegn. Fremstillingserhvervene, der relativt er gået tilbage, oplevede en kraftig tilbagegang i 1970'erne, fremgang i 1980'erne, dårlige år omkring 1990 og derefter en ny fremgangsperiode, således at antallet af ansatte de seneste år er øget med flere hundrede. Tabellen på næste side viser, hvor mange der var beskæftiget inden for forskellige erhvervsgrene pr. 1. januar 1996 i Viborg og omegn.

Arbejdsstyrken er i dag meget mobil, og derfor er antallet af beskæftigede i Viborg større end de bosatte og erhvervsaktive i byen. Hver dag pendler folk til, men også fra Viborg; da antallet af personer, der kommer til, imidlertid er større end dem, der arbejder uden for kommunen, er der et overskud af indpendlere. Det er et ganske forbløffende stort

Tabel 4: Antal beskæftigede pr. 1. januar 1996 i Viborgområdet efter erhverv

Landbrug m.m.	932
Nærings- og nydelsesmiddelindustrien	349
Tekstil- og beklædningsindustrien m.m.	478
Træ-, papir- og grafisk industri	504
Jern- og metalindustrien	1.102
Anden industri	557
Bygge- og anlægsvirksomhed	1.157
Detailhandel og reparationsvirksomhed	1.737
Engroshandel m.m.	1.337
Handel med biler, autorep., servicestationer	961
Transportvirksomhed	614
Offentlig administration	2.336
Finansierings- og forsikringsvirksomhed	587
Forretningservice	1.234
Hotel- og restaurationsvirksomhed	643
Sundhedsvæsen	2.661
Sociale institutioner m.m.	2.670
Undervisning	1.922
Andre erhverv	2.215
I alt	23.996

Som følge af forskellig opgørelsesmetoder kan tallene ikke sammenlignes med tallene i tabel 1 og 3.

Kilde: Danmarks Statistik, fra Viborg Erhvervsråd.

antal mennesker, der hver dag passerer kommunegrænsen: over 10.000 bevæger sig hver dag enten til eller fra Viborg for at komme på arbejde.

Med den store bevægelighed bliver spørgsmål som boligpolitik, uddannelse og tilbud til børn og unge samt aktiviteter og oplevelser for familien vigtige for erhvervslivet og dets udvikling. Såvel virksomheder som medarbejdere flytter til, hvis der er gode boligforhold, uddannelsesmuligheder og fritidsaktiviteter samt ikke mindst naturligvis gode beskæftigelsesforhold. På alle disse områder står Viborg i midten af 1990'erne stærkt. En ulempe er det imidlertid, at det midtjyske område ikke har en central placering på motorvej- og jernbanenettet.

Måske er det en af forklaringerne på, at udenlandske koncerner ikke spiller nogen væsentlig rolle i det viborgen-

siske erhvervsliv. I modsætning til en række andre danske byer har svenske, finske, tyske og amerikanske foretagender ikke gennem den sidste snes år opkøbt og overtaget virksomheder i Viborg. En årsag kan også være, at firmaerne her i byen til trods for aktieselskabsformen i høj grad er enkeltmandsejede eller familieforetagender, som ikke er særlig tilbøjelige til at ville sælge. Men måske vil de kommende år vise en ny udvikling, for der er næppe tvivl om, at en række af Viborgs virksomheder står over for et generationsskifte.

At udenlandske firmaer ikke har en central placering i byen, betyder ikke, at virksomhederne ikke er internationale. Stadig flere og stadig mindre foretagender importerer og især eksporterer deres produkter og er dermed et led i den internationale vareudveksling. De har kendt deres besøgelsestid, og det er dette globale arbejde, der skal bringe dem videre.

Institutionerne

af Henning Ringgaard Lauridsen

Viborg er den by uden for hovedstaden, der forholdsvis har flest landsdelsinstitutioner. Vestre Landsrets røde domicil ligger en anelse tilbagetrukket i Gråbrødre Kirkestræde, tæt på rådhus og arrestbygning. Bispegården øst for domkirken huser bispe- og stiftsøvrighed, fra den statelige amtmandsgård på Nytorv blev Viborg amt administreret indtil 1970, herefter tog statsamtet over. En anden betydningsfuld institution blandt »magtens huse« er kasernen på Rødevej, og i dens umiddelbare nærhed ligger både politistationen, Landsarkivet for Nørrejylland og Viborg amts hovedsæde efter 1970.

Retsvæsen og politi

Vestre Landsret

Vestre Landsret var blandt indfødte viborgensere den mest prestigegivende af de institutioner, som gav Viborg anseelse, omend borgerne ikke i det daglige fulgte rettens virksomhed særlig tæt. De bemærkede notitserne om dommerudnævnelser og forfremmelser i dagspressen, og i de få tilfælde, hvor retten behandlede større straffesager med lokal oprindelse, eksempelvis Carl Skomager-sagen, var tilstrømningen til retsmøderne betydelig og diskussionen i byen ganske livlig. Carl Chr. Jensen, der arbejdede som skomager, forsvandt i 1964 under mystiske omstændigheder. 12 år senere fik en ung Viborgadvokat politiet til at genoptage eftersøgningen i Carl Skomagers tidligere sommerhus. Liget blev fundet, og politiet kunne konstatere, at Carl Skomager var myrdet. Tre mand blev efter en dramatisk retsag dømt for mordet.

Ved de fleste andre sager har det derimod mest været skoleklasser, som har fyldt tilhørerpladserne i retssalene. Hertil kom i mange år endnu en gæst, en ældre, lidt særpræget viborgenser, der iført mørkt jakkesæt, høj hat og rødt slips hyppigt mødte frem ved domsforhandlingerne. Manden,

der i landsretten hurtigt fik navnet »Offentligheden«, kunne til tider blive lidt for grebet af en sag, som engang, hvor han under en nævningesag efter bevisførelsen rejste sig og med løftet pegefinger råbte mod tiltalte: »Nåh, bette kåel, no håer di dæ«!¹

Mange af Viborgs institutioner rummer fine kunstværker. I Vestre Landsret hænger blandt mange disse to malerier »Retfærdighed mod naturen« og »Forbrydelse mod naturen« af Felix Pedersen. Kunstneren, der ofte henter inspiration i naturen, har afstemt billederne i henholdsvis lyse og rene og dystre og mørke farver i en henvisning til dels den rene natur, dels den af mennesker forurenede natur. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Straffesager og civilsager

Vestre Landsret afgør både straffesager og civile sager. De fleste sager har i forvejen været behandlet ved en byret i retskredsen, der omfatter hele Jylland. I et mindre antal sager virker landsretten som en første instansdomstol, hvorfra der kan appelleres til Højesteret. Vestre Landsrets store geografiske udstrækning indebærer, at retten hele tiden har afdelinger på rejse rundt til de såkaldte bisteder i Aalborg, Århus, Kolding, Sønderborg og Esbjerg.²

Retsopgøret efter besættelsen lagde i mange år beslag på landsrettens tid og ressourcer. Retssagerne mod personer, der var anklagede for landsforræderi under krigen, var store og tidskrævende i forhold til ordinære sager, og retten måtte udvide med ekstraordinære afdelinger i 1946, 1947 og 1949, så institutionen nåede op på otte. Først i 1953 blev der ressourcer til at afvikle puklen af civilsager, og den 8. afdeling blev nedlagt.³ Herefter fulgte nogle rolige år med det lavest registrerede antal sager på 1.746 i 1960.

Men roen varede ikke længe. I 1971 lå sagsantallet på 3.596. Landsretten var på vej til igen at blive overbebyrdet, hvilket både skyldtes en kraftig stigning i straffesager, bl.a. smugling og narkotikasager, og flere civilsager som følge af, at den hastige industrialisering og erhvervsudvikling i 1960'erne skabte et mere kompliceret og regelstyret samfund. Et nyt højdepunkt blev nået i 1981 med 6.036 sager, mens tallet i begyndelsen af 1990'erne har ligget omkring de 6.000.⁴ Når denne udvikling kun i forsinket takt blev fulgt op med øgede ressourcer, opstod der igennem 1970'erne og 1980'erne meget lange behandlingstider – i perioder på over to år. Ventetiden er dog reduceret betydeligt i de senere år som følge af indførelsen af ny teknologi og gennem oprettelsen af nye afdelinger.

Afdelinger og ansatte

Organisatorisk blev Landsretten allerede med retsreformen i 1919 inddelt i fire afdelinger med tre dommere og et administrativt personale knyttet til hver. Retslokalerne med de tilhørende kontorer og vagtstuer lå alle i Gråbrødre Kirkestræde. I takt med forøgelsen af afdelinger fik retten imidlertid pladsproblemer. Et nyt retslokale blev der plads til i 1946, mens den næste afdeling i 1947 tvang statsadvokaturen til at flytte til Morvilles Gård i Sct. Mogens Gade 8. Indretningen af det næste retslokale i 1949 skete på bekostning af rettens

Vestre Landsrets retssal G på Viborg Rådhus. Over stoleryggen ses kappen, der fortsat benyttes af såvel de juridiske dommere som forsvarer og anklager. Retssalen er udsmykket af kunstneren Karin Olesen. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

bibliotek,⁵ og den overbebyrdede landsret måtte i 1974 bevæge sig via Sukkenes Bro over i rådhuset, hvor den syvende af de nu igen otte afdelinger fik hjemsted. I 1994 havde retten 12 afdelinger, hvoraf de fire var midlertidige. Fire afdelinger har i dag lokaler på Fælledvej, hvor der også er indrettet retssale.⁶

I 1949 forøgedes antallet af landsdommere fra 14 til 16. I 1952 nåede retten op på at have 19 fastansatte dommere, i 1977 var tallet 20 foruden et skiftende antal konstituerede dommere. Siden 1993 har Vestre Landsret bestået af en præsident og 29 faste dommere, 10 konstituerede dommere samt ca. 60 administrative medarbejdere.⁷

Landsdommerne repræsenterer om nogen den kreds af embedsmænd, der er tilflyttere i Viborg. Knap halvdelen af dommerne var i 1940 rekrutteret fra centraladministrationen, mens resten havde været politimestre eller amts- eller dommerfuldmægtige rundt i landet. I 1967 var omkring halvdelen hentet i Justitsministeriet, mens ikke færre end 13 af de 20 dommere i 1977 kom fra dette ministerium. I de senere år har billedet igen ændret sig, idet 14 af de 30 dommere, der var ansat ved landsretten i 1994, havde en baggrund i Justitsministeriet, 13 var tidligere dommerfuldmægtige, to kom fra universitetsverdenen, mens den sidste havde været advokat.⁸

En overskrift i Viborg Stifts Folkeblad 27. juni 1991 oplyste, at dommerne omsider efter 700 år fik eget kontor. Hvor mærkværdig det end lyder, så var der noget om snakken, idet det var en gammel tradition, at landsdommerne sad og forberedte sagerne hjemme ved deres eget skrivebord. Praktisk var det naturligvis ikke at skulle slæbe bunker af papir og bøger frem og tilbage, og inden bilernes tid var det et særligt indslag i gadebilledet, når retsbetjentene på cykel i rask fart rullede rundt fra dommer til dommer med kender og fra sagførerkontor til sagførerkontor med dokumenter.

Først i 1980 efterlyste en nyansat dommer et kontor på arbejdspladsen, men da udvidelsesmulighederne var begrænsede, lykkedes det først i forbindelse med renoveringen af tagetagen i 1990 at få indrettet et bibliotek, to læsesale og otte kontorer oppe under tagbjælkerne. De dommere, der ikke fik plads under loftet, rykkede ind i lejede lokaler på Sct. Mathias Gade for senere at flytte til Fælledvej.⁹

Rets- og politikredse

Underretten eller byretten har i alle efterkrigsårene haft retslokale i rådhuset på Stænderpladsen, mens dommerkontorerne i hele perioden har ligget over postkontoret i Sct. Mathias Gade. Underretsdommernes virksomhed er at afsige domme i civile og kriminelle sager samt i alle forekommende politisager. Skifteforvaltning og tinglysning hører også under byretsdommerne.

Retskredsen blev i 1961 delt i Viborg Byret og Viborg Herredsret. Hver kreds havde sin egen dommer, som til gengæld begge skulle tage sig af både civil- og kriminalsager. I 1973 blev der igen trukket nye grænser i retskredsene, og arbejdsopgaverne blev delt mellem to dommerkantorer således, at den ene dommer behandlede alle civile sager, mens kriminaldommeren tog sig af kriminelle lovovertrædelser og skiftesager.

Viborgs politi

Viborgegnen var indtil 1956 inddelt i to politikredse, kreds 57, der omfattede Viborg købstad og Lysgård herred, og kreds 58, der dækkede Fjends, Nørlyng m.fl. herreder. Politimestrene for de to kredse havde kontorer på rådhuset, hvor også kriminalpolitiet holdt til.

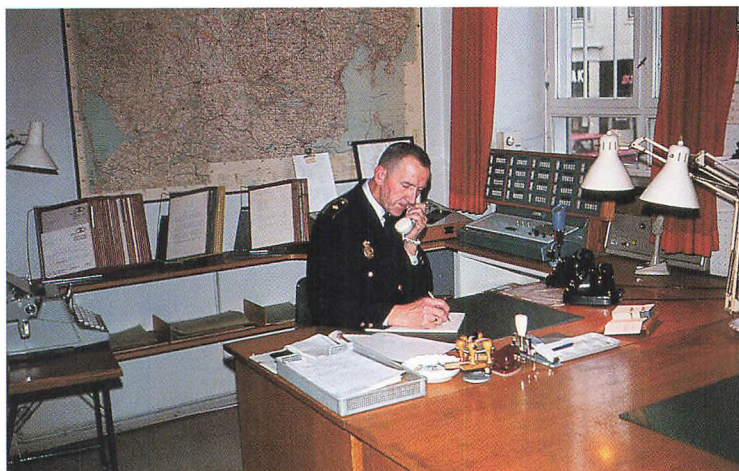

Viborg Postkontor, Sct. Mathias Gade 19 i 1952. Bygningen rummer tillige dommerkontorerne med civilretten, fogedretten, tinglysningen og kriminal- og skifteretten. Også postmesteren i Viborg har et ansvarsområde, der rækker ud over kommunegrænsen. Indtil 1986 dækkede postkontoret både Viborg by og landpostruterne i oplandet så langt som til Hammershøj, Ulbjerg, Kjellerup, Karup og Hagebro. I 1986, i øvrigt kort efter at postadministrationen flyttede til Morvillesvej 6, blev Viborg Postkreds dannet af en sammenlægning af Bjerringbro og Viborg Postkontorers områder, men allerede to år senere blev Viborg postkreds for hele amtet. I den smukke postbygning i Sct. Mathias Gade havde tidligere også telegraphen og rigstelefonen til huse. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Ved ændringen i 1956 blev kreds 58 delt mellem Skive, Viborg og Randers. I samme forbindelse blev landbetjentembedet i Asmild-Overlund-Bruunshåb lagt under politiet i Viborg, mens Tapdrup kom under landbetjenten i Ørum.¹⁰

Endnu i krigens første år holdt ordenspolitiet i Viborg til i trange lokaler i Kompagnistræde. Politistationens grønne lampe lyste ud for nr. 5, hvor der indendøre kun var to kontorlokaler og et lille rum. Mandskabsstyrken var i 1940 blevet udvidet til 16 betjente og 50 C.B.ere, de såkaldte »føl«. ¹¹

Tovtrækkeriet mellem Justitsministeriet, det lokale politi og byrådet om opførelse af en ny politigård havde stået på længe, og i 1942 kom der skred i byggeriet. Viborg kommune opførte en ny politistation ved siden af brandstationen i

Vagthavende Anders Andersen ved alarmcentralen på politistationen i Ll. Sct. Hans Gade i oktober 1973. Lidt mere plads fik politiet 1. november samme år, idet nabobygningen, den gamle brandstation, blev en del af politigården. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Ll. Sct. Hans Gade og udlejede den til politiet, der kunne rykke ind i april 1943. Kriminalpolitiet forblev dog på rådhuset. Opholdet i den nye politigård blev i første omgang af kort varighed, da tyske soldater den 19. september 1944 afvæbnede politistyrken. Først den 13. maj 1945 tog 40 lokale betjente igen stationen i besiddelse.¹²

Årsberetningen fra 1950 kunne fortælle, at Viborg fem år efter krigen igen var blevet en fredelig by. På daværende tidspunkt mønstrede ordenspolitiet 35 betjente og to kontordamer, som i årets løb skrev rapport på 4.660 sager, heraf mange småsager som forkyndelse af stævning, inddrivelse af alimentationsbidrag og lignende. Af anholdelser forekom der kun 115, heraf var 64 berusede personer. Færdselspolitiet registrerede 121 færdselsuheld, hvorunder 40 mennesker var kommet til skade, en person dræbt. Ordenspolitiets motorcykel og to biler kørte i alt 1.140 ture med et samlet kilometerantal på 15.583 km. Politifolkene havde også en række tilsynsopgaver lige fra beværterbevillinger til kontrol af hønsehold i kolonihaver.

25 år senere, i 1975, tog ordenspolitiet sig af 12.252 sager, mens kriminalpolitiet havde 4.942. Nu var kredsinddelingen ganske vist ændret i mellemtiden, og det udelukker en sammenligning. Der tegnede sig imidlertid tydeligt en række problemer i samfundsudviklingen i politiets arbejde. Langt flere ressourcer måtte eksempelvis bruges på færdselskon-

trol, og antallet af færdselsuheld var steget til 512. 19 mennesker blev i årets løb dræbt i trafikken. Ordenspolitiet havde godt 4.000 fogedsager, 753 vægtafgiftsrestancer (mod fem i 1950), 41 hærværksager, 27 voldssager og 532 anholdelser. Kriminalpolitiet havde godt 3.000 tyverisager, 69 narkotikaisager og 483 bedragerisager. Mandskabsstyrken hos ordenspolitiet var i 1975 nået op på 53 personer, medregnet to mand i Bjerringbro, en enkelt i Kjellerup og landbetjentene i Ans, Hald Ege, Skals og Ørum. Kriminalpolitiet havde 15 betjente og to kontorstillinger.

I 1995 talte personalet hos ordenspolitiet 67 mand på stationen i Viborg og ni politiassistenter ved de syv landpoliti-stationer. Kriminalpolitiet rådede over en stab på 17 mand og tre kontoransatte. Ordenspolitiet behandlede i årets løb 12.590 sager og kriminalpolitiet 3.818. Antallet af lovover-trædelser lå med andre ord på omtrent samme niveau som i 1975, og det var fortsat færdselssager og brugstyverier, der toppede statistikken. Ordenspolitiet anholdt i 1995 i alt 889 personer, mens kriminalpolitiet anholdt 163. Nyt i politiets virksomhed var især en mere målrettet forebyggende indsats, eksempelvis samarbejdet mellem skolerne, de sociale

Trafikuheld begyndte for alvor at tælle i politiets statistik i sidste del af 1950'erne. For stor hastighed efter forholdene var den hyppigst angivne årsag til uheldene. Om det var tilfældet denne dag i midten af 1950'erne, da to lastbiler kolliderede på Koldingvej, hvorefter den ene fortsatte ind i Niels Jensens købmandsbutik, kan ikke oplyses. Med den stigende biltrafik indførte politiet regelmæssig færdselskontrol. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

myndigheder og politiet og færdselskampagner mod fartsyndere og spritbilister.¹³

Nye opgaver, en væsentlig udvidelse af politikredsen i 1973 og gradvis forøgelse af mandskabsstyrken skabte behov for mere plads både hos ordenspolitiet i Ll. Sct. Hans Gade og på rådhuset. Den ideelle løsning ville være en helt ny politigård, hvor politiets funktioner kunne samles, og allerede i februar 1971 kom den første plan for en ny politio- og retsbygning på arealet mellem Rødevej og Tinghallen. Året efter kunne Justitsministeriet love en ny politigård inden fem år,¹⁴ og løftet om et snarligt byggeri er jævnlige gentaget i 1980'erne og 1990'erne. I 1997 skulle det være ganske vist, mens planen fra firserne om en politiskole i Viborg synes at fortone sig i det uvisse.¹⁵

Stiftamt og amtskommune

Stiftamtmandsembedet var en af de regionale institutioner, der fortsat i 1940 havde hjemsted i Viborg. Amtmanden var statstjenestemand og dermed centraladministrationens lokale repræsentant. Han var indtil 1970 født formand for amtsrådet og dermed også ansvarlig for administrationen af de mange amtskommunale opgaver inden for vejvæsen, jernbaner, sygehusvæsen, undervisning og fredningsplanlægning. Hertil kom behandling af sociale klagesager og administration af familiesager samt tilsyn med sognerådene.

Stiftamtmandens embedsbolig på Nytorv, som staten havde købt til formålet allerede i 1824, kunne naturligvis kun rumme en begrænset del af en moderne embedsadministration, skønt nabobygningen St. Sct. Hans Gade 6 blev købt i 1959.¹⁶ Amtsrådsmøderne fandt sted i den såkaldte amtsrådssal på Viborg rådhus, mens en del administrative funktioner lå spredt på adresser rundt i byen.

I forbindelse med kommunalreformen i 1970 blev amtmandens beføjelser kraftig beskåret, idet ledelsen af hele den amtskommunale forvaltning overgik til den folkevalgte amtsborgmester. Tilbage blev de familieretslige sager – skilsmisser, underholdsbidrag og samkvemsret, adoption og lignende – foruden formandsposter i en række råd, nævn og stiftelser. De særlige stiftsøvrighedsfunktioner sammen med biskoppen blev også bibeholdt. Det gælder bl.a. tilsyn med legater og stiftelser.¹⁷

Landemodeprocession i juni 1977. Forrest biskop Johannes W. Jacobsen og stiftamtmand Fl. Martensen-Larsen, der var den sidste stiftamtmand i Viborg i embedsuniform med fjerbusk og kårde. I det hele taget er de mange uniformer forsvundet fra bybilledet i løbet af de sidste årtier. Landemoden, der afholdes hvert år, indsætter de i årets løb beskikkede provster i deres embede, og nye anordninger og kirkelige anliggender drøftes. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Det nye amtsråd med P. E. Eriksen som amtsborgmester valgte fra starten i 1970 at etablere sig i nye omgivelser. Amtets gamle arbejdsanstalt på Skottenborg blev udset til ny amtsgård, og de nyvalgte amtsrådsmedlemmer holdt deres rådsmøder i arbejdsanstaltens gamle arbejdssal. I de næste år blev anstalten indkapslet af nye kontorbygninger, så centraladministrationen og forvaltningerne for sygehusudvalget, social- og sundhedsudvalget, teknik- og miljøudvalget og undervisnings- og kulturudvalget i løbet af få år kunne samles på samme adresse.¹⁸

Garnisonen

1. juni 1945 mødte viborgenserne igen danske soldater i byens gader. 3. Regiment havde genindkaldt de første 450 mand, der i første omgang måtte indkvarteres rundt i byen, idet kasernen fortsat var fyldt med tyske soldater og flygt-

ninge. Efter en foreløbig istandsættelse kunne 820 nyindkaldte rekrutter dog den 18. juli tage kasernen i besiddelse.

De mange nye befalingsmænd skulle man skaffe boliger til ude i byen, hvilket ikke var let, boligsituationen taget i betragtning. Derfor indgik garnisonen en overenskomst med byrådet, således at Depotgården bag Eksercerhuset blev indrettet med 20 lejligheder, hvoraf de 11 var forbeholdt befalingsmænd.¹⁹

Foruden kasernearealet ved Rødevej rådede garnisonen også over øvelsesarealer på Asmildklosters jorder. Vest for Viborg overtog militæret tyskeres ammunitionsdepot i Undallslund plantage og udbyggede det, så det også kunne rumme materiel fra andre militære enheder i Jylland. Garnisonens sygehus lå i Rosenstræde og forblev dér indtil 1976, hvor bygningen overgik til staben for Hjemmeværnsregion II.

Det var det gammelkendte 3. Regiment, der i sommeren 1945 rykkede ind i byen. I 1997 er kasernen på Rødevej befolket af Prinsens Livregiment, men her er blot tale om en navneforandring, idet Forsvarsministeriet i 1961 besluttede, at hærens enheder skulle have historiske navne, hvorved 3. Regiment blev til Prinsens Livregiment. Kasernen er også hjemsted for staben for Militærregion II, der har Viborg, Ringkøbing og Århus amter som ansvarsområde, og garnisonen omfatter også Hjemmeværnsregionen i Rosenstræde, Luftmeldedistriktet på Sdr. Alle samt Forsvarets Bygningstjeneste i den gamle Generalkommandobygning i Sct. Mathias Gade.

Soldater og civile

Regimentet måtte som det første efter krigen i gang med at rydde op efter tyskerne samt bevogte de mange tusinde flygtninge, der opholdt sig i landsdelen. Den vigtigste opgave var dog dengang som siden at uddanne de nyindkaldte soldater til at kunne fungere effektivt i hærens krigsstyrker. I maj 1947 blev 1.000 rekrutter indkaldt, og efter endt uddannelse indgik mange af dem i øvrigt straks i den danske besættelsesstyrke i Nordtyskland. Helt frem til 1957 vedblev regimentet i Viborg at afgive styrker til den danske garnison i Itzehoe.²⁰

Mandskabsstyrken på kasernen har gennem årene været bestemt af de skiftende forsvarsforlig. I 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne var der mange menige soldater i Viborg,

Prins Henrik overværer en øvelse på Klostermarken 25. juni 1981, stående foran en Leopard kampvogn. Hans kgl. Højhed Prinsen blev tilknyttet regimentet efter sin ankomst til Danmark og har siden 1973 været officer a la suite. Senere er også prins Joachim tilknyttet regimentet, nu som kaptajn af reserven. Foto: UMAK Viborg.

hvorimod staben af stampersonel var begrænset. I 1965 var værnepligtsstyrken fortsat på mere end 1.000 mand årligt, mens antallet af rekrutter drastisk blev skåret ned i det næste årti for igen at stige til 600-700 årligt nyindkaldte i 1980'erne. I de sidste 7-8 år har styrken konstant været 400-500 mand til uddannelse hvert år.²¹

Indtil ophævelsen af uniformstvangen i 1971 var soldaterne et synligt indslag i bybilledet, omend de menige vel ikke var købstadens mest købedygtige beboere. De menige brugte det meste af fritiden på de to soldaterhjem, KFUM i Sct. Mathias Gade 29 og Dannevirke på Fælledvej, eller gik i biografen eller på opdagelse i byen eller omegnen. En gang imellem blev der også tid og råd til at gå ud at danse. Det foretrukne sted var Viborghallen. Udelt begejstret var soldaterne dog ikke for Viborg i 1950'erne og 1960'erne. Provinsbyen var kedelig, især om vinteren, hvor aftenlivet var skruet ned på laveste blus. Kontakter til byens befolkning var der ikke mange af, og besøg på værtshuse tærede voldsomt på en menig soldats sparsomme lommepenge²²

Betydelige ændringer i værnepligtsforholdene indtrådte omkring 1970. Soldatenumre blev afløst af forbogstaver og efternavn i den daglige tiltale, soldaterne fik permanent

I Prinsens Livregiments våben eller regimentsmærke er et vildsvinehoved, der er symbol for fodfolkets stødskraft. Mærket, der har Frederik III navnetræk nederst, refererer til bataljonens oprettelse i 1657 som Ebersteins Regiment. Eber er det tyske ord for vildsvin. Valgsproget lyder Gloria finis, dvs. Æren frem for alt.

udgangsfrihed om natten, og soldaterløn blev indført. Dagligdagen for de menige blev i langt højere grad opdelt i arbejdstid på kasernen og fritid i hjemmet.

Regimentets stampersonel har altid været integreret i byens liv, og her er tale om en erhvervsgruppe, som voksede efter 1960. Årsagen var, at garnisonen fik mere og mere kostbart og avanceret materiel, som skulle betjenes af specialuddannede konstabler og civile teknikere. I de senere år har antallet af konstabler været nær de 100, flest mænd, men også nogle få kvinder. Den store gruppe af befalingsmænd er ligeledes vokset i takt med, at en moderne garnison får flere og flere uddannelses- og administrationsopgaver. I dag er der ca. 70 befalingsmænd, mens officersgruppen tæller ca. 40 foruden et reserveofficerskorps, heriblandt sproguddannede, der virker som tolke i forbindelse med hærens internationale forbindelser. Endelig har regimentet en stor stab af civilansatte mennesker, således at Prinsens Livregiments samlede personalestyrke i dag omfatter omkring 850 mand, der til daglig er til tjeneste på kasernen, men regimentet kan i givet fald indkalde ca. 5.000 mand, hvis der skulle blive brug for det.²³

Bygninger og materiel

Efter istandsættelsen af kasernen i 1945-1946 rådede garnisonen over relativ moderne bygninger. Motoriseringen af de forskellige delinger krævede dog garage- og værkstedsfaciliteter, og i 1951 blev kasernearealet udvidet mod vest op mod Ringvejen og Henrik Gerners Vej. På det nye areal opførte 5. Bygningsdistrikt i 1951-1952 værkstedsbygning og garager med vaske- og smørehaller.

En overgang var det på tale, at regimentet helt skulle forlade Midtjylland, men dette blev forhindret, da Viborg by lod byens arealer i Finderupområdet overgå til militæret. Alligevel blev et planlagt kasernebyggeri i Finderup aldrig til noget, men værksteder og depoter blev dog bygget på øvelsesarealerne i løbet af 1964-1965,²⁴ og de store varierede skov- og hedestrækninger viste sig velegnede til øvelser med bæltekøretøjer. Diskussionen om den fremtidige placering betød imidlertid, at vedligeholdelsen af bygningerne på Rødevej blev forsømt, og først i de allersidste år er en renovering af kasernen sat i værk. En ny »åben kaserne« politik giver i dag publikum adgang til hele området, tilmed foregår der offentlige koncerter og andre kulturelle arrangemen-

ter i regimentets nye og meget funktionelle idrætshal fra 1995.

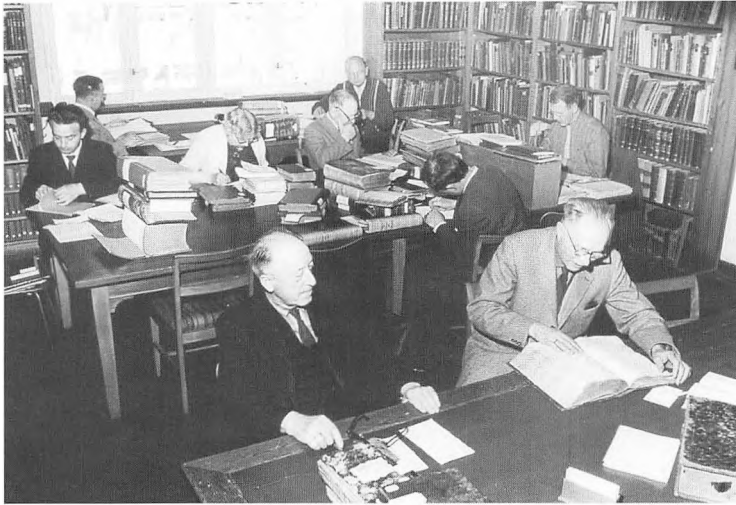
I løbet af de sidste 30 år har ny teknologi markant ændret regimentets uddannelses- og mobiliseringsopgaver. Efter få år med kun infanterienheder i pansrede køretøjer, fik garnisonen en kampvognseskadron, og siden har betegnelsen for den type enheder, der uddannes i garnisonen, været panserinfanterienheder til kamptropperne.²⁵ Prinsens Livregiment opstiller her i 1990'erne færre kampenheder end tidligere, men udfører til gengæld flere specialopgaver. Hovedopgaven er at stille et antal kampbataljoner til anvendelse i Danske Division og dermed til rådighed for NATO, ligesom der også er opstillet bataljoner til det regionale og lokale forsvar. Regimentet har også en række specialenheder med tilknytning til Hærens Operative Kommando og Enhedskommandoen Baltap i Karup samt Enhedskommandoens bunker i Finderup. Viborg er i øvrigt også præget af naboskabet til disse NATO-centre, idet en del officersfamilier bor i byen i kortere eller længere tid.²⁶

Landsarkivet for Nørrejylland

Da landsarkivar Svend Aakjær i 1945 rejste fra Landsarkivet i Ll. Sct. Hans Gade 5 for at blive stadsarkivar i København, pinte det ham at forlade et stort uløst problem: Arkivet havde ikke fået opført den tilbygning, som det manglede så hårdt. Magasinerne havde længe været fyldt til bristepunktet, hvilket unægteligt var et problem, da Landsarkivet som en af sine fornemste opgaver havde at modtage og bevare de skrevne kilder fra offentlige embeder i hele Jylland nord for Kongeåen.

Landsarkivar Johan Hvidtfeldt, der efterfulgte Aakjær, måtte løfte arven, men først i slutningen af 1962 stod den nye bygning klar til indflytning. Kgl. bygningsinspektør Leopold Teschl havde skabt en funktionel bygning i jernbeton i syv etager, heraf to under jorden. Bygningens skal var i sortgrå sten, brudt af markante keramikfliser, og det utraditionelle udseende gav straks forbipasserende viborgensere anledning til vittige sammenligninger med både bunker og sænkekasse.²⁷

Den nye gennemsikrede bygning gav den magasinudvidelse, som arkivet havde sukket efter. I hylde meter voksede

Læsesalen på landsarkivet 31. maj 1962. Uden for vinduet anes stilladset ved den nye magasinbygning under opførelse. Den overfyldte læsesal lå mellem landsarkivarens bolig og Hack Kampmanns gamle arkivbygning. Salen var indrettet i 1935 og eksisterede indtil 1963. Personale og gæster skulle deles om pladserne. Den eftertænksomme herre på billedet til højre for damen var overofficiant N. P. J. Munk, en af arkivets stamgæster, der i en menneskealder arbejdede med historiske studier. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

kapaciteten fra 8 km til godt 32 km, og arkivalierne strømmede til Viborg. Tilvæksten i løbende meter var i perioden 1965-1970 på 3.841, og lå gennem 1970'erne fortsat på omkring 500 m årligt.²⁸ Væksten i den offentlige administration slog igennem, tillige med at mange af de nedlagte sognekommuners arkiver efter 1970 fandt vej til Landsarkivet. Heldigvis for arkivet var der allerede i 1962 normeret en personaleudvidelse fra ni til 17 fastansatte, heraf fem arkivarer, foruden landsarkivaren, der fra 1963 hed Jens Holmgaard.

Tilbygningen fra 1962 rummede en ny læsesal til maksimalt 36 besøgende. Det viste sig snart at være for lidt. Mere fritid og en øget historisk interesse i befolkningen fik besøgskurven til at stige. I 1950 besøgte 3.927 mennesker læsesalen, i 1965 var det 6.734, i 1980 kom der 13.213 og i 1996 15.595.²⁹ Derfor indrettedes i 1976 en ny læsesal med ca. 60 pladser i den gamle arkivbygning. Tilstrømningen fortsatte imidlertid, og i 1995 kunne landsarkivaren siden 1984, Chr. R. Jansen, åbne en udvidet og moderniseret læsesal.

Allerede omkring 1980 var det nye magasin fra 1962 fyldt. Papirmængden i det moderne samfund er stor, og selv om

Den nye læsesal på Landsarkivet for Nørrejylland er tilpasset den elektroniske tidsalder, men harmonien er bevaret mellem moderne inventar og Hack Kampmanns gamle arkivbygning. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

over 85% kasseres, inden det når frem til arkiverne, er der meget tilbage. Problemet for landsarkivet blev midlertidigt afhjulpet ved leje af plads i Asanibygningen i 1990 og af en ejendom på Tagtækkervej i 1997 samt ved køb i 1993 af Eksercerhuset, der blev indrettet med over otte km reoler.

I stadig stigende omfang er arkivalierne gennem 1980'erne og 1990'erne blevet sikkerhedsfilmet på landsarkivet, således at ulykker som brand og vandskader ikke vil medføre, at historisk vigtigt materiale går til grunde, men altid vil foreligge i det mindste på film. Fra 1995 er al filmning inden for statens arkiver i Danmark blevet samlet i Viborg. Samtidig er det filmede blevet stillet til rådighed for forskere og andre i kopi enten på læsesalene rundt om i landet eller gennem salg af film og mikrokort. Som noget nyt er landsarkivet i 1996 begyndt at skanne arkivmateriale og gøre det anvendeligt for brugere på cd-rom.

Den gejstlige administration

Fra Bispegården øst for domkirken administreres Viborg stift. Stiftet dækker primært det gamle Viborg amt samt Vesthimmerland og den nordlige del af Ringkøbing amt. Det

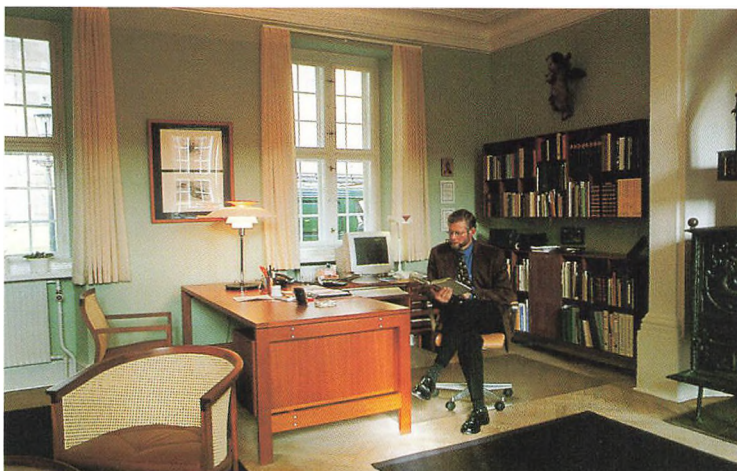

Viborg Bispegård i 1945 med biskop A. Malmstrøm i stilfulde omgivelser med klassiske empiremøbler og guldaldermalerier. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

er opdelt i 11 provstier, der igen består af en række sogne, i 1965 ca. 265 og i 1997 ca. 285. Indtil 1971 hørte sognene i den nuværende Viborg kommune under tre forskellige provstier. Kommunalreformen gjorde det imidlertid praktisk med justeringer af stiftsgrænser og provstiinddeling, således at alle kirkesognene i Viborg kommune i dag hører under Viborg domprovsti.³⁰ Løbende er der også sket ændringer i sogneinddelingen, idet byudviklingen i Viborg har skabt behov for nye kirker og sogne. I 1967 fik beboerne i Hald Ege en filialkirke, i november 1970 stod den nye kirke i Vestervang færdig og Vestervang sogn opstod. I april 1981 blev Søndermarken udskilt fra Søndre sogn, mens Houlkær sogn opstod i forbindelse med indvielsen af den nye kirke 1. april 1992.

Biskoppen er stiftets øverste leder. Hovedopgaven er at følge og styrke det lokale kirkeliv i embedsområdet, hvilket bl.a. sker ved besøg hos embedets kirker og menigheder. Til biskoppens ansvarsområde hører også at give teologiske kandidater tilladelse til præstevielse samt at vejlede menighedsrådene i forbindelse med udnævnelse af en ny præst.

Bispeudnævnelser er siden 1922 skete efter, at menighedsrådene i stiftet har stemt på de opstillede kandidater. I Viborg stift har bispevalgene været bestemt af styrkeforhol-

Viborg Bispegård i 1997 med biskop Karsten Nissen i det nyistandsatte arbejdsværelse med arkitekttegnede møbler, PH-lampe og en pc'er, der er tilsluttet internettet. På væggen over reolen svæver en lille barokengel fra den gamle domkirkes altertavle, mens akvareller af kunstneren Agnete Varming hænger over skrivebordet. Tæpperne er designet af væveren Hanne Vedel. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

det mellem de store kirkelige retninger. Biskop Axel Malmstrøm, der sad i Viborg bispegård 1936-1951, hørte til Indre Mission, men markerede sig mest som en dygtig administrator. Efterfølgeren, biskop Christian Baun (1951-1968), der havde en fortid som generalsekretær for KFUM og KFUK i Danmark, var til gengæld en markant missionsmand på kirkens højrefløj. Baun bragte sig især i offentlighedens søgelys, da han i 1955 nægtede at ordinere en kvindelig hjælpepræst i Skive, og han vil formentlig gå over i kirkehistorien som den sidste biskop, der var modstander af kvindelige præster.

Viborgbispen Johannes W. Jacobsen, der bestred embedet fra 1968 til 1985, var til gengæld den store formidler. Han blev valgt med 1.018 stemmer, afgivet af Indre Mission og Kirkeligt Centrum, men også mange socialdemokrater støttede ham. Den grundtvigske kandidat fik 851 stemmer. Jacobsen opnåede som biskop i enestående grad at blive respekteret i alle kirkelige kredse, og helt i samarbejdets ånd samlede han hvert år stiftets præster og menighedsråd til kurser og seminarer om aktuelle emner.

Biskop Georg S. Geil (1985-1996) var opstillet af Indre Mission, Kirkeligt Centrum og de kirkelige ungdomsforeninger og modtog 1.176 stemmer. Også den nye biskop fra

Sort uheld

Kirkens leder, cand. theol. fru Boje Bojesen maatte i Politikeret være Viborg-bispen, der ikke vil afholde sammen med en kvindelig præst.
— Jeg er altid vda til at forsvare det præst her!

Bo Bojesens kommentar i Politiken til biskop Bauns uvilje mod at blive fotograferet sammen med en kvindelig præst ved en kirkelig ceremonie i stiftet.

1996, Karsten H. Nissen, havde sin base i det kirkelige centrum og hos Indre Mission, men et meget højt stemmetal understregede, at han nød bred opbakning i stiftet.³¹

På sogneplan fungerer menighedsrådene fortsat efter regler, der blev fastlagt i kirkelovene af 1922. Rådene fungerer som sognekirkens bestyrelse, dog under tilsyn af stiftsøvrigheden. Valgene til menighedsrådene siden 1940 viste kun beskedne forskydninger mellem de kirkelige retninger. Mest livligt har valgkampen været i Viborg by; her var det især Socialdemokratiet, som ændrede billedet. I 1957 havde det fortsat henholdsvis syv og seks medlemmer i de to gamle sogne, mens der ingen var i 1992. I stedet er Kirkeligt Centrum og de grundtvigske gået frem.

I landsognene blev menighedsrådene næsten alle valgt ved fredsvalg. Eksempelvis stod det sidste kampvalg i Vorde i 1920. Indre Mission og grundtvigianerne i Vorde, Fiskbæk og Romlund har siden haft en uformel aftale om fordeling af mandater.³²

Fra købstad til storkommune

af Henrik Fode

Viborgs borgmester i 1940 var Viggo Aggerholm, der havde stået i spidsen for byens godt 17.000 indbyggere siden 1937. Han var blevet medlem af byrådet i 1933, og med ham som spidskandidat var det for første gang lykkedes Socialdemokratiet at erobre flertallet i Viborg byråd.

Aggerholm kendte byen ganske godt, selv om han var født i Thisted i 1890. Han var oprindelig udlært i kolonialbranchen, men via arbejdsopgaver som kasserer i statsfængsler endte han som hospitalsforvalter ved Sindssygehospitalet. Tyskernes besættelse af landet den 9. april 1940 betød imidlertid, at hans glimrende evner som administrator ikke i de sidste borgmesterår blev brugt på et konstruktivt reformarbejde, men derimod i besværlig administration af rationeringer og opslidende forhandlinger med besættelsesmagten.

Styrelsen af de kommunale anliggender

Viborgs byråd bestod i 1940 af 15 medlemmer, der valgtes efter bestemmelserne i den kommunale valglov. Blandt byrådsmedlemmerne skulle der vælges en formand, der blev benævnt borgmester. Straks efter dette valg skulle der vælges en første og anden næstformand, der skulle fungere i nævnte rækkefølge ved borgmesterens forfald.¹

Borgmesteren havde ansvaret for den daglige administration, så i princippet var det ham, der modtog alle skrivelser til byrådet. Han skulle sikre, at sager blev fordelt til byrådets særlige udvalg, der nærmest fungerede som særlige administrationsområder. Alt, hvad der ikke var præcist henlagt til et udvalg eller særlige embedsmænd, lå på borgmesterens bord. For denne indsats oppebar han et vederlag af 6.000 kr. årligt (i 1934 kroner).

Til hjælp i det daglige havde borgmesteren en forvaltning, hvis øverste chef var tituleret kæmner eller lejlighedsvis kommunebogholder. Siden 1934 havde den post været beklædt af Erik Als, der kom til at virke under adskillige borgmestre, før han gik på pension i 1969.

Borgmester Viggo Aggerholm sammen med sin nærmeste medarbejder, kæmner Erik Als, der sidder under billedet af Christian X. Blev Aggerholms borgmestertid kort, så fik Erik Als til gengæld et livslangt virke i Viborg kommune fra 1934 til 1969. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Det daglige arbejde med byrådet blev varetaget af en byrådssekretær, der dog også var chef for socialkontoret. Det var exam. jur. Nic. Plessing. Stillingen som kæmner og sekretær blev i 1948 slået sammen og overtaget af Erik Als.

En vigtig del af arbejdet blev udført gennem såkaldte stående udvalg, hvoraf der kunne være helt op til 21 af større og mindre betydning. Der var udvalget for kasse- og regnskabsvæsen, for offentlig forsorg (det sociale udvalg), for slagtehus og torrevæsen, skolevæsen, gader og veje, men absolut også mindre attraktive som f.eks. udvalget for rotternes udryddelse eller det tilsvarende for redaktions- og arkivvæsen.

Også her var det sådan, at medlemmerne valgtes for hele byrådsperioden – altså fire år ad gangen. Udvalgene udpegede selv deres formand, dog med undtagelse af udvalget for kasse- og regnskabsvæsen, hvor borgmesteren var født formand. Der var stor politisk interesse for udvalgsformandsposterne, og de blev da også besat efter komplicerede beregningsmetoder, der afspejlede partiernes styrke i byrådet. Det vigtigste var det nævnte udvalg for kasse- og regnskabsvæsen, i dag benævnt økonomiudvalget, med som nævnt borgmesteren som fast formand. Det var sådan set

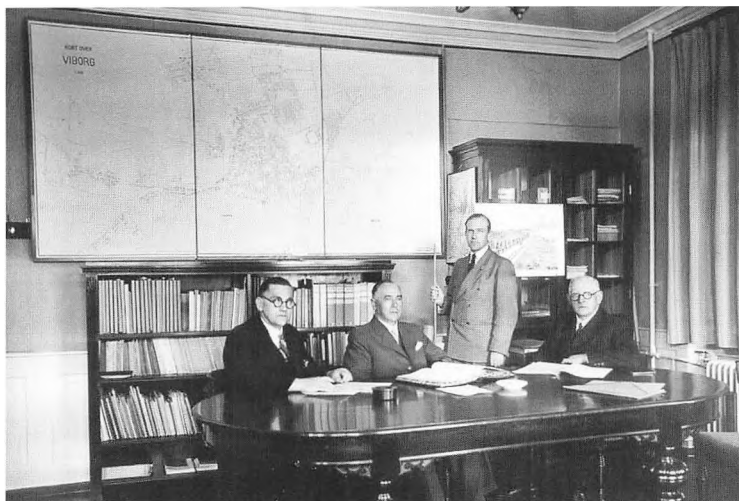
naturligt nok, da udvalget netop havde til opgave at koordinere de enkelte udvalgs budgetter. De skulle alle inden 15. januar indgive et »forslag til overslag over indtægter og udgifter for det kommende regnskabsår«, hvis skæringstidspunkt endnu var 1. april ikke blot i den statslige administration, men også i den kommunale. Det var fastslået i vedtægten, at alle udvalgene skulle føre en protokol, der var autoriseret af borgmesteren, og heri ligger nok en af forklaringerne på, at han også havde sæde i udvalget for redaktions- og arkivvæsen.

Udvalgene havde forskellig størrelse. Kasse- og regnskabsudvalget talte kun tre medlemmer, mens det sociale udvalg havde fem. Det havde til opgave at administrere den store socialreform fra 1933. Arbejdet i netop det udvalg kunne være så krævende, at der var åbnet mulighed for at honorere formanden. De øvrige udvalg talte almindeligvis tre medlemmer. Sådan var det for udvalgene for gasværket, vandværket og elektricitetsværket og de tilsvarende udvalg, der tog sig af det offentlige slagtehus, torvevæsenet eller udvalget for bygninger og inventar.

Det nævnte udvalg for redaktion og arkivvæsen skulle tages alvorligt. Vedtægten fastslog, at borgmesteren var formand støttet af to byrådsmedlemmer. Hovedopgaven var at varetage redaktionen af byrådets forhandlinger og ordningen af byens arkiv. Til gengæld var borgmesteren fritaget for at sidde i udvalget til rotternes udryddelse, også her sad tre byrådsmedlemmer, mens det mindste udvalg kun talte to fra byrådet. Det var det for teatret. Det skulle dog ikke udarbejde repertoiret, men alene varetage byrådets økonomiske interesser i forholdet til teatret.

Arbejdet i udvalgene

At sidde i et udvalg betød arbejde. Det forholdt sig nemlig sådan, at den administrative hjælp var yderst beskedent, og det medførte, at de enkelte udvalgsmedlemmer meget ofte selv udgjorde den administrative arbejdskraft. Sekretæren i udvalget affattede breve, traf aftaler, hvorefter formanden evt. underskrev de trufne beslutninger. Byrådsmedlemmernes arbejdsindsats i udvalgene kunne således være ganske betydeligt, og det betød selvfølgelig, at det kunne være endog særdeles vanskeligt for f.eks. en mindre handlende eller håndværker at indtræde ikke blot i byrådet, men især at overtage en af de tungere udvalgsposter.

Et møde i byplanudvalget under krigen kunne tage sig sådan ud. Under det store bykort ses udvalgets medlemmer; fra venstre socialdemokraten Peter Aarestrup, dernæst partifællen, borgmester Viggo Aggerholm og længst til højre den konservative leder, Aage Philipsen. Stående er udvalgets sekretær, stadsingeniør V. Ehlert. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Udvalgene trådte ofte sammen sidst på eftermiddagen, d.v.s. sjældent før klokken 5. Det var klokken også, da fire medlemmer fra brændselsudvalget trådte sammen 29. oktober 1942 på gasværkets kontor for at vurdere tilbud på indkøb af tørv. Det var ikke mindst under krigen et meget vigtigt udvalg, så ganske ofte deltog også borgmesteren. Et helt særligt problem var at vurdere kvaliteten og dermed brændværdien af de tørv, det kommunale udvalg indkøbte. Udvalget fik oplyst, at det sidste parti, man havde indkøbt, ved en analyse havde vist, at det indeholdt 38,1% vand og aske, mens gennemsnitsprøver udviste 46,4%. Særlig kundskab var indkaldt i form af direktører fra nogle af leverandørerne. Knaphed på tørv var alvorligt, og kvaliteten af de indkøbte brændselsprodukter ofte tvivlsom. Efter hvert møde underskrev de deltagende naturligvis protokollen, så en eftertid kan se, hvem der deltog i de enkelte beslutninger.

Andre udvalg kunne have en fyldigere dagsorden. Det var f.eks. tilfældet med udvalget for gader, veje og renholdelse, som der står uden på protokollen. Her var sagerne forberedte af stadsingeniør V. Ehlert, og de enkelte punkter, der skulle behandles, på forhånd summarisk indført i protokollen som dagsordenspunkter. I højre spalte kunne udval-

get siden tilføje sine beslutninger. På mødet den 2. juli 1947 var der 16 punkter til behandling. De fleste drejede sig om konkrete ønsker fra borgere om at få deres veje vedligeholdt, men der var også ønsker fra selve vejafdelingen om reparation af vejtrømlen og andet materiel. Private vejejerne ønskede at låne den kommunale trømler, men det blev dog af principielle grunde afvist. Vejejerne måtte henvende sig til private entreprenører. Der var også forslag om at opstille oplysningstavler fra en privat erhvervsdrivende. Det tilbud blev modtaget, ligesom der blev givet bemyndigelse til indkøb af vejmateriale til »de ydre veje« for i alt 15.000 kr. Mindre populære beslutninger blev også truffet på mødet. Et par benzinforhandlere blev bedt om at fjerne deres tanke i »gadearealet«. Jo, det var alvorlige ting, udvalget skulle tage stilling til, og som sidste punkt før sommerferien skulle det til slut behandle ansøgninger til en stilling som assisterende ingeniør eller konstruktør på stadsingeniørens kontor. Nogen beslutning blev dog ikke truffet, så i protokollens margin blev noteret »ansøgningerne cirkulerer«. Så fulgte underskrifterne, Gustav Kjærgaard, Margrethe Jacobsen og Axel Nielsen med en kontrasignatur af stadsingeniøren. Omtrent to gange hver måned trådte udvalget sammen.

I de kommunale husvildebaracker på Holstebrovej boede adskillige familier i mange år. De tre blokke, der blev taget i brug i oktober 1942, havde hver fire lejligheder på 35 m². To lejligheder måtte dele et tørkloset og vaskehuset var fælles for alle 12 lejligheder. Boligerne var i brug indtil 1964, hvorefter Civilforsvaret overtog dem. Den store bolig-mangel under og lige efter besættelsen gav i øvrigt formanden for byggeudvalget, K. Hansen, tilnavnet Kristian Bolignød. Husene kaldtes K. Hansens Minde. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

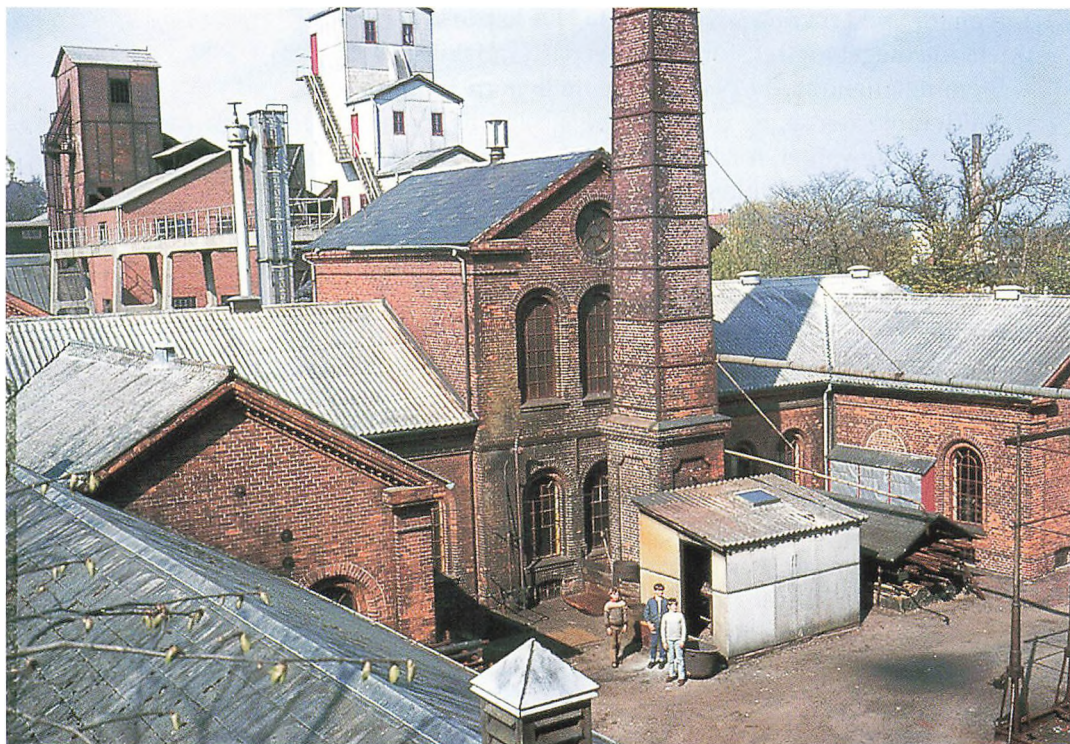
Ud over udvalgene fungerede den kommunale administration ved hjælp af en række kommissioner. Der var skolekommissionen, bygningskommissionen, brand- og sundhedskommissionen foruden ligningskommissionen, der havde ansvaret for skatteopkrævningen. Sammensætningen af disse var noget forskellig fra udvalgene, idet der også statutmæssigt indgik statslige og kommunale embedsmænd heri. Således var politimesteren, brandinspektøren og kreds-lægen medlem af flere af dem, mens ligningskommissionen især var befolket af repræsentanter for byens vælgere. Hele 11 viborgensere skulle sikre, at alt gik rigtigt til, og at alle kom til at betale den skat, som lovgivningen havde pålagt dem.

Den kommunale administration var omkring 1940 meget beskeden. Øverst af embedsmændene rangerede den allerede nævnte exam. jur. Nic. Plessing med titel af byrådssekretær og chef for byråds- og socialkontoret. Herefter fulgte Erik Als, endnu med titel af kærner. Videre var der den allerede nævnte stadsingeniør V. Ehlert, der var elektricitetsværksbestyrer Jens M. Jensen, stadsdyrlæge Axel Knudsen, skoleinspektør C. Nordentoft Jensen og brandinspektør Niels Kalhave for at pege på de vigtigste.²

Forretningsordenen gjorde det klart for borgerne, hvad der foregik i byrådsmøderne. De enkelte medlemmer havde faste pladser, og møderne blev afholdt på rådhuset. Møderne var offentlige, men borgmesteren havde mulighed for at lukke dørene, hvis særligt følsomme sager blev behandlet. Det kunne være køb og salg af fast ejendom eller måske besættelse af stillinger. I sådanne situationer havde medlemmerne naturligvis også tavshedspligt.³

Socialdemokratiet som en politisk parentes

Socialdemokraternes borgmestertid blev noget af en parentes i byens politiske liv. Da partiet mistede sit flertal ved valget i maj 1943, trådte Aggerholm ganske enkelt ud af byrådet, selv om han var opstillet som spidskandidat for Socialdemokratiet og derved var borgmesterkandidat og følgelig blev genvalgt med et stort personligt stemmetal. I stedet blev Peter Aarestrup Socialdemokratiets gruppeleder og anden viceborgmester, mens Folmer Nielsen indtrådte som nyt medlem i byrådet. Skuffelse, frustration og arbejdspresset kan forklare Aggerholms drastiske skridt. Beslutningen blev måske også fremskyndet af det forhold, at han havde

Viborg gasværk fotograferet fra gasbeholderen i 1971. Det kommunale gasværk gennemgik i 1950'erne en større modernisering, men konkurrencen fra elværket blev for hård. El havde allerede før krigen afløst gas som energikilde til gadebelysningen i den indre by, og lige efter krigen kom turen til yderkvartererne. Den 4. oktober 1972 blev fyrene på gasværket slukket. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

en spændende og attraktiv stilling at vende tilbage til som administrativ leder af det store Sindssygehospital. Der var imidlertid endnu en afgørende forklaring på det vidtgående skridt, og det var spændinger i partiet. På dets venstrefløj stod inkassator, senere sygekassekasserer Peter Aarestrup meget stærkt og tegnede store dele af partiet på en måde, som Aggerholm ikke kunne acceptere. Her var tale om den klassiske socialdemokratiske spænding mellem de mere pragmatiske socialdemokrater og de mere dogmatiske kommunesocialister, hvis synspunkter Aarestrup netop stod for. Venstrefløjen krævede, at kommunen engagerede sig meget stærkt i det økonomiske liv og oprettede kommunale håndværkerforretninger, og i det hele taget lagde de megen vægt på, at mange initiativer blev taget fra rådhuset, samt at der blev skabt en stor offentlig sektor.

En politisk iagttagelse har sagt, at rigtig socialdemokrat kunne man kun være på den tid, »hvis ens arbejde ikke havde

ført en for langt fra den jævne mand«. ⁴ De hårde synspunkter ødelagde meget for det store arbejderparti i adskillige år.

Stemmetallene stod i 1943 ret lige mellem de borgerlige og socialdemokraterne, og det er da også sagt, at socialdemokraterne tabte valget, fordi mange af partiets vælgere var på arbejde i Karup ved anlæggelsen af flyvepladsen. Busserne var forsinkede, og mange nåede ikke frem til valgstederne så betids, at de kunne nå at afgive deres stemmer, selv om der blev gjort forsøg på at forlænge valghandlingen.

Ved valget i 1943 indvalgtes den konservative grosserer Egon Lauritzen i det nye byråd. Få kunne dengang vide, at han afgørende skulle komme til at præge udviklingen i byen allerede to år senere. Straks efter valget fik han sæde i en række udvalg, der lærte ham, hvordan kommunale beslutninger blev til: Det var gasværksudvalget, vandværksudvalget samt udvalget for gader og veje og det stadig vigtigere udvalg for byplaner. Endelig kan det nævnes, at han fik sin debut som formand for det stående brændselsudvalg, der ikke mindst kæmpede med rationeringsproblemer. ⁵

Aage Philipsens svære borgmestertid under krigen

Ved valget i 1943 genvandt de borgerlige vælgere som nævnt igen magten i byen. De Konservatives spidskandidat, fabrikant Aage Philipsen blev ny borgmester. Philipsen havde en helt anden baggrund end forgængeren, idet han var uddannet som håndværker i metal og var tidligt kommet til at arbejde med elektricitet, et område, der netop var i kraftig ekspansion. Han blev siden autoriseret Fordforhandler i byen og kom ind i forskelligt organisations- og bestyrelsesarbejde. I 1932 – samme år som han blev valgt ind i byrådet – blev han oldermand i smedelaug.

Det var under meget vanskelige forhold, han overtog hvervet som byens førstemand. Holdningen var vel nok, at livet skulle gå videre, og at de udenrigspolitiske rammer ikke blev udstukket i Viborg. Hans problem blev derfor, at han måske næsten usynligt kom til at samarbejde med tyskerne i et omfang, som den første eftertid ikke ville godtage, idet han blev kritiseret for at have taget samarbejdspolitikken med tyskerne for bogstavelig. Han havde måske lagt sig for tæt op af den udtalelse, som byrådet havde vedtaget den 16. april 1940. Det var den, hvori der blev opfordret til »...at opretholde ro og orden... samt rette sig efter de bestemmelser, der måtte blive givet af de respektive myn-

digheder«. Den 25. april 1945 valgte Philipsen selv at træde ud af byrådet og nedlægge sit hverv som byens borgmester. Han havde ikke mindst i de illegale blade været udsat for kraftig kritik for sit forretningsmæssige samarbejde med tyskerne. Firmaet A. Philipsen & Co. havde repareret tyske biler, og han havde som underentreprenør været med til at lave elektriske installationer på den af tyskerne anlagte Karup Flyveplads. At der i realiteten ikke var noget valg, havde man glemt i foråret 1945.

Philipsen blev efterfulgt af byrådskollegaen, den konservative grosserer Egon Lauritzen, der hermed fik ansvaret for at få byen til at fungere igen, efter at tyskerne havde forladt den. Han var borgmester helt frem til 1958. Aage Philipsen døde i 1968, 87 år gammel.

Initiativer under og lige efter krigen

Selv om forholdene var meget vanskelige under besættelsesårene med bl.a. alvorlig mangel på byggematerialer, tog byrådet alligevel en række vidtgående beslutninger. Socialdemokratiske mærkesager omkring skolebyggeri og aldersboliger blev gennemført. I sig selv var det vigtigt nok, men mere afgørende på længere sigt var det, at gennemførelsen af disse mærkesager medførte, at de borgerlige politikere blev sat i bevægelse og bragt til at indse, at den gamle borgerlige politik under det velkendte motto »pengene ligger bedst i borgernes lommer« blev optøet. Det kom da også klart til udtryk i Egon Lauritzens valgkamp i 1946. Der er næppe tvivl om, at den mere moderne borgerlige politik sikrede borgmesterposten.

Skatteprocenten i 1940-1941 var i Viborg 9,25 og til sammenligning i Århus 8,7 og i Randers 7,49. Alle var bekendt med, at skatteprocenten var højere i byen end i nabokøbstæderne. I Skive var den f.eks. blot 7,36. Tallene kendte politikerne, og de vidste, borgerne sammenlignede. De blev benyttet som et udtryk for, hvor effektive de var på rådhuset til at administrere skatteindtægterne. Færre tænkte over, om eventuelle forskelle skyldtes forskelle i de kommunale servicedydelser eller forskelle i befolkningens sammensætning og beskatningsgrundlag.⁷ I Viborg var der dog en betydelig enighed partierne imellem om investeringspolitikken, men der var alligevel den forskel, at de borgerlige politikere foretrak årlige overskud på de kommunale budgetter, og den borgerlige avis Viborg Stiftstidende havde da også de helt

De konservatives leder, fabrikant Aage Philipsen, fik kun to år som borgmester, men både som politiker og erhvervsmand spillede han en betydelig rolle gennem mange år. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

store typer fremme, når årets driftsresultat skulle præsenteres: »Et virkeligt smukt regnskab for 1948-49«, hvorefter bladet fortsatte med »aktivforøgelse på statuskontiene«. ⁸ Omvendt så socialdemokraterne hellere kassebeholdningen brugt i løbet af regnskabsåret til gavn for byens borgerne.

En lang række initiativer blev sat i værk under besættelsen, heraf mange for at bekæmpe den voksende arbejdsløshed i de første krigså. Det kunne være initiativer til fremskaffelse af havejord til arbejdsløse eller udstedelse af kommunegarantier til installation af WC-anlæg. Det kunne også være etablering af et nyt koksanlæg til sikring af gasproduktionen i byen, indsamlingsordninger af spild med kommunal garanti, en plan om boligtilskud til børnerige familier og omlægning i visse kvarterer fra jævn- til vekselstrøm. ⁹ Andre initiativer var også knyttet til den svære politiske og sociale situation, så derfor vedtog byrådet planer om folkebespisning og udvidede skolebespisningsordningerne i udvalgte skoler. Det skulle sikre, at børnene fik varm mad. Der fulgte restriktionsplaner om brug af gas og el, der blev vedtaget særlige katastrofeplaner, ligesom kommunen etablerede boliger til husvilde og endog ansatte en særlig pris-kontrollør i juli 1941. Han skulle sikre borgerne, at prisstoppet blev overholdt, og at der ikke blev snydt med »vægten« ved køb af f.eks. brød og kød, men det blev også indskærpet ham, at han skulle arbejde i »marken« med stikprøver, som det hed i hans instruks. Der kom en ny skolelægeordning, og så undgik Viborg ikke den også fra andre købstæder velkendte situation fra sommeren 1941. Den alvorlige arbejdsløshed havde gjort offentlige stillinger så attraktive, at de også måtte »rationeres«. I Viborg gik man så langt i den nye ansættelsespolitik, at kun ét medlem af en husstand kunne være ansat i kommunen. Det indebar, at en kvindelig lærer blev afskediget, hvis hun giftede sig med en mand, der i forvejen hentede sin løn i kommunen. På trods af mange protester udefra fastholdt byrådet sin holdning. ¹⁰

Et kig bag kulisserne

I sommeren 1948 var Viborg rådhus et stort flytterod. Byrådet, der siden 1940 havde holdt sine møder i amtsråds-salen i sydfløjen på 1. sal, flyttede ind i en nyistandsat byrådssal i nordfløjen. Salen havde tidligere været benyttet af civilretten, som nu flyttede ned i den gamle byrådssal i stueetagens sydfløj ved siden af kriminalretten. Byrådet blev

Socialkontoret omkring 1950. Midt i billedet den karakteristiske flettede kurv til de udgående breve. Kontormaskiner findes tilsyneladende ikke, til gengæld sidder den kvindelige assistent med en fyldepen i en stol, der absolut ikke støtter hende i ryggen. På bordet ses tidens blækvugger, der skulle fjerne overflødig blæk fra de færdige skrivelser samt diverse stempeler. Godt arbejdsllys havde kontorassistenten heller ikke, for en skrivebordslampe synes alene at være tildelt lokalets anden arbejdsplads. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

i salen på nordfløjen, indtil den store tomme rådhusal i etagens midte i 1976 blev indrettet til ny byrådssal.

I 1948 skete også en udvidelse af pladsen i administrationsbygningen i Sct. Mogens Gade 1, idet fløjen langs Lati-nerhaven fik en tilbygning mod vest. Her blev der bl.a. plads til stadsingeniørens kontor. Udvidelsen tilkendegav, at den kommunale administration var begyndt at vokse.

I 1950'erne havde byrådet en meget erfaren stab af topembedsmænd at støtte sig til. Administrationens chef, kommunaldirektør Erik Als, nåede 35 år i kommunens tjeneste, inden han trådte tilbage i 1969. Stadsingeniør V. Ehlert, der fratrådte i 1964, fik 36 år, socialinspektør Ellen Møller var tæt på 40 års ansættelse, da hun valgte at gå på pension i 1959, stadsskoleinspektør C. Nordentoft Jensen nåede kun at fejre 25 års jubilæum i 1960, idet han døde pludseligt som 60-årig. Gasværksbestyrer P. E. Pedersen nåede lige de 25 år, inden værket lukkede i 1972, mens vandværksbestyrer Peter Olsen stod med højeste anciennitet, da han takkede af efter 44 år i 1961. Overbibliotekar Henri Hansen blev først kommunal embedsmand i 1956, da kommunen overtog biblioteket, men Hansen havde været dets leder i næsten 40 år.

Skønt de alle var »anonyme« embedsmænd, havde de deres personlighed. Als var den drevne embedsmand med det store overblik. Han forsøgte at rådgive politikerne, så der var soliditet i økonomien. Udadtil var han en kendt person. Gennem 21 år virkede han som giftefoged på rådhuset, og i en årrække var han formand for Turistforeningen. Vandværksbestyrer Olsen betragtede nærmest værket som sit eget. Han var en omvandrende vandstatistiker, bedst kendt under navnet Vand-Ole, og med et meget blomstrende sprogbrug. Ellen Møller var kendt for at være »skrap«, og Henri Hansen var berygtet for sin bidende sarkasme, men også kendt for sin store hjælpsomhed.¹¹

Forandringerne i den kommunale administration var ikke så markante i de første årtier efter krigen. Antallet af ansatte på kommunekontoret steg ganske vist fra 25 i 1934 til 125 i 1969,¹² men stigningen forekom beskedent i forhold til udviklingen i 1970'erne. Alligevel blev ikke mindst stadsingeniørens kontor stillet over for mange nye opgaver i forbindelse med byplanlægning, boligbyggeri, vejanlæg og kloakering. Udvalget for byplanlægning var også begyndt at drøfte en bedre løsning for rensning af spildevand. En ny sundhedsvedtægt, hvor WC'er blev obligatoriske, havde afskaffet natrenovationen, men øgede belastningen af Søn-

Viborg kommunes personale på skovtur til Rindsholm søndag den 23. maj 1943. I anden række fra venstre ses byrådssekretær Nic. Plessing, og som nummer fire sidder kæmner Erik Als. Billedet giver et indtryk af, hvor beskedent det kommunale personale endnu var. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

dersø, der efterhånden lugtede som udkogt hvidkålssuppe. Byrådet besluttede sig derfor i 1964 for en stor kloakplan med en hovedledning langs søerne og et rensningsanlæg ved Bruunshåb.¹³

Politiske linjer frem mod storkommunen 1970

En langsom modernisering af gamle forvaltningsgange var på vej. I 1950 diskuterede man, hvordan man bedst kunne ophæve det gamle system, hvor kommunale opkrævere kom rundt til borgerne for at indhente betaling for gasleverancer. Den i sig selv enkle sag rummede mange aspekter. Hvad gjorde man de steder, hvor der var opstillet gasautomater? Borgmesterens forslag gik ud på, at den kommunale embedsmand låste op for gasmåleren, udleverede pengene til borgeren, der dernæst selv skulle indbetale dem til den kommunale administration.¹⁴ Alle var helt på det rene med, at der måtte moderniseres og rationaliseres, hvor det var muligt, også selv om besparelserne var beskedne.

Midler kom bl.a. fra Marshallhjælpen. Det magtfulde kasse- og regnskabsudvalg med borgmesteren i spidsen og formanden for oppositionen, den tidligere borgmester, hospitalsinspektør Aggerholm, havde da også fået øje på mulighederne heri, og der blev udarbejdet forskellige ambitiøse projekter. Aggerholm var i øvrigt også meget stærkt engageret i socialt boligbyggeri, og et betydeligt byggeri blev sat i værk bl.a. på hans initiativ. I hans tid som formand for Boligselskabet Viborg blev det til op mod 1.200 boliger.

I disse år rejstes der år efter år kritik af, at der var betydelig forskel mellem budgetterne og de afsluttende regnskabs-tal. Indtægterne viste sig ofte at være betydelig større, og ikke mindst socialdemokraterne kritiserede dette forhold meget stærkt. De hævdede, at de borgerlige politikere bevidst krævede for store skatter og afgifter hos de svage i samfundet.¹⁵ Overskrifterne i debatten blev stadig mere markante, og vendinger som »forkert økonomi og uløste opgaver er resultatet af flertallets politik« gik igen hos oppositionspolitikere.¹⁶ Socialdemokraterne krævede en mere aktiv politik med nye anlægsprojekter. Det skulle ikke blot være planer, men de skulle realiseres i form af egentlige bygge- og anlægsopgaver.

Gasværket, der i 1957-1958 havde nået sit højeste salgstal, blev i øvrigt efterhånden udkonkurreret af elektriciteten.¹⁷ Elværket i Sparregade ophørte i 1955 med at producere

En genopførelse af Salonen på Borgvold efter branden i 1943 skabte diskussion i byrådet i flere år. Især fandt socialdemokraterne, at boliger, skolebyggeri, bibliotek og alderdomshjem var vigtigere end en danserestaurant til sommerfornøjelser. I april 1956 kunne den nye pavillon omsider åbne. Den var tegnet af arkitekt Fritz Madsen. Og uafhængig af de politiske diskussioner morede børn og unge sig på Salonsøen; om sommeren med småbådssejls og i de kolde vintre med skøjteløb. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

jævnstrøm, da alle husstande nu var gået over til vekselstrøm, og herefter var værket alene fordelingscentral for strøm leveret fra I/S Midtkraft i Århus.

I 1948 fremlagde en kreds af private grundejere en plan for et fællesvarmeværk i Viborg. Byrådet besluttede at stille en kommunegaranti, og efter en række forhindringer stiftedes I/S Viborg Varmeværk i 1953. Allerede i 1956 gjorde byrådets repræsentant i bestyrelsen, socialdemokraten Peter Aarestrup sig til talsmand for, at kommunen burde overtage værket.¹⁸ Forslaget er aldrig blevet ført ud i livet, omend adskillige socialdemokrater efter Aarestrup har gentaget det.

Et andet meget debatteret emne i begyndelsen af halvtredserne var genopførelsen af Salonen, der havde ligget hen som en tomt siden den uopklarede brand i krigsvinteren 1943. Den endelige bevilling blev givet i 1954. En anden sag, der var med til at ændre bybilledet, var den nye sundhedsvedtægt fra 1953, der bl.a. forbød salg af frisk kød på torvet.

Efterkrigsvalg 1946-1970

Det politiske billede i Viborg var i efterkrigsårene frem mod 1970 forbløffende stabilt. Tre partier prægede billedet. Det var Socialdemokratiet og de to store borgerlige partier, Venstre og

Det konservative Folkeparti. I tyve år frem til 1966 var Socialdemokratiet markant det største parti i byrådet med syv mandater. Kun ved valget i 1950 kom en smule forstyrrelse ind i byrådssalen, idet Retsforbundet vandt et enkelt mandat. Ved de efterfølgende valg var der etableret et valgforbund mellem Konservative, Venstre og Retsforbundet. Det skulle sikre partierne mod stemmepild. Det var uhyre vigtigt, da byrådet var delt i to næste lige store blokke: en borgerlig og en socialdemokratisk. Kun et enkelt mandat afgjorde den politiske balance. Det var det enkelte mandat, hele den politiske kamp drejede sig om, i hvert fald i første omgang frem til den store kommunalreform i 1970. Den borgerlige blok fastholdt i hele perioden de otte mandater, i 1950 dog kun fordi Retsforbundet stemte sammen med de borgerlige. Forholdet mellem Konservative og Venstre var ret så stabilt frem til 1962, da de Konservative fastholdt deres fire mandater. I 1966 mistede partiet et mandat til Venstre, der ved det valg blev det største borgerlige parti med fem mandater mod de Konservatives tre. Ved valget i 1950 havde Venstre tabt et mandat, så det i valgperioden kun talte tre. Det var også den eneste gang, valglykken svigtede Venstre, og fra valget i 1966 gik det fortsat fremad, og partiet udviklede sig til det største borgerlige parti i Viborg byråd. Bevægelserne i mandattallene ses af nedenstående tabel. Heraf fremgår det også, at hverken kommunister, Socialistisk Folkeparti eller Det radikale Venstre havde sæde i byrådet i årene frem til 1966.

Byrådet var mandsdomineret. Ved valget i 1946 havde to kvinder dog fået plads i byrådet. Det var den konservative læge Margrethe Jacobsen og forstander Gerda Lomholt fra Venstre. Ved valget i 1958 fik stadig kun to kvinder adgang til de eftertragtede byrådspladser. Det var fortsat den konservative læge Margrethe Jacobsen og socialdemokraten Emma Rasmussen.

Tabel 5: Mandatfordelingen ved byrådsvalgene i Viborg 1946 - 1966

	1946	1950	1954	1958	1962	1966
Socialdem.	7	7	7	7	7	7
Kons.	4	4	4	4	4	3
Venstre	4	3	4	4	4	5
Retsforb.	0	1	0	0	0	0
	15	15	15	15	15	15

Kilde: Statistiske Meddelelser, div. årgange.

Grosserer Egon Lauritzen, konservativ borgmester 1945-1958, var samarbejdets mand. Bl.a. sikrede han en betydelig forbedring af skolevæsenet. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Program for Viborgs jubileum 1950. De fem runde markeringer var måske lidt af en tilnærmelse, men festugeprogrammet var godt med kongebesøg, sport, koncerter og teater.

Byrådsvalget den 14. marts 1950. Brændsel til opvarmning var endnu en mangelvare. Det forklarer, at de tilforordnede sidder med overtøj, tæpper og sivsko. Ved bordet skoleinspektør J. C. Raunskov og byrådsmedlem Anna Rønning-Bæk. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Interessen for det første kommunalvalg efter krigen havde været stor. Ikke færre end syv lister stillede op til valget, det gav en stemmeprocent på 81,3.

Den tidligere borgmester Viggo Aggerholm stillede igen op i 1950 efter syv års politisk byrådspause og blev valgt, og siden fortsatte han i byrådet frem til 1962.

Han blev i 1954 anden viceborgmester, mens venstremanden redaktør Th. Wellejus fra Viborg Stifts Folkeblad blev første viceborgmester. I denne valgperiode forhøjedes borgmesterens vederlag, som det hed, til 9.900 kr. årligt. Forslagsstillerne var de to viceborgmestre, og forslaget blev motiveret med, at lønnen ikke havde været reguleret siden 1919.¹⁹

Ved valget i 1954 udviklede handlingen sig til en sand gys. Ved optællingen af stemmerne viste det sig, at de to blokke: Socialdemokratiet over for det borgerlige valgfor-

bund mellem de Konservative, Venstre og Det radikale Venstre stod lige i stemmer. Adskillige nyoptællinger førte til næsten samme resultat. Nu drejede diskussionen sig om eventuel kassation af enkelte stemmesedler. Stemningen var nervøs på rådhuset. Flere talte om omvalg, mens andre henviste til Indenrigsministeriet, der burde træffe afgørelsen. De »usikre stemmer« blev sendt til ministeriet til afgørelse, og endelig kom resultatet. De borgerlige vandt med fire stemmers overvægt, og borgmester Egon Lauritzen kunne fortsætte en periode endnu.²⁰ Hospitalsinspektør Aggerholm havde forinden søgt at få valget erklæret ugyldigt og få udskrevet nyvalg, men altså forgæves.²¹

I 1958 forlod borgmester Egon Lauritzen byrådsarbejdet, da han i 1957 var blevet valgt til Folketinget for de Konservative. I stedet valgtes venstremanden redaktør Th. Wellejus til borgmester. De Konservatives tid som dominerende borgerligt parti var hermed forbi, og helt frem til årsskiftet 1989-1990 blev byen styret af borgmestre fra partiet Venstre.

De Konservative havde sådan set siddet længere på borgmesterposten, end deres stemmer berettigede partiet til. Allerede ved valget i 1954 havde Venstre overhalet de Konservatives stemmetal, ganske vist kun med 82 stemmer, men det forspring blev stadig større. Da den konservative borgmester Egon Lauritzen derfor ikke længere stod til rådighed, kunne de Konservative ikke længere fastholde borgmesterposten.

Da Wellejus overtog posten, havde han allerede haft et virke i byen i 30 år som redaktør af Viborg Stifts Folkeblad og haft sæde i byrådet siden 1937. Nogen politisk novice kunne han derfor ikke kaldes, men alderen var et problem. Han var meget tæt på 70, da han blev udpeget til Viborgs førstemand i 1958. Det blev kun til en enkelt byrådsperiode, og ved udgangen af marts 1962 blev han efterfulgt af landsretssagfører J. Ringgaard-Christensen, der fik 10 år som byens borgmester.²²

Efter valget i 1962 stod der jævnlige gnister af den intense spænding i Socialdemokratiet. Forfatteren Carl Heinrich Petersen angreb i stærke vendinger partiledelsen for at have forspildt valgsejren ved at opstille forretningsfører Axel Nielsen som borgmestercandidat i stedet for Peter Aarestrup. Balladen endte med, at Carl Heinrich Petersen smækkede med døren og forlod partiet.²³

De uoverensstemmelser, der var i byrådssalen, var sådan set kun småting og handlede i virkeligheden kun om den

Th. Wellejus, borgmester 1958-1962, blev den første venstremand i borgmesterstolen. Det var dog især som redaktør af Viborg Stifts Folkeblad, Wellejus satte sig spor. Som politiker havde han svært ved at tage beslutninger. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

hastighed, hvormed modernisering og tiltag skulle ske. De enkelte projekter var der sjældent uenighed om. Da det nye byråd trådte sammen efter valget i marts 1966, var den socialdemokratiske ordfører for byrådsgruppen, landsdommer Juul-Olsens ord derfor ikke blot politisk retorik, da han sagde »Vi møder med vilje til loyalt samarbejde«. ²⁴

Dagspressen og politikerne

Dagspressen spillede en stor rolle i byen, og det var ikke mindst som redaktør af byens dominerende dagblad, at borgmester Wellejus havde slået sit navn fast. Endnu under krigen havde byen som andre større danske provinsbyer fire dagblade med hvert sit politiske budskab: Viborg Amts Socialdemokrat, det konservative dagblad Viborg Stiftsti-

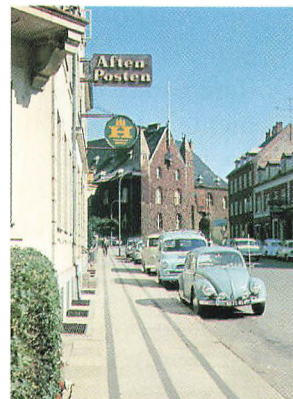
Radio Viborg, der begyndte at sende i 1984, startede med en stor skare frivillige. Konceptet med masser af tidens musik, korte nyhedsindslag og en række specialprogrammer, slog hurtigt an i lokalbefolkningen. Allerede året efter sendte stationen 19 timer i døgnet, og lokalradioen har flere gange udvidet sendeområdet. I den politiske debat satte den kommercielle lokalradio med de korte indslag helt andre betingelser end den gamle partipresse. På billedet Jens Ole Sørensen fra service redaktionen, 1985. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

dende, venstrebladet Viborg Stifts Folkeblad og endelig det radikale dagblad Viborg Venstreblad, der var en aflægger af Randers Amtstidende.²⁵

Kampen om abonnenter og annoncører blev i efterkrigs-årene stadig mere voldsom, og et efter et gav bladene op. Allerede i 1947 ophørte det radikale dagblad, da abonnementstallet var faldet til omkring 250. I 1952 opgav det socialdemokratiske dagblad som en selvstændig lokal udgivelse, men partiet indledte et samarbejde med Silkeborg Socialdemokrat om udgivelse af aflæggeravisen Aftenposten.²⁶ I 1962 fulgte omlægningen til Jysk Aktuelt, som imidlertid gik ind i 1971. Det konservative Viborg Stiftstidende fortsatte frem til udgangen af 1962. Det var med andre ord venstrepressens Viborg Stifts Folkeblad, der gik sejrtriumf ud af den lokale dagbladskonkurrence. Men det dagblad nåede dog mange år senere også at opleve en turbulent tid som medlem af den Bergske Bladgruppe. Det blev overtaget af finansmanden Riskjær Pedersen i december 1990, og hans senere økonomiske fald truede på et tidspunkt hele bladgruppen. Riskjær ønskede at skabe et samarbejde i hele den liberale dagbladspressen, men mødte betydelig modstand ikke mindst i det jyske.

Viborg Stifts Folkeblad havde i den afgørende periode fra 1927-1962 kommunalpolitikeren redaktør Th. Wellejus som den dominerende bladmand. Han søgte bevidst at skabe en levende og læsevenlig avis. Selv om bladets politiske linie altid var klar, lykkedes det at udgive en avis, som også politiske modstandere fandt værd at læse med lødigt stof til belysning af folkelige og kulturelle emner. I det hele taget var det hans store fortjeneste at give venstrepolitikken en bredere og fællesborgerlig profil, og så interesserede han – og dermed avisen – sig ikke mindst for byens institutioner samt forenings- og kulturlivet. Han blev efterfulgt af redaktør Poul Nielsen.²⁷

I de senere år har Viborg Stifts Folkeblad mødt stærk konkurrence fra de landsdækkende aviser og ikke mindst fra Jyllands-Posten, der har søgt at blive et landsdækkende borgerligt talerør. Hertil kommer truslen fra lokale ugeaviser, der som gratis husstandsomdelte udgivelser fyldt med annoncer efterhånden også følte et behov for populært læsestof for at få borgerne til at åbne ugeaviserne. I Viborg opnåede Viborg bladet en betydelig succes med en opsøgende journalistik. Også Viborg Stifts Folkeblad gik ind i det nye pressemarked med sit ugeblad Viborg Nyt.

Aftenpostens beskedne redaktion i Jernbanegade 19 i 1961. Den socialdemokratiske avis holdt sig i live endnu et årti, mens den konservative Viborg Stiftstidende i Sct. Mathias Gade 38 bukkede under i 1962. Bladdøden betød, at partierne mistede et talerør i den politiske debat, og læserne måtte undvære redaktørernes indbyrdes drillerier. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Sognekommunerne omkring Viborg

Siden sidst i 1950'erne havde den landspolitiske diskussion flere gange berørt problemerne med kommunerne. Nogle mente, at deres tid var forbi i den skikkelse, de havde. Sognekommunerne på landet var blevet til så langt tilbage som i 1841, og i hvert fald de fleste af de mange sognekommuner var af beskeden størrelse. Udgangspunktet havde været den kirkelige sogneinddeling, der havde rødder i den kirkelige inddeling i middelalderen, hvor trafik- og samfærdselsforholdene var ganske anderledes end i midten af det 20. århundrede. Adskillige kommuner havde imidlertid gode erfaringer med at samarbejde med nabokommuner, først omkring etablering af fattiggårde og siden alderdomshjem. I 1950'erne var det skoleproblemet, der brændte på efter vedtagelsen af en ny skolelov i 1958, der nedlagde den »stråtækte« folkeskole. Det endte adskillige steder med skoleforbund mellem flere kommuner og etablering af såkaldte centralskoler. Endelig var det også blevet stadig tydeligere overalt i landet, at byudviklingen overskred kommunegrænserne, og hele ideen med

Romlund skole, bygget 1936, var en af de fem skoler i Vorde-Fiskbæk-Romlund kommune, der blev nedlagt i 1961 til fordel for en centralskole i Løgstrup. 1958-skolelovens krav om øget timetal, skolekøkken, sløjdelokale og engelskundervisning fik mange landkommuner til at bygge centralskole. Løgstrup fik fra starten en realafdeling, og for at forberede eleverne til 1. real, købte sognerådet i 1960 et hus i Løgstrup kaldet Spegebjerg, hvor undervisningen foregik i kælderen. Stedet blev naturligvis straks døbt Spegebjerg Universitet. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

det kommunale selvstyre havde været, at kommunerne i et vist omfang skulle være økonomisk selvforvaltende enheder. I stedet var det blevet stadig vanskeligere for de små forvaltninger at følge med i udviklingen.

Kæmneren, som datidens kommunaldirektør på landet hed, var almindeligvis den eneste ansatte, og han skulle følgelig være velbevandret i såvel skattespørgsmål og socialvæsen som skoleforhold og måske også bygningssagkyndig. Ganske vist var det blevet stadig mere almindeligt, at de små kommuner købte sig til ekspertbistand hos f.eks. rådgivende ingeniører, men de råd skulle trods alt vurderes. Heri deltog måske det samlede sogneråd på fem til syv – i nogle tilfælde endog flere – medlemmer, der mødtes regelmæssigt for at behandle kommunens anliggender. Det kunne f.eks. være bevilling af socialhjælp eller beslutninger om reparation af sognets veje, stort og småt mellem hinanden. Ofte var sådanne kommuner i stand til at fastholde en lav beskatningsprocent, og det forøgede modstanden mod at gå sammen med den store købstadskommune, hvor beskatningsprocenten næsten altid var højere. Ofte glemte sognekommunernes borgere omkring købstæderne, at de i virkeligheden »nassede« på købstadens tilbud. Her lå Viborg Teater, her var idrætstilbud til de unge, skoletilbud ud over syvende eller niende skoleår, og her var der mulighed for at låne langt flere bøger, end den lille sognekommunes skolebibliotek måske tilbød.

Serviceforholdene kunne være så beskedne i de allermindste kommuner, at der end ikke var ansat en kæmner, hvilket betød, at kommunen blev administreret hjemme fra sognerådsformandens spisebord. Der er også eksempler på, at det foregik på den måde, at al korrespondance fra måske en hel måned blev gemt i en kuffert, hvorefter den blev åbnet i overværelse af hele sognerådet, der så hjalp hinanden med først at åbne, siden sortere månedens »høst«. Var befolkningsunderlaget under ca. 500 indbyggere, gav det ganske enkelt ikke grundlag for ansættelse af en professionel administrator, så i sådanne kommuner var det sognerådsformanden, der tog det store slæb. Hjælp kunne kommunen dog få fra en af amtsrådet aflønnet sognerådskonsulent, der havde tilsyn med sognekommunerne. Meget støtte og bistand blev hentet hos netop sognerådskonsulent Aage Jacobsen, Overlund, der efter en karriere som kæmner i Asmild-Tapdrup fra 1954 til 1970 virkede som konsulent i amtets 87 sognekommuner.²⁸

Skattekort fra Vorde-Fiskbæk-Romlund kommune. Skatteyderen skulle møde personligt, medbringende kortet for at betale sin skat.

Den senere amtsborgmester P. E. Eriksen har i sine erindringer berettet fra arbejdet med de helt små kommuner. En af historierne gik på, at sognerådskonsulenten havde ringet til en sognerådsformand for at aftale et møde en måned senere, hvorefter svaret lød, at det ikke kunne lade sig gøre, for den pågældende dag var der aftalt »uanmeldt kasseeftersyn«.

Flere af kommunerne omkring Viborg var meget små, som det ses af nedenstående opstilling, der viser situationen i 1958 umiddelbart før reformdiskussionerne for alvor tog fart.²⁹

Tabel 6: Vælgere og stemmeprocenter ved sognerådsvalg i udvalgte kommuner omkring Viborg 1958.

Kommune	Antal vælgere	Afgivne stemmer	Stemme procent	Sogne-	Stem-
				rådsmedlemmer	mer pr. medl.
Almind	384	292	76,0	5	58
Asmild-Tapdrup	1.318	1.026	77,8	7	146
Dollerup-Finderup-Ravnstrup	1.339	1.033	83,9	9	114
Lysgård	390	300	76,9	5	60
Sdr. Rind	361	264	72,9	5	53
Tårup - Kvols - Borris	786	715	91,0	9	79
Vinkel	375	346	92,3	5	69
Vorde-Fiskbæk-Romlund	1.102	921	83,6	7	131

Kilde: Statistiske Meddelelser 4,171,3,104ff.

Det kan ikke hævdes, at det kommunale, demokratiske system ikke virkede, for det gjorde det, hvis man betragter stemmeprocenter som udtryk herfor. Procenter på over 90 var ikke ualmindeligt. Karakteristisk var det også, at næsten alle stemmer blev afgivet personligt. Listestemmer var noget, der hørte de større bysamfund til. »Prisen« pr. sognerådsmedlem ved valget i 1958 fremgår også af tabellen. Kun 53 stemmer krævede det at få plads i sognerådet i Vinkel, mens der skulle 146 til i Asmild-Tapdrup.

Uden problemer var demokratiet i de små sognekommuner ikke. Mindre blev de selvfølgelig ikke, hvis kommunen lå tæt på en købstad i vækst. Det gav efterspørgsel efter byggejord, og med et solidt kendskab til den kommunale planlægning kunne en effektiv gårdejer, kreaturhandler eller måske håndværker nok drage nytte – uformelt selvfølgelig – af en sådan viden. Andre problemer lå også i, at kærneren måske selv havde sæde i sognerådet sammen med den loka-

le førstelærere, en skolepedel eller en pantefoged. Jo, de små kommuner havde selvfølgelig også deres helt specielle problemer, som man helst ikke talte alt for højt om, men som alle naturligvis kendte til.

Karakteristisk var det i øvrigt, at Socialdemokratiet havde det svært i sognekommunerne rundt om Viborg. I 1958 havde blot 48 stemt på partiet i Almind, men 68 på de Radikale og hele 176 på partiet Venstre, og det billede var nok så karakteristisk i omegnskommunerne.

De stadig mere komplicerede forhold i den offentlige administration kunne ganske enkelt ikke fortsætte under så primitive administrative forhold, og selv om kæmnerne deltog i kurser og havde deres egen organisation, der varetog ikke blot deres faglige, men også kæmnernes videreuddannelse, så måtte der reformer til. Krav om rationalisering og indførelse af edb var allerede på vej. Et første vigtigt skridt var tildeling af CPR-numre til borgerne sidst i 1960'erne.

Politikernes diskussion endte med, at Folketinget i 1958 nedsatte en kommunallovnsrevisionskommission – så langt var ordet – der først skulle analysere forholdene og siden stille forslag til, hvordan større kommuner kunne etableres ved hensigtsmæssige sammenlægninger. Udgangspunktet var, at ét bysamfund skulle være én kommune.

En af de mange rapporter forud for kommunalreformen hed Købstadkommunernes Grænser, udsendtes i 1965, og heri var forholdene omkring Viborg naturligvis også behandlet. Bag rapporten stod Den danske Købstadsforening, der var en sammenslutning af landets købstæder. Rapporten indledte med at oplyse, at der ikke på Viborgegnen var »nogen form for fælleskommunal planlægning«, hvorefter den fortsatte med beskrivelser og analyser, talopstillinger og detailkort, der minutløst viste og fortalte ganske meget om forholdene lokalt.

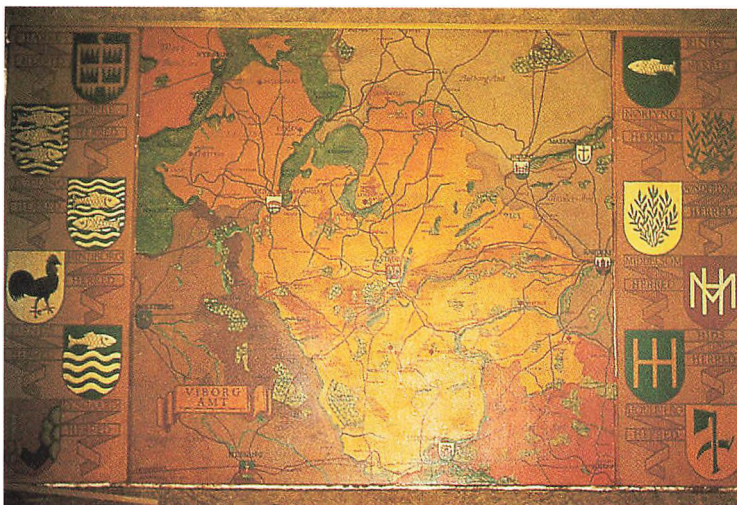
Det blev oplyst, at der allerede var etableret en skoleforbundsoverenskomst med Almind kommune om undervisning ved Viborg kommunale skolevæsen af elever fra 6., 7. og 8. hovedskoleklasser samt 9. og 10. klasser og realafdelingen. Der var fælles socialvæsen med Gråbrødre landdistrikt, så dette områdes behov for alderdoms- og plejehjem blev dækket af Viborg kommune. Viborg kommunale elforsyning leverede kraft til en del af Asmild-Tapdrup kommune, og et vandværk i Asmild-Tapdrup, Overlund vandværk, havde anmodet Viborg vandværk om et tilbud på at overtage områdets vandforsyning. Det fremgik også, at der allerede

var et snævert samarbejde om afledning af spildevand til Viborg kommunes rensningsanlæg. Der var således meget i rapporten, der talte for, at området hensigtsmæssigt kunne knyttes sammen til et bysamfund, så udvalget foreslog, at Asmild-Tapdrup og Viborg Gråbrødre Landdistrikt blev en del af den nye storkommune. Asmild-Tapdrup talte godt 3.100 »sjæle«.³⁰

I april 1964 blev så Gråbrødre landsogn indlemmet, og i september 1969 blev man enige med sognerådene i Asmild-Tapdrup, Almind og Sdr. Rind om sammenslutningsbetingelserne. Også fra Dollerup-Finderup-Ravnstrup kom der ønsker om sammenlægning med Viborg, og da det hele faldt på plads omfattede kommunalreformen også Vinkel, Vorde-Fiskbæk-Romlund samt Tårup-Kvols sogne. Lokalt gik man videre end Købstadsforeningens forslag, og, hvad der også er væsentligt at påpege, det hele blev til på lokalt, frivilligt grundlag. Det betød, at Kommunalreformkommissionen kunne aflyse sit planlagte besøg i Viborg.³¹

Sammenslutningen af sogneråd i Danmark, Sognerådsforeningen, var lokalt meget interesserede i arbejdet, men sådan set ikke ud fra tanken om at fremme sammenlægningerne af kommunerne, men snarere ud fra den betragtning, at det drejede sig om at undgå fejlinvesteringer i de enkelte kommuner.³²

Den store kommunalreform medførte, at de nye kommuner, d.v.s. også købstæderne, ikke længere skulle sortere direkte under Indenrigsministeriet, men de nye amtskommuner. Det betød selvfølgelig, at man i Viborg var meget interesseret i, hvordan de nye amtskommunale grænser kom til at ligge – og ikke mindst i, om der ville blive oprettet en Viborg amtskommune. Byens politikere og borgere så helst Viborg amt som den fortsættende enhed, næstbedst var en løsning, hvor Viborg og Thisted amter blev slået sammen uden beskæringer, mens den værst tænkelige situation var en deling af det gamle Viborg amt mellem naboamterne. Med i billedet hører også, at amtmanden i Viborg, Egede Larsen, i hvert fald i de første år, arbejdet pågik, absolut var en stærk modstander af sammenlægningstanken og blev kendt for udtalelsen: »Vi ved, hvad vi har, og det kan nok bære fremover«. Amtet ønskede ikke at gå ind i arbejdet, så i stedet blev det Sognerådsforeningen i Viborg amt, der kastede sig ud i de meget komplicerede forhandlinger, dog støttet af amtet med arbejdskraft og særlig ekspertise. Amtmanden og amtsrådet frygtede ganske enkelt, at hvis man selv nåede

Kort over Viborg amt som det så ud indtil 1970, malet på et vægfelt i den store spisesal på Preislers Hotel. Det fine gamle hotel, der omsluttede gæsterne med provinsiel tryghed, havde også mange historiske malerier fra Viborgegnen. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

frem til en skitse, kunne det fremme muligheden for at indføre tvang. »Har man først en skitse, risikerer man at få besked om, at den skal føres ud i livet«, som det blev udtrykt i amtsrådet.³³

Selvfølgerig erkendte amtet, at det var nødvendigt med afgørende reformer. Amtsbeskatningen byggede stadig på den forudsætning, at landbruget var det dominerende erhverv uden for købstæderne og hovedstaden og kun skulle betale ejendomskatter til amtskommunen. Det betød, at de bymæssige bebyggelser med byerhverv, der var opstået uden for købstæderne, ikke deltog tilstrækkeligt i finansieringen af amtskommunernes opgaver, selv om opgaverne mest var sygehuse og landeveje. Alt det var man fra politisk hold opmærksom på, og det betød, at der allerede var justeret på en række refusionsprocenter. Det ændrede dog ikke det forhold, at det hele trængte til en kraftig sanering, så amterne også kunne blive bæredygtige økonomiske enheder med nye, overordnede regionale ansvarsområder og mulighed for udskrivning af egne skatter hos alle borgere.

Løsningen blev, at det gamle Viborg amt blev lagt sammen med Thisted amt til et nyt under navnet Viborg amtskommune. Loven om de nye amtskommuner blev vedtaget 18. marts 1969. Det var selvfølgelig ikke problemløst at finde på et navn til den nye store administrative enhed uden at

støde nogle lokale politikere eller borgere. Der havde da også været stillet forslag om at kalde den nye enhed for Nordvestamtet, Thisted-Viborg Amt, mens navne som Limfjordsamtet og Skivehus Amt næppe blev taget alvorligt.

Den 1. april 1970 trådte loven om de nye kommuner i kraft, og hermed havde det kommunalpolitiske landkort fået helt andre grænser.

Viborg havde administrativt forberedt sig på opgaven. I eftersommeren 1969 forlod kommunaldirektør Erik Als sin stilling for at give plads til efterfølgeren, der skulle have tid til at sætte sine »fingeraftryk« på den nye administration.

Efterfølgeren blev kommunaldirektør cand. oec. Aage Jensen, der straks gav sig i kast med de problemer, der var knyttet ikke blot til kommunalreformen, men også til indførelsen af kildeskatten, der ganske revolutionerede den gamle skatteadministration.³⁴

Det nye bystyre under storkommunen

Det var en helt ny forvaltning, der skulle få den større kommune til at fungere. Et vigtigt formål med storkommunen var selvfølgelig at rationalisere administrationen og sikre en professionel behandling af borgerne. I Sdr. Rind var befolkningstallet blot 588 og i Vinkel 608, og selv om det var større i Vorde-Fiskbæk-Romlund med godt 1.900 indbyggere, så var det dyrt at opretholde selvstændige administrationer for så små samfund. Løsningen blev, at alle de gamle kommunekontorer blev lukket, og al administration samlet i Viborg.

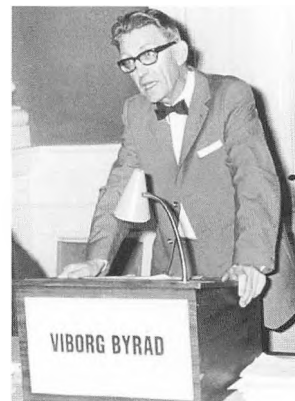
Flere kæmnere fra omegnskommunerne fik tilbudt job i den nye storkommune, og kæmner Verner Nielsen fra Asmild-Tapdrup blev personalechef i storkommunen og løste opgaven perfekt. En anden overtog en post som plejehjemsforstander, mens enkelte søgte andre opgaver uden for kommunen. Også andre medarbejdere fra sognekommunerne blev placeret rundt om i forvaltningerne.³⁵ Kommunen var selvfølgelig usikker på, hvordan administrationen kunne opbygges bedst muligt, og derfor blev et rationaliseringsfirma tilkaldt. I 1971 lå det nye forslag klar. En række af løsningerne var selvgivne:

Øverst var byrådet fortsat placeret, herunder borgmesteren og det magtfulde økonomiudvalg. Yderligere fire udvalg: det sociale, det tekniske, kulturudvalget og byplanudvalget befandt sig på dette niveau, idet formændene udgik af byrådet. Som noget afgørende nyt brød man med den

praksis, at flertallet besatte formandsposterne. Man skabte i stedet nærmest et magistratsstyre – efter forbillede fra bl.a. de to store jyske byer Aalborg og Århus – ved at vælge udvalgsformændene til også at have sæde i økonomiudvalget. Ideen var ikke blot at give udvalgsformændene et økonomisk medansvar for trufne beslutninger, men også at øge den tværgående forståelse for sammenhænge og dermed skabe føling med hele byens økonomi, der netop blev sammenholdt i økonomiudvalget under borgmesterens ledelse. Den model var skabt af kommunaldirektør Aage Jensen.

Til hvert udvalg blev der opbygget et sekretariat, der forestod den daglige administration, og lederen af denne forvaltning var naturligvis sekretær for udvalget. Det vil f.eks. sige, at socialinspektøren var sekretær for det sociale udvalg og kommunaldirektøren, Aage Jensen, for økonomiudvalget. Han var i øvrigt også øverste kommunale chef for 1.600 medarbejdere regnet fra områdechefer til bogopsættere på biblioteket, selv om det selvfølgelig især var centraladministrationens personale, han traf i det daglige.

I tilknytning til forvaltningerne blev der oprettet en række kommissioner og nævn. Under teknisk udvalg f.eks. civilforsvarskommission, brandkommission, boligkommission og sundhedskommission.³⁶

Viborgs borgmester fra 1967 til 1972, landsrets-sagfører J. Ringgaard-Christensen. Hans borgmestertid blev kendetegnet af en betydelig foretagsomhed med mange initiativer taget af såvel borgmester som byråd. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Ændret opgavefordeling mellem by og amt

De nye amtskommuner måtte de første år arbejde endog meget kraftigt på at opbygge en administration, der kunne overtage de opgaver, Folketinget havde pålagt dem. Den første store opgave i Viborg var at få den nye enhed til at fungere, d.v.s. skabt en fælles amtsadministration for hele det nye administrative område. Der skulle også opbygges en amtsgård, der fik adresse i Skottenborg.

Lovgiverne havde forestillet sig, at de nye amter skulle arbejde tæt sammen med kommunerne. Den opgave løste den nye amtsborgmester P. E. Eriksen på den måde, at han regelmæssigt indkaldte amtets 17 borgmestre til møder, hvor principielle spørgsmål stod på dagsordenen. Den helt store opgave var ikke mindst at planlægge overførsel af en række opgaver fra primærkommunerne/købstæderne til amterne. Kommunalreformen indebar dog også, at opgaver fra staten skulle overføres til amtskommunerne.

Ved kommunalreformen var der straks blevet peget på sygehusvæsenet, men siden kom en række nye tiltag netop

Viborg brandstation i Ll. Sct. Hans Gade, fotograferet i 1967 kort før det kommunale brandvæsen flyttede ud på Industrivej. Slukningskøretøjerne var næsten alle af nyere dato, idet tre af bilerne var fra 1964 til 1966, mens to sprøjter var fra 1949 og 1955. Flytningen gav en tiltrængt udvidelsesmulighed for politiet i nabobygningen. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

til at ligge i det nye amtskommunale regi: regionplanlægning, den offentlige sygesikring, fælleskommunale trafikelskaber, gymnasieskolerne, varmforsyningsplanlægning og meget mere. Alt det gjorde, at der naturligvis opstod spændinger mellem de større købstæder og amtskommunen, for rundt omkring blev det følt som en spændetrøje, at købstaden skulle gå til amtskommunen, og det blev igen og igen hævdet, at amtskommunerne gik på strandhugst efter opgaver, da de ikke havde fået tillagt så mange opgaver, at deres eksistensberettigelse var åbenbar.

Den politiske balance i Viborg byråd

Det var op til de nye kommuner selv at fastsætte antallet af medlemmer i de nye byråd. Valget faldt forskelligt ud fra primærkommune til primærkommune, som den nye betegnelse var for kommunerne, uanset om det var købstæder eller landkommuner. I Århus, der var genstand for landets mest omfattende kommunalreform med godt 20 omegns- og forstadskommuner, der indgik i den nye store kommune, øgedes antallet af byrådsmedlemmer fra 21 til 31. I Viborg besluttede man sig for at udvide antallet af byrådsmedlemmer fra de oprindelige 15 til 21. Nogen åben diskussion af

det spørgsmål har næppe været ført – men dog nok i parti-foreningerne. Bagved lå spørgsmålet om magtbalancen i det nye byråd samt ønsket om at sikre, at der blev valgt medlemmer til det nye storbyråd også fra de gamle sognekommuner. Med Viborgmodellen var der godt 1.000 vælgere bag hvert byrådsmandat, mens tallet i Århus lå mellem 4-5.000 vælgere pr. byrådsmandat.

Og ganske rigtigt, de Radikale fik ved kommunevalget 3. marts 1970 sæde i det nye byråd med et enkelt mandat – direktør Ove Pedersen. Det var i øvrigt første gang siden krigen. Socialdemokraterne blev det største parti med hele ni mandater, efterfulgt af Venstre med syv og de Konservative med fire. Borgmesteren kunne fortsætte, så det gjorde landsretssagfører J. Ringgaard-Christensen. Tre af det nye byråds 21 medlemmer var kvinder.

Stemmeprocenten blev 69,7; der var ved de enkelte afstemningssteder en betydelig spredning, men som helhed var den næppe tilfredsstillende og nåede slet ikke det niveau, der var almindeligt i de gamle sognekommuner.³⁷ Bag-

Den kommunale losseplads i Katmose 1971. Ikke uden grund kaldte viborgenserne området for »Rotterdam«, og de færreste ønskede at bo i dens nærhed. I 1949 blev lossepladsen ganske vist tilsluttet kloaksystemet, og latrintønderne blev herefter udtømt i kloakken, hvorved man undgik gødningsdynger på lossepladsen, men byens øvrige affald blev kørt herud indtil 1972. I 1970 fyldte dagrenovationen 6.400 papirsække om ugen. Den nye losseplads kom til at ligge ved Kirkebækvej mellem Undallslund og Løgstørbanen. Katmose blev opdelt i små parceller, hvor kaninavler- og brevueforeningers medlemmer kunne bygge små huse til deres dyr. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

ved lå en vis utilfredshed med storkommunen, idet mange vælgere ikke længere følte den samme »nærhed« som tidligere. Det forhold var allerede erkendt af Venstre, men også af de Radikale, idet begge havde opstillet særlige bylister og landlister, dog i listeforbund, så alle stemmer kom til at tælle med fuld vægt. Politisk var den beslutning rigtig, hvilket bl.a. kan ses af det forhold, at den personlige stemmeafgivning var særlig høj på landlisterne. På Venstres landliste 83,8%, mens bylistens tilsvarende andel var 73,6.

Viborg kommunes nye naboer efter kommunalreformen blev mod øst Tjele og Bjerringbro og mod syd Kjellerup og Karup kommuner. Mod vest lå Fjends og Skive og mod nord Møldrup kommune. Også disse kommuner var nydannelser, så et betydeligt arbejde for politikere og embedsmænd lå naturligvis i at skabe samarbejdsrelationer til de nye naboer og kolleger.

Politiske linjer frem mod 1980

Den 31. august 1971 meddelte J. Ringgaard-Christensen overraskende, at han 1. april 1972 ville trække sig tilbage som borgmester og byrådsmedlem. Han begrundede det drastiske skridt med arbejdspressen, men det var ikke nogen hemmelighed, at borgmesteren var hårdt ramt af en kampagne, som førtes mod den narkobekæmpelsespolitik, han sammen med Venstres socialudvalgsformand, Niels Vester, stod for. En overgang så det ud til at lykkes at få afvænnetheden om narkomaner, men den omfattende indsats var dyr, og på borgermøder og i pressen lød der harmdirrende protester.

Ringgaard-Christensen havde ellers opnået betydelige resultater som borgmester. Han havde optrådt som den smidige og effektive leder af byrådet og havde sammen med kommunaldirektøren gjort en betydelig indsats for at få den nye storkommune til at fungere. I fællesskab havde de moderniseret administrationen, og Ringgaard-Christensens sidste store indsats skete i 1971, hvor det gennem en snarrådig indsats lykkedes at få børnehaveseminariet til byen.

Ny mand i borgmesterstolen blev landbrugskonsulent Otto Thorvald Nielsen, i daglig tale O. Th., valgt på Venstres landliste i 1970 og med en fortid som formand for Asmild-Tapdrup Venstrevælgerforening.

Borgmesterskiftet betød ikke meget på valgdagen i 1974. Venstre fastholdt sit mandattal, mens socialdemokraterne

Venstremanden O. Th. Nielsen, borgmester 1972-1985, blev den politiker, der har siddet længst som Viborgs førstemand, idet han slog Egon Lauritzen med otte måneder. O. Th. Nielsen stilede givetvis ikke straks efter borgmesterposten, da han blev valgt ind i byrådet efter kommunesammenlægningen i 1970, men ved Ringgaard-Christensens ret pludselige afgang i 1972 pegede Venstres gruppe på ham. Allerede i 1973 varslede han, at han ikke genopstillede, men da partiets nye borgmesterkandidat, overlæge Søren K. Sørensen kort før valget blev udnævnt til medicinaldirektør, lod O. Th. sig overtale til at fortsætte. En af hans store politiske sejre var placeringen af Naturgas Midt/Nords administration i Viborg, og i de sidste borgmesterår var han formand for selskabet. Foto: Naturgas Midt/Nord.

mistede to ligesom de Konservative, hvis gruppe nu var reduceret til blot to medlemmer. Til gengæld havde Kristeligt Folkeparti fået et mandat, ligesom Fremskridtspartiet satte sig i to stole, mens Socialistisk Folkeparti, der også var et nyt parti i byrådet, måtte nøjes med et enkelt mandat. Den politiske udvikling var karakteristisk. Overgangen til stor-kommunen betød, at de landspolitiske tendenser slog stadig kraftigere igennem (se tabel 7 side 281).

I 1978 skete der igen ændringer i byrådet. Venstre holdt stillingen, og det samme gjorde Fremskridtspartiet, mens både Kristeligt Folkeparti og de Radikale måtte sige farvel til deres mandater; derimod vandt Socialistisk Folkeparti et ekstra, så partiet i byrådsperioden fra 1978 besatte to pladser.

Borgmester O. Th. Nielsen havde blandt politiske modstandere ry for at være stædig og påholdende. Ikke desto

Det var ikke så nemt at være borgmester som tidligere. På dette byråds-møde i 1981 har O. Th. Nielsen rejst sig for at formane de unge demonstranter fra DKU. Borgerne var blevet mere medlevende, men også mere kritiske, og opfindsomheden var stor, når det gjaldt om at gøre politikerne – og pressen – opmærksomme på deres sag. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

mindre kunne han ved sin fratræden ved udgangen af 1985 fremhæve en lang række kommunale landvindinger.³⁸ Udbygningen af hele Houlkærområdet og udvidelsen af industriarealerne mod vest samt samlingen af handelen i midtbyen med opførelsen af Sct. Mathias Markedet havde ændret byens fysik. To nye betydelige institutioner kom også til egnen, idet det lykkedes at få Statens Husdyrbrugsforsøg flyttet til Foulum, mens Naturgas Midt/Nord med

O. Th. Nielsen som formand placerede hovedadministrationen i Viborg.³⁹ Etableringen af det store landbrugscenter Foulum var et godt eksempel på, hvordan den landbrugsuddannede borgmester udnyttede, at han var valgt på en venstrelandliste. Straks i påsken 1972 tog han kontakt til sin kollega, borgmester Niels Petersen, i Tjele kommune, hvorefter der meget hurtigt blev truffet forhåndsftaler om køb af 34 gårde, hvor det store center kunne placeres.

Byen fik også et nyt hotel ved Søndersø, hvorimod planerne om et nyt trafikcenter ved banegården endte i politisk uenighed og fik stadsingeniør Jørn Sonne til at tage sit gode tøj og gå. For at give forenings- og kulturlivet i de tidligere landkommuner en håndsrækning indførte kulturudvalget i 1972 en ordning, hvorefter de private forsamlingshuse årligt fik et beskedent tilskud til driften. Gennem halvfjerdsenerne, hvor kvinderne i stigende grad kom ud på arbejdsmarkedet, udbyggedes den kommunale service kraftigt på børne- og ældreområdet. Hertil kom, at den nye bistandslov skulle føres ud i praksis. Det komplicerede politiske arbejde med at tilpasse den kommunale service til det moderne arbejdsmarked affødte mange politiske debatter både i byrådet og i socialudvalget. Her havde Jørn Cato Nielsen afløst Niels Vester i 1976, og som forgængeren lagde Cato meget vægt på det forebyggende arbejde. Banebrydende blev udbygningen af den kommunale døgnpleje ud fra devisen, at de ældre kunne blive længst muligt i eget hjem. Ordningen byggede på et tæt samarbejde mellem socialforvaltningen og den døgnbemandede brandstation, idet korpset af døgnplejere modtog besked fra brandvæsenets overvågningscentral, når der indløb opkald fra kaldeanlæg i hjemmene. Som et andet banebrydende træk blev der lagt stigende vægt på selvforvaltning i de sociale enheder, daginstitutioner og plejehjem.

Den kommunale administration, som skulle løse de mange nye opgaver i disse år, var fortsat under ledelse af Aage Jensen. Kontorchef indtil 1979 var Svend Aggerholm, den sidste gammelklassiske embedsmand, der i stil var højtidelig, yderst korrekt og meget kritisk. Ansvar for det sociale område havde Hans Jørgen Olsen som socialinspektør fra 1975, Jørn Sonne var den inspirerende leder af stadsingeniørens kontor fra 1964 til 1980, mens Peter Seeberg, museumsinspektør fra 1960, på kulturens område var helt sin egen. Skoleforvaltningen blev ledet af Kaj Børge Nielsen fra 1961 til 1981, hvorefter Preben Andersen tog over som skoledirektør. Begge sad i øvrigt i perioder i byrådet for henholdsvis

Viborg Centralrenseanlæg ved Bruunshåb, der renser spildevandet fra Viborg by og landsbyerne i den sydlige del af kommunen. Anlægget åbnede for biologiske rensning i 1971, i 1976 kom den mekaniske rensning til, i 1985 slambehandlingen og i 1993 den kemiske rensning til udskillelse af kvælstof og fosfor. I alt renses ca. 5 mill. m³ i timen. Kommunens andet rensningsanlæg i Fiskbæk behandler spildevandet fra Løgstrup og de nordlige landsbyer. Foto: Viborg Centralrenseanlæg.

Socialdemokratiet og de Konservative, og begge var aktive i byens foreningsliv. En anden garvet embedsmand var H. C. Simonsen, der trådte tilbage i 1984 efter myndigt at have ledet skatteforvaltningen i 28 år. Brandinspektør Erik Kløve forestod flytningen af brandstationen fra Ll. Sct. Hans Gade i 1968 og opbygningen af den nye beredskabsforvaltning på Industrivej. Den farverige brandinspektør var i øvrigt altid god for en bemærkning, som i tilfældet, hvor udrykningsmandskabet stod magtesløs over for en voldsom brand. Efterfølgende kunne Kløve oplyse, at bygningen brændte ned under kyndigt opsyn!⁴⁰

Byrådet frem mod 1997

Byrådsvalget i 1981 betød igen ændringer. Rent praktisk var der sket det, at byrådsperioderne skulle følge kalenderåret. Det betød, at byrådsvalgene blev flyttet fra marts måned til november, hvorefter det nyvalgte byråd skulle tiltræde straks i det nye år.

Ved valget den 17. november 1981 kom de Radikale igen ind i byrådet, de Konservative vandt et mandat, mens Venstre for første gang måtte se, at det mistede et mandat og blev reduceret til seks.

Valgkampen i 1985 var lagt op som en kamp mellem Venstre og Socialdemokratiet. Der skulle findes en afløser for venstreborgmesteren gennem 13 år, O. Th. Nielsen. Det gav mulighed for et systemskifte, som det blev sagt. Socialdemokratiets spidskandidat var Carl Anker Jensen, Venstres topkandidat Jørn Cato Nielsen, selv om Venstre i virkeligheden var i dyb splid med sig selv og således stillede en borgmesterkandidat fra såvel landvenstre som byvenstre. De Konservative opstillede skoledirektør Preben Andersen som borgmesterkandidat. Viborg bladet fremlagde flere valgprognoser i dagene op til valget, hvor bladet ikke mindst slog på, at den konservative kandidat havde store muligheder.⁴¹

Venstre fastholdt imidlertid ikke blot borgmesterposten, men også sit mandattal, så den nye borgmester blev direktør Jørn Cato Nielsen, der var borgmester til årsskiftet 1989-1990. Ved valget i 1985 mistede de Radikale deres ene man-

Fremskridtspartiet kom i Viborg byråd i 1974. Mon ikke valgplakaten er inspireret af eventyret om den grimme ælling?

Jørn Cato Nielsen fra Venstre er en af Viborg byråds mest erfarne politikere. Han blev valgt ind i 1974 og overtog to år senere den vigtige formandspost i socialudvalget. Den offentlige sociale sektor var under kraftig udbygning, og Cato Nielsen var den politisk aktive medspiller bl.a. i udformningen af hjemmeplejeordningen. På landsplan blev han næstformand i sammenslutningen af sociale udvalg. Efter sin tid som borgmester 1986-1989 har Cato Nielsen været formand for byplanudvalget og skoleudvalget. Foto: Viborg Stifts Folkeblad.

dat, SF vandt et og talte nu tre medlemmer i byrådet; de Konservative fik endnu et mandat og kom op på fem. Resultatet blev som nævnt, at de borgerliges borgmestercandidat blev valgt.⁴²

Stor betydning havde det, at over halvdelen af det nye byråd var nye ansigter, mere præcist havde 12 af de 21 mandater ikke siddet i Viborg byråd i den foregående periode. Afgørende var det også, at Socialdemokratiets borgmestercandidat Carl Anker Jensen havde opnået et anseeligt personligt stemmetal, godt 3.000, hvilket var et særsyn ved et kommunalvalg i Viborg.

Cato Niensens debut som borgmester blev ikke let. Der skulle efter pålæg fra regeringen – som følge af byens gode kassebeholdning – i 1986 spares godt 14 mill. kr. på driftsbudgettet.⁴³ I de første år fik han også en del 11-10 afgørelser i byrådet, idet en række større, men ubehagelige sager skulle afgøres. På skoleområdet blev gabet mellem et faldende børnetal og stigende udgifter stadigt større, men skolelukninger var ikke populære. I en årrække havde der også været et for stort forbrug af kommunekassen, og borgmesterens intention var at indføre en højere grad af ansvar og selvforvaltning i budgetlægning og drift. De enkelte udvalg og institutioner skulle selv have ansvaret for budgettet, efter at byrådet havde lagt rammerne. Også erhvervspolitikken ønskede han at justere, idet han fandt, at Erhvervsrådet kørte sit eget løb, selv om erhvervspolitikken greb ind i alt, hvad kommunen foretog sig. En værdifuld løsning blev en plan om en færdig erhvervs politik, der tvang erhvervsliv og kommune ind i et tæt parløb.⁴⁴

Valget i 1989 betød et politisk sporskifte. Ganske vist vandt Venstre og dermed borgmesterens parti et mandat og opnåede syv, men til gengæld var resultatet en katastrofe for Det konservative Folkeparti, der mistede hele tre mandater og nu var reduceret til blot to. De borgerlige kunne herefter ikke fastholde borgmesterposten, og Socialdemokratiet gen vandt dermed den borgmesterpost, som partiet havde mistet i 1943. Ny borgmester blev tidligere skatteinspektør i Møldrup Carl Anker Jensen med et personligt stemmetal på 4.492, mens de borgerliges borgmestercandidat kun opnåede 1.631 personlige stemmer. Carl Anker Jensen havde på det nærmeste »støvsuget« alle partiets stemmer, idet ikke færre end 64% af Socialdemokratiets vælgere havde stemt personligt på ham.⁴⁵ Partiet fik hele ni mandater ind i byrådet. Lokalpressen talte om, at »Viborg var blevet lyserød« og

om »tæppefald for de borgerlige«. Valget havde igen som i 1954 lidt karakter af et gyservalg, idet stemmetallene mellem blokkene lå så tæt, at der blev krævet nyoptælling af stemmerne.

Ni byrådsmedlemmer repræsenterede som nævnt Socialdemokratiet og syv Venstre, der hermed fortsat var byrådets næststørste parti, mens de Konservative kun talte to og SF og Fremskridtspartiet hver et enkelt mandat, som det fremgår af tabel 7. De Konservatives tid som det toneangivende borgerlige parti var en saga blot, og selv om partiets ordfører, vicepolitikommissær Orla E. Ervolder, havde ført en god valgkamp, fik han kun 682 personlige stemmer. Hos SF var det lærer Poul Erik Lund, der tegnede partiet, mens konsulent Jørn Cato Nielsen og gårdejer Jens Ingolf Nørgaard fortsat var de markante navne i partiet Venstre. Det radikale Venstre måtte nøjes med i alt 430 stemmer.⁴⁶

I efteråret 1993 var der igen valg til byrådet. Det var som om, der var kommet mere drift i Socialdemokratiet, så endnu et mandat blev føjet til de tidligere ni. Siden valget i 1989 var det gået fremad. Der er næppe tvivl om, at Carl Anker Jensen med sin rolige, besindige væremåde var blevet en populær borgmester, der også uden for partiets traditionelle kernevælgere tiltrak stemmer. Landspolitiske tendenser lå muligvis også bag valgresultatet i 1993, da SF måtte afgive det ene af sine mandater, mens de borgerlige fortsat talte henholdsvis syv og to mandater. Venstre var fortsat det store borgerlige parti i byrådet, der følgelig også kunne

Carl Anker Jensen, Viborgs borgmester 1990-1997, engagerede sig tidligt i fagbevægelsen og i Socialdemokratiet. Allerede mens han som ung var ansat på Søndermølle Klædefabrik blev han kasserer i Tekstilarbejdernes Fagforening i Viborg. I 1982 blev Carl Anker Jensen medlem af byrådet, og inden han overtog borgmesterhvervet, var han først formand for kulturudvalget og dernæst formand for teknisk udvalg. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Tabel 7: Mandatfordelingen ved byrådsvalgene i Viborg 1970-1993

	1970	1974	1978	1981	1985	1989	1993
Soc.	9	7	7	7	7	9	10
Rad.V.	1	1	0	1	0	0	0
Kons.	4	2	3	4	5	2	2
Venstre	7	7	7	6	6	7	7
SF	0	1	2	2	3	2	1
Krist.F.	0	1	0	0	0	0	0
Fremskr.	0	2	2	1	0	1	1
	21	21	21	21	21	21	21

Valgene 1981, 1985, 1989 og 1993 var i november, byrådet tiltrådte 1. januar følgende år.

Kilde: Statistiske Meddelelser div. årgange. Kommunalhåndbogen div. årg.

Byrådssalen, der blev indrettet i den gamle rådhus i 1976, fik i 1997 nye farver. De tunge gardiner blev fjernet, hvilket fremhæver de buede vinduespartier og salens højde med 8,8 meter til loftet. Konsulent på nystandsættelsen var kunstneren Johannes Bæch. Den gamle rådhus var gennem årene blevet anvendt bl.a. til uddeling af rationeringskort, udstillinger, koppevaccinationer og borgerlige vielser og det var her, viborgenserne kunne stemme på valgdagen. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

besætte stillingen som anden viceborgmester. Den fik gård-ejer Jens Ingolf Nørgaard fra Knudby. Et enkelt mandat blev det fortsat til for Fremskridtspartiet: gårdejer Johan Nielsen fra Tapdrup.⁴⁷

Byrådets sammensætning kunne medføre, at de to partier med blot et enkelt mandat hver, SF og Fremskridtspartiet, kunne opnå en indflydelse, der langt oversteg deres mandattal. Det forklarer, at Venstre og Socialdemokratiet i december 1993 indgik en snæver aftale i forbindelse med konstitueringen af det nye byråd. Aftalen, der var underskrevet af alle medlemmer fra begge byrådsgrupper, bandt de to partier sammen og sikrede en rolig politisk byrådsperiode. Nye vidtgående initiativer skulle tages i fællesskab. Opfattelsen hos initiativtagerne til aftalen var, at borgerne krævede samarbejde og ikke ønskede fløjpolitik, samt at landspolitik og kommunalpolitik blev opfattet som umage størrelser. Lokalpolitik krævede et vidtgående samarbejde.

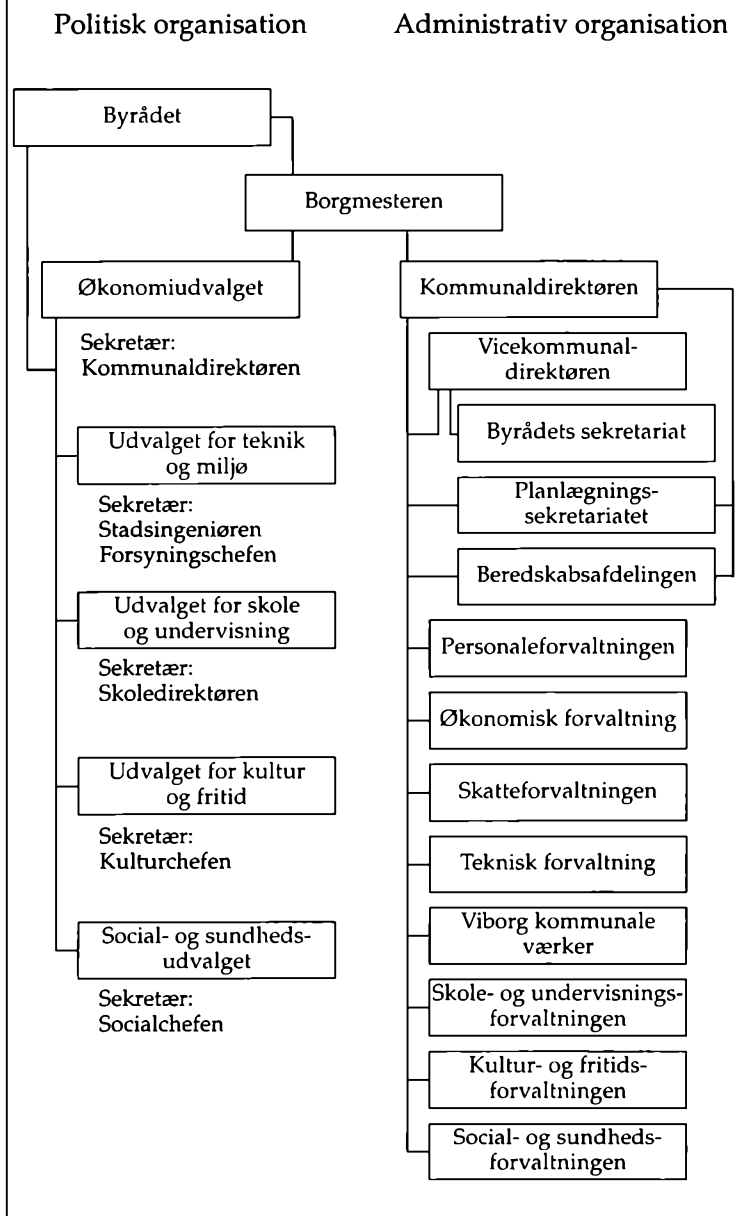
Viborg byråd 1990-1994. Borgmester Carl Anker Jensen er omgivet af de to viceborgmestre, partifællen John Jansson t.v. og Venstres leder J. Cato Nielsen. Fremskridtspartiets repræsentant Orla Gregersen ses i midterste række længst til venstre ved siden af SFs Poul Erik Lund. De Konservatives førstemand Orla Ervolder står ved venstre dørkarm, mens kommunaldirektør Jens Stigaard står bagerst ved modsatte dørkarm. Bagerst til højre tre embedsmænd. Dals Foto.

Valget i efteråret 1997 bliver spændende, ikke mindst fordi borgmester Carl Anker Jensen allerede har meddelt, at han ikke længere stiller op. Socialdemokratiets spidskandidat bliver i stedet Johannes Stensgaard, der er formand for kulturudvalget i indeværende byrådsperiode. Venstre har som fløjmand til valget det nuværende amtsrådsmedlem Mogens Rohrberg og altså hverken byvenstres Cato Nielsen eller landvenstres Jens Ingolf Nørgaard og heller ikke håndboldlandstræner Ulrik Wilbek, selv om han kommer til at optræde på Venstres liste. De Konservative har bebudet at stille med handelsskoledirektør Klaus Keller som spidskandidat, også selv om han ikke tidligere har siddet i byrådet.

Den moderne forvaltning

Valget i 1986 betød noget af et generationsskifte i det politiske liv. Garvede politikere, som havde begyndt deres karriere

Figur 14: Viborg kommunes organisation

Organisationsplanen for Viborg kommune tager sig i 1997 sådan ud: Der går en klar skillelinie mellem den politiske og administrative del af bystyret. I princippet er det borgmesteren, der formidler samarbejdet, naturligvis støttet af den administrative chef, kommunaldirektøren, som følgerig også er sekretær for byrådet. Byrådets arbejde er i dag samlet i økonomiudvalget og fire stående udvalg, som det fremgår af figuren.

re i kommunalt arbejde før kommunalreformen, takkede af. Som nævnt gik også en række af de ledende embedsmænd på pension i 1980'erne, og den nye borgmester Cato Nielsen kunne i fællesskab med den nye kommunaldirektør fra 1986, Jens Stigaard, gå i gang med en modernisering af såvel det politiske som det administrative system. Spændvidden i ændringerne rakte fra en ny udvalgsstruktur over et nyt planlægningsystem til en stærkere profilering af kommunen over for borgerne.

Nyt var udvalget for kultur og fritid, der blev oprettet i 1990 i erkendelse af, at det moderne fritidssamfund i stigende omfang også var blevet et kommunalt anliggende, men også for at synliggøre kulturen og kunsten stærkere i kommunen. For at styrke den overordnede planlægning oprettedes samme år et planlægningssekretariat under kommunaldirektøren og med reference til økonomiudvalget, mens byplanudvalget med lidt forsinkelse blev nedlagt i 1994.

Udvalgsstrukturen fra 1994 var, som det fremgår af figur 14, opdelt i økonomiudvalget med borgmester Carl Anker Jensen som formand samt de fire faste udvalg. Formand for udvalget for teknik og miljø er socialdemokraten John Jansson, mens Venstres Jørn Cato Nielsen er formand i udvalget for skole og undervisning. I udvalget for kultur og fritid sidder socialdemokraten Johannes Stensgaard for bordenden, mens partikollegaen Jonna Wisti indtager pladsen i udvalget for social- og sundhedsudvalget.

Under udvalgene hører de enkelte forvaltningsgrene. Under kulturudvalget eksempelvis centralbiblioteket og museet samt fritidsklubberne. Ganske på samme måde fungerer de øvrige forvaltninger som sekretariater for deres respektive udvalg.

Temaplaner som styringsinstrument

En særlig måde at diskutere udvalgte områder på var fra sidst i 1980'erne udarbejdelsen af særlige temaplaner, der også benævntes planlægningsværktøjer, hvor embedsmænd og politikere fremlagde visioner og ideer. Planerne blev udsendt til offentligheden med henblik på at få en drøftelse og debat i gang om den konkrete plan, der almindeligvis kun tog en enkelt sektor eller område op.

Planerne havde imidlertid også et andet formål. De var også rettet mod det kommunale personale, så det tydeligt kunne se, hvilke ressourcer det havde at arbejde med. For

Temaplaner i Viborg 1986-1996

<i>Planens titel</i>	<i>Udarbejdet</i>
Temaplan for skoleområdet	1991
Temaplan for børn under skolealderen	1992
Temaplan for boligområdet	1995
Temaplan for ældreområdet	1987/95
Strukturen for Vestbyen	1991
Den fælles erhvervs politik	1988/95
Temaplan for kultur-og fritidsområdet	1993
Temaplan for turisme	1994
Temaplan for veje og stier	1992
Temaplan for midtbyen	1993
Varmeforsyningsplan	1986
Vandforsyningsplan	1995
Spildevandsplan	1995

embedsmændene var de store planer også en lettelse i det daglige. De betød, at politikerne skulle »holde fingrene« fra enkeltsager for i stedet at koncentrere sig om overordnede og mere principielle synspunkter, herunder forelægge og diskutere målsætninger med borgerne.

Det var ikke mindst i Cato Nielsens borgmestertid efter 1986, at der for alvor kom fart i temaplanlægningen, som det ses af oversigten over temaplaner. Med planerne blev kommunens politik synlig, og borgerne vidste, hvilke spilleregler politikerne havde opstillet. Cato Nielsens og økonomiudvalgets aftale med Erhvervsrådet var nyt i den kommunale forvaltning. Heri var den fælles erhvervs politik beskrevet, og det var lagt fast, hvilken retning erhvervsudviklingen skulle tage, og der var udpeget indsatsområder, som løbende skulle danne rammen om projekter, der skulle skabe bedre muligheder for erhvervs politikken. Planen sluttede af med nedsættelse af særlige projektgrupper, hvortil der blev stillet ressourcer til rådighed af byrådet.⁴⁸

En særlig plan for miljøet er endnu i 1997 under udarbejdelse. Det var et karakteristisk træk for planerne, at de var rigt illustreret og ofte velforsynede med kort og oversigter, der gjorde det muligt for så mange borgere som muligt at danne sig et indtryk af planerne.⁴⁹

Det siger sig selv, at de enkelte planer er vigtige for de kommunale forvaltningsområder, og de er i dag udviklet til et afgørende styringsinstrument. I princippet rækker planerne op til 12 år frem i tiden, men skal dog ajourføres en gang

i hver byrådsperiode. Eksempelvis er planen for ældreområdet revideret i 1995, idet den bygger på temaplanen for ældreområdet fra 1987. Den slår klart fast, at udgangspunktet for planen har været den enkeltes ret og pligt til selv at tage vare på eget liv. Nøgleordene er helhed i tilbudene, decentralisering, individuelle servicetilbud, brugerindflydelse og flere og bedre boligtilbud til de ældre.⁵⁰

Administrationen

I 1993 passerede befolkningstallet i kommunen 40.000, men også skatteprocenten var vokset. Den var ikke længere som i 1940 9,25 %, men er 19,8%, og selv om det kan være vanskeligt helt at sammenligne tallene, så er der trods alt tale om, at den kommunale aktivitet griber langt dybere ind i borgerens dagligdag i nutiden, end det var tilfældet i 1940.⁵¹ Ønskerne til sundhedsvæsen, social tryghed, herunder ældreområdet, skole og fritid, vuggestuer og børnehaver og meget mere har stillet store krav til de kommunale budgetter, der selvfølgelig kun kan dække borgernes ønsker ved at lade dem selv betale over skattebilletten.

I dag har Viborg kommune ca. 2.700 medarbejdere, omregnet til heltidsstillinger. Heraf er de ca. 300 i centraladmi-

Den kommunale administration har til huse i de renoverede 1700-tals bygninger mellem Domkirkepladsen og Nytorv. Skatteforvaltningens bygning, Sct. Mogens Gade 5, er dog ny. Den opførtes i 1981-1982 på grunden, hvor pakhuset »Paradis« tidligere lå. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Pilehaven 1997. Skiftende kommune- og stadsgartnere har plejet og sat præg på Viborgs offentlige haver og anlæg. Chr. Thomsen, den senere landbrugsminister, var med til at forme Digterparken. Et samarbejde mellem en gruppe borgere, stadsgartner Jacques Gustin og biskop Jacobsen resulterede i 1989 i den originale bibelhavn i udkanten af Borgvold. Ved byens to museer er skabt to særprægede haver, og bag tilblivelsen af den kunstfærdige pilehave ved Nørresø, som åbnede i 1996, stod afdelingsleder Marie Vedel-Rieper, og kurvemager Bent Vinkler. Foto: Teknisk Forvaltning.

nistrationen. De store personaleslugende områder er ældreområdet, de forskellige børnepasningsordninger samt naturligvis folkeskoleområdet. Et net af jurister og unge økonomer spiller en stadig stigende rolle i den moderne forvaltning. 600 pc'er i net og egen edbdriftsorganisation er med til at rationalisere forvaltningen. Personaleforbruget er konstant sat i relation til befolkningsunderlaget, og i 1986 blev det beregnet, at der var 6,58 ansatte i kommunens centraladministration pr. 1.000 indbyggere.⁵² I 1977 havde det til sammenligning været 5,13,⁵³ mens det i 1996 er 6,84.

Linjer

Udviklingen i Viborg i de 55 år fra 1940 er på mange måder karakteristisk for udviklingen i landet som helhed. I de første mange år frem mod 1970 levede det politiske system og den kommunale forvaltning på en lang række lokale for-

udsætninger, selv om rammerne naturligvis var udstukket fra Folketinget. Med kommunalreformen i 1970 blev den overordnede styring langt tydeligere. Alligevel har der været plads til en lokal udvikling på lokale præmisser, og i dette spil mellem et toneangivende København, et stærkt Østjylland og vækst i Vestjylland har Viborg forstået at udnytte sine særlige muligheder som bindeled mellem landets forskellige dele.

Efter nogle år, hvor byen havde svært ved at finde sin egen identitet, fordi den gerne ville være som andre købstæder og give plads til vækst, fremskridt og trafik – også inde i de gamle bydele – har byen i dag erkendt, at den tillige skal leve af og med sin fortid. Turisme og hærvejsmarcher går i dag hånd i hånd med moderne industri, ligesom samarbejdet mellem bystyre og erhvervsliv om erhvervsudviklingen peger fremad. Uanset bystyrets sammensætning og politiske farve er det kun et samarbejde mellem by, borgere og erhvervsliv, der kan skabe et levedygtigt bysamfund til gavn for alle.

Uddannelser

af Niels Jørgen Pedersen

1940 – 1970

Faste rammer

Den 1. april 1940 begyndte ca. 270 børn i første klasserne i Viborgs skoler. De var forventningsfulde, men havde også lidt mavekneb, for der var meget, de skulle i gang med at lære. Dansk og regning, naturligvis, men også at opføre sig, som læreren ville have det. De skulle stå på række i skolegården, når det ringede ind, og stilfærdigt gå op til klasselokalet, når gårdvagten gav besked. De skulle sidde stille ved pultene med hænderne foldede på bordene, når de ikke regnede, skrev eller læste. De skulle række hånden i vejret, når de ville sige noget, og først tale, når læreren gav tegn, og når de blev hørt, skulle de rejse sig og stå ved siden af pulten. Det kunne blive vanskeligt nok, men de fleste lærte det efterhånden. Spanskrøret var der stadig i hvert lokale, men hos de fleste lærere var det efterhånden sjældent, at det var i brug.

De faste rammer var udtryk for tidens pædagogik, men måske i lige så høj grad for, at det var nødvendigt med disciplin, hvis op til 36 elever i en klasse skulle undervises.

Også forældrene har været spændte, men de har i hvert fald følt sig trygge derved, at skolen var genkendelig. Den var så nogenlunde, som da de gik der. Det var vigtigt, at børnene lærte noget, også høflighed og disciplin, hvis de syv år senere, når de forlod skolen, skulle få en læreplads, og det var det håb, langt de fleste forældre havde på børnenes vegne. Nogle af forældrene havde større drømme. Deres børn skulle gerne bestå optagelsesprøven til mellemskolen efter femte klasse, således at de fem år senere kunne få en realeksamen. Den fik på landsplan hver femte af børnene i byerne, men kun hver tyvende i landdistrikterne. Meget få tænkte på en studentereksamen, for kun tre procent af en årgang nåede så vidt i 1940.

Også Viborgs lærere og skolemyndighederne har følt, at forholdene nu var i faste rammer. Skoleloven af 1937 var ved

at blive gennemført. Den betød for Viborgskolerne først og fremmest, at de elever, der ikke kom i mellemskolen, i stedet for at gå i sjette og syvende klasse nu skulle gå i første og anden fri mellemskoleklasse med mulighed for på frivillig basis at fortsætte i tredje fri mellem. Det var et – skulle det vise sig – forgæves forsøg på at højne anseelsen af den undervisning, der blev tilbudt de elever, der ikke kom i mellemskolen.

Efter at have taget den nye Vestre Skole i brug i 1935 har man følt, at der ikke foreløbig var behov for de store investeringer. Man havde de to store byskoler, Østre med ca. 950 elever og Vestre med knap 600, og den mindre Søndermarkens Skole, der nu med status som købstadordnet skole hed Søndre Skole, med knap 250 elever. Dertil kom de tre landsbyskoler, Vestermarkens og Nørremarkens Skole og Gråbrødre Skole med tilsammen godt 130 elever.¹ Vestre Skole var tilmed blevet en »fin« skole, idet den havde fået mellemskoleafdeling, således at de første elever i 1941 kunne forlade skolen med mellemskoleeksamen.² Mellemskolen var blevet indført i 1903, og en eftertid kan undre sig over, at man i Viborg så længe har følt, at det var godt nok at kunne

Viborg Private Realskole var en lille, men eftertragtet skole. For mange hjem kom den dog ikke i betragtning, for den var en betalings-skole, som det hed dengang. På billedet af en første klasse i 1943 lægger man mærke til, at der kun var 15 børn i klassen. Det kunne være svært for de kommunale skoler med op til 36 elever i klassen at konkurrere. De små drenge frisurer var, som drenges nu var, men pigerne var velfriserede, to af dem med den såkaldte prinsessekrølle, en hårmode skabt af den da treårige prinsesse Margrethe. Hende kunne man købe både som påklædningsdukke og som glansbillede, og både pigerne og deres mødre syntes, at hun så yndig ud. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

henviser interesserede hjem til en privat skole eller til Viborg Katedralskoles mellemskole.

I de syv omegnskommuner, der senere skulle blive sammenlagt med Viborg kommune, var forholdene anderledes. Her fandtes 19 små skoler med et samlet elevtal på godt 1.000. De største var Sdr. Rind, Vinkel og Overlund med godt 80 elever, mens der kun var 27 i den mindste, Romlund Skole.³ Skoleloven af 1937 havde skabt mulighed for, at landkommunerne enten alene eller i indbyrdes samarbejde kunne bygge centralskoler med overbygning, således at også børn fra landkommuner kunne tage mellemskoleeksamen. Asmild-Tapdrup sogneråd drøftede sagen i 1942, men følte, at med den struktur, kommunen havde, var det ikke hensigtsmæssigt med en centralskole. I stedet besluttede man at udvide skolerne i Overlund og Tapdrup og bygge en helt ny i Bruunshåb.⁴ Man aner årsagen til, at det i så mange år ikke blev til noget med centralskoler: hvor i kommunen skulle den store skole ligge? I disse år skabtes en uddannelsesmæssig kløft mellem landkommunerne og byen.

Store forandringer

Havde skolemyndighederne følt tilværelsen så problemløs som skildret i første afsnit, var det i hvert fald en anden virkelighed, der mødte dem fem år senere. I foråret 1945 var alle tre byskoler beslægtet af tyskerne. Østre og Vestre Skole blev brugt som lazaret, og på Søndre Skole var tyske flygtninge indkvarteret. Først i januar 1946 kunne Østre Skole som den sidste af skolerne igen tages i brug.⁵

Det varede ikke mange år, før de store årgange begyndte at rykke ind i skolernes første klasser, og da samtidig flere elever kom i mellemskolen og således fortsatte ud over den undervisningspligtige alder, steg elevtallet voldsomt. Mens der i 1945 var ca. 1.900 elever, steg tallet til ca. 2.200 i 1950 og til ca. 3.200 i 1955. På det tidspunkt måtte Vestre Skole rumme ca. 1.250 og Østre Skole godt 1.400 elever.⁶

Omfattende udvidelser af alle tre byskoler blev derfor gennemført i løbet af 1950'erne, Vestre Skole fik således tilføjet såvel øst- som vestfløjen,⁷ men hurtigt blev man klar over, at det var nødvendigt at bygge en helt ny skole, og i 1959 kunne Nordre Skole tages i brug. Det var en skole, der var bygget efter helt moderne principper, med alle undervisningslokaler placeret i ét plan, og med store vinduer, der gav lys i lokalerne.⁸

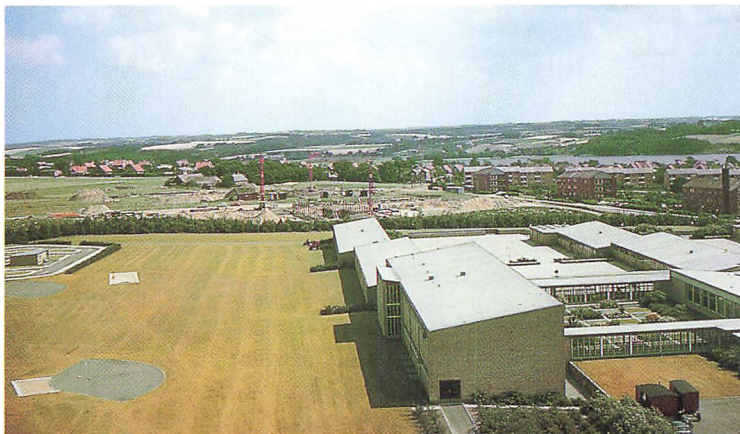

Vestre Skole var i 1940'erne stadig ny og moderne – byens stolthed. Især vakte skolekøkkenet megen beundring. Her holder nogle piger en pause, mens fotografen knipser. Drengene havde ikke behov for at lære den slags færdigheder. De skulle undervises i sløjd. Først efter 1975 blev de to fag fælles for drenge og piger. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

I foråret 1946 var der livlig debat i lærerkredse i Viborg. Det havde vist sig, at så mange havde bestået optagelsesprøven til mellemskolen, at man ikke kunne nøjes med de to klasser, der var på Vestre Skole. En tredje klasse måtte oprettes, men hvor skulle den være, Østre eller Vestre? Søndre Skole var slet ikke inde i billedet. Den var mindre, og beliggende i et arbejderkvarter leverede den kun få børn til mellemskolen – endnu. Det blev Østre Skole, valget faldt på – til beroligelse for lærerne dér, der havde frygtet, at den ærværdige gamle Borgerskole skulle blive reduceret til en andenrangsskole.⁹

Det var indledningen til et accellererende pres på mellemskolen, og hvert år måtte man oprette nye klasser, indtil man i 1958 havde fire klasser på såvel Østre som Vestre Skole, mens Søndre Skole det år fik sin første mellemskoleklasse. Hveranden elev i femte klasserne startede det år i mellemskolen.

Denne udvikling var ikke forudset, og også eksperterne var overraskede. Men den beskedne velstandsstigning, man mærkede i disse år, brugte mange forældre til at sikre deres børn den bedre uddannelse og den deraf følgende mulighed for social opstigning, som de ikke selv havde fået. Det var ikke længere nødvendigt for hjemmenes økonomi, at børne-

Nordre Skole set fra vandtårnet ved Skivevejsblokkene i 1967. Skolen blev planlagt allerede i 1950. Byrådet forudså mange børnefamilier i den nye bydel, men havde også forhåbninger om, at den nye skole skulle være øvelsesskole for et nyt jysk lærerseminarium. Aftalen manglede kun ministerens underskrift, da Hedtoftregeringen gik af i oktober 1950. Den nye undervisningsminister placerede i stedet seminariet i Skive. Nordre Skole blev først bygget i 1959, og på grunden hvor seminariet skulle have ligget, opførtes senere Teknisk Skole. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

ne kom ud af skolen og blev sat til at klare sig selv så hurtigt som muligt. Når de fire år i mellemskolen var gået godt, var der mange hjem, der begyndte at overveje det, som få år tidligere havde været ganske utænkeligt, optagelse i gymnasiet. En gennemgribende ændring af uddannelsessystemet var i gang – i Viborg som i resten af landet.

Mellemskolens succes blev årsagen til dens død. Blandt pædagogisk interesserede havde den været omdiskuteret i mange år. At 11-12-årige skulle forberedes til en eksamen, der var afgørende for deres senere uddannelses- og erhvervsmuligheder, forekom mange forkert. At et barn ikke klarede optagelsesprøven til mellemskolen, skyldtes ikke nødvendigvis manglende evner; social baggrund og modenhed spillede også en rolle. Dengang kun få kom i mellemskolen, var der tale om en udskillelse af de bedst egnede. Nu truede det med at blive en frasortering af de dårligst egnede, som blev ladet tilbage i den frie mellemskole som andenklassens elever. Når to tredjedele af eleverne i femte klasse indstillede sig til prøven, som det var tilfældet i 1958, var det ikke nemt at tilhøre den tredjedel, som vidste, at det slet ikke kunne betale sig at prøve.¹⁰

Et led i fremmelsen af børnesundheden var oprettelsen af regelmæssige tandlægebesøg for alle skolebørn. Her ses skoletandklinikken på Vestre Skole i 1960'erne. Selv om ikke alle børn var glade, når de blev kaldt over på klinikken, var det en indsats, som har fået stor betydning for generationens tandsundhed. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Med skoleloven af 1958 afskaffedes mellemskolen, således at klasserne blev udelte igennem hele det syvårige skoleforløb. Der var dog tale om en såkaldt mild deling efter det femte år i en almen og en boglig afdeling, men med mulighed for, at man kunne føre klasserne igennem helt udelte. Det benyttede man sig af i Viborg, og fra 1967 var alle klasser udelte.¹¹ Efter syvende klasse kunne eleverne blive optaget i den treårige realafdeling, men de kunne også blive optaget i den frivillige ottende klasse. Denne mulighed for et ekstra år oven på de syv skolepligtige havde børnene allerede haft tidligere, men i disse år blev den en succes. I midten af 1960'erne var det kun et lille mindretal, der ikke fik otte års skolegang, og i 1970 gik langt de fleste elever ni år i skole. I 1964 startede den første tiende klasse på Østre Skole. Også i begyndelsen af skoleforløbet udvidede skolevæsenet på frivillig basis, idet den første børnehaveklasse begyndte på Vestre Skole i 1963. I 1970 begyndte stort set alle børn i børnehaveklasserne.¹²

De mange ændringer i skolevæsenet i disse år medførte, at administrationen øgedes. Hidtil havde skolevæsenet været ledet af en af skoleinspektørerne med titel af stadsskoleinspektør. Det havde siden 1946 været C. Nordentoft Jensen, som i 1959 som følge af det øgede administrative arbejde blev udnævnt til skoledirektør og dermed forlod Vestre Skole. Han døde imidlertid året efter og efterfulgtes som skoledirektør af Aksel E. Nielsen, der hidtil havde ledet Østre Skole.¹³

Viborg Katedralskole til 1970

Pompøst og også i sin bygningsplan tilbagetrukket fra resten af byen havde Viborg Katedralskole ligget på hjørnet af Skivevej og Aalborgvej, siden den nye bygning blev taget i brug i 1926. Mange elever var der ikke i den store bygning, i 1940 kun 231 i mellemskolen og 145 i gymnasiet. Bygningen var for stor i forhold til elevtallet og havde altid været

Karl Olsen gjorde Viborg Katedralskole til en moderne skole, hvor f. eks. elevråd tidligt blev indført. Hans hjerte bankede for den usikre elev, som måske på grund af sin sociale herkomst ikke faldt til på den fine skole. Her skal han til at have ild på sin uundværlige cigar, efter at dimissionshøjtideligheden er overstået. Fotografiet er fra midten af 1950'erne. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

det, bemærkelsesværdigt, når man tænker på, hvor trængte byens folkeskoler var lokalemæssigt set. Det var imidlertid ikke byen, men staten, der ejede den. Det var en fornem skole, hævet over det kommunale.

Når skolen tilsyneladende var uden megen kontakt med byen, hang det også sammen med, at den heller ikke med hensyn til elevrekruttering var byens skole, men landsdelens. Det nærmeste gymnasium mod nord var i Aalborg, mod vest i Struer og mod nordvest var der slet ingen gymnasier. Af de 36 studenter i 1940 kom kun 11 fra byen.¹⁴

At så få elever kom i gymnasiet, var der ikke noget at gøre ved. Da der i 1946 meldte sig 21 elever til den klassisksproglige og nysproglige linje, men hele 29 til den matematiske, så rektor F. Paludan-Müller det som en beklagelig tendens. Det store antal matematiske elever kan ikke tages som udtryk for en forøget matematisk begavelse i det danske folk, mente han.¹⁵

De få studenter dyrkedes til gengæld i byen. Når eksamen var overstået, var der hvert år udførlig omtale i byens aviser af dimissionshøjtideligheden på skolen, deres køretur gennem byen og deres fest om aftenen på Borgvold.

En ny tid begyndte i 1954, da Karl Olsen overtog stillingen som rektor. Han havde i årene forud været et indflydelsesrigt medlem af den konservative folketingsgruppe. Han var dynamisk og reformivrig, og først og fremmest følte han, at langt flere unge burde have en studentereksamen og derved få den mulighed for social opstigning, som han selv som søn af en stenhugger havde fået.

I 1958 indviedes det nye kollegium med plads til 100 elever.¹⁶ Baggrunden var egentlig, at skolen derved kunne udnytte den ledige kapacitet, idet eleverne kom fra områder med lang afstand til et gymnasium. Mod forventning fik skolen imidlertid i løbet af 1960'erne pladsmangel, selv om dens opland formindskedes med oprettelsen af gymnasier i Års 1960 og Skive i 1968, for mange Viborghjem opdagede i disse år, at de havde råd til at lade deres børn gå på gymnasiet.

Mens Viborg Katedralskole i 1950 stadig havde den samme størrelse som 10 år tidligere – 32 blev studenter det år – tog i 1960 107 studentereksamen. I 1970 var tallet steget til 212 og hertil kom 37, der havde afsluttet den nye HF uddannelse, som skolen var begyndt med tre år tidligere. Der var nu mere end 900 elever.¹⁷ Hver femte ung i Viborg tog dette år studenter- eller HF eksamen. Det var tydeligt, at skolen ikke ville kunne klare det, såfremt tilgangen fortsat steg.

De erhvervsfaglige uddannelser til 1970

For de unge, der i 1940 forlod skolen efter syvende klasse, var det afgørende spørgsmål, om de kunne skaffe sig en læreplads eller ej. For landet som helhed gjaldt det, at det for byungdommen lykkedes for hver fjerde. Hver femte fortsatte i mellemskolen, mens ca. 55% ingen yderligere uddannelse fik. Fra landdistrikterne gik seks procent i mellemskolen, 11% fik en faglig uddannelse, mens resten gik direkte ud i arbejde.¹⁸ Til forståelse af tallene er det dog nødvendigt at tilføje, at hovedparten af pigernes forældre ikke mente, det var nødvendigt med nogen uddannelse, idet de forhåbentlig ikke skulle fortsætte med at arbejde, når de var blevet gift. Og de drenge, der ville skabe sig en levevej inden for landbruget, fik ingen formaliseret uddannelse. De fik en plads på en gård og uddannede sig derved i det håb, at de engang kunne overtage en gård, enten ved arv eller såfremt de havde eller kunne skaffe sig tilstrækkelig kapital.

De ca. 70 unge, der startede som lærlinge i Viborg i 1940, kunne se frem til fire hårde år. Den praktiske uddannelse foregik hos mesteren med en arbejdsuge på 48 timer, og på fem af ugens dage kunne de lige nå hjem og spise, inden de begyndte på den teoretiske undervisning på Teknisk Skole eller Handelsskolen klokken 18.15. Det kunne knibe for mange af dem at holde sig vågne i tiden frem til klokken 20.00, da de endelig fik fri.

Teknisk Skole havde egen bygning på Reberbanen. Den havde i 1940 198 elever, fordelt på mere end 25 forskellige fag.¹⁹ Handelsskolen havde det mere overskueligt, idet den kun havde to retninger, butik og kontor, men man havde ikke egne bygninger og måtte derfor leje sig ind på byens skoler, fortrinsvis Østre. For begge skoler gjaldt, at alle lærerne havde deres egentlige job andetsteds, især i folkeskolen.

Den nye lærlingelov i 1956 ændrede vilkårene afgørende. I løbet af en otteårig periode skulle al undervisning overgå til at foregå om dagen, og den skulle være opdelt efter fag og i årgange. Der skulle undervises af fastansatte lærere med en speciel pædagogisk grunduddannelse. For Teknisk Skole, hvis elevtal i 1960 var vokset til 500, var forandringerne mest gennemgribende. Mens man før havde kunnet undervise elever fra alle fag, måtte man nu samle sig om nogle enkelte. Viborg beholdt undervisningen i jern og metal og tømmerfaget og fik desuden fra 1962 automekanikere og radiomekanikere.²⁰ Men denne specialisering – mere end 80% af lan-

Specialarbejderskolen på Spurvevej i 1969. Skolen benyttede den røde barak til den teoretiske undervisning, mens hallen til højre blev brugt til de praktiske øvelser. På Spurvevej var der plads til ca. 48 elever, og det var fortrinsvis tekstilarbejdere og byggefolk, mens kloakeringsarbejdere fik undervisning i Fårupbanens gamle remise på baneterrænet. Andre specialarbejdere modtog undervisning i lokaler på Slagterivej indtil 1971, hvor skolen begynder at samle undervisningen på Vævervej. Lokalerne på Spurvevej fraflyttes omkring 1973. I dag har Husflidsskolen hjemme her. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

dets tekniske skoler blev nedlagt – medførte, at mange unge nu måtte flytte til Viborg i de perioder, hvor der var skoleundervisning, mens unge viborgensere måtte forlade byen for at flytte til de byer, der havde undervisning i deres fag.

Den nye form for undervisning stillede krav til lokaler, der ikke kunne honoreres i den gamle bygning på Reberbanen, og i 1969 flyttede de nu mere end 30 heltidsansatte lærere og den to år tidligere udnævnte forstander Aksel Olesen ind i de nye bygninger på H. C. Andersens Vej, nær den nye Nordre Skole.²¹

Også for Viborg Handelsskole var omvæltningerne store, da den nye lærlingelov skulle føres ud i livet. Vel var kravene til speciallokaler ikke så store som på Teknisk Skole, men savnet af egne bygninger medførte store problemer, nu da undervisningen skulle foregå om dagen. I 1973 kunne man endelig flytte ind i den nye skole på Vinkelvej. Med ansættelsen af Laust G. Thiessen i 1966 fik også Handelsskolen sin første heltidsansatte forstander.²²

1970 – 1997

Storkommunens skolevæsen

Med skabelsen af den nye storkommune i 1970 voksede elevtallet i kommunens skoler fra ca. 3.500 til godt 5.600. Til de fire gamle byskoler kom tre skoler med overbygning, Overlund, Løgstrup og Hald Ege, samt fem små landsbyskoler eller fødeskoler, som man nu begyndte at kalde dem, Almind, Tapdrup, Bruunshåb, Vinkel og Sdr. Rind.²³ Man kunne glæde sig over, at de »nye« skoler lå geografisk set hensigtsmæssigt placeret, hvilket ikke overalt var tilfældet i de nye storkommuner. Det var også heldigt for den nye storkommune, at man i 1960'erne havde fået løst overbygningsproblemerne med skabelsen af de store skoler i Løgstrup og Hald Ege, for nedlæggelserne af de mange små landsbyskoler havde nok ikke forløbet så smertefrit, såfremt det var den nye storkommune, der skulle have gennemført dem.

Selv om bevillingerne var større til de nyindlemmede skoler efter 1970, kunne det dog ikke skjules, at der hos befolkningen i storkommunens periferi var skepsis over de nye myndigheders planer, for omfattede de en nedlæggelse af de små landsbyskoler? Denne angst havde der været i hele den forhandlingsfase, der gik forud for sammenlægningen. Sognerådsformanden i Almind havde været stædig, for han havde i sammenlægningsaftalen fået indføjet, at det skulle tilstræbes, at Almind Skole skulle bevares, så længe der var grundlag for det. Man må indrømme, at ordlyden ikke var særlig præcis, selv om borgmester Ringgaard-Christensen følte sig bundet af den.²⁴

Foreløbig var der dog andre problemer, der trængte sig mere på i byens skoleforvaltning, der, efter at Aksel E. Nielsen var gået af som skoledirektør i 1971, blev ledet af Kaj Børge Nielsen, der indtil da havde været skoleinspektør ved Østre Skole. Allerede før kommunesammenlægningen havde man besluttet at bygge til Østre Skole, således at den kom på højde med de øvrige skoler. Man var opmærksom på, at der var ved at ske en udtynding af befolkningsgrundlaget i den indre by, men valgte alligevel at gå i gang med den store tilbygning ud mod Sct. Nicolaj Gade med festsal og scene og plads til 500 mennesker, som kunne tages i brug i 1972.²⁵

Søndre, Vestre og Nordre Skole var nu de største skoler med 900 elever eller mere i hver, og en stadig større del af

Skolebørn fra Østre Skole i 1966, da der endnu var købmandsforretning og en levende bager i Kringlegården på hjørnet af Rosenstræde og Sct. Mogens Gade. Eleverne smuttede tit ind og soldede lidt på hjemvejen, men omsætningen var tilsyneladende ikke stor nok, idet købmand Børge Jacobsen få år senere flyttede til det voksende boligkvarter i vestbyen. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

eleverne kom fra de nye boligkvarterer vest for den stærkt trafikerede Ringvej. Det skabte usikre skoleveje for de små elever, og bygning af to fødeskoler blev besluttet, Vestervangs Skole, som blev taget i brug i 1974, og Finderuphøj Skole, som stod klar to år senere.²⁶

Bebyggelsen øst for Nørresø, der tog fart i første halvdel af 1970'erne, betød en belastning af Overlund Skole, som nåede op på mere end 900 elever. Selv om en ny fløj byggedes til, var det ikke tilstrækkeligt,²⁷ og i 1978 kunne første afsnit af Houlkærskolen tages i brug. Skolen opførtes efter nye pædagogiske principper, og da sidste afsnit stod færdig i 1989, bestod den af fem klynger med lokalerne samlet omkring hver sit fællesområde. Houlkærskolen blev en stor skole, i 1996 byens største med knap 700 elever, men af eleverne følte den overskuelig, og for lærerne var der skabt nye pædagogiske muligheder.²⁸

Det var store og kostbare investeringer, den nye storkommune påtog sig i sine første ti år, og for mange elever og lærere skabtes derved en ny hverdag. Også på andre måder ændrede denne sig i disse år. Børnene var ved at blive anderledes, friere og mere tillidsfulde, mindre disciplinerede, men også uden den angst, der trods alt ofte fulgte med den gamle tids disciplin. De sagde nu du til læreren, og når de talte om

Røgning I (2 timer).

1. Skriv som decimaltal med bemærkelsen kg og udregn:
 $6 \text{ kg } 519 \text{ g} + 81 \text{ kg } 68 \text{ g} + 275 \text{ g} + 12 \text{ kg } 6 \text{ g} + 29 \text{ kg} + 69 \text{ kg } 989 \text{ g} =$
2. Hvor mange søg er $3\frac{11}{20}$ snes + $4\frac{2}{20}$ snes + $2\frac{13}{20}$ snes + $3\frac{17}{20}$ snes + $6\frac{6}{20}$ snes =
3. $(1289,6 : 16) + (257,6 : 32) =$
4. Hansen havde 1296 kr. Han brugte først $\frac{5}{8}$ af disse penge og senere $\frac{7}{12}$ af resten. Hvor meget havde han så tilbage?
5. Fru Jensen køber lærred til 2 dusin viskestykker.
 - a) Når hun beregner 75 cm til hvert viskestykke, hvor mange meter lærred skal hun så købe?
 - b) Når 1 meter lærred koster 2,85 kr., hvor meget kommer så alt lærredet til at koste?
6. Omkring en have, der er 40 m lang og 24 m bred, sættes et hegn, der i alt koster 812,80 kr. Hvor meget koster hegnet pr. meter?
7. Til en forenings lotterispil solgtes inden spilllets begyndelse 351 plader á 2 kr. stykket. Da halvdelen af gevinsterne var bortspillet, solgte man plader á 75 øre stykket for i alt 73,50 kr.
 - a) Hvor mange plader solgtes i alt ved dette lotterispil?
 - b) Hvor stor var hele indtægten ved lotterispillet?Til gevinst havde man købt 5 skinker á 28 kr., 10 flæskesteg á 16,25 kr. og 21 kg bønns á 6,40 kr. pr. kg. Leje af salen kostede 75 kr. og annoncer 42,48 kr.
 - a) Hvor meget blev udgifterne i alt?
 - d) Hvor stort var foreningens overskud?

Der blev stillet krav til de 11-12 årige, der ville i mellemskolen. De skulle igennem to prøver i færdighedsregning, en i diktat og en i genfortælling. Prøven fandt sted i marts i femte klasse, og i de foregående måneder havde en stor del af undervisningen været en forberedelse hertil. Man forsøgte at lave prøverne så virkelighedsnære som muligt, og samtiden smilede ikke af den flittige fru Jensen, der selv syede sine viskestykker. Viborg købstads skolevæsen 1956-57.

skolen derhjemme, blev lærerne omtalt som Børge, Inge og Kirsten, således at det ofte kunne være svært for forældrene at følge med i, hvem der blev talt om. Gruppearbejde blev almindeligt i timerne. Det gamle billede af et klasselokale, hvor én talte, mens alle andre tav, hørte fortiden til. Da der i 1967 fra oven kom besked om, at der for fremtiden ikke måtte bruges korporlig afstraffelse, var der ikke mange i Viborgs skolevæsen, der heftede sig ved det. Tiden var blevet en anden. På Vestre Skole fortæller en eftertid om, at da spanskrøret blev afskaffet, blev man nødt til at anskaffe sig et for at kunne leve op til kravet.²⁹

I 1970 gennemførtes lørdagsfrihed i skolerne til stor glæde for såvel eleverne som lærerne, for i størstedelen af samfundet var den lange weekend blevet indført i de foregående år. At det måske var problematisk at forestille sig, at børnene på fem dage skulle lære det samme som tidligere på seks, begyndte man først senere at bekymre sig over.

Med den nye skolestyrelseslov i forbindelse med kommunalreformen var skolenævn blevet obligatoriske. I Viborg

havde skolenævn eksisteret i en del år, uden at der dog havde været tale om stor forældreopmærksomhed. Det var der i almindelighed heller ikke efter 1970, men det betød ikke, at der ikke var forældreinteresse for, hvad der skete i skolen. Mens skolen et par årtier tidligere havde været præget af distance i forhold til forældre, forventedes der nu af disse aktiv medleven, hvad enten det drejede sig om forældredage, skole- eller klassearrangementer eller kontakt med klasselæreren. Gik myndighederne den enkelte skole for nær, var forældrekræfterne en pressionsgruppe, man kunne regne med.

Den nye skolelov 1974 skabte ikke den samme offentlige debat, som da man 16 år tidligere havde afskaffet mellem-skolen. Ændringerne var ellers væsentlige: realafdelingen forsvandt, og der blev tale om en udelt niårig skole, idet undervisningspligten året før var hævet med to år. Det var op til den enkelte skole og forældrene at afgøre, om eleverne de sidste to år skulle deles i grundkursus eller udvidet kursus, eller om undervisningen skulle gennemføres helt udelt.

Det var med ulyst, byrådet i vinteren 1986-1987 tog fat på debatten om skolenedlæggelser, for her var alt at tabe og intet at vinde – vælgermæssigt set. Vreden var da også stor hos mange forældre fra de implicerede skoler. Her er et protestmøde på Stænderpladsen. Som det ses, var det forslaget om lukning af Østre Skole, der vakte mest opsigt, og det var landsbyskolerne, der reddede livet – i første omgang. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Strukturproblemer

1970'ernes store, ekspansive planer inden for skolevæsenets område fortsatte ikke i 1980'erne, og det var der gode grunde til. De økonomisk vanskelige år fra midten af 1970'erne tilsagde ikke politikerne nye store udgifter, og det faldende fødselstal i 1970'erne og første halvdel af 1980'erne bevirkede også, at man måtte til at tænke i nye baner.

I august 1983 mødte godt 5.800 elever i skolerne efter sommerferien. Det var en nedgang på 100 i forhold til året før, hvilket i sig selv ikke var alarmerende. Den prognose, som kulturudvalget fik forelagt, viste imidlertid, at der i tiden frem til 1994 ville blive tale om en nedgang i elevtallet på 30%.³⁰ Hvorledes skulle man håndtere dette problem? Kommunalpolitisk set var der vel ikke noget så vanskeligt som at nedlægge en skole. En politiker eller et parti kunne ikke vinde stemmer, kun miste dem, ved at gå ind for sådanne planer.

Skoleforvaltningen havde i 1981 fået ny leder, da den hidtidige skoledirektør Kaj Børge Nielsen gik på pension og blev afløst af Preben Andersen. Han var bekymret over prognosen, for han vidste, at der ville være et politisk krav om, at udgifterne til skolevæsenet gik ned svarende til det formindskede elevtal, og det kunne kun ske, såfremt ingen skoler kom til at stå med tomme lokaler eller havde for lave klassekvotienter. De små landsbyskoler med kun en klasse pr. årgang ville ikke kunne leve op til dette krav – skolerne i Sdr. Rind, Tapdrup og især Vinkel havde allerede meget lave klassekvotienter. Dertil kom, at Østre Skoles elevgrundlag formindskedes i disse år, og det ville yderligere svinde ind, efterhånden som de små årgange nåede skolepligtig alder.³¹ Men der var stærke følelser knyttet til Østre Skole, der for mange viborgensere stadig var den ærværdige Borgerskole, den eneste »rigtige« skole i byen.

Man skulle da også hen på den anden side kommunevalget i 1985, før kulturudvalget i efteråret 1986 kom med et udspil, som så til gengæld blev drastisk: Østre Skole skulle lukkes og ligeledes tre af de fire landsbyskoler, Almind, Tapdrup og enten Sdr. Rind eller Vinkel Skole. Nu fulgte et par måneder med læserbreve, underskriftsindsamlinger, demonstration til skoleforvaltningens kontor og elevovernatning på Østre Skole. Selv om det var forslaget om lukning af Østre Skole, der fyldte mest i den offentlige debat, var det dog landsbyskolerne, der fik mest ud af det, idet Venstre kom med et kompromisforslag, hvorefter Østre

Skole i foråret 1987 blev nedlagt og Sdr. Rind og Vinkel Skole blev slået sammen, mens de øvrige landsbyskoler reddede livet i denne omgang.³²

Efter at kommunevalget i 1989 var overstået, blev landsbyskolernes fremtid året efter taget op igen, og denne gang stod Socialdemokratiet og Det konservative Folkeparti bag vedtagelsen om lukning af Almind, Tapdrup og Sdr. Rind Skole. Bruunshåb Skole, som fik navneforandring til Møllehøjskolen, skulle for fremtiden modtage børnene fra den sydøstlige del af kommunen og blev derfor i de følgende år udvidet.³³

Private skoler

De to private skoler i byen søgtes i 1940 af ca. 10% af kommunens skolesøgende børn. Viborg Forberedelsesskole havde kun elever i de fem første årgange, idet dens formål udelukkende var at forberede eleverne til optagelse i Viborg Katedralskoles første mellemskoleklasse. Den havde til huse i lejede lokaler, i de sidste år på Teknisk Skole, og i 1954 ophørte den. Skolen havde da 175 elever, af hvilke 99 var fra Viborg kommune.³⁴

Viborg Private Realskole var siden 1918 blevet ledet af Rasmus Føns. Den var ikke nogen stor skole – ved periodens begyndelse havde den ca. 250 elever, men det var lykkedes Føns at gøre den til en etableret del af byens skolebillede, og i almindelig omtale bevarede skolen hans navn flere år efter, at han i 1956 solgte den. På trods af navnet havde den i mange år ført eleverne frem til præliminæreksamen, som nogenlunde svarede til realeksamen, og da præliminæreksamen afskaffedes med skoleloven 1958, havde den derefter som byens folkeskoler mellemskole og realafdeling.

Skolens elevtal voksede i løbet af 1950'erne til ca. 600, især ved tilgang af oplands elever, for hvem skolen var den eneste mulighed for at få en mellemskole- eller realeksamen. Efterhånden som oplandskommunerne i 1960'erne fik centralskoler med overbygning, faldt elevtallet til ca. 140 i midten af 1970'erne, og skolen fik store økonomiske problemer.³⁵ Den truende lukning blev imidlertid afværget, men årene frem til midten af 1980'erne var prægede af indre splid mellem forældregrupper og mellem skolens bestyrelse og daglige ledelse. Skolelederne blev hyppigt skiftet ud, men fra midten af 1980'erne faldt der ro over skolen, som i 1996 havde ca. 300 elever.³⁶

Badges fra kampen om Østre Skole. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Houlkærskolen 1997. Kommunens nyeste skole blev hurtigt en af de største. Skolens fysiske opbygning i fem klynger sikrer imidlertid, at den virker overskuelig for børnene. Her er børnene i »Myretuens« fællesrum til morgensamling. Også skolefritidsordningen er hjemmehørende i de to klynger for de mindste årgange. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Der har flere gange været tilløb til oprettelse af private skoler, men kun én gang lykkedes det, i 1971, da Viborg Friskole oprettedes. Den skulle fremme børnenes selvudvikling og ansvarlighed, og for at sikre trygge rammer for børnene skulle den forblive en lille skole med maksimalt 60 elever.³⁷ På trods af de økonomiske problemer, der altid truer så små skoler, har skolen overlevet hele perioden.

Siden 1970'erne har efterskoler for de ældste elever haft stor søgning. I Viborg kommune fandtes der da allerede én, Tårupgård, der dog har en særlig status derved, at skolen siden 1948 ejes af en række jyske kommuner, bl.a. Viborg. I 1981 indviedes Bjergsnæsskolen, især på initiativ af den tidligere forstander på Gymnastikhøjskolen Mads Nielsen. Den byggede på grundtvigske principper, og idræt fik en fremtrædende placering. Skolen fik hurtigt et godt ry og har haft stærk søgning.³⁸ Som det seneste skud på stammen kom Hald Ege Efterskole i 1988 med kredse i fagbevægelsen som initiativtagere.

Ungdomsuddannelserne efter 1970

Det var i 1970 blevet klart, at der måtte bygges endnu et gymnasium i Viborg. Viborg Katedralskole var nu landets største gymnasieskole, men selv om der var blevet opført foreløbige pavillonbygninger, kunne der ikke presses flere elever ind, og da man forventede yderligere stigning i tilgangen til gymnasiet de følgende år, pressede også Viborg kommune på for at få lov til at bygge et kommunalt gymnasium. I forbindelse med kommunalreformen var det imidlertid blevet aftalt, at de nye amter skulle overtage de kommunale gymnasier og sammen med staten, der blandt sine statsskoler talte Viborg Katedralskole, for fremtiden skulle stå for gymnasieskolerne. Viborg amt overtog byens planer og fik etableret den nye skole. Viborg Amtsgymnasium med Niels Jørgen Pedersen som rektor kunne starte i august 1971.

Det nye gymnasium begyndte i lejede lokaler på Overlund Skole, men kunne i 1974 flytte ind i de nye bygninger ved Skaldehøjvej.³⁹ Viborg Amtsgymnasium, som fra 1974 også fik tilknyttet en HF afdeling, var normeret til 600 elever, mens Viborg Katedralskole, som fra 1977 ophørte med sin HF undervisning, normeredes til 700 elever.

Gymnasiefrekvensen steg fortsat drastisk i 1970'erne. Mens godt 20% blev optaget i gymnasiet eller HF i 1970, valgte 40% af en årgang disse uddannelser i 1980. Presset på de to Viborgskoler lettedes imidlertid med oprettelsen af Bjerringbro Gymnasium i 1979, og i de følgende år var der tale om en mere beskeden udvikling til 42% i 1996.⁴⁰

Denne udvikling var først og fremmest positiv. Den drøm, som rektor Karl Olsen havde haft ved sin tiltrædelse i 1954 om, at unge fra alle befolkningslag gennem en gymnasial uddannelse skulle have mulighed for social opstigning i samfundet, var ved at blive realiseret 25 år senere. Men udviklingen kunne også give anledning til betænkelighed hos mange. En studentereksamen sigtede traditionelt mod uddannelser, der bagefter gav ansættelser i det offentlige. Hvor mange af de 40% ville ende i det private erhvervsliv?

Både på Teknisk Skole og Handelsskolen fulgte man udviklingen med bekymring. En stor del af de unge, der nu søgte gymnasie- eller HF uddannelsen, ville tidligere have søgt de to erhvervsskoler. Ville man ende med at have en restgruppe tilbage, som ikke kunne komme på gymnasiet?

Selv om de to erhvervsskoler i begyndelsen af 1970'erne lå med imponerende skolebygninger i hver sin ende af byen, var de ikke ungdomsskoler som gymnasierne med det sko-

Der var højtid i Viborg Katedralskoles gård ved dimissionen af årets studenterhold – her på et billede fra ca. 1950. At dømme efter nogle af studenternes ansigtsudtryk har rektor F. Paludan-Müller dog her sagt noget morsomt; forældrene er mere afventende. Drengene var iført smoking, også på den sidste eksamensdag, en skik, der først gik af mode i 1960'erne. Pigernes hvide kjole og røde jakke holdt længere. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

lemiljø og sociale samvær, som de unge satte pris på. Eleverne var der kun i kortere perioder ad gangen. For dem var det vigtigste, at de var ansat som lærlinge eller elever i en bestemt virksomhed.

Med indførelsen af de erhvervsfaglige grunduddannelser (EFG) i 1977 ændredes disse forhold. Nu begyndte den unge på en erhvervsskole med basisuddannelsen af et års varighed, hvorefter der kom en praktikperiode i en virksomhed, efterfulgt af skoleophold. Skolen kom til at fylde mere i de unges bevidsthed.

Den nye uddannelse lod sig nemmest praktisere på Handelsskolen, hvis uddannelse i forvejen var præget af boglige fag. Højere Handelseksamen, der blev indført på Viborg Handelsskole i 1976, lod sig nemt integrere i den nye EFG uddannelse, idet den toårige uddannelse, byggende på basisåret, kvalificerede til højere uddannelser ligesom student- og HF eksamen. Det blev en attraktiv uddannelse, og i 1990'erne blev ca. 200 færdige med HH uddannelsen årlig.

Handelsskolen ændrede i 1980'erne karakter, idet den ikke længere var en ren ungdomsuddannelse, som nu kun omfattede ca. 80% af den samlede undervisning. 10% bestod af kortere, videregående uddannelser som uddannelserne til

1968 var et fredsommeligt år i Viborg som i andre provinsbyer. Ungdomsoprøret var noget, man af og til kunne se noget om på tv. Også de følgende år var uden oprør, men anderledes blev de unge alligevel i første halvdel af 1970'erne. Her er en gruppe studenter fotograferet under dimissionen på Viborg Amtsgymnasium i 1975. Hos nogle af dem var der ikke blot tale om en ny, mere afslappet mode, men om en bevidst afstandtagen til tidligere tiders formfuldendte højtidelighed. De ønskede i hvert fald ikke at spille »herrer i åndernes rige«. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

markedsøkonom og til registreret revisor, mens 10% af skolens virke bestod af kortere kurser for erhvervslivet, altså egentlig voksenuddannelse.⁴¹

For Teknisk Skole var den nye EFG uddannelse vanskeligere at gennemføre. I håndværksfagene var det en indgroet tradition, at en lærling blev »lært op« på stedet. Mange lærlinge havde i deres sidste folkeskoleår netop længtes efter at forlade skolen og komme ud og bruge deres hænder, og de følte det som en belastning, at de i deres første år på Teknisk Skole blot skulle fortsætte på skolen med en række almene fag, som lignede de folkeskolefag, de netop havde sagt farvel til. I modsætning til Handelsskolen udnyttede Teknisk Skole da også den mulighed, der var for ved siden af EFG uddannelsen at fortsætte med den gamle mesterlære, som også mange af de unge valgte. Først i midten af 1980'erne var EFG uddannelsen trængt igennem i de unges bevidsthed, således at et flertal valgte denne. I 1991 ændredes uddannelsen, og skellet mellem de to former bortfaldt nu. Skoleperioder vekslede med praktikperioder, men det var stadig op til den unge, om han eller hun ville begynde sin uddannelse med en skoleperiode eller med praktik hos en mester. Efteruddannelsen og kursusvirksomhed spillede

Først i 1973 kom Viborg Handelsskole til at råde over egne bygninger. De blev til gengæld smukke, diskret placeret på østsiden af Søndersø. I 1997 blev skolen udvidet. Byens erhvervsstruktur med megen handel og servicevirksomhed var en af årsagerne til, at skolen fik en stærk placering i uddannelsesbilledet. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

en stadig større rolle for skolen, og i 1993 tog man konsekvensen og ændrede skolens navn til EUC Midt (Erhvervsuddannelsescenter).

Levnedsmiddeluddannelsen fik skolen i 1985, og på grund af pladmangel blev den placeret på det tidligere sygehusvaskeri. Først i forbindelse med det omfattende nybyggeri, der begyndte i foråret 1997, vil levnedsmiddeluddannelsen blive placeret på skolen.⁴²

Voksenuddannelse

Når en ung efter sin lærlingeuddannelse havde fundet et arbejde, var der i 1940 ikke behov for yderligere uddannelse. Inden for sit fag lærte man naturligvis stadig noget, men den skrivemaskine eller drejebænk, man havde lært at betjene under sin uddannelse, ville ikke være ændret væsentligt, når man forlod arbejdsmarkedet. Det var i hvert fald den erfaring, man som ung overtog fra den ældre generation. Og selv om det ofte var ret tilfældigt hvilket fag, man kom i gang med efter skoletiden, afhængigt af, hvilke muligheder der var netop da, skiftede man som voksen sjældent fag. Der fandtes ingen formaliseret voksenuddannelse, for der var ikke behov for det.

Basisundervisningen og kursusvirksomheden på Teknisk Skole, i dag EUC Midt, er i de senere år øget betydeligt i de mange nye fag inden for datamekanik og medieteknik. Et samarbejde mellem EUC Midt og Medie-skolerne har også sikret Viborg tekniske grunduddannelser på fotograf, tv- og videoområdet. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Allerede 10 år senere var dette ved at ændre sig, og i de følgende årtier blev det stillestående samfund til et samfund i forandring. I arbejdslivet medførte den tekniske udvikling, at fag forsvandt og nye opstod, mens de fag, der forblev, udviklede sig så meget, at ingen kunne klare sig med det, man havde lært hos læremesteren og på Teknisk Skole. Men også i fritidslivet slog de manglende skolefærdigheder igennem, efterhånden som verden omkring rykkede nærmere gennem tv og udenlandsrejser, hvor det oftest var børnene, der kunne gøre sig forståelige på engelsk og tysk.

Såfremt man som voksen i disse år ville lære fremmedsprog eller på anden måde sætte sig ind i nye områder, var oplysningsforbundene den mulighed, man havde. Arbejdernes Oplysningsforbund (AOF) havde eksisteret i Viborg siden 1926, mens Folkeligt Oplysningsforbund (FOF) og Liberalt Oplysningsforbund (LOF) kom til i henholdsvis 1950 og 1957. Men det behov for ny viden, der opstod i arbejdslivet, kunne ikke dækkes ad denne vej.

På Viborg Ungdomsskole, som tilbød frivillig undervisning til unge mellem 14 og 18 år, der havde forladt skolen, oplevede man i slutningen af 1960'erne stærkt, at også mennesker, der var ældre end 18 år, havde behov for undervisning, som sluttede med eksamen og altså var kompetencege-

Oplysningsforbundene fik stærk søgning i 1960'erne, og når vinterprogrammet dumpede ind ad brevsprækken i de mange Viborghjem, blev det studeret grundigt. Her FOF's program for 1967-68. Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

vende. Mange af de nye jobs, der opstod i 1960'ernes industrisamfund, krævede formelle forudsætninger, som ikke fandtes hos det store flertal, der kun havde gået syv år i skole. En uddannelsesmæssig kløft var ved at opstå mellem de veluddannede unge og forældregenerationen.

Viborg Forberedelseskursus blev udskilt fra Ungdomsskolen i 1969. Her kunne voksne tage teknisk og udvidet teknisk forberedelseseksamen, og da disse blev afskaffet, eksamen på niende og tiende klasses niveau. Fra 1973 kunne man ligeledes tage fag på HF niveau,⁴³ og hurtigt blev det almindeligt, at man kunne sammenstykke fagene til en hel eksamen i det tempo, der passede en. Kurset havde fra 1972 lokaler på Rughavevej sammen med Ungdomsskolen, men ekspansionen var så stærk i 1970'erne og 1980'erne, at man måtte låne lokaler flere steder, blandt andet på Viborg Amtsgymnasium, og lokaleproblemerne løstes først i 1989, da Viborg VUC (Voksenuddannelsescenter), som kurset nu hed, overtog de bygninger, der blev ledige ved Østre Skoles nedlæggelse.

Voksenuddannelse var en af denne periodes markante ændringer på uddannelsesområdet. Efter midten af 1970'erne har årlig mellem 1.000 og 1.400 mennesker uddannet sig på VUC, og mange af dem har derved skaffet sig den kompetence, der gav mulighed for en videregående faglig uddannelse.⁴⁴

Allerede i 1941 begyndte i det små en form for uddannelse af ufaglærte. Initiativet var landsdækkende, idet Arbejdsmandsforbundet (senere SID) og Arbejdsgiverforeningen stod bag, og det var ambitiøst med tre afteners undervisning om ugen på Teknisk Skole i tre år med dansk, faglig regning og erhvervsgeografi som grundlæggende fag. Først da skolen fra 1962 begyndte at holde korte, intensive dagkurser, fik man dog fat i de mange. I midten af 1990'erne modtog knap 12.000 uddannelse på skolen, der dækkede Skive-, Viborg- og Bjerringbro-området.

Oprindelig var undervisningen udelukkende finansieret af de to faglige organisationer, der stod bag, men fra 1962 ydede staten hovedbidraget. I 1969 blev skolen en selvejende institution under navnet Midtjysk Specialarbejderskole. Året efter lejede man sig ind i bygninger på hjørnet af Vævervej og Håndværkervej, og kort efter købte man grunden og udvidede. Skolen henvendte sig efterhånden ikke blot til SID-medlemmer, men til alle med kort uddannelse, og i 1986 tog man derfor navneforandring til AMU-Center Midtjylland (Arbejdsmarkeds Uddannelsescenter).⁴⁵

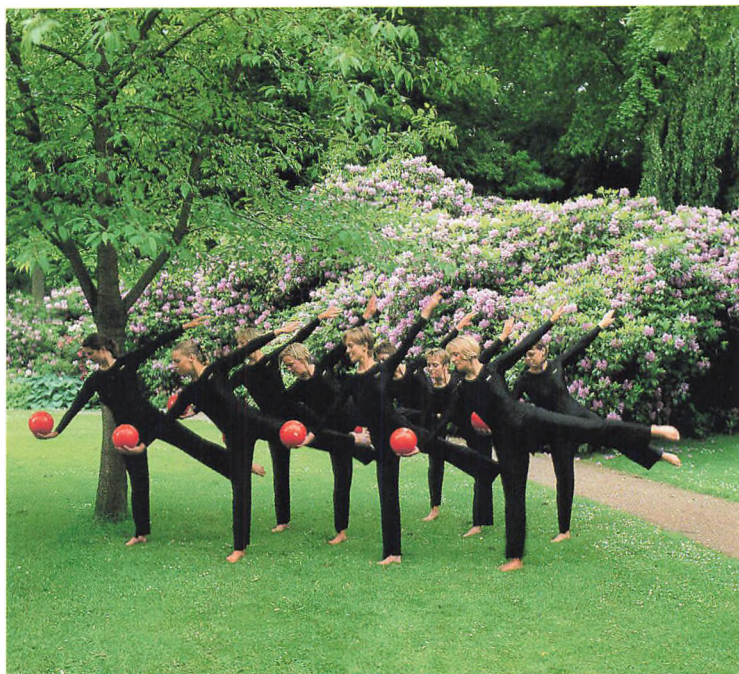
I 1940 var Asmildkloster Landbrugsskole allerede en gammel skole i byen, grundlagt i 1908. Selv om den formelt i forhold til kommunegrænser og i de fleste viborgenseres bevidsthed ikke hørte til byen, spillede den dog med sit personale og sine 100 elever, af hvilke de fleste var kostelever, en rolle i byens liv. Alle landbrugsskoler mærkede i 1950'erne og 1960'erne på deres elevtal, at landbruget affolkedes, og Asmildkloster Landbrugsskole nåede i 1966-1967 ned på kun 46 elever. Derefter steg tallet, således at skolen fra begyndelsen af 1970'erne igen havde fuldt hus. Årsagen hertil var nok, at mange landbrugsskoler i disse år nedlagdes, men også, at det blev mere almindeligt end tidligere, at unge landmænd uddannede sig ved et skoleophold.

Det spillede dog også en rolle, at der fra skolens side investeredes i, at den kunne følge med tiden. I 1954 og igen i 1969 blev nye fløje med elevværelser m.m. taget i brug. Allerede i 1960'erne mærkede skolen, at den nu ikke længere lå uden for byen, for meget af skolens jord blev udlagt til bebyggelse og til offentlige formål. Til gengæld købtes i 1970 Vansøgård i Rødding og i 1977 Ministergården i Tapdrup.⁴⁶

Ved Viborg Amts Sygehus havde der i mange år fundet uddannelse af sygeplejersker sted. I 1957 blev uddannelsen imidlertid ændret, således at den praktiske oplæring på sygehusene kunne suppleres med en bedre teoretisk undervisning på sygeplejerskoler, og året efter begyndte Viborg Sygeplejerskole i stor beskedenhed med 12 elever. I 1969 kunne den nye skole ved siden af sygehuset tages i brug. Den stigende tilgang i de følgende år – i 1997 var der knap 400 studerende – nødvendiggjorde en ny tilbygning, som blev taget i brug i 1996.⁴⁷

En tilfældighed var baggrunden for, at der i 1971 kunne oprettes et børnehaveseminarium i Viborg. Kommunen havde købt Teknisk Skoles bygninger efter dennes udflytning til nordbyen i 1969, og det var hensigten, at Viborg Ungdomsskole og Viborg Forberedelseskursus skulle have egne lokaler dér. En gruppe borgere gjorde imidlertid borgmester J. Ringgaard-Christensen opmærksom på mulighederne for at få et børnehaveseminarium til byen. Der handlede hurtigt såvel i Viborg som i ministeriet, og allerede i august 1971 kunne Viborg Børnehaveseminarium begynde undervisningen.

Fra 1981 uddannede seminarieret såvel børnehave- som fritidspædagoger. Da der i 1992 gennemførtes en fælles pæda-

Gymnastikhøjskolen ved Viborg har gennem årene inspireret tusindvis af unge. Også DGI Midtjylland har nydt gavn af skolens fine faciliteter. Her er DGI's repræsentationshold dog rykket ned på Borgvold, kort før holdet rejste på en tur til Kenya. Foto: Lars Guldager.

goguddannelse, ændredes seminariets navn til Viborg Seminariet, hvor der i 1997 var 750 under uddannelse.⁴⁸

Som den nyeste uddannelse i Viborg begyndte Videoskolen i 1987 på Skaldehøjvej. Da fotografuddannelsen kom til i 1994, ændredes navnet til Medieskolerne. Med sine knap 60 årselever er skolen stadig den mindste uddannelsesinstitution i byen.⁴⁹

Allerede før besættelsen var tanken om bygning af en gymnastikhøjskole ved Viborg opstået i Viborg Amts Gymnastikforening, men besættelsestiden og de økonomisk og materiale-mæssigt vanskelige efterkrigsår bevirkede forsinkelser. De 100.000 kr., som den nedsatte komite i 1943 havde indsamlet blandt de interesserede amtsforeninger, slog på grund af prisstigningerne ikke til, og der måtte yderligere tre indsamlinger til, før man i 1951 kunne indvie skolen med en indsamlet egenkapital på 377.000 kr., pengenes værdi taget i betragtning et imponerende tegn på offervillighed. Allerede i 1942 fik man tilsagn fra Mads Nielsen, lærer ved Gymnastikhøjskolen i Ollerup, om at han ville lede skolen.

Han flyttede til byen i 1945, men kunne altså først seks år senere gå i gang.

Formålet med skolen blev nedfældet i 1942. Gennem uddannelse af unge i gymnastik og idræt ville man opdrage dem til egnede ledere af det frivillige danske ungdomsarbejde. Det var en højskole med rod i den grundtvigsk prægede breddeidræt, som De Danske Gymnastik- og Ungdomsforeninger stod for, og den satte i de følgende årtier sit præg på byens kultur og miljø. Hvert efterår begyndte 100-150 unge på et fem måneders vinterophold, og hvert forår lige så mange på et tre måneders sommerophold.

Selv om samfundet uden for skolen ændrede sig, og selv om skolens ideologiske grundlag vel ikke på forhånd sagde en ny tids unge ret meget, forblev Gymnastikhøjskolen en af de mest søgte idrætshøjskoler i Danmark. Derved muliggjordes omfattende byggerier både før og efter, at Mads Nielsen i 1968 trak sig tilbage som forstander på skolen.⁵⁰

Kultur, fritid, hverdag og fest

af Niels Jørgen Pedersen

Hverdag igen

Det blev hverdag igen i Viborg efter den store begejstring i maj 1945, men selv om hverdagen var der igen, kunne det ikke nægtes, at normale tider lod vente på sig.

»Når der kommer en båd med bananer« var titlen på en af befrielsessommerens populære hits eller slagere, som det da hed. Den udtrykte tidens længsel ikke blot efter bananer, men også efter kaffe, the, chokolade, cykeldæk, strømper og alle de andre ting, man havde savnet i besættelsesårene.

I november 1945 fulgte viborgenserne interesseret et skib, der var på vej fra Spanien med appelsiner. Mange børn havde aldrig smagt den sydfrugt, der dengang i endnu højere grad end nu var knyttet til julen, og endnu flere kunne i hvert fald ikke huske den. Skibet var imidlertid forsinket. Kunne det nå frem, således at appelsinerne kunne være i forretningerne inden jul, også i provinsen? Det forlød, at man i nogle københavnske forretninger allerede kunne købe Jaffa appelsiner, men de var i hvert fald ikke nået frem til Viborg. Harmen i byen var stor. Julen blev reddet, for appelsinerne nåede frem til de viborgensiske forretninger. Det gjorde ligeledes, om end i begrænsede mængder, rigtig chokolade. Og hvad der for mange var det vigtigste: man kunne købe kaffe – 125 gram til hver voksen, eller the, hvis man foretrak det, og 250 gram kakao til hvert barn. Der var løfter om, at der ville være nye forsyninger af kaffe efter jul, 250 gram pr. måned. De første rigtige cykeldæk ville ligeledes være fremme i forretningerne i januar.¹

Vel blev det jul i Viborg det år, men det var ved at gå op for folk, at normale tider kun langsomt ville komme tilbage.

Rationeringskortene måtte man leve med nogle år endnu. Kun langsomt faldt restriktionerne bort. Selv smørret forblev rationeret indtil 1950 for at sikre en så stor eksport heraf som muligt. Men derefter smurte man til gengæld tandsmør på det franskbrød, man nu igen kunne købe. Smørforbruget steg til det dobbelte. I 1952 bortfaldt endelig rationeringen af kaffe og sukker, og året efter forsvandt den sidste restriktion,

så man nu igen kunne købe lige så meget kul og koks, som man ville – eller som man havde råd til.

Banener blev givet fri samme år. Da var der gået otte år, siden Holger Fællessanger havde udtrykt sin og andre danskeres længsel efter normale tider.

Man må underkaste sig

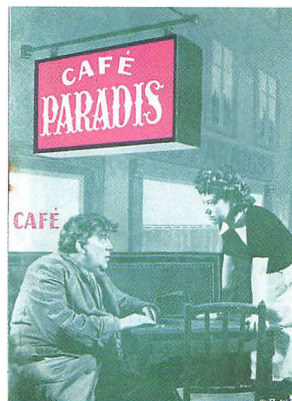
Noget godt ry havde Viborg ikke i 1940'erne og 1950'erne. En selvtilstrækkelig og lukket by, det var omverdenens dom, som i øvrigt deltes af nogle af byens egne døtre og sønner.

Maleren Jørgen Brynjolf, der som ung forlod byen i 1952 for at rejse til København, følte sig mærket af byen mere end 20 år efter. Det var ikke Janteloven, der gjaldt i Viborg. Det, som var karakteristisk for byen, var efter hans mening foragt. Militærstandens foragt for juriststanden, juriststandens foragt for handelsstanden, embedsmandens foragt for den kommunale tjenestemand o.s.v.²

Arbejderforfatteren Carl Heinrich Petersens karakteristik var kortere, men endnu mere bidsk: Viborg er noget lort.³

Den tidligere forsvarsminister Knud Østergaard, som umiddelbart efter krigen i et par år var udstationeret i Viborg som premierløjtnant, fortæller i sine erindringer, hvorledes han efter sin ankomst henvendte sig til regimentsadjudanten og bad om en liste over dem, han skulle aflægge visit hos. Udstyret med den begav han sig af sted. Det var ikke biskoppen, overlæger eller Viborg Katedralskoles rektor, der stod på listen, men yngre officerer, læger eller jurister, hans kommende omgangskreds. Sabel, hue og handsker blev efterladt i entreen, og så konverserede han værten eller værtinden, som herved fik mulighed for at se den nytilkomne an. Var der ingen hjemme, blev visitkortet efterladt i entreen – for pigen var jo hjemme – med det rigtige hjørne bøjet om.⁴ Desværre for historien var det noget, de unge officerer havde lært på officersskolen. Således skulle man bære sig ad i de mindre provinsbyer. Det er ikke så nemt at få hold på dommene over Viborg. Var den anderledes end andre mindre provinsbyer? Også fra dem drog unge bort, uden overbærenhed eller sans for den lille bys positive sider.

Viborg skilte sig uden tvivl ud på én måde: Den var præget af de mange embedsmandsfamilier. De offentlige institutioner dominerede, og i forhold til byens størrelse var de tunge og store: Garnison, sygehus, landsret, domkirke, katedralskole, byens og amtets administration. Det var de ledende folk her-

Filmen »Café Paradis« med Ib Schønberg og Poul Reichhardt i hovedrollerne kunne viborgenserne se i Kino-Palæet i to uger i november 1950. Filmen, der skildrede ulykkelige, havarerede mennesker, der trøstede sig med alkohol, havde et mere alvorligt budskab end de mange folkekomedier, som kom til at præge biograferne i 1950'erne. Filmprogram: Viborg Stiftsmuseum.

fra, der udgjorde byens aristokrati. Uanset hvor velstående en købmand eller fabrikant var, så gav dette i sig selv ikke adgang til kredsen. Penge var godt nok, og mange unge læger, jurister eller adjunkter har nok kunnet ønske sig nogle flere af dem, men i Viborg herskede ikke et pengearistokrati. Det var embedsmændene med en ensartet baggrund, som regel i en universitetseksamen, som udgjorde byens elite. De var bærere af byens kultur – i egen, men også i andres bevidsthed.

I byens kulturelle foreninger mødtes man. I Musikforeningen og i Teaterforeningen, og i den nye Kunstforening, der blev stiftet i 1941.⁵ Her dyrkede man sine interesser med ligesindede, her gjorde man sine bekendtskaber og fik sin omgangskreds, og her prægedes man. Forfatteren Jytte Borberg, som senere forlod byen, fortalte i 1992, at »byen havde et uoverskueligt sæt af normregler og store klasseforskelle ... Jeg boede i byen i 25 år, og jeg savner den ikke. Til Viborg kan man kun forholde sig på tre måder: underkaste sig normerne totalt. Sprænge grænserne. Eller flytte«. ⁶

De fleste underkastede sig, nok mere eller mindre ubevidst. Endnu i slutningen af 1950'erne gennemførtes præsentationsrunden af mange, også af folk, som ikke havde lært det på officersskolen.

Der var nogle, som blev i byen, men sprængte grænserne. De færdedes mere eller mindre i periferien, men accepteredes, ja anerkendtes endog af og til, fordi der tydeligt nok var tale om mennesker, der selv satte sig deres normer. Ved Vedsø boede forfatteren Erling Kristensen i selvvalgt isolation. Han havde i 1920'erne og 1930'erne opnået anerkendelse for sine sociale romaner, kritiske over for samfundet, pessimistiske på menneskets vegne. I 1940'erne og 1950'erne fandt han den genre, hvor han måske var finest, den lille erindringsskitse som i *Mens Vindrosen Blomstrede* eller små, stilfærdige betragtninger over naturen, årstiderne og mennesket, bedst måske i *Omkring en Menneskerede* fra 1947.⁷

På østsiden af Nørresø boede Aage V. Reiter, som i 1940'erne udgav ni fine små digtsamlinger uden dog at slå afgørende igennem. Netop i disse år debuterede mange unge lyrikere. Reiter var en snes år ældre end dem, han boede langt fra det litterære centrum og havde sit arbejde på Kreditforeningen at passe. Med *Spejlbilleder* i 1950 stoppede han, og først 27 år efter udgav han sin næste og sidste digtsamling, *Oldingedigte*.⁸

Det vakte opsigt i Viborgs gader, når den unge lærer på Østre Skole Harald Ditzel kom slentrende gennem byen

iført gummisko og med jernbånd omkring håret, tydeligt signalerende, at han nok skulle sætte sine egne normer. Han udstillede på Kunstnernes Efterårsudstilling i København og havde fået udgivet en surrealistisk digtsamling *Aperitif og Hors d'Oeuvre*. Han forblev vel i de flestes bevidsthed i de kommende år en provo i Viborg, men først og fremmest fordybede han sig i kunsthistorie, især Skovgaard Museets ret upåagtede arkiver.⁹

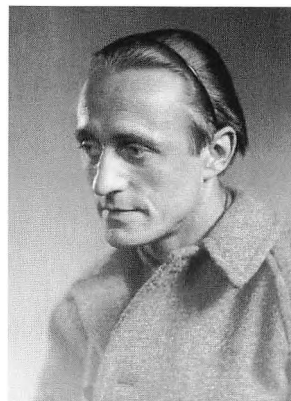
Malerkunst dyrkedes af adskillige viborgensere. Flere deltog i censurerede udstillinger, men kun få havde mulighed for at have malerkunst som levevej. Størst gennemslagskraft skulle to unge malere få, som ved krigsafslutningen vendte tilbage til Viborg efter uddannelse på Kunstakademiet, Lasse Winsløw og Johannes Bæch. De forblev i byen og kom begge til at opleve, at deres billeder blev eftertragtede.¹⁰

En kunstsamling i Viborg

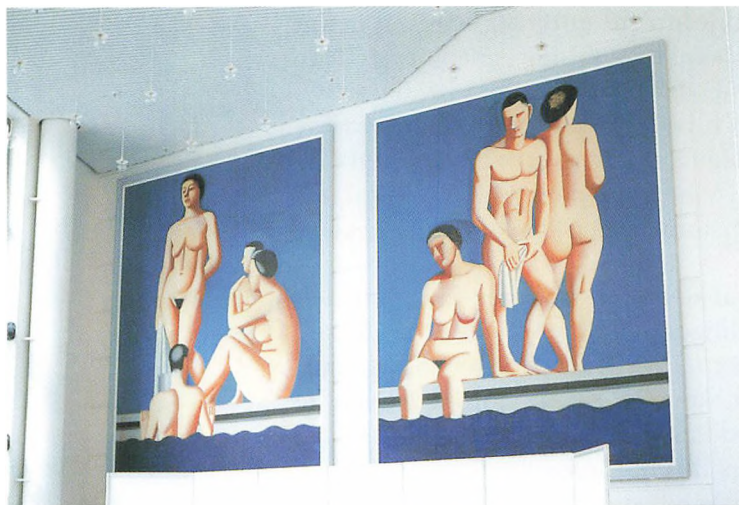
Der var under krigen og i de første efterkrigsår en betydelig kunstinteresse i Viborg. Da Viborg Kunstforening i 1942 arrangerede en udstilling Kunst i Viborghjem, blev bestyrelsen overrasket over interessen. Mange billeder blev tilmeldt, og man kunne se, at der hang fine ting på væggene i mange Viborghjem. 2.000 viborgensere så udstillingen i de få dage, den varede.¹¹

Foreningens første formand, læge Gunnar Soetmann, der var socialdemokratisk medlem af byrådet 1940-1948, skaffede i 1944 de store forarbejder til Vilhelm Lundstrøms mosaikdekoration af Frederiksberg svømmehal til Arbejdernes Forsamlingsbygning, Viborghallen.¹² Såvel Soetmann som hans efterfølger som formand, amtsfuldmægtig Axel E. Wiingard, var begge ivrige kunstsamlere og optagne af, at en kulturby som Viborg burde have et kunstmuseum med en permanent samling og et godt, stort lokale til skiftende udstillinger. Et af formålene med den nye forening var netop, at den skulle arbejde for dette. I 1945 blev byrådet inddraget i planerne, og et udvalg fik til opgave at undersøge, hvilke muligheder der var for at lave en fælles museumsbygning på Stiftsmuseets grund (nu Skovgaard Museet) og nabogrundene Sct. Mathias Gade 47-51.

Der kom intet ud af planerne. På Kunstforeningens generalforsamlinger i de følgende år ventileredes tanken flere gange, men med stadig mindre entusiasme, og i 1960 opgav foreningen officielt planerne. De var vel også for dristige.

Harald Ditzel, som her er fotograferet i 1940'erne, var ikke den provo, som mange ville have kaldt ham, såfremt betegnelsen havde eksisteret dengang. Man dømtte ham på de ydre ting, som f.eks. den jernbøjle, han brugte til at holde det halvlange hår på plads med. Han var dybt engageret i kunst og kunsthistorie, og allerede før han blev ansat som leder af Skovgaard Museet, var han i gang med at bringe orden i det righoldige, men ikke ordnede arkiv, som museet rummede. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

»De nøgne piger truer med at ruinere os. De skræmmer kunderne bort. Folk vil ikke spise med den udsigt«, udtalte formanden for Viborghallen i 1950. Vilhelm Lundstrøms billeder havde hurtigt vakt forargelse, efter at de i 1944 var blevet hængt op, og allerede i 1946 måtte de dækkes over, da der skulle holdes menighedsrådsstævne i hallen. I kunstkrede landet over grinede man lidt over det snerpede Viborg, men i dag må man vel erkende, at de store badende piger på alle Viborghallens vægge var en forkert placering. I dag hænger de i Scandinavian Congress Center i Århus. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Man havde ingen bygning, og hvad der vel var det værste: Man havde ingen billeder at hænge på væggene, hvis man fik bygningen.¹³

Der var faktisk i disse år i Viborg en kunstsamling, der kunne have dannet fundamentet i et sådant museum. Den var ejet af slagtermester Max Wörzner. På et tidligt tidspunkt begyndte han at interessere sig for malerkunst, og fra slutningen af 1930'erne samlede han på samtidens kunst, altså den allernyeste, for de fleste helt uforståelig malerkunst.

Han opsøgte de unge kunstnere i København og købte af dem, der da var ludfattige, uden salgsmuligheder: Erik Raadal, Henry Heerup, Else Alfelt, Carl-Henning Pedersen, Ejler Bille, Egill Jacobsen, Robert Jacobsen og Asger Jørgensen, der senere tog navneforandring til Jorn. De besøgte ham i hjemmet i Sct. Leonis Gade, og da rejsemulighederne under krigen indskrænkedes, holdt de ham underrettet om udstillingerne i København og sendte ham det bedste af det, de havde lavet.¹⁴

I efteråret 1945 døde Max Wörzner, kun 47 år. Før hans enke flyttede til Vejle, hvorfra de oprindeligt kom, gav hun byen en gave, bestående af to skulpturer af Henry Heerup, *Leende dreng* og *Nissemanden*. De havde begge stået i haven bag villaen i Sct. Leonis Gade, og hun forestillede sig, at de måske kunne stå et sted på Borgvold, hvor mange viborgensere kunne se dem. Gaven blev ikke vel modtaget. I et læserbrev hed det, at de to kunstværker »må opfattes som et såre naivt påfund, og som kunst betragtet ligger skærveslagning i et betydeligt højere plan«. ¹⁵

Protesterne var så mange, at placeringen på Borgvold blev opgivet. I stedet blev de anbragt ved indgangen til Latinerhaven, efterhånden skjult bag roser og buske. Senere blev de flyttet til det nye bibliotek i Vesterbrogade, og i 1987 blev de placeret foran Medborgerhuset.

Da fru Wörzner døde i 1993, købte Vejle kommune samlingen, og dermed fik Vejle en af de største samlinger af denne periodes danske kunst. ¹⁶

Borgerskabet i forklædning

De populære Viborgdage, som var startet i 1936, og som i de følgende år havde været sommerens begivenhed i Viborg, opgav man at gennemføre under besættelsen, men i 1946 gik man i gang igen.

Under Viborgdagene rykkede gynger og karruseller et par år ned på Borgvold, men ellers har byens gamle fælle ved Rødevej gennem årene været den foretrukne mødeplads for større folkelige arrangementer som dyrskue, tivoli, cirkus og koncerter. Her er det et tivoli, der er i byen i 1970. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Viborgdagene indeholdt alt det, som enhver byfest rummede: gynger og karruseller, iskager og øltelt, dans og fyrværkeri, men også Cirkus Tempo, hvis artister var de populære elitegymnaster fra Viborg Gymnastikforening. Kernen i dagene og forklaringen på den popularitet, de nød, var imidlertid de historiske optog, ofte sluttende med et historisk spil med kendte viborgensere som hovedpersoner. I 1946 viste man således *Danmarks Frihedskamp gennem Tiderne*, og i 1948 drog *Danske Konger 1448-1848* gennem byen.¹⁷

En eftertid kan undre sig over, at sådanne optog var så populære. Forklaringen er vel, at man i disse år ikke havde det udbud af underholdning, som stod til rådighed blot få år senere, men nok først og fremmest, at Viborg stadig var en lille by, hvor alle kendte byens spidser. Det var især sjovt at se Christian IV til hest ride gennem byens gader, når man kendte ham, og skulle man være i tvivl med hensyn til nogle i hans følge, kunne man ty til det købte program.

Viborgdagene fortsatte i de følgende år, men selv om der blev lagt et stort arbejde i arrangementerne, var det svært at skjule, at interessen for dagene ikke var den samme som før. Det var vanskeligere at få folk til at deltage i optogene, som kunne have et par hundrede deltagere. Der var klager over, at det fortrinsvis var byens overklasse, der førte sig frem, men da man prøvede at demokratisere deltagelsen, skabte også dette utilfredshed.¹⁸ Også overskuddet, som skulle bruges til velgørende formål, formindskedes, indtil arrangementet i 1956 ligefrem gav underskud.

Efter et par års pause forsøgte man sig igen i 1959. Højdepunktet var opførelsen af Holbergs *Erasmus Montanus* på friluftsscenen på Borgvold med teaterinteresserede viborgensere som skuespillere.¹⁹ Så sluttede det. Byen havde ændret sig, siden Viborgdagene begyndte 23 år tidligere.

Mod bedre tider

I begyndelsen af 1950'erne var tiderne ved at blive normale igen. Viborgenserne længtes efter at komme ud, men bilanskaffelse stod jo på de færrestes budget. Skulle man på udenbys familiebesøg, benyttede mange sig af muligheden for at leje en bil. Det gav selvfølelse, når man kørte ud ad Århusvejen, selv om det i de første år på bilens nummerplader kunne ses, at der var tale om en lejet bil.

Det var rejsefilmenes år. I januar 1952 viste Jens Bjerre sin film om Himalaya *Over Verdens Tag* for 2.000 viborgensere,

mens 3.200 skolebørn så den i dagtimerne. I samme måned kom Thor Heyerdal med sin film om Kontikiekspeditionen, mens Hakon Mielche i den følgende måned viste folk i Viborg, hvad de kunne have set, dersom de havde været med på Galatheaekspeditionen.²⁰ Man drømte om fjerne egne, men de fleste måtte nøjes med at tage med Pan Bus på en tur til Himmelbjerget, eller, hvis man var dristig nok, på en fem dages tur til Harzen i den sommerferie, der nu var blevet udvidet fra to til tre uger.

Det var Morten Korch-filmene i biograferne eller Weekendhytten i radioen, der lørdag aften gav folk adspredelser. Man hørte om fjernsynet, som det nu efter nogen diskussion om det rette navn var kommet til at hedde. I foråret 1952 kom det til Viborg – sådan da. Med udstyr lånt i England drog Statsradiofoniens Fjernsynsafdeling – et tungt navn – rundt til en række provinsbyer og viste, hvad det nye medium var for noget. Kurvemager Mikkelsen viste, hvordan man lavede kurve, et par drenge spillede på tuba og basun, og skuespiller Ejnar Juhl optrådte som løjtnant von Buddinge fra Genboerne. Alt sammen blev det optaget i et lokale på Vestre Skole og vist i et andet. Jo, de nye tider nærmede sig.²¹

Man måtte vente i endnu fire år. I 1956 åbnedes Århus-senderen, og billeder kunne nu som regel modtages i Viborg. To år senere havde 1.000 mennesker i byen fået fjernsyn,²² og 10 år senere var det i de fleste hjem.

Men da var hverdagen også på andre måder ved at ændre sig. Mange familier var flyttet ind i eget hus, og endnu flere havde planer om at gøre det. Og de fjerne lande rykkede nærmere. I løbet af 1960'erne opnåede mange viborgensere at komme på charterrejse til Mallorca eller et andet sydeuropæisk mål – med fly.

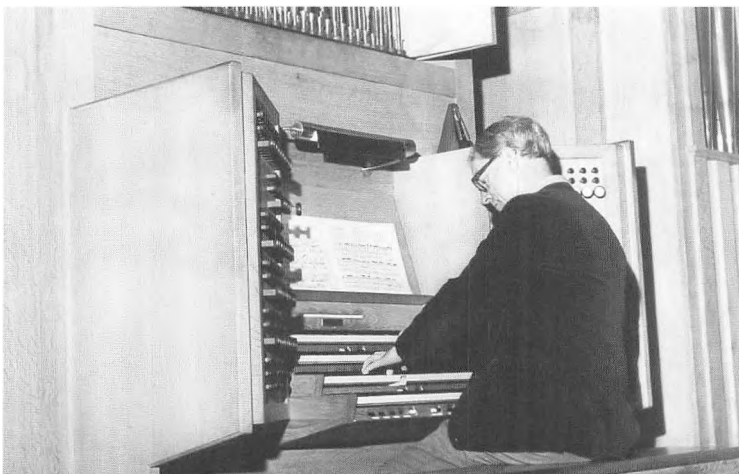
Kulturkløft

»Fjernsynet kan blive det store folkeuniversitet«, udtalte lederen af den lille fjernsynsafdeling Jens Frederik Lawaetz, da han i 1952 præsenterede det kommende medium for viborgenserne.²³ Nu kunne den store kunst, dramatik, digtning og musik blive præsenteret for folket. Kulturen kunne højnes.

Problemet var blot, at det slet ikke var de forventninger, folk i almindelighed havde. Når man i slutningen af 1950'erne havde betalt, hvad der svarede til en fjerdedel af en faglært arbejders årsløn for et tv-apparat, ville man have god underholdning.

Befolkningen deltes i en lille kulturelite, der var skeptiske på fremtidens vegne, og det store flertal, der hver søndag åbnede for radioens ønskekoncert, således at Gustav Winklers *Hvide Måge*, *Kun en Dag*, *et Øjeblik ad Gangen* med Else Jena og Frans Anderssons *Jerusalem* trængte ud i de stille Viborggader.

Den gamle kultur blev først og fremmest båret af de kulturelle foreninger, Kunstforeningen, Musikforeningen og Teaterforeningen. For få var interesserede i de tilbud, man gav. Når Musikforeningen arrangerede koncert med Århus Byorkester, som i disse år under Thomas Jensens ledelse oplevede en kulmination, måtte man konstatere, at det gav underskud, og i 1951 besluttede man sig til at holde et års pause.²⁴ Teaterforeningen klagede samme år over, at folk foretrak »dårlige tyggegummilystspil og udstyrsoperetter uden fugls føde indholdsmæssigt«. ²⁵ Musikinteresserede tænkte nostalgisk tilbage på den tid, da byens kor blomstrede, og kammermusikken dyrkedes i mange Viborghjem, dengang da man, når det rygtedes, at en ung læge eller jurist kom til byen, forventningsfuldt spurgte om, hvilket instrument han spillede.²⁶ Korlivet var i tilbagegang, og de unge jurister og medicinere spillede kun sjældent violin eller cello. Var det den efter tidens forhold strålende tekniske gengivelse, som både grammofofonen og radioen gav, der

Domorganist Richard Sennels var en ildsjæl i byens musikliv. Sæson efter sæson gennemførte han sine kirkemusikaftener, i de første år med et særdeles beskedent budget. Dertil kom, at domkirkens orgel ikke længere var godt. Først i 1966 fik han et nyt, som han her ses ved. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

medførte den tilbagegang i den aktive musikdyrkelse i disse år? Den passive musikinteresse har næppe været i tilbagegang, selv om den ikke kan måles. Musikforeningen genoptog sin virksomhed, og uden at det vel blev noteret som noget skelsættende, havde den unge domorganist Richard Sennels, som kom til byen i 1949, samme år begyndt sine kirkekoncerter. Da han mange år senere gik af i 1982, havde han gennemført 468 koncerter.²⁷

Teaterforeningens misfornøjelse skal ses på baggrund af, at den i de første efterkrigsår var landets største teaterforening med 2.500 medlemmer, og det var den vel netop, fordi den også sørgede for, at de stykker kom til byen, som folk gerne ville komme til. I årene omkring 1960 var der imidlertid tilbagegang til mindre end det halve.²⁸

I begyndelsen af 1961 gik de kulturelle foreninger i byen sammen i et fælles fremstød med en kulturuge med temaet Modernisme i musik, litteratur og kunst. Man fortsatte i de følgende år, som regel med et fælles tema for ugerne, f.eks. Fællesmarkedslandenes kultur, Polsk kultur og Nordisk kultur. Efter fem års forløb stoppede arrangementerne.²⁹ De havde været imponerende, især når det tages i betragtning, at alle havde været holdt uden offentlig støtte. Om ugerne havde bidraget til at bygge bro over kulturkløften, er nok mere tvivlsomt. Mens den femte og sidste kulturuge blev planlagt, startede lagerforvalter Rindal i Kolding sin protest mod Kulturfondens uddeling af hædersgaver til kunstnere, bl.a. den da forkætrede Klaus Ribbjerg. Protesterne bredte sig som en løbeild over hele landet og mødte også tilslutning hos mange viborgensere. Rindalismen var udtryk for, at de tavse havde fået mæle i kulturdebatten.

Elite og bredde

Mellemligstiden havde været gennembrudsårene for sport overalt i Danmark, også i Viborg, hvor nye sportsgrene som cykelløb, boksning, tennis, roning og håndbold havde fået fodfæste, og hvor der var opnået gode resultater især i atletik og fodbold. Også på Viborgeggen var sport i 1940 sæsonpræget: Om vinteren dyrkede man gymnastik, og med boksning som den eneste undtagelse var de øvrige idrætsgrene noget, der hørte sommeren til. Ved håndbold forstod man dengang først og fremmest sommerens markhåndbold, men den nye håndboldklub – stiftet i 1936, da man foruden i Viborg i Jylland kun dyrkede håndbold i Århus, Randers og

POLEN

Udstillinger
Centralbiblioteket
Stiftsmuseet . Skovgaard Museet

Musik
Nordre Skole . Domkirken

Film
Futorama

Foredrag . Teater
Nordre Skole

*Viborgs kulturuge i 1964
satte fokus på polsk kultur.
Plakat: Viborg Stifts-
museum.*

Silkeborg – havde i Eksercerhuset et sted, hvor man kunne spille om vinteren. Forholdene var dog ikke de bedste. Gulvet var en blanding af træ og cement – hårdt at falde på. Værre var det dog, at der langs den ene væg stak store pigge ud, som til daglig brugtes som knager til soldaternes udrustning. Eksercerhuset var en frygtet udebane for de gæstende hold.³⁰

De manglende indendørs faciliteter satte helt frem til 1961 nogle fysiske grænser for, hvilke sportslige aktiviteter man kunne dyrke om vinteren. Det år blev Gymnastikhøjskolens hal taget i brug, og nye muligheder var derefter til stede. Viborg Badmintonklub kunne, efter at megen frivillig arbejdskraft var blevet præsteret, indvi sin hal i 1967, og tre år senere blev håndboldhallen taget i brug.³¹

Gymnastikken var i de første mange år breddeidrætten om vinteren. I byens gymnastiksale og i omegnens forsamlingshuse trænede der vinteren igennem, ikke med henblik på konkurrence, men for at vise et så fint resultat som muligt ved sommerens Rindsholmstævne. For mange af deltagerne

Det årlige højdepunkt for gymnastikforeningerne i Viborgs omegn var opvisningen i de smukke omgivelser ved Rindsholm. Stævnet varede oprindeligt med et sammenpresset program to dage, men i løbet af 1950'erne og 1960'erne dalede tilslutningen. Mange af de lokale foreninger kunne ikke længere stille hold, og stævnet kunne nu nemt afvikles på en dag. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

var det et af årets højdepunkter. 5-6.000 tilskuere kunne der være på opvisningspladsen i Rindsholm skov og mellem 1.000 og 1.500 gymnaster.

I løbet af 1950'erne og 1960'erne dalede interessen for gymnastikken. Andre fritidsaktiviteter trak, og mere konkurrenceprægede sportsgrene blev populære. 1966 holdtes det sidste Rindsholmstævne. Anlæggelsen af den nye Århusvej betød, at det ikke længere var muligt at videreføre en tradition, der gik helt tilbage til 1918. Den årlige opvisning blev derefter flyttet til Gymnastikhøjskolen.³²

At dyrke sport blev en populær fritidsbeskæftigelse i efterkrigstiden, men de fleste foreninger var dog i 1950'erne forholdsvis små. I 1958 var Viborg Gymnastikforening den største med ca. 700 medlemmer. Næststørst var VFF – Viborg Fodsports Forening – med ca. 400 og håndboldklubben med ca. 200 medlemmer. Mellem 100 og 200 medlemmer havde Søndermarkens Idrætsklub, svømmeklubben, tennisforeningen og roklubben. De øvrige 11 foreninger, der var tilsluttet De Samvirkende Idrætsklubber, havde alle færre end 100 medlemmer. I alt var der i 1958 ca. 2.500 medlemmer i byens idrætsforeninger.³³ Det betyder ikke, at så mange – mere end 10% af byens indbyggere – dyrkede sport, for mange var medlemmer i mere end én forening.

Antallet af tilskuere var stort i disse år. Op mod 3.000 kunne komme til et godt atletikstævne, men det var også i Viborg fodbold, der samlede de fleste tilskuere. Til skuffelse for VFF var klubben ikke blevet placeret i tredje division, da en landsdækkende fodboldturnering igen kunne etableres efter krigen, men måtte tage til takke med Jyllandsseriens nordkreds, hvor klubben forblev i 15 år, selv om man ofte var tæt på oprykning. Tilskuerinteressen var imidlertid usædvanlig stor i forhold til andre klubber med tilsvarende placering. Mere end 5.000 tilskuere til en fodboldkamp var ikke ualmindelig i 1950'erne.³⁴ Først og fremmest var lokalopgørene mod Skive tilløbsstykker. I efteråret 1954 overværede 7.000 deres kamp på Viborg Stadion, og da de to hold året efter mødtes i Skive, fulgte 2.000 viborgensere deres hold til udekampen; DSB måtte sætte ekstratog med 14 vogne ind.³⁵

I 1960 rykkede VFF endelig op i tredje og to år senere i anden division. I sin første sæson i den næstfineste række havde holdet i gennemsnit 4.300 tilskuere til sine hjemmekampe og var det hold, der havde langt den bedste tilskueropbakning.³⁶ I slutningen af 1960'erne viste den samme ten-

dens sig i Viborg som i resten af landet. Enfamiliehuset med have og bilen, eventuelt med campingvogn, bevirkede, at folk havde så meget andet at tage sig til søndag eftermiddag end at gå til fodbold.

De bedste i Danmark

Det var gymnastik, der var Viborgsportens flagskib i de første efterkrigsår og mange år derefter. Med konstruktør Viggo Jensen som formand fra Viborg Gymnastikforenings start i 1935 og 34 år frem kunne man allerede i 1942 indvi Danmarks eneste gymnastikstadion på det smukt beliggende område ved Nørresø.

Der skete noget i den nye forening, og mange unge gymnastikinteresserede strømmede til. Nogle af de unge viste sig at have store evner, og efter krigen var Viborggymnasterne blandt de bedste i Danmark. En af dem, Volmer Thomsen, blev udtaget til holdet, der skulle med til De olympiske Lege i London i 1948. Hverken han eller holdet blev placeret blandt de bedste, men olympiadefeberen havde også grebet viborgenserne, og da byens eneste repræsentant i London

Der var fest i byen, da gymnasten Volmer Thomsen vendte hjem fra De olympiske Lege i 1948. Legene i London havde skabt en national eufori overalt i Danmark, for de danske idrætsfolk hentede flere medaljer hjem end nogensinde tidligere. Inderst inde vidste man nok, at det hang sammen med, at de fleste andre lande var hårdere ramt af krigen end Danmark, men den tanke skubbede man bort, mens man jublende modtog de hjemvendende helte. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

vendte hjem, blev han med klubkammerater foran vognen trukket fra banegården til Hjultorvet, hvor han blev fejret med taler og afsyngelse af *Der er et Yndigt Land*, inden han blev ført til officiel bespisning på Preislers Hotel.³⁷ Det var første gang i Viborg, at en effektiv mediedækning af en stor sportsbegivenhed havde skabt massiv offentlig interesse for den enkelte sportsmand. De fleste af dem, der stod på Hjultorvet, havde nok aldrig set Volmer Thomsen i konkurrence, men Gunnar Nu Hansens begejstring i radiotransmissionerne havde smittet.

I 1949 blev Viborg Gymnastikforening danske mestre for første gang. Mesterskabet fastholdtes de følgende to år, og i årene frem til 1970, da Viborg vandt for sidste gang, gik holdmesterskabet 13 gange til Viborg. Bemærkelsesværdigt er det, at en af gymnasterne fra 1949, Børge Nielsen, som 45-årig også var med til at vinde det sidste mesterskab 21 år senere. Mens herrerne vandt det sidste individuelle mesterskab i 1973 ved Hans Peter Nielsen – hans fjerde mesterskab – tog kvinderne nu over. Allerede i 1960'erne var Else Thorsager tre gange blevet dansk mester, og i 1971 vandt Hanne Nielsen, Børge Niensens datter, mens Anne Mette Pedersen tog titlen i 1976 og Lone Ibsen i 1985.³⁸

I maj 1964 holdtes i København et internationalt atletikstævne. En time før man skulle starte, dukkede en ung viborgenser, Jørgen Dam, op og spurgte, om han kunne få lov til at deltage i 10 km løbet, selv om han ikke var tilmeldt. Han studerede ved Kunstakademiet i København, og da han nu var i byen, syntes han, at det kunne være sjovt at forsøge sig, selv om han faktisk aldrig havde løbet den distance før. Jørgen Dam fik lov til at stille op. Han vandt løbet og satte ny dansk rekord.³⁹

Det var et af de mange overraskende resultater, som folk fra Viborg stod for i disse år. Det begyndte i 1958, da Niels Nielsen, Svend Erik Schmidt og Egon Nielsen vandt holdmesterskabet i 3 km terrænløb, og da storhedstiden sluttede i 1970, var der blevet hjembragt 46 danske mesterskaber og sat mange danske rekorder. Atletikfolk som langdistanceløberen Niels Nielsen, højdespringeren Ole Papsø – den første dansker, som sprang højere end to meter – diskoskasteren Kaj Andersen og sprinterne Jørgen Justesen, Lone Hadrup og lillesøsteren Else Hadrup var trækplastre ved atletikstævner, også i udlandet. Else Hadrup var nok det største talent. Allerede som 15-årig vandt hun sit første danske seniormesterskab og satte sin første danske rekord. Hun

Viborg Atletikforenings stjerne i 100 og 200 meter løb Else Hadrup er lige netop kommet ud af startblokkene ved et 200 meter løb på Århus Stadion. Man løb på de gamle cindersbaner, der hurtigt blev løs i overfladen, så den tids rekorder kan ikke sammenlignes med dem, der senere blev sat på de nye kunststofbaner. Viborg Stadion fik aldrig kunststofbelægning, og det var en medvirkende årsag til, at atletikken fra 1970'erne fik trange kår i byen. Foto: Privat eje.

stoppede med atletik som 22-årig – sammen med Jørgen Justesen, som hun nu var blevet gift med, men hendes danske rekord på 200 meter blev først slået i 1983.

Jørgen Dam var det mærkeligste af klubbens mange talenter – og måske det største, selv om han aldrig gav sig selv tid til at bevise det. Han var først og fremmest optaget af kunst, og at male var det vigtigste for ham, men der var i øvrigt så mange andre områder af livet, hvor han ville afprøve sig selv, så kun i kortere perioder trænede han metodisk. Han blev udtaget til De olympiske Lege i Tokyo i 1964 og ville i øvrigt der have fået følgeskab af klubkammeraten Else Hadrup, hvis hun ikke forinden var blevet ramt af en fibersprængning. Inden han tog af sted, nåede han lige at sætte danske rekorder på 3.000 meter og 5.000 meter.⁴⁰ I Tokyo havde han en offday og blev slået ud i sit indledende heat. Måske skyldtes det, at han var blevet så bjergtaget af japansk kultur og natur – og af den japanske pige, han traf – at disse oplevelser var vigtigere for ham end langdistanceløb. Han blev gift med pigen og blev boende i Japan i mange år.⁴¹

Byen og fritidslivet

Ser man på, hvor mange penge Viborg brugte på kulturelle og sportslige aktiviteter i 1940'erne, falder det i øjnene, at kommunen var yderst tilbageholdende. Det er der flere gode forklaringer på. Skattegrundlaget var beskedent og skatteprocenten lav, og intet byrådsmedlem ville være sluppet godt fra at foreslå drastiske forhøjelser.

Der var naturligvis et bibliotek, siden 1918 ledet af overbibliotekar Henri Hansen. Kommunen stillede den tidligere katedralskoles gymnastiksal ved Latinerhaven til rådighed for biblioteket og gav tillige et årligt tilskud på 7.000 kr. Desuden fik biblioteket 20.000 kr. fra staten og knap 6.000 kr. fra amtet og Biblioteksforeningen, som formelt var ejer af biblioteket.⁴²

Viborg Stiftsmuseum var en selvejende institution, ledet af en bestyrelse bestående af borgere, som var interesserede i byens og egnens historie. Byen stillede det gamle rådhus på

Da biblioteket i slutningen af 1920'erne kunne flytte ind i lokalerne i Kompagnistræde, havde det betydet en vældig forbedring, lokalemæssigt set. Men i 1942, da dette billede blev taget, var forholdene utidssvarende. Den unge mand i forgrunden viser med sit kropssprog ærbødighed over for overbibliotekar Henri Hansen, der dog var kendt som en meget imødekommende personlighed. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Domkirkepladsen til rådighed og ydede desuden et bidrag på 100 kr. årlig, så ansættelse af faguddannet personale kom ikke på tale.⁴³

Skovgaard Museet var først blevet oprettet 1935. Det rådede over den gamle telegrafbygning i Domkirkestræde ved siden af Stiftsmuseet, men med årlige tilskud på 1.520 kr. fra staten, 100 kr. fra Viborg Byes og Omegns Sparekasse og 2.500 kr. fra byen – ekstraordinært stort på grund af etableringsudgifter – måtte også Skovgaard Museet køre på lavt blus.⁴⁴

Selv om pengeværdien i 1940 var langt større end nu, var der tale om meget små beløb. Men forholdene i Viborg var ikke anderledes end i andre byer af Viborgs størrelse. Kultur var folks private sag, ikke blot i Viborg.

Byrådet var klar over, at forholdene for biblioteket var utidssvarende, og allerede i 1945 bevilgedes penge til projektering af et nyt. Byggesagen kom til at vare meget længe, og det var måske heldigt nok, for det betød, at man havde tid til at fortryde den beslutning, man i 1953 var lige ved at tage, om at placere det nye bibliotek på hjørnet af Nytorvgade og Sct. Mogens Gade. Nu undgik man de trafikale problemer, det ville have medført, og byggede i stedet på Vesterbrogade, selv om mange mente, at dette var for langt ude i byens periferi. I 1963 kunne det nye bibliotek endelig indvies, og man rådede nu over et areal, der var næsten tre gange så stort som tidligere.⁴⁵ I 1956 var biblioteket blevet kommunalt,⁴⁶ og byen havde hermed taget det fulde ansvar for sit biblioteksvæsen.

Det ses tydeligt, at det begyndende økonomiske opsving omkring 1960 gav byen større økonomisk handlefrihed. Med vedtagelsen af en ny museumslov i 1958 blev det klart, at museet kunne få status som landsdelsmuseum med betydelige statstilskud, såfremt man ansatte en faguddannet leder, og i 1960 blev Peter Seeberg ansat i den nye stilling.⁴⁷ I 1962 blev Harald Ditzel ansat som leder af Skovgaard Museet, som flyttede til Samuel Gerbers Gård, Sct. Mogens Gade 3. Da Skovgaardfamilien i 1935 havde givet sin store gave til byen, havde betingelsen været, at samlingen skulle ophænges »i passende rammer«. Nu, 27 år senere, blev betingelsen endelig opfyldt.⁴⁸

Med Hedeselskabets udflytning til den nye bygning på Randersvej skabtes i 1981 endelig mulighed for at løse de pladsproblemer, som både Stiftsmuseet og Skovgaard Museet led under. Stiftsmuseet flyttede til Hedeselskabets

bygning på Hjultorvet, hvortil også Lokalhistorisk Arkiv flyttedes fra centralbiblioteket, mens Skovgaard Museet kunne rykke ind i det gamle rådhus ved Domkirkestræde. For Stiftsmuseet havde flytningen også en negativ virkning, idet man gik glip af mange turister, der efter besøg i domkirken tidligere havde overskud til et eller to museumsbesøg. Besøgstallet faldt til mindre end det halve, og kun langsomt arbejdede man sig i de følgende år opad igen.⁴⁹

Få år efter gik man i gang med at løse bibliotekets pladsproblemer. Lånertallet var steget stærkt siden indflytningen i den nye bygning i 1963. Kravene til biblioteket som dokumentationscentral var vokset, og musikudlånet var kommet til. I 1991 kunne biblioteket endelig indvi sin nye tilbygning på Vesterbrogade.

Det var mange penge, byen brugte på sine kulturelle institutioner i disse år, og hertil kom de direkte tilskud til de kulturelle foreninger. Pengene blev fordelt af Kultursamvirket, de kulturelle foreningers paraplyorganisation – i 1997 drejede det sig om godt 700.000 kr. til 40 foreninger.⁵⁰

Byen bliver anderledes

Noget var ved at ske med atmosfæren i Viborg i begyndelsen af 1970'erne. Maleren Jørgen Brynjolf, der havde forladt byen i 1952, sagde, at »byen har forandret sig. Nu er den menneskeværdig og spændende. Dengang var det en vanskelig tid«. ⁵¹ Ganske vist sammenfattede forfatteren Ole Henrik Laub sit indtryk af byen således: »Sammenlignet med Horsens, hvor jeg har boet sidst, føler jeg mig sat 20 år tilbage her i byen med hensyn til stemning og omgangstone«. ⁵² De to udsagn udelukker ikke hinanden. Den første kom tilbage efter godt 20 år, mens den anden kom som tilflytter.

Byen var blevet større siden 1940, selv om væksten ikke var imponerende. Væsentligt var det imidlertid, at antallet af offentligt ansatte i disse år steg. Efter endt uddannelse kom mange yngre mennesker til byen, prægede af holdninger i uddannelsesbyerne. De følte ikke, at de var på vej til at blive medlemmer af byens bærende lag, således som det var tilfældet en menneskealder tidligere, og de var uden stor respekt for gamle viborgensiske traditioner og normer, ænsede dem vel slet ikke.

De unge var også anderledes end før. De fyldte tilsyneladende mere i byen end tidligere, nok især fordi de tydeligt

Da Peter Seeberg i 1960 blev leder af Viborg Stiftsmuseum, havde han allerede med romanerne Bipersonerne (1956) og Fugls Føde (1957) slået sit navn fast som en af de mest lovende af de unge danske forfattere. Ved siden af sit arbejde på Stiftsmuseet og sit engagement i det lokale kulturelle arbejde fortsatte han sit forfatterskab, bl.a. med Eftersøgningen (1962), Hyrder (1970), Dinosaurens sene Eftermiddag (1974), Argumenter for Benådning (1976) og Rejsen til Ribe (1987). Han modtog for sit forfatterskab mange priser, bl.a. Nordisk Råds Litteraturpris i 1982. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

Det lokale pigtrådsorkester G.O.M. giver koncert på Viborg Katedral-skole i 1966. Muligvis er det »blomsterballet«, som var de studerendes første fest efter sommerferien. Gruppen skiftede året efter navn til Eastern Jam og opnåede i 1968 en fjerdeplads ved Danmarks mesterskab i pop-musik. Gruppens folkelige navn i byen var »Østens Jammer«. Byens beat-interesserede ungdom mødtes også på det lille discotheque »62 Main Street«, der lå over Aalkjærs konditori i Sct. Mathias Gade. Foto: Privateje.

skilte sig ud fra de lidt ældre med træsko, forslidte cowboybukser og sweatere. Men det nye børnehaveseminariums mere end 400 elever prægede også den indre by. Pigernes lilla ble, som brugtes til at holde håret på plads med, kom lidt uretfærdigt i mange år derefter til at kendetegne pædagoger, for »uniformen« holdt kun ganske få år.

De unges væremåde og holdninger er senere blevet betegnet som et ungdomsoprør, et udtryk, som slet ikke dækker indholdet, men det var første gang, man så en ungdom, der definerede sig selv som værende anderledes end forældregenerationen, selv om der for de fleste unge blot var tale om en mode og en stil, som skulle skifte mange gange i de følgende år.

Et særkende for den nye ungdomskultur var dens musik. Det var et held for de voksne i familien, at boligstandarden var blevet forbedret så meget, at det var almindeligt, at de unge havde eget værelse, for det var nye og hårdere rytmer, der lød fra deres grammofoner og de nye båndoptagere, og der blev skruet op for styrken. I 1964 havde Viborg Stifts Folkeblad anmeldt en såkaldt pigtrådsconcert i Viborg – vist den første i byen. Musikanmelderen var rystet. »Har man

ikke oplevet en sådan aften, vil man simpelthen ikke tro, at det man har set og hørt, er rigtigt ... Skulle man dømme efter, hvad man ind imellem kunne se i det svage lysskær i salen, ville man tro, at flertallet af deltagerne var besat af en hærskaar af onde ånder«. ⁵³ 10 år senere var en sådan ironisk distance ikke mulig, for den nye beatmusik var da trængt ind i alle Viborghjem, hvor guitaren nu var det instrument, det var nødvendigt at eje.

Det var ikke længere biograferne, der trak mest. Til de gamle biografer, Fotorama på Sct. Mathias Gade og Kino-Palæet i teaterbygningen, kom ganske vist i 1976 Bio 1 og 2 på Vesterbrogade, men den måtte lukke igen knap fem år senere, og i 1986 måtte også Kino-Palæet stoppe. ⁵⁴ I stedet blev det almindeligt, at de unge fredag og lørdag aften gik »i byen«, d.v.s. gik på et af de diskoteker eller værtshuse, som i disse år i stort tal skød frem på byens hovedstrøg.

Men selv om meget ændrede sig i Viborg i 1970'erne, var hverdagslivet for de fleste mennesker nogenlunde som før, uden større brud.

Søerne var, nu som før, viborgensernes foretrukne rekreative områder. Langs Nørresø skete dog omfattende bebyggelser i 1960'erne og 1970'erne, men til gengæld friholdtes

Forfatterforlaget ARENA's daglige leder K. E. Hermann flyttede i 1971 forlaget til Tårupgård, og i 1974 rykkede det til Hald Hovedgård. På billedet ses forlægger K. E. Hermann sammen med de fleste af forlagets forfattere samt – bag de to drenge – Hald Hovedgårds daglige leder Erling Greve. Foto: Katrine Ussing.

områderne omkring Søndersø. Det skyldtes oprindelig, at søen var uattraktiv, fordi byens spildevand udledtes i den. Efter bygningen af rensningsanlægget i 1971 skete en hurtig forbedring af lugtgenerne og en langsommere bedring af vandkvaliteten, og nu var det en politisk holdning, at søbredden skulle friholdes. Det var vel stadig Borgvold, der trak flest mennesker til, men efter åbningen af det tidligere sindssygehospitals arealer måtte den konkurrere med områderne langs Søndersø om viborgensernes gunst. Joggende mænd og kvinder, der tog turen rundt om hele søen, ældre mennesker, hvis spadseretur forsigtigt gik fra bænk til bænk, og sparsomt påklædte solbadere på græsplænerne, som nu gerne måtte betrædes, skabte liv omkring den smukke sø.

På trods af, at man i årene omkring 1970 talte meget om ungdomsoprør, var for mange hundrede børn og unge de uniformerede ungdomskorps stadig et fast holdepunkt i fritiden. Stærkest stod FDF/FPF, som det hed fra 1974, da den i 1963 oprettede pikekreds blev sammensluttet med drengene. Godt 500 børn og unge var i hele perioden tilsluttet korpset. Lidt svagere i billedet stod Det danske Spejderkorps, mens KFUK og især KFUM var de mindste af de uniformerede korps, men samarbejdede med FDF/FPF i den fælles kristne grundholdning. KFUM og K udøvede imidlertid et stort civilt ungdomsarbejde og havde herved kontakt med ca. 2.000 unge.

1968 kunne KFUM og K indvi den store nybygning i Jernbanegade, hvor hele det kristne ungdomsarbejde, også FDF/FPF, skulle have fælles mødested. Bygningen rummede desuden 66 kollegieværelser og i stueetagen restaurant og cafeteria. Det blev imidlertid en skuffelse. Et ungdomskollegium var ikke nemt at drive i en tid, hvor normerne var i opbrud, og restaurationsvirksomheden var besværlig. 1978 blev bygningen solgt.⁵⁵ Herefter flyttede mange af KFUM og K's aktiviteter til KFUM's bygning på Trekronervej.

Det kristne børne- og ungdomsarbejdes omfang var et vidnesbyrd om den styrke, som Indre Mission også i efterkrigstiden havde i Viborg. Samfundets bygning i Boyesgade, som i krigens sidste år havde været beslaglagt af besættelsesmagten, blev i løbet af 1950'erne og 1960'erne gennemgribende moderniseret, alt finansieret ved frivillige bidrag. Også Indre Mission kunne mærke, at en stigende del af befolkningen følte sig fremmed i forhold til kirken, men bevægelsen forblev det centrale i mange viborgenseres tilværelse.⁵⁶

Kultur for de mange

I 1976 var det 250 år siden, Viborg by brændte. Det var der formentlig ikke mange mennesker, der tænkte over, men Peter Seeberg sørgede for, at de kom til det. Fredag den 25. juni kl. 16 begyndte »brandspillene« på det sted i byen, hvor branden nøjagtig 250 år tidligere var opstået, og i de følgende 30 timer opførtes forskellige steder i byen de øvrige, således at det sidste løb af stabelen natten mellem lørdag og søndag på det tidspunkt, da branden døde hen i 1726. Det var heldigt for Peter Seebergs ide, at Hærvejsmarchen holdtes den sidste weekend i juni, så der var fest i byen i de 30 timer. Bag de otte spil stod lokale forfattere, foruden Seeberg selv var det Aage V. Reiter, Jytte Borberg, Inger Bengt Henriksen, Ole Henrik Laub, Ove Raskmark, Henning Pedersen og Niels Fenger, og de opførtes af 120 amatører.⁵⁷

Der var grøde i amatørteatret i disse år. I 1975 var det første Haldspil blevet opført ved midsommertid, og derved skabtes en tradition, som varer ved endnu.⁵⁸ I 1977 stiftede en kreds af skuespillerne i brandspillene Komplotgruppen

Brandspillene i 1976 var på mange måder en dristig satsning, men de blev en succes og skabte optakten til det frodige teaterliv i byen i de følgende år. Her opføres et af stykkerne, Peter Seebergs Efter Middagsluren i Sct. Mogens Gade. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

GUNNAR ANDERSEN | SAMARBEJDE MED AALBORG TEATER
PRÆSENTERER

MIRAKLET

JOHN PIELMEIERS NYE PRISBELØNNEDE SKUESPIL I VIGGO KJÆR PETERSENS OVERSÆTTELSE

BODIL UDSEN • METTE MUNK PLUM • SUSSE WOLD

UDSOLGT

1. FORESTILLING
LØRDAG DEN 28. APRIL KL. 17.00

VIBORG TEATER
Lørdag den 28. april kl. 20
Billetsalg: Nytorvgyde 1, tlf. 61 01 00 kl. 15-17
samt i teatret på forestillingsdagen fra kl. 19
Arrangør: Viborg Teaterkreds

TEKNIK
SØREN PEDERSEN

SCENOGRAFI
GUNNAR ANDERSEN

INSTRUKTION
PIV BERNTH
EFTER PETER ESTERHÅG MISE EN SCENE

KOSTUMER
NETTE ØRNBAK

REGISSØR
CHRISTIAN HAVE

Miraklet. Viborg Teaters forestilling den 28. april 1985.

med domicil i Paulunet i et baghus i Sct. Mogens Gade. Med forfatteren Henning Pedersen som formand opførtes de følgende år en lang række forskellige stykker, såvel Haldspil som små agitatoriske gadespil.⁵⁹

En bred, aktiv teaterinteresse voksede frem i 1970'erne og i årene derefter. Mange hundrede viborgensere har de sidste 25 år prøvet at stå på en scene og spille teater. Det var ikke altid lige succesfyldt, men det skabte sikkert en bedre forståelse, når man overværede det rigtige, professionelle teater. Det var også med til at skabe en bredere teaterinteresse,

som kan forklare den tilslutning, der var til de turnerende teatres opførelser på Viborg Teater. Og Viborg Teaterforening var i 1990 den næststørste teaterforening i landet.

En tilsvarende udvikling kan iagttages, når det gælder musikinteressen i tiden efter 1970. Det begyndte i 1960'erne hos FDF. Et orkester havde man haft siden før første verdenskrig, men nu fik man kontakt med musikere fra Prinsens Livregiment, som var villige til at bruge en stor del af deres fritid på at øve de musikinteresserede børn. Man anskaffede i begyndelsen af 1960'erne træblæserinstrumenter, hvilket man hos FDF i andre byer ikke turde, fordi man ikke havde kvalificerede undervisere. Det havde man i Viborg, hvor man nu kunne danne et harmoniorkester. Især efter at John Leth blev leder af orkestret i 1966, skete en eksplosiv udvikling. Orkestret spillede ved Rebildfesten i 1974, det drog på udenlandsrejser, i 1977 helt til USA og Canada, og børnene strømmede til, således at der i slutningen af dette årti var mere end 200 børn, der spillede i FDF/FPF orkestret, som nu var langt det største i landet, en position, det fastholdt de følgende år.⁶⁰

Det var ligeledes John Leth, der i 1973 tog initiativet til det første Sang og Musik arrangement i Tinghallen, hvor byens orkestre og kor viste hinanden og tilhørerne, hvor langt de var nået, og han var ankermanden bag arrangementet i mange år fremover. Sang og Musik blev en institution i det brede viborgensiske musikliv og kunne i vinteren 1997 gennemføres for 24. gang.⁶¹

En anden væsentlig faktor i udviklingen var, at Viborg Musikskole blev oprettet i 1972. Allerede et par år efter havde man mere end 200 elever, et tal der voksede til knap 1.300 i 1996. Dermed var skolen hurtigt blevet tilstrækkelig stor til, at man kunne tilbyde kvalificeret undervisning i alle instrumenter, og efter at den i 1985-1986 startede et overbygningskursus beregnet på de elever, der ønskede optagelse på musikkonservatorierne, havde den nu også noget at tilbyde det lille mindretal af rigtigt dygtige.⁶²

Skal man forstå denne udvikling, må man sikkert endnu en gang gå tilbage til den nye ungdomskultur, der trængte frem i årene omkring 1970. At være ejer af en guitar var en del af denne kultur, men også andre instrumenter prøvedes, og et stort antal unge har siden da spillet i bands, som optrådte for kammeraterne ved skolefester og lignende.

At vokse op i et hjem med klaver var tidligere et tegn på kultur. Antallet af klaverer i Viborghjem i anden halvdel af

VIBORG
JAZZ
festival '90

BORGVOLD / GOLF SALONEN
Lørdag, den 25. august

Doc. Howlinds Big Four
for **DAVID PAQUETTE**
Thomas' Classics, Trix
King George's Dixieland Stompers
CHILY CALYPSO BAND
Ramsing Street Paraders
FINN ZIEGLER KVARTET
MAIN STREET STOMPERS
Barrel og Mountainfjeld SEVEN UP
Randers Big Band Viborg Big Band
EMBOG - LARSEN KVINTET
Louisiana Jazzband
DET HEALIGSTE LILLE ORKESTER
Jesper Thilo Kvartet
Round Midnight Trio de Janeiro

Viborg 4427 7300
4427 7300
4427 7300

Årsgangsbøger og musik
4427 7300

Det ambitiøse program for Viborg Jazz festival 1990.

1990'erne er uvist, men aldrig tidligere er så mange børn vokset op i et hjem med et instrument.

Adskillige gange i de foregående årtier havde man prøvet at oprette jazzklubber, men når initiativtagerne, som var gymnasieelever, forlod byen efter endt eksamen, ophørte også klubben. I 1984 forsøgte man igen. Denne gang var det en gruppe voksne, der tog fat, og de havde foruden kærlighed til jazz også evne til at organisere og få en forening til at køre. Den er stadig centralt placeret i byens musikliv. Især i de første år gennemførtes en række imponerende koncerter, og klubben, som i en periode i slutningen af 1980'erne havde næsten 800 medlemmer, var en kort tid Danmarks største jazzklub.⁶³

I begyndelsen af 1990'erne kom Rytmask Selskab til, som i en række arrangementer koncentrerede sig om den nyeste rytmiske musik.⁶⁴

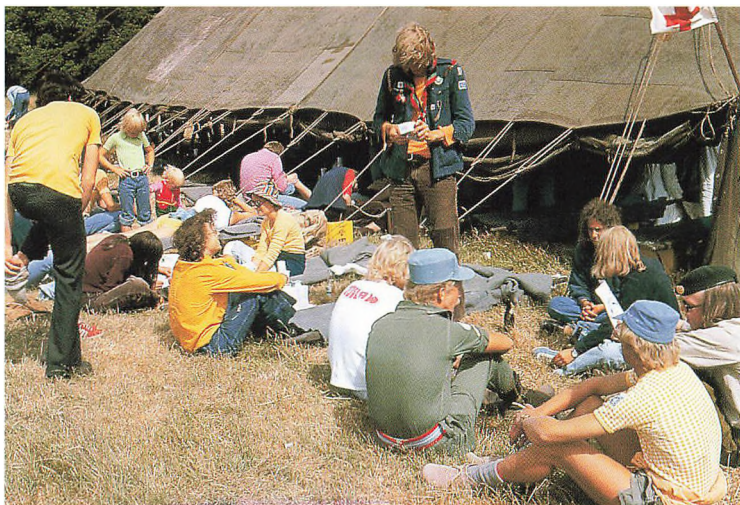
Samtidig levede interessen for den klassiske musik videre. Viborg Musikforening havde et stabilt medlemstal på 3-400, og selv om det ikke var muligt at konkurrere med den nye musik, gennemførtes flere årlige koncerter end i periodens første del.

Peter Seeberg havde en finger med i spillet i meget af det nye på det kulturelle område, der skete i Viborg i disse år, og han sad tæt på de bevilgende myndigheder. Der kunne være betænkeligheder hos byrådsmedlemmer over de økonomiske forpligtelser, kommunen påtog sig. »Du skulle selv prøve at forhandle med Peter Seeberg. Så ville du også sige ja«, var borgmester Ringgaard-Christensens svar til en af dem.⁶⁵

Hærvæjsmarch og motionsbølge

Ved femtiden om morgenen den 2. juni 1969 samledes næsten to tusinde mennesker i Viborg for at bevæge sig ud på en lang travetur. Afhængig af alder skulle man gå 30, 40 eller 45 km i egnen øst for byen. Om aftenen kunne de, der havde lyst, deltage i vablebal i Viborg, men tidligt søndag morgen skulle deltagerne ud på en travetur af tilsvarende længde syd for byen.

Nogle viborgensere havde de foregående år deltaget i den hollandske Nijmegenmarch, og en af dem, major ved Prinsens Livregiment Arne Sørensen, fandt ud af, at en sådan march skulle der også være i Viborg, hvis kønne, men krævende omegn indbød til det. Herved skabte han en tradition, som i løbet af få år bredte sig til resten af landet, og i

Hærvejsmarchen blev hurtigt efter starten i 1969 et tilløbsstykke. I 1972 påbegyndte 7.000 marchen om lørdagen, men kun 5.500 gennemførte søndag. Regnvejr den første dag gav erfaringsmæssigt stort frafald, for våde sko gav vabler. Dette billede er dog fra 1975, hvor der var mindre trængsel ved førstehjælpsteltet. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune.

slutningen af 1970'erne var der ikke mange danske byer, som ikke havde deres årlige march.

Tilslutningen i 1969 oversteg forventningerne, for hele 1.850 begav sig af sted. Af dem havde dog mange overvurderet deres kræfter, og kun 1.381 fik efter at have fuldført overrakt deres medalje. I de følgende år arrangerede marchforeningen Fodslaw træningsture foråret igennem, og tilslutningen til Hærvejsmarchen voksede, indtil der i slutningen af 1970'erne deltog mere end 10.000.

Hærvejsmarcherne blev Viborgbegivenheder, der i popularitet kunne måle sig med de gamle Viborgdage. I første halvdel af 1980'erne dalede tilslutningen ganske vist til det halve, men interessen voksede igen, og i 1996 deltog 7.500 i marchen.⁶⁶

Mediesport og folkebevægelse

1978 besluttede Viborg Fodsports Forening (VFF) som mange andre divisionsklubber at indføre professionel fodbold. Det skel, der havde været mellem professionel idræt og amatøridræt, var i de foregående år blevet gennemhullet, og i årene omkring 1980 forsvandt det helt.

Fodbold var i Viborg i årene efter anden verdenskrig sikker på publikums gunst. Senere dykkede interessen, omend VFFs periodiske succes i den bedste række i det sidste årti igen har trukket tilskuere til stadion. Her er AaB på besøg. Foto: Lars Guldager.

Selv om VFF var forsigtig og nøjedes med at indføre halv-professionalisme, fulgte dog nogle vanskelige år, og flere gange kom klubben i økonomiske vanskeligheder, alvorligst i 1992, hvor det var nødvendigt at gennemføre en gældssaning. Det var tilsyneladende kun de større byer, der havde mulighed for at holde en fodboldklub kørende med fuldtids professionalisme, og VFF måtte se mange unge lovende spillere blive fristet af de bedre økonomiske muligheder i Silkeborg, Aalborg og Århus. Medvirkende til klubbens problemer var, at det ikke lykkedes at skabe nogen stor tilskueropbakning. Viborgenserne fulgte vel holdet i Radio Viborg og på tv, men tilskuertallet på Viborg Stadion overskred sjældent 3.000.

VFF kom i første division i 1981, men måtte rykke ned året efter. Det samme gentog sig et par gange i begyndelsen af 1990'erne, og først fra 1995 opnåede klubben at spille mere end en sæson i den bedste række, nu Superligaen, før man igen måtte ned i første division.⁶⁷

I slutningen af 1980'erne havde Viborg Håndboldklub divisionshold både på herre- og kvindesiden, selv om ingen af dem spillede i den bedste række. På det tidspunkt blev kvindehåndbold ikke vurderet højt. Det var livet for kort til, udtalte en kendt håndboldtræner, og Dansk Håndboldforbund overvejede alvorligt helt at ophøre med at satse økonomisk på kvindelandsholdet.

Da Viborgs unge talentfulde målvogterske, Susanne Munk Lauritsen, kom på ungdomslandsholdet, understregede Håndboldforbundet, at hendes muligheder for en karriere på A-landsholdet afhang af, om hun kom til at spille i første division. VHK ansatte derfor den hidtidige træner for ungdomslandsholdet Ulrik Wilbek, og med sig tog han en håndfuld af de mest talentfulde spillere fra ungdomslandsholdet. Klubben kom hurtigt til at tilhøre toppen af første division, men det tog lidt tid at få de sammenbragte børn spillet sammen. 1994 blev VHK Danmarks mester for første gang og vandt samme år EHF-cuppen, en af de europæiske cupturneringer. Danmarks mesterskabet blev genvundet de følgende tre år, og i foråret 1997 kom klubben i finalen i den europæiske turnering for mesterhold.

På det tidspunkt var Viborgs håndboldspillere blevet ikke blot Viborgs, men en stor del af Danmarks yndlinge. Fem af spillerne var med til at vinde olympisk guld i 1996, Susanne Munk Lauritsen, Heidi Astrup, Janne Kolling, Anne Dorthe Tanderup og Anette Hoffmann, og senere på året var de med til at vinde Europamesterskabet. En ny håndboldhal blev bygget, og med sine 2.200 pladser er hallen en af de største håndboldhaller i landet; alligevel var den ikke stor nok, når Viborgholdet spillede finalekampe mod udenlandske modstandere.

Meget havde ændret sig, også i spillernes dagligdag. De havde halvtidsjob, men måtte være fraværende en stor del af

Den første finalekamp mellem VHK og Frederikshavn i Viborg Stadionhal den 27. april 1997, hvor Viborg vandt med cifrene 29-19. Den store bevågenhed, som håndboldpigerne fik i 1990'erne, bragte hurtigt landsdækkende reklamer på banen. Foto: Preben Madsen.

året på grund af kampe og træningslejre. De måtte stille sig til rådighed for erhvervsliv og medier. En uovervejset sætning ville være på forsiderne næste dag. De var på godt og ondt blevet alles ejendom.

Sport var blevet medieunderholdning. Nogle få tusinde overværede en håndboldkamp, men en million så den på tv. Nogle sportsgrene var ikke tv-egnedede, og deres udøvere måtte leve en tilværelse i forholdsvis ubemærkethed. Det gjaldt f.eks. skytterne i Viborg. Såvel Viborg Skytteforening som Viborg Flugtskytteklub hørte i 1980'erne og 1990'erne til de bedste i landet. Et halvt hundrede danske mesterskaber blev det til, og Peter Aagaard Jensen deltog i De olympiske Lege i Seoul i 1988 i trapskydning. Men de store resultater blev ikke bemærket af mange viborgensere. Mediedækningen manglede.⁶⁸

Sport var for mange mennesker i Viborg fremragende tv-underholdning. Samtidig var imidlertid antallet af aktive sportsudøvere i 1990'erne større end nogensinde. Ca. 17.000 medlemmer havde de viborgensiske idrætsforeninger.⁶⁹ For mange af de unge var drivfjederen drømmen om at nå helt til tops med de penge og den berømmelse, der fulgte med. Men for hovedparten gjaldt det motion i hyggeligt samvær med andre mennesker. De mange viborgenseres deltagelse i idrætsaktiviteter gav sig også udslag i, at kommunens udgifter til idrætsformål i årene efter 1970 var kraftigt stigende, kulminerende i 1997 med 15 millioner kroner. Hertil kom så udgifterne til den nye håndboldhal og den svømmehal ved Banegårdspladsen, som man samtidig besluttede at bygge.⁷⁰

Nye former

I mange år havde Viborghallen og Palæ ligget i Sct. Mathias Gade tæt ved hinanden som byens samlingssteder, men også som et symbol på, at Viborg var en delt by. Arbejdernes Fællesorganisation ejede hallen og Viborg Borger- og Håndværkerforening Palæ. Mens man ved periodens begyndelse ikke var i tvivl om, hvor man hørte til, svandt klasseførmelsen her som på andre områder, og man tænkte ikke over, hvor man gik til afdansningsbal.

Efter at Tinghallen var blevet indviet i 1969, flyttedes store arrangementer dertil, og der kom vanskelige tider for både Viborghallen og Palæ. I 1979 blev Viborghallen solgt og kort efter omdannet til motionscenter, og 10 år senere blev Palæ

Jydske Lovs 750 års jubilæum i 1991 blev på værdig vis markeret med jubilæumsbog, udstillinger på Landsarkivet for Nørrejylland og Viborg Stiftsmuseum, tv-udsendelser og fest på Klostermarken. Her overrækker landsretspræsident E. A. Abitz det første eksemplar af jubilæumsbogen til Hendes Majestæt Dronningen under festen på Klostermarken. Foto: Ejvind Rasmussen.

en tid til et bingo-center, to fritidsbeskæftigelser, som var i ekspansion også i Viborg.

I 1970'erne blev medborgerhuse oprettet i adskillige byer, og mange viborgensere følte, at der også i Viborg var behov for et sted, hvor små og store grupper kunne mødes om deres aktiviteter, hvor mindre arrangementer kunne holdes, og hvor folk blot kunne komme for at træffe hinanden. De fleste politikere var i begyndelsen skeptiske, for det lød flyvsk og også noget venstredrejet. »Vi plejede at kalde dem barfodsfolket«, udtalte en politiker senere. Opbakningen var imidlertid voksende, og i 1986 var Medborgerhuset en realitet, først i det gamle varmekærks lokaler i Grønnegade, men hurtigt flyttet til de nuværende lokaler på Vesterbrogade. Det viste sig, at Medborgerhuset dækkede et behov, idet 65 forskellige organisationer eller grupper det første år holdt 425 møder, og i alt 30.000 mennesker besøgte huset.⁷¹

I 1993 købte kommunen den tidligere restaurant Tropicana i Vesterbrogade og overdrog den til en selvejende institu-

Peer Hultberg havde ikke været viborgenser siden 1953, men sin barndoms og ungdoms by, hvor faderen var landsdommer, glemte han ikke, og med imponerende træfsikkerhed skildrede han miljøet i Byen og Verden i 1992. Den handlede ikke specielt om Viborg, men om enhver by, sagde han, men viborgensere måtte rystet erkende, at den i hvert fald også handlede om Viborg. Ved en forfatteraftens med Peer Hultberg i januar 1995 var biblioteket fyldt til bristepunktet. Foto: Jens Frandsen.

tion, efter at der først var samlet 300.000 kr. ind ved frivillige bidrag. Paletten blev et samlingssted, der i de følgende år blev stærkt benyttet til musikalske arrangementer.⁷²

I det tidligere sindssygehospitals område var den gamle Brænderigård i begyndelsen af 1990'erne blevet ledig. Kommunen købte den af amtet, og i 1994 kunne stedet åbnes som et kunst- og kulturhus, der først og fremmest brugtes til kunststillinger, men som bl.a. også rummede den nye kunstscole, hvor kunstinteresserede viborgensere under sagkyndig vejledning kunne prøve sig selv af.⁷³ I løbet af få år havde den viborgensiske befolkning fået rådighed over tre nye kultursteder, og det var karakteristisk, at de gav

mulighed ikke blot for passiv tilegnelse, men også for aktiv medvirken.

Også på anden måde blev det i disse år synligt, at kultur nu opfattes som noget langt bredere end tidligere. En gruppe interesserede havde i nogen tid arbejdet med, hvorledes børns kulturelle muligheder kunne blive bedre, og i 1986 tog de initiativet til dannelsen af Børnekultursamrådet. Med økonomisk støtte fra kommunen kunne der herigennem ydes bistand til de gode ideer, der opstod rundt om, både hos børn og voksne. Resultaterne var mange, og i de følgende år kunne byens børn glæde sig over teaterforestillinger og koncerter, cirkus i de forskellige bydele, afholdelse af Store Legedag i Kærvænget og Købe-Sælge-Byttedag på Hjultorvet. Børnekulturaktiviteterne var en hovedårsag til, at Viborg i 1993 blev udnævnt til årets by af Jyllands-Posten.

Byen og verden

I 1992 udgav Peer Hultberg, der som barn og ung havde boet i Viborg, romanen *Byen og Verden*. Den blev en af de store bøger i nyere dansk litteratur, først og fremmest fordi den tegnede et fascinerende billede af dagligdagen i en dansk by – Viborg – i årtierne omkring anden verdenskrig. Byen lukkede sig om sig selv, og efterretninger om og virkninger af det, der skete i den store verden, nåede kun svagt frem til den. Man var optaget af sig selv og – på godt og ondt – af hinanden. Et præcist billede af Viborg og af andre danske byer af den størrelse.

I 1990'erne kunne det være svært at genkende den dagligdag, der havde været viborgensernes 50 år tidligere. Verden lå lige udenfor, og ved selvsyn og via tv og internet var den en del af viborgensernes hverdag. En spadseretur i gågaderne afslørede, at en stor del af forretningerne og restauranterne havde fulgt den nyeste trend – et helt nyt ord for mode – og fået amerikanske navne, men den viste også, at mennesker med mange forskellige kulører nu færdedes i byen. I enhver henseende var Viborg blevet en del af verden.

Folder fra Børnekultursamrådet med oplysninger om mulighederne for børn og unge. Den aktive børnekulturpolitik har bevirket, at Viborg af Kulturministeriet fra 1997 er udpeget som modelkommune.

Viborg 1997

af Henning Ringgaard Lauridsen

De fysiske rammer

I det sidste halve århundrede har Viborg for alvor haft vokseværk. I de første årtier af 1900-årene krøb byen ganske vist forsigtigt uden for den gamle bydel, som var afgrænset af Reberbanen, Gravene og Dumpen, men den voldsomme ekspansion i boligbyggeri og erhvervsbyggeri hører de sidste årtier til.

Kortet over Viborg i 1997 viser omridset af byens vækst. Småfabrikker og værksteder, der i 1940 lå indeklemte i byens midte, fik plads til at vokse sig større på industriarealerne på Viborgs gamle bymarker, Vestermarken og Nørremarken, hvor husmandsstederne endnu lå tæt i 1950'erne. Trafikårerne er også løbende blevet udbygget. Ringvejen fra 1950'erne og den nye ydre ringvej, klarer både den gennemgående trafikstrøm og tjener sammen med indfaldsvejene til at afvikle pendultrafikken mellem hjem og arbejdsplads. Moderne boligkvarterer ligger i dag som et bredt bælte omkring den gamle købstad, og de nærmeste småbyer, Overlund, Bruunshåb og Hald Ege gennemgik allerede i 1960'erne en forvandling fra landsbyer til satellitbyer. Houlkær og Birgittelyst opstod til gengæld på bar mark.

Når boligbyggeriet blev så pladskrævende efter 1960, skyldtes det, at velstandsfremgangen hos de fleste viborgensere betød et livsstilsskifte. Det medførte blandt andet nye krav til boligens størrelse og beliggenhed. Ganske vist fik Viborg en del almennyttigt etagebyggeri i Houlkær, i Vestervang og på Ellekonebakken, men altså også et utal af nye parcelhuse, der krævede plads og jord. Til billedet af væksten hører tillige, at det moderne servicesamfund kræver plads til sociale institutioner, sportspladser og rekreative områder.

De sidste års kommuneplanlægning skitserer en fortsat udbygning af boligkvarterer og erhvervsområder i Viborg by og nærmeste omegn. Således er byggemodning af boligarealer på vej ved Liseborg, ved Spangsdal og – i mere begrænset omfang – i Bruunshåb, Tapdrup og Hald Ege. I Houlkær, i sydbyen og ved Engelsborg afrundes det eksisterende boligområde. Industrien koncentrerer fortsat i vestby-

VIBORG

1997

Viborg 1997. Artiers planlægning har skabt en klar afgrænsning mellem boligområder og erhvervsarealer. Erhvervsområdet i vestbyen er i dag inddelt i såkaldte miljøklasser, hvilket betyder, at miljøbelastende virksomheder kan indpasses i området. Kommuneplanen ønsker også grønne arealer i en ring om byen.

en. Endelig er byfornyelse i den ældre bydel blevet en succes, og siden 1980'erne er der bl.a. opført mange boliger i Reberbanen, på Skottenborg og i Sjællandsgadekvarteret.

I oplandet er Løgstrup ene om at have ekspanderet i de senere år. Stationsbyen er i dag lokalcenter for kommunens nordlige del, idet den både har skole, børneinstitutioner, ældrecenter og fritidsfaciliteter foruden en håndfuld dagligvarebutikker. En væsentlig forudsætning for byens vækst har naturligvis været virksomheden Caravell, og i kommuneplanen fra 1997 er der da også udlagt både nye boligområder og nye industriarealer i Løgstrup.¹

Bybilledet

De mange nye kvarterer har ændret Viborgs udseende. Ikke alt det nye er lige kønt. Kedsommelige typehuse langs ensformige villaveje og kompakte boligblokke, der i de sidste år har fået iøjnefaldende facader. Men også smukke villaer og rustikke boliger i velrenoverede gårdmiljøer. Fælles for de sidste årtiers byggeri er dog, at boligstandarden er hævet ganske væsentligt.

Trods tidens forandringer er Viborgs bykerne i sin fysiske udformning fortsat bestemt af et middelalderligt gadenet. De smalle krogede gader med de gamle borgerhuse tæt på vejbanen viste sig uforenlig med moderne biltrafik, men først efter en række ødelæggende gennemskæringer og nedrivninger tog byens planlæggere konsekvensen og begyndte at føre trafikken uden om det ældste kvarter. I 1997 har midtbyen delvis en ændret funktion set i forhold til dagligdagen i 1940. Handelsmiljøet er fortsat levende, omend næsten helt koncentreret i Vestergade, Sct. Mathias Gade og Gravene. Etableringen af gågadenettet og de senere års facaderenoveringer har givet bykernen en højere grad af harmoni, som både viborgenserne og byens gæster tilsyneladende påskønner. Til gengæld har de handlende i centrum fået konkurrence fra det nye butikscener i vestbyen.

Byens gamle torve kneb det mere med at give nye funktioner. Efter at de livlige torvedage på Nytorv og Hjultorvet næsten forsvandt, og hestemarkederne ophørte i Gravene, tog parkerede biler over for en tid. Hjultorvet virkede også i en del år som knudepunkt for rutebil- og bustrafik; en status som Gravene siden overtog. Da bilerne kom væk fra Hjultorvet, var det nærliggende at genetablere en af byens centrale pladser som et folkeligt mødested. Intentionerne er til

stede i de planer, som er lagt for torvets fremtid, foruden at åbningen af café og spisesteder rundt om torvet har skabt mere liv.

Erhvervsbilledet

Inden for kommunegrænsen var der i 1996 ikke færre end 23.996 arbejdspladser.

Erhvervsudviklingen gennem 1990'erne har styrket Viborgs position som serviceby, hvorimod tendensen går i retning af stagnation i beskæftigelsen i Viborgs håndværks- og industrivirksomheder under et. Landbruget har i samme periode oplevet fortsat tilbagegang i antallet af arbejdspladser.

Viborg har til gengæld formået at fastholde de mange arbejdspladser i den offentlige og private servicesektor. Dette er for så vidt en gunstig situation, idet den almindelige erhvervsudvikling på landsplan går i retning af flere arbejdspladser i servicesektoren.²

Viborgs borgere

Pr. 1. september 1997 boede der 41.589 mennesker i Viborg kommune, fordelt på knap 19.000 husstande. Inden for de sidste fire år er indbyggertallet vokset med 4%, og den markante tilvækst skyldes både et fødselsoverskud, altså at der fødtes flere viborgensere end der døde, og at der flyttede flere mennesker til kommunen end der forlod den. Omkring halvdelen af befolkningstilvæksten midt i 1990'erne skyldes faktisk indvandringen fra udlandet, hvilket angiver, at det moderne Viborg også i befolknings sammensætning er blevet mere international.

Befolkningstilvæksten på de 4% i Viborg i de sidste år er det dobbelte af gennemsnittet i Danmark, mens befolkningstallet i hele Viborg amt kun voksede med 1% i perioden 1993-1997. Viborg har tydeligvis en betydelig tiltrækningskraft i Midtjylland, og fremskrivningen for 1997 tildeler fortsat Viborg førerpositionen med en vækst på 8% frem til 2010. Blandt de øvrige kommuner i amtet er der ingen, som formodes at nå en befolkningsfremgang på mere end 4%. Seks kommuner spås endda tilbagegang.³

Skønt Viborg har fået flere nye borgere, end der er fraflyttet i 1990'erne, er tilvæksten ikke jævnt fordelt på alle aldersgrupper. Stigningen har været størst blandt børn i børne-

»Den hellige Appollonia«, udført i bronze, er skabt af kunstneren Hanne Varming i 1994. Skulpturen er opstillet i Sct. Leonis Gade, nær det sted, hvor Lones kilde tidligere strømmede frit. Kunstværket er et af flere værker, som i de senere år er opstillet rundt om i Viborg. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

Viborgs nye svømmehal under opførelse i oktober 1997. Bygningen er stor efter byens skala, men den sammensatte facade, hvor massive murværkspartier brydes af spændstige glaspartier, gør arkitekturen oplevelsesrig og helheden overskuelig. Svømmehallen er tegnet af Nøhr & Sigsgaard, København. Foto: Ejvind Rasmussen og Anders Riis.

havealderen og blandt de voksne i den erhvervsaktive alder mellem 26 og 66 år. Derimod kniber det meget at holde på de unge i alderen 17 til 25 år,⁴ hvilket antyder, at der er ikke eksisterer et tilstrækkeligt udbud af uddannelsesmuligheder i Midtjylland.

Dagligdagen for en familie i 1997 er meget forskellig fra den viborgensiske families tilværelse i 1940. I nutidens moderne familie er det reglen, at begge ægtefæller har udearbejde. Den typiske dagsrytme for familien er derfor, at børn og voksne om morgenen forlader hjemmet for først at mødes igen sidst på eftermiddagen. Forældrene tilbringer dagen på hver deres arbejdsplads, mens børnene er i institution eller i skole og fritidsordning. Omsorgen for de ældre er i dag i høj grad blevet en offentlig opgave.

Udviklingen siden krigen har på mange måder skabt et mere effektivt samfund. Først og fremmest har viborgenserne som andre danskere opnået højere materiel velstand og mere fritid. Det moderne velfærdssamfund bygger på et

samspil mellem erhvervslivet og den offentlige sektor, og det har da også gennem hele perioden været en politisk bestræbelse i Viborg at skabe de sociale, uddannelsesmæssige og kulturelle institutioner, som borgerne i en middelstor kommune med rimelighed kunne forvente. Viborg kan i 1997 både give pasningsgaranti til børnefamilier og tilbyde gode folkeskoler. En bevidst børnekulturpolitik har gjort kommunen kendt. Ældreplejen er veludbygget, og viften af kulturtilbud til borgerne er udvidet gennem 1990'erne.

I dette udviklingsmønster ligner Viborg imidlertid de fleste andre mellemstore kommuner i Danmark. Spørgsmålet er da også, i hvilket omfang man i 1997 fortsat kan pege på særegne træk ved Viborg, hvis vi ser bort fra landskab og arkitektur og mindre forskelle i erhvervsstruktur. De sidste 50 år har været kendetegnet ved stor mobilitet. Viborgs indbyggere er i dag for det store flertals vedkommende tilflyttere. Mange af dem har givetvis fået eller får en stærk tilknytning til stedet, måske endda en bevidsthed om at være viborgenser. Men moderne mennesker er i langt stærkere grad påvirket af massekulturens udbredelse, af skole- og uddannelsessystemets udvikling og af en international påvirkning end tidligere generationer af gode grunde kunne være det. Derfor er det først og fremmest en moderne bypræget livsform, der falder i øjnene, når man bevæger sig i Viborgs gader, en livsstil, hvor normer og værdier afspejler tendenser, der dukker op til overfladen overalt i den vestlige verden.

Litteratur

- A/S Fællesbageriet i Viborg 75 år: Når der følges med tiden, 1973.
- Andersen, A. Vejen: Prinsens Livregiments Fanehistorie, 1981.
- Andersen, A. Vejen: Viborg-egnen under anden verdenskrig. Bind 1, 1983, bind 2, 1984.
- Andersen, A. Vejen: Vi går mod 25 år. Hærvejsmarchen 1969-1993, 1993.
- Andersen, A. Vejen og Lauridsen, Henning: Murer- og tømrerhåndværk i Viborg 1735-1985, 1985.
- Arkitekten 17, 1992. (Leif Leer Sørensen).
- Beck, Bitten Malling: Asylmoder søges. Fra asyl til børnehaver og vuggestuer i Viborg 1875-1975, 1992.
- Bender, Johan og Jansen, Chr. R. m.fl.: Arbejdsløshed i Danmark. Fra 1800 til i dag, 1977.
- Besættelsestidens Fakta. Red. Niels Alkil. Bind 1, 1945, bind 2, 1946.
- Bevaringsplan Viborg. Udg. Viborg Stiftsmuseum og et særligt udvalg, 1975.
- Bjergsnæsskolen. Årsskrift 1983.
- Boje, Per m.fl.: Folkestyre i by og på land. Danske kommuner gennem 150 år, 1991.
- Boliger i Viborg 1940-1990. Red. Gunner Grandgaard og Ronald Nielsen, 1990.
- Bonde, Aage, Nielsen, Poul og Rørsted, O.K.: Viborg Handelsstandsforening 1945 – 28. november – 1970, 1970.
- Bosse, P.: 3. regiment, 1957.
- Bækholm, Sven: Modstandsbevægelsen i Viborg. I: Fra Viborg Amt 1965, 1966.
- Børne- og Ungdomskulturen i Viborg kommune. Red. Knud Rønn Sørensen og Leif Ærø, u.å.
- Clausager, Jørgen Peder: Viborg som erhvervsby. Træk af et bysamfunds historie fra 1860'erne til nutiden, med særlig henblik på handelens, håndværkets og industriens vilkår, 1980.
- Degn, Ole: Fra den stråttækte til amtets største skole, 1990.
- Eriksen, P. E.: Erindringer, 1995.
- Gejl, Ib og Jansen, Chr. R.: Korn, Købmænd og Kornkompagni. Korn- og foderstofhandelen 1880'erne – 1960'erne, 1971.
- Gymnastikhøjskolen ved Viborg. En ide – et byggeri – en skole. Red. Arne Knudsen, 1976.
- Hansen, Max Kjær: Den danske presse, 1928.

- Hansen, Svend Aage: Industri og Håndværk, 1970.
- Hastrup, Bjarne: Håndværkets økonomiske historie 1879-1979, 1979.
- Hjulenes by fik handelsry. Viborg Handelsstandsforening 1845-1995. Red. Jesper Overgaard, 1995.
- Houlkær Kirke – Viborg. Udg. Arkitektfirmaet Sahls Tegnestue i Århus, u.å.
- Hvidtfeldt, Johan: Den nye bygning ved Landsarkivet i Viborg. Særtryk af Nordisk Arkivnyt, 1963.
- Højby, Sigurd: Bystyret i Viborg – en historisk oversigt, 1984.
- Ingvarsen, Oluf: Nye kommunale opgaver, planlægning og styring efter 1970, 1991.
- Inspektørens dagbogsoptegnelser. Red. A. Vejen Andersen. I: Besættelsen 9. april 1940, 1990.
- Jacobsen, Johs. W.: Sogn og stift. I: Viborg Stifts Årbog 1972.
- Jensen, Erik Bartram: Arbejdsmænd i 100 år. Arbejdsmændenes fagforening for Viborg og omegn 1888-1988, 1988.
- Jensen, Erik Bartram: Snedker- og Tømrerforbundet Viborg afdeling 1885-1985, 1985.
- Jyllands Kreditforening 125 år. Festskrift i anledning af Jyllands Kreditforenings 125 års jubilæum 1. december 1976, 1976.
- Jørgensen, Harald: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970, 1985.
- Kommunal Håndbog. Red. Jørgen Mostrup, 1970ff.
- Kommunal Årbog. Red H. Hjorth-Nielsen m.fl., 1940ff.
- Kongelig Dansk Hof- og Stats Kalender.
- Kristensen, Hans Krongaard: Viborgs byplan i tusinde år, 1985.
- Kristensen, Svend Winther: Kampen om mælken. En erhvervs-historie om Mejeriselskabet Danmark, 1986.
- Købstadsforeningens Tidsskrift, 1940ff.
- Købstadskommunernes fremtidige grænser. Bind 1 og 2. Udg. af Den danske Købstadsforening, 1965.
- Lauridsen, Henning Ringgaard: Viborgs industrihistorie 1741-1990. Viborg Leksikon. Bind 8, 1990.
- Lauridsen, Henning Ringgaard og Kløve, Erik: Viborg brandvæsen i 150 år, 1994.
- Lilholt, Arne: En tømmergård i Viborg gennem 100 år. J.N. Kjærsgaards Tømmerhandel (Schourups Tømmerhandel) 1876-1976, 1976.
- Lilholt, Arne: Kan De huske –? Bind 2, 1981.
- Lind, Olaf og Møller, Jonas: Bag hækken. I: Det danske parcelhus i lyst og nød, 1996.
- Lundsgaard, Mogens: Portræt af en musikforening, 1996.
- Løgstrup, Birgit: Fra tvang til forsorg. Viborg amts forsorgshjem 1882-1982, 1984
- Madsen, Kim Fensteen: Skydning i Viborg gennem 125 år, 1988.
- Malm, Jan, Wandel, Sigurd og Møller & Wichmann: Planlægning

- af en ny bydel ved Viborg. Notat om bydelens fysiske miljø, 1969.
- Mortensen, A.C.: A/S Fællesbageriet i Viborg 1898-1948, 1947.
- Musæus, Ingvar: Viborg Kunstforening 1941-1991, 1991.
- Møller, Per Grau: Festskrift til Hans Chr. Johansen. Folk og erhverv, 1995.
- Nedergaard, Paul: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en Dansk præste- og sognehistorie 1849-1949. Bind VI: Viborg Stift, 1962.
- Nicolajsen, Henrik: Med på noderne – træk af FDF/FPF's orkestres historie gennem 125 år, 1987.
- Nielsen, Erling Zeuthen: Kontorbygning for dansk Hedeselskab, Viborg. Arkitektur 2, 1960.
- Nordre Skole, Viborg 1959-1984, 1985.
- Nordisk Arkivnyt 15. september 1958.
- Olesen, Aksel: Viborg tekniske skole gennem 125 år, 1988.
- Olsen, H. Ehlers: Indre Mission i Viborg gennem 100 år, 1969.
- Olsson, Thye og Bartholdy, Knud: Sanering i Viborg, 1939.
- Olsson, Thye og Bartholdy, Knud: Viborg, 1939.
- Otholm, Carl Aage m.fl.: Dansk bankvæsen i dag – i morgen, 1996.
- Paulsen, Kim Jacobus: De danske landbrugs historie. Bind IV, 1988.
- Pedersen, Erik Helmer: Hedesagen under forvandling. Det danske Hedeselskabs historie 1914-1966, 1971.
- Pedersen, H. Spanggaard: Viborg i 1930'erne. I: Fra Viborg Amt 1970.
- Pedersen, H. Spanggaard: Viborg under besættelsen. I: Fra Viborg Amt 1971.
- Philipsen, A. & Co.: A. Philipsen Akts. Philipsen & Hall A/S, 1956.
- Primdahl, Bruno: De samvirkende idrætsklubber i Viborg 1904-1979, 1979.
- Primsø, Børge m.fl.: VFF's jubilæumsskrift 1896-1971, 1971.
- PS 1 – En Hilsen til Peter Seeberg. Udg. af Viborg Stiftsmuseum, 1993.
- Register for skolehistorisk samling. Skolerne i Viborg kommune. Udg. af Viborg amtskommune, 1986.
- Reiter, Aage V., Petersen, Carl Heinrich m.fl.: Her i Byen. Stykker om Viborg, 1974.
- Rørsted, O.K.: Fra Diligence til Damphest. Et hundred års minde, 1963.
- Salonen – om kultur og andet godt. Udg. af Salongruppen, 1988.
- Seeberg, Peter og Langballe, Hans: Tag over hovedet. Et essay om boligbyggeri i Viborg 1855 til 1992, 1992.
- Soldat i Viborg 1865-1965. Red. Aage Bonde, 1965.
- Strøm, Henning: Kommunalreformen i Danmark. Inddelingsreformen. Bind 1 og 2, 1991.
- Søgaard, Helge og Jensen, Bernhard: Centralforeningen af Murer- og Tømrermestre i Danmark 1885-1960, 1960.

Søllinge, Jette D. og Thomsen, Niels: De danske Aviser 1634-1989.
Bind 3: 1918-1991, 1991.

Sørensen, Thorkild: 60 år med VAG, 1985.

Thomsen, K. Schmidt og Kjær, J. Junker: Asmildkloster Landbrugsskoles jubilæums- og årsskrift 1983.

Thomsen, Niels: Dagbladskonkurrencen 1870-1970. Bind 1 og 2, 1972.

Thomsen, Svend: Nye boliger i det gamle Viborg. Boligselskabet Viborg's virke gennem 25 år, 1965.

Trommer; Aage: Jernbanesabotage i Danmark under den anden verdenskrig, 1971.

Trommer, Aage: Modstandsarbejde i nærbillede, 1973.

Vernerlund, Ole: Kulturoffensiv – en rigere hverdag, 1964.

Vestre Landsret 1919-1994, 1994.

Vestre Skole i Viborg 1935-1985, 1985.

Viborg Amtsgymnasium. Årsskrift.

Viborg Amts landøkonomiske Forening. 150 års jubilæum, 1996.

Viborg Erhvervsråd 1941-1991, 1991.

Viborg Fodboldforening 1896-1996, 1996.

Viborg Gymnastik-Forening 1935-1960, 1960.

Viborg Gymnastik-Forening 1935-1985, 1985.

Viborg Håndboldklub 1936-1986, 1986.

Viborg Katedralskole. Årsskrift.

Viborg Private Realskole 1890-1990, 1990.

Wendt, Peter: Penge og Kapitalmarked, 1970.

Ørberg, Paul G.: Når nøden er størst, 1986.

Østergaard, Knud: Obersten. 1985.

Aagaard, Frode: De bergske Blade, 1967.

Kilder

Trykte kilder

Aften-Posten.

Amtslægens Årsberetning. Byrådsbogen for Viborg købstadkommune, 1939ff.

Andelsbladet.

Beretning for Erhvervsrådets repræsentantskab, 1949.

Beretning og Regnskab for Viborg Kommune, 1971/72.

Beretning om Erhvervsrådets virksomhed 1943-1944.

Beretning om det forberedende arbejde vedr. afholdelsen af den påtænkte landsudstilling i Viborg 1940.

Betænkning I afgivet af udvalget angående betimeligheden af opførelse af nye sindssygehospitaller i Nordjylland og på Sjælland, 1944.

Betænkning nr. 165 afgivet af kommissionen af 29. marts 1952 vedrørende Statens sindssygevesen, 1956.

Betænkning nr. 382 vedr. Statens hospitalsvæsen for sindslidende, 1965.

Betænkning nr. 826 om den psykiatriske sygehusfunktion, 1977.

Betænkning nr. 1044 fra samordningsudvalget til sundhedsvæsenet, 1985.

Betænkning udg. af det af Undervisningsministeriet nedsatte ungdomsudvalg, 1941.

Bogens Verden, 1941.

Bygge Forum. Vilh. Ehlert: Dispositionsplan for Viborg, 1948.

Danmarks Statistik. Befolkning og valg, 1996.

Danmarks Statistik. Indkomst- og formueansættelserne til staten, 1939/40ff.

Danmarks Statistik. Statistiske Efterretninger.

Danmarks Statistik. Statistiske Meddelelser.

Danmarks Statistik. Statistisk Tabelværk.

Danske elværkers årsberetninger.

Dansk Industrierbetning for årene 1939-1960. Udg. af Industrieforeningen i København.

Debat. Kommuneplanen 1996-2007. Udg. af Viborg kommune, 1995.

Den fælles erhvervspolitik for Viborg byråd, Erhvervsråd og Turistråd, 1995.

Den parlamentariske Kommission. Betækning. Beretning til Folketinget, VII og XIII, 1945-1948.

Embedslægens årsberetning. Byrådsbogen for Viborg købstadskommune, 1939ff.

Fælles erhvervspolitik for Erhvervsråd, Turistkontor og byråd, 1988.

Green's danske Fonds og Aktier.
Indenrigsministeriets kommunale nøgletal, 1985.
Indenrigsministeriets kommunale nøgletal 1985 i Jylland, 1985.
Jyllands-Posten.
Jysk Aktuelt.
Kommuneplan 1997-2008, Viborg kommune, 1996.
Kommuneplan for Viborg kommune 1993-2004, 1993.
Købstadkommunernes fremtidige grænser, 1965.
Købstadsforeningens Tidsskrift.
Politiken.
Skattebog for Viborg Købstad.
Socialvæsenets årsberetning. Byrådsbogen for Viborg købstadskommune, 1939ff.
Styrelsesvedtægt for Viborg kommune, 1933.
Teknisk Skole. Årsberetning.
Telefonbogen for Viborg og Opland.
Ugeskrift for Læger.
Vandværkets årsberetning. Byrådsbogen for Viborg købstadskommune 1939ff.
Vestre Landsret. Jubilæumsavis 1994.
Viborg. En by – en egn – én kommune. Kommunevalget i Viborg kommune 3. marts 1970. Udg. Socialdemokratiet. 1970.
Viborg Adressebog.
Viborg Amt i tal, 1990.
Viborg Amts landøkonomiske Forening. Beretninger for Foreningens Virksomhed 1939-1996.
Viborgs amts og bys sygehus' årsberetning 1940.
Viborg Amts Social-Demokrat.
Viborg bladet.
Viborgeren. Ugeblad for hele Viborg, 1957-58.
Viborg kommunale Skolevæsen. Beretning 1940ff.
Viborg Byråds forhandlinger 1940-1946, 1954. Byrådsbogen for Viborg købstadskommune.
Viborg Kommune: Dispositionsplan, 1974.
Viborg Kommunes regnskab 1939-1940. Byrådsbogen for Viborg købstadskommune.
Viborg kommune: Temaplan for skoleområdet, 1990.
Viborg kommune: Temaplan for ældreområdet, 1995.
Viborg kommune i tal. Årg. 2-22, 1971-1991.
Viborg mod år 2000. Debatavis om kommuneplanen 1989-2000.
Viborg Nyt.
Viborg Stifts Folkeblad.
Viborg Stiftstidende.
Viborg Vejviser.
Århus Stiftstidende.
Årsberetning for Viborg kommunale elværk. Byrådsbogen for Viborg købstadskommune.

Utrykte kilder

Rigsarkivet

1351. Statsadvokaten for særlige Anliggender 1940-44

1940-44 Journalsager fra politikredsene: Sag 57-88.

1308. Statistisk Departement 1913-1966

1940 Folketælling for Viborg.

Landsarkivet for Nørrejylland

KK 33 Viborg kommune

3042-3049 1939-1951 Kasse- og regnskabsudvalgets forhandlingsprotokoller.

3451 1940-1945 Den tyske besættelse. Heri: Kontoret for Særlige Anliggender 1945-1946.

5076-5079 1947-1968 Forhandlingsprotokoller for vejudvalget vedr. gader, veje og renholdelse.

5092-5093 1934-1973 Forhandlingsprotokoller for gasværksudvalget.

5096 1940-1951 Forhandlingsprotokol for brændselsudvalget.

5201 1938-1950 Udlånsstatistik for Centralbiblioteket.

5210 1937-1952 Læsesalsstatistik for Centralbiblioteket

104/76 1942-1969 Journalsager. Gr. nr. 078.7: Tysk besættelse af Viborg.

B 391 Politimesteren i Viborg

86/303-315 Politijournalsager 1940-1944.

86/407-418 Besættelsen 1940-1945.

B 4 Viborg Stiftamt

1990/8-14 1941-1944 Journalsager 1941. A. Justits- og politisager.

Viborg Erhvervsråd

Årsberetninger 1991-1996.

Udklipsmapper 1971-1996.

Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune

A 147 Fællesbageriet A/S. Forhandlingsprotokoller 1972-1977, 1978-1983.

A 220 Socialdemokratiets arkiv.

- A 320 Viborg Erhvervsråd. Årsberetninger 1944-1990.
- A 332 Arbejdernes Fællesorganisation. Forhandlingsprotokol 1937-1948.
- A 437 Kultursamvirkets arkiv.
- A 697 Alderdomshjem og Boliger for Aldersrentenydere.

1.I.a.1. Politivæsen

- 1.I.a.1 Beretning om Viborg ordenspolitets virksomhed 1950, 1975 og 1995.
- 1.I.a.1 Kriminalpolitiet. Statistik 1994, 1995, 1996.

4b. Besættelsen

- 4b.1. Illegale blade. Nationale og lokale.
- 4b.2. Løbesedler.

Beretninger og interviews

- 1.I.c. Major P. N. Nielsen
- 4b. Peter Aarestrup 1957, Erik Als, Viggo Aggerholm 1963, Sven Bækholm, N. K. Knudsen, Frits Paludan-Müller, C. O. Pedersen 1949, Aage Philipsen 1946 og 1964, C.-G. G. Schöller 1956.

Diverse personarkiver

Viborg Kommune

- Skoleforvaltningens arkiv. 1996.
- Teknisk Forvaltning. Byggesagsarkiv.
- Plansekretariatet. Diverse befolkningsprognoser.

Interviews:

- Socialchef Hans Jørgen Olesen.
- Kommunaldirektør Jens Stigaard.

Noter

Forkortelser

- JA Jysk Aktuelt.
JP Jyllands-Posten.
VAS Viborg Amts Social-Demokrat.
VSF Viborg Stifts Folkeblad.
V.St. Viborg Stiftstidende.

Indledning

1. Beretning om det forberedende arbejde. Byrådets forhandl. 13. december 1938, 6. juni 1939.
2. Olsson, Viborg, 3ff.
3. Byrådets forhandl. 19. november 1938.
4. Olsson, Viborg.
5. Lauridsen, 1990, 46.
6. Olsson, Sanering.
7. Byrådets forhandl. 6. januar, 5. september 1939.
8. Byrådets forhandl. 28. marts, 30. maj 1939.
9. A697. Alderdomshjem og Boliger for Aldersrentenydere.

Besættelsestiden

1. Byrådets forhandl. 2. og 9. april 1940.
2. Byrådets forhandl. 17. og 23. oktober 1944. Pedersen, H. 1971, 82ff.
3. Forretningsgangen er beskrevet i tlg. fra Indenrigsministeriet 16. april 1940 gengivet i brev fra stiftamtet til Viborg kommune 17. april 1940, KK33-104/76. Als's beretning.
4. Aggerholms, Aarestrups, og Als's beretninger. Inspektørens dagbogsoptegnelser, 71-81, Pedersen, H. 1971, 24ff.
5. Byrådets forhandl. 28. oktober 1942 og 29. maj 1945. KK33-104/76. Paludan-Müllers beretning, udg.
6. Løbesedler af 17. august og 18. september 1944, Frit Danmarks Nyhedstjeneste 23. august 1944, 4b.

- Als's beretning. Byrådets forhandl. 20. september 1944.
7. Byrådets forhandl. 3. og 7. oktober og 14. november 1944.
 8. Korrespondance og tyske dekretter i KK33-104/76, navnlig skrivelser til værnem. af 20. februar og 1. marts 1945.
 9. Andersen, bind 2, 1984, 31ff.
 10. Byrådets forhandl. 14. maj og 13. august 1940. Andersen, bind 1, 1983, 5-7.
 11. Højby, 25-28.
 12. Byrådets forhandl. 23. marts 1941, 30. juni 1942 og 8. august 1944. Højby.
 13. Pedersen, H., 1971, 60.
 14. Byrådets forhandl. 28. januar og 16. december 1941.
 15. Bækholm, 177.
 16. Viborg bladet, september 1976.
 17. Udlånsprotokol og Læsesalsstatistik, KK33-5201 og 5210.
 18. Se Viborg politis arkiv, B391-86/407-418, samt dets indberetninger til Statsadvokaten for særlige anliggender i dennes arkiv.
 19. Politijournalsager 1940-44, B391-86/303-315. 1941A, 1942A og 1943A, B 4-1990/8-14.
 20. Inspektørens dagbogsoptegnelser, 71-81. Se også Byrådets forhandl. 16. april 1940.
 21. Månedlige indberetninger i Viborg Stiftamt, B4-1990/8-14.
 22. Statsadvokaten for særlige anliggender, Journal nr. 57-88. General Lüdke til OKH 6. maj 1942, Den parl. Komm. XIII bilag, 570.
 23. Den parl. Komm. VII bilag, 307.
 24. Om den tidlige rekruttering til modstandsbevægelsen se navnlig Trommer, 1973.
 25. Generelt henvises til Bækholm, 175-202.
 26. Pedersens og Schöllers beretninger.
 27. 4.b. Lokale illegale blade.

28. Politijournalsager 1943, V, B391-86/303-315. B4-1990/12.
29. Pedersens beretning samt Politijournalsager 1944, V, B391-86/303-315, og erstatningssager i Viborg kommunes arkiv KK33-3451. Skønt dansk politi ikke efterforskede modstandsaktivitet efter 29. august 1943, optog politiet i Viborg jævnligt rapport over, hvad det tyske politi foretog sig.
30. Pedersens beretning, 1949, 4.b.
31. Oversigt over styrkeforhold i region I. Bilag til Schöllers beretning, 4.b.
32. Besættelsestidens Fakta, 1209ff.
33. Pedersen, H. 1971, 87. Byretsdommen over Best m.fl. Den parl. Komm. XIII, bilag 198.
34. 1207. Se også Politijournalsager 1944 B391-86/303-315, om mislykket afsporing ved Rindsholm.
35. Trommer, 1971.
36. Tidens Stemme nr. 13, februar 1945, og Viborg Stifts illegale Tidende 6. marts 1945, 4b.
37. Se Aggerholms og Aarestrups beretning.
38. Se byrådets forhandl. 24. og 28. april 1945, Philipsens redegørelse i V.St. 7. juni 1945, sm. beretninger af 1946 og 1964 samt Als's beretning.
39. Schöllers og Bækholms beretning.
40. Kasse- og Regnskabsudvalgets protokol 5. maj 1945, KK33-3045.
41. Knudsens beretning.
42. Byrådets forhandl. 9. juli og 6. november 1945. Udskrift, liste og skrivelse af 25. maj 1940, KK33-104/76.

Byplaner, byggeri og arkitektur

1. Bygge Forum, 125f.
2. Seeberg og Langballe, 42.
3. Bygge Forum, 123ff.
4. Thomsen, S., 24.
5. Nielsen, E., 65ff.
6. VSF 30. juli 1963. JA 28. oktober 1964.
7. V.St. 29. november 1948. VSF 16. november 1948.
8. Bevaringsplan Viborg.
9. Viborg Nyt 1. februar 1995.
10. Malm, 15.
11. Arkitekten 17, 519.

Menneskene

1. Stat. Tab. 5. rk. A 22-23.
2. Beskrivelsen af befolkningen i Viborgs gader 1940 er baseret på en bearbejdelse af de originale folketællingslister.
3. Skattebog for Viborg Købstad, 1940-41.
4. Viborg kommune i tal, 1990.
5. Amtslægens Årsberetning, 1956.
6. Danmarks Statistik: Befolkning og valg, 1996.
7. Danmarks Statistik, Indkomst- og formueansættelserne til staten.
8. Amtslægens Årsberetninger, 1941ff.
9. Socialvæsenets Årsberetninger, 1942ff.
10. Skildringen af boligstandarden er baseret på Danmarks Statistiks boligtællinger samt for enkeltlejligheders vedkommende på byggesagerne i Teknisk Forvaltnings arkiv.
11. Olsson, Viborg.
12. Pedersen, 1970, 50ff.
13. Lov nr. 128 af 11. april 1933 om støtte af boligbyggeri m.m. og lov nr. 153 af 13. april 1938 om lån til boligbyggeri og huslejenedsættelse for børnerige familier.
14. Rentesatsen blev fra 1940 ad flere gange nedsat, så den for etagebyggeri nåede helt ned på 2,2%, og lånene blev gjort afdragsfri i de første ti år af løbetiden.
15. Selskabets virksomhed er beskrevet i Boliger i Viborg 1940-1990.
16. Materiale i Danmarks Statistik.
17. Amtslægens Årsberetninger.
18. Gas, der brugtes til madlavning, var rationeret fra juli 1942 til august 1948.
19. Udviklingen kan følges i den kommunale elforsynings trykte årsberetninger.
20. Danske elværkers årsberetninger.
21. Tal for bilparkens udvikling er publiceret i Statistiske Efterretninger.
22. Den sidstnævnte bane var egentlig anlagt som privatbane, idet koncessionen i 1890 var blevet givet til Viborg amtsråd, men DSB forestod driften.
23. Bekendtgørelse nr. 291 af 3. september 1939.
24. Der kører desuden stadig enkelte

- godstog på linien til Ålestrup, Års og Løgstør. Denne trafik har DSB med jævne mellemrum foreslået nedlagt, men det er hver gang strandet på grund af lokal modstand.
25. Udviklingen kan følges i Vandværkets årsberetninger.
26. Socialvæsenets årsberetning, 1939/40.
27. Lov nr. 85 af 31. marts 1937 om bekæmpelse af sygelighed og dødelighed i det første leveår.
28. Socialvæsenets årsberetninger.
29. Embedslægens årsberetninger.
30. Sygehusets årsberetninger.
31. Embedslægens årsberetning, 1944, 11.
32. Jf. Betænkning I, 1944, samt lov nr. 205 af 4 juni 1947 om ombygning af sindssygehospitalet i Viborg m.v. og lov nr. 88 af 31. marts 1953 om opførelse af sindssygehospitalet m.v. Lovene indeholdt tillige bevilninger til opførelse af et nyt sindssygehospital i Brønderslev til aflastning af hospitalet i Viborg. Det nye hospital blev taget i brug i 1957.
33. Jf. lov nr. 180 af 30. april 1960 om styrelsen af statens hospitalsvæsen for sindsslidende.
34. Betænkning nr. 165, 1956.
35. Jf. Betænkning nr. 382, 1965, Betænkning nr. 826, 1977, og app. C til Betænkning nr. 1044, 1985.
36. Lov nr. 328 af 26. juni 1975.
37. Se om disse års udbygning: Beck.
38. Se om klostrets historie: Ørberg.
39. Lov nr. 122 af 7. maj 1937, § 15.
40. Lov nr. 252 af 14. juni 1951, § 36f.
41. Jf. lov nr. 378 af 10. juni 1987 om boliger for ældre og personer med handicap.
42. VSF 14. og 29. september, 12. november 1985, 21. september 1989. Ugeskrift for læger 20. april 1981.
43. Lov nr. 113 af 31. marts 1960 om ændringer i lov om offentlig forsorg.
44. Flere af dagpengeordningerne blev også omkring denne tid ændret, så ydelserne blev forbedret. Størst betydning havde en forhøjelse af satserne for sygedagpenge, der ændrede disse fra et nærmest symbolsk beløb til at være på højde med de andre ordningers satser.
45. Løgstør.
46. Jf. lov nr. 333 af 19. juni 1974 om social bistand.

Erhvervslivet

Der er ikke medtaget henvisninger til Greens og vejvisere.

1. Stat. Tab. 5. rk. A 21, 23 og 24.
2. Beretning om Erhvervsrådets virksomhed 1943-1944, 1.
3. VAS 8. september 1939. V.St. 11. december 1943. VSF 11. december 1943. Dansk Industrieretning 1941, 12, 1942, 9.
4. V.St. 31. juli 1945. VSF 28. september 1960.
5. Beretning om Erhvervsrådets virksomhed 1943-1944, 4ff. Bonde, 40.
6. VSF 21. februar 1968. Viborg bladet 5. oktober 1983.
7. Fællesorganisationens forhandlingsprot. 1937-1948, 24. februar 1947.
8. VSF 21. august 1951.
9. VSF 11. maj, 21. juni 1940. V.St. 10. maj, 21. juni 1940. VAS 10. maj, 21. juni, 25. juli, 14. august 1940.
10. V.St. 29. januar 1948, 12. september, 20. oktober 1951, 24. juni, 6. november, 20. december 1954. VSF 22. januar 1950, 26. september 1952.
11. VSF 29. september 1955.
12. VSF 31. december 1949, 23. oktober, 16. og 30. december 1950, 11. juli, 31. december 1951.
13. V.St. 1. april 1952, 1. oktober 1960. VSF 2. december 1957.
14. VSF 26. november 1988.
15. Philipsen & Co, 24ff og 46ff. VSF 4. marts 1971.
16. VSF 20. maj 1946, 28. maj 1949, 29. april 1950, 14. april, 28. og 30. maj 1951, 22. maj 1953, 20. januar, 10. februar, 29. maj 1954, 28. og 31. maj 1955, 2. og 4. juni 1956.
17. VSF 30. december 1955.
18. V.St. 21. august 1944, 14. august 1954, 20. april 1957. VSF 20. april 1957.
19. VSF 23. april 1947, 10. og 21. februar, 14. juni 1949, 13. juni 1974.
20. VSF 18. december 1946, 12. maj, 27. oktober 1948, 8. februar 1950, 17.

- januar 1952, 10. februar 1960, 20. og 24. april 1963, 2. april 1993.
21. VSF 15. februar 1946, 21. november 1949.
22. VSF 2. september, 22. november 1948.
23. Viborg Amts landøkonomiske Forening. Beretning 1940, 131. Beretning 1946 til 1971, 14.
24. Fællesorganisationens forhandlingsprot. 1937-1948, 4. juni 1940.
25. Industriberetning 1943, 377.
26. VSF 20., 23. og 26. april, 11. maj 1946.
27. Lauridsen, 1990, 48f. VSF 21. oktober 1960, 16. december 1964, 17. april 1965, 16. og 17. februar 1966, 13. september 1969, 5. december 1970, 3. februar, 3. april, 7. juni, 3. og 24. september 1971, 15. januar, 7. februar, 30. september, 14. oktober 1972, 6. januar, 1. juni 1973.
28. VSF 1. august 1959, 19. januar 1962, 30. og 31. december 1970, 4., 7., 9., 12., 13., 15., 28. januar, 9., 24. marts, 14. april, 3. og 17. juni, 23. juli, 2. november, 29. december 1971, 3. januar, 7. og 9. marts 1972.
29. Politiken 21. marts 1969. Viborg weekend 25. oktober 1975. VSF 3. december 1983, 19. august 1986.
30. Lauridsen, 1990, 48.
31. Viborgeren 9. maj 1957. VSF 18. juli 1961, 20. maj, 28. december 1966. Lauridsen, 1990, 48. Oplysninger fra Inger Bentsen.
32. VSF 4. marts 1963. Gejl, 384, 402ff.
33. Lauridsen, 1990, 51. VSF 23. september 1972.
34. Beretning for Erhvervsrådets repræsentantskab 15. december 1949.
35. VSF 31. december 1966, 4. april 1968, 8. og 11. februar, 16. september 1969, 4. september, 23. oktober 1971, 9. september, 4. oktober 1972, 14. juli 1973.
36. VSF 26. september 1970, 31. januar 1973.
37. VSF 27. september, 2. oktober 1969, 8. juli 1971, 17. december 1979.
38. VSF 27. maj 1961, 11. april, 26. maj 1962, 9. marts, 30. maj, 5. oktober 1963, 30. maj 1964, 29. maj 1965, 31. maj 1966, 30. maj, 7. november 1967, 21. maj 1968, 23. maj 1969, 29. maj 1970, 28. maj, 16. august 1971, 15., 29. september, 8., 9. december 1972, 25. januar 1973. Andelsbladet 1974, 14.
39. Viborg Amts landøkonomiske Forening. 150 års jubilæumsskrift, 55.
40. VSF 1. november 1960, 31. oktober 1962, 31. oktober 1964, 28. oktober, 17. december 1966, 27. oktober 1967, 31. oktober 1968, 12. april, 30. oktober 1969, 20. og 29. maj, 13. oktober, 31. december 1970.
41. VSF 13. marts og 28. juni 1967, 5. september 1969, 7. marts, 20. august, 30. september, 2. december 1970.
42. VSF 24. februar 1948, 21. december 1959, 2. marts 1961, 28. november 1969, 14. december 1970, 11, 12. januar 1971.
43. VSF 4. juni 1960.
44. Beretning fra Erhvervsrådets årsmøde 21. januar 1960. VSF 28. august, 29. november 1961.
45. VSF 22. juli, 20. og 24. oktober 1949, 24. oktober 1952, 18. september 1973, 23. april 1986.
46. VSF 23. januar 1963, 1. november 1972, 3. maj 1973, 23. december 1994.
47. Lilholt, 1976, 25. VSF 27. januar, 6. april 1984.
48. VSF 24. december 1968.
49. VSF 7. juni 1968, 25. marts 1972, 16. januar, 2. oktober 1973, 25. maj 1974.
50. VSF 16. februar 1959, 19. november 1960, 15. marts, 3. maj, 3. oktober 1961, 13. juni 1974.
51. VSF 5. november 1962, 23. oktober 1963, 14. oktober 1964, 25. februar, 9. april, 30. oktober 1965, 6. november 1967, 22. oktober 1969, 7. januar, 4. februar, 1. september, 18. december 1970, 27. oktober 1971, 27. april 1985.
52. VSF 21. februar 1968.
53. VSF 6. februar 1961.
54. VSF 24. juli 1956, 11. november 1963, 28. april 1967, 26. april 1968, 26., 27., 29., 30. november 1971, 25., 26., 29. februar, 15. marts, 5. april 1972, 21. februar 1985.
55. Jyllands Kreditforening, 7, 10ff. Wendt, 68ff, 92ff. VSF 29. april, 10. oktober, 18. november 1970, 30. september, 23. november 1971.
56. VSF 15. juni 1968. 14. juni 1968.

57. VSF 3. januar 1997.
58. Viborg Amts landøkonomiske Forening. Beretning 1969, særskilt paginering for regnskabskredsen, 3. Beretning 1946 til 1971, 14.
59. Pedersen, 441ff, 543ff. VSF 26. juli 1957.
60. Beretning ved Viborg Erhvervsråds årsmøde 22. januar 1974.
61. VSF 31. maj 1967, 31. oktober 1986.
62. VSF 18. juli 1961, 3., 14.-16. november 1978, 27. december 1989.
63. VSF 9. oktober 1973, 12. juni 1974, 17. juni 1980, 25. september 1981, 10., 11. august, 23. oktober 1987, 23. september 1988, 14. januar 1989, 21. maj 1990. Viborg Nyt 3. og 10. juni 1981.
64. VSF 24. september 1971, 20. september, 26. november 1974, 29. september 1976, 5. marts, 27. april 1977, 26.-27. september 1979, 8. maj 1987, 13. marts, 18. november 1993, 17. januar 1996.
65. VSF 14. oktober 1974, 15. oktober 1977, 19. februar 1980, 19. august 1986, 28. maj, 30. november 1993, 25. marts 1994. JP 12. april 1980. Viborg bladet 12. oktober 1977, 19. september 1979.
66. VSF 27. september, 14. december 1974, 22. januar, 3., 5. november 1977, 19. januar, 13., 15., 17., 18., 21., 31. marts, 8., 15., 29. april, 11., 12., 26. maj, 20. juni, 10., 14. august, 13., 15. september, 1., 29. november, 7. december 1978, 15. september, 28. december 1979, 6., 13. januar, 12. marts, 3. juli 1982, 5., 8. februar, 6. marts 1985.
67. VSF 31. januar 1973, 27. september, 22. november 1974, 17. januar 1975, 13. maj, 6. november 1982, 16., 19. marts 1987, 21. november 1989, 17. november 1994.
68. Oplysninger fra Vibocold.
69. VSF 16. februar 1976, 3. november 1983, 14. april, 17. juli 1992, 13. februar 1993, 9. marts 1994.
70. VSF 11. februar 1958, 15. oktober 1959, 3. oktober 1960, 9. december 1961, 17. maj 1965, 27. januar 1968, 12. oktober 1974, 7., 16., 18., 31. oktober, 14. november 1975, 30. januar, 1. marts, 3., 30. juni 1976, 16. marts 1977.
71. VSF 1. september 1976, 21. marts 1978, 8. november 1978, 12. december 1979, 7., 9. januar, 14. december 1982, 17. januar, 1. september 1984, 20. marts 1987, 16. november 1988, 10., 11. januar, 1. februar 1989, 18. december 1991, 9. januar, 19. maj, 30. september 1992, 30. marts 1993.
72. VSF 4. marts 1963, 6. november 1976, 23. februar 1977, 13. januar 1987, 13. januar 1989.
73. VSF 20. marts 1967, 16. januar 1975, 22. juni 1977, 17. juni 1986.
74. VSF 22. november 1972, 21. november 1973, 17. oktober, 8. og 20. november 1974, 13. marts, 19. april, 18. november 1975, 4., 9. september, 17. november 1976, 12. januar, 9. marts, 17. og 23. maj, 16. og 22. november 1977, 5., 6., 21. december 1978, 7. februar, 29. maj, 2. juni 1979, 13. marts 1982, 1. december 1983, 11., 18., 19., 23., 24. september, 15., 22., 27., 30. oktober, 3., 6., 7., 13., 14. november, 15., 17., 22., 28. december 1987, 6., 15. januar, 25. marts, 12. april, 16. november 1988, 10. marts, 26. april, 17. maj 1989, 11., 20., 23., 30. december 1993, 17. januar 1996. Viborg bladet 15. september 1976.
75. VSF 26. oktober 1973, 17. april, 9. november, 12. december 1974, 9., 10. september, 10. december 1976, 8. december 1977, 11. februar, 8. december 1978, 8. februar 1980, 15. januar 1982, 25. oktober 1993, 8. oktober, 20. december 1994.
76. VSF 6. marts 1987, 27. februar, 2. maj 1992.
77. VSF 8., 11. januar 1988, 19. september 1989. Politiken 3. august 1996.
78. Fællesbageriets forhandlingsprot. 1972-1977 og 1978-1983. VSF 25. marts, 29. maj, 19., 30. september 1975, 30. april 1976, 17. september 1977, 25. og 31. marts, 11. august, 7., 9. oktober, 20., 22., 24. november 1978, 10. maj, 25. oktober, 7. november 1980, 21. januar, 7. februar, 27. august, 17. september, 22. oktober, 26. november, 5., 29. december 1981, 17. juni, 7. september 1982, 28., 30. januar, 1., 3., 6., 7., 27. februar, 27., 28. marts, 6. april 1984, 9. september 1986, 28. november 1992, 25. august 1997.

79. VSF 8. januar 1972, 3. januar, 21. juni 1975, 9. maj 1977, 5. november 1979, 3. marts 1993, 3., 11. februar 1994.
80. VSF 31. marts, 3. april 1952, 4. september 1970, 20. april 1978, 26. maj 1979, 18. august 1987, 12. november 1990, 10., 11. juli 1991.
81. VSF 30. september, 20. oktober, 12. november 1976, 3. marts 1979, 8. februar 1982, 21. februar 1984, 18. december 1986, 9., 27. januar, 22. marts, 18. maj 1989, 11. september, 14., 21. november, 18. december 1991, 25. maj, 9. september 1992, 29. september 1993, 22. februar, 9. maj, 5. september 1995, 1. april, 31. maj 1996. Oplysninger fra Bent A. Nielsen.
82. VSF 27. september 1975, 20. oktober 1984. Oplysninger fra trykkeriet.
83. VSF 28. december 1974, 26. april 1980, 20. december 1983, 15. august, 30. september 1986, 13. maj 1987, 12. januar 1993, 22. maj 1994.
84. VSF 21. januar 1989. Oplysninger fra trykkerierne.
85. VSF 20. marts 1962, 2. april 1965, 11. september 1970, 29. april, 1. december 1977, 4. januar, 4. februar 1978, 5. februar 1985, 4. juni 1988.
86. VSF 25., 29.-31. oktober 1., 6., 8., 17., 25., 27., 29. november, 5., 6., 12., 15., 18., 27. december 1975, 7., 8., 13., 17., 21.-24., 26.-30. januar, 2., 4., 6., 7., 13. februar, 3. marts, 18. juni, 23. juli, 17. og 31. august, 1. september 1976, 4. januar, 22. og 25. februar, 2., 9. marts, 26. maj, 28. juni, 2., 5., 6., 9., 26. juli, 22. august, 12., 13., 19., 28. september, 12., 15., 18., 19. oktober 1977. Viborg Nyt 15. september 1976, 9. marts og 1. juni 1977.
87. VSF 30. november 1972, 28. februar, 1. marts, 17. juli, 24. august, 13., 14. november, 22. december 1979, 10. marts, 29., 30. august, 1., 2., 5., 15., 26., 30. september, 3., 16., 21., 23., 31. oktober, 8. november, 5., 6., 11., 16. december 1980, 21., 23. januar, 12., 19. februar, 3., 5., 7., 18., 20., 21., 23., 26. marts, 12., 17., 20., 25. august, 2., 4., 19., 24., 26. september, 2., 6., 24., 29. oktober, 2. november 1981, 1., 4., 10. februar, 26. marts 1982, 5., 10. maj, 6. juli 1984, 2., 21. august, 6. november 1985, 27. januar, 3., 19. februar, 22., 27. august, 17. og 26. september, 28. oktober, 14., 29. november, 3., 13., 20. december 1986, 27. januar, 2., 4. februar, 30. april, 5. maj, 28. oktober, 4. november 1987, 19. april, 9. november 1988.
88. VSF 21. august 1982, 10. oktober 1989.
89. VSF 12. marts, 17. april, 7., 15., 20. november 1990, 14. februar, 6., 11. april, 15. og 19. maj, 6., 12., 19., 21. juni, 24., 25. september, 3., 31. oktober, 2., 19. december 1991, 11., 17. januar, 26. februar, 17., 29. juni, 8., 14. september 1992, 16. februar 1993, 5. oktober, 22. december 1995, 10., 22. februar, 13. marts, 15., 17. og 22. juni, 3. september 1996. Hjulenes by, 31.
90. VSF 29. marts 1977, 9. august, 13. november 1978, 28. marts 1988, 20. januar, 29. juni, 27. august 1993.
91. VSF 5. december 1962, 16. februar 1963, 30. januar, 3. maj 1969, 29. november 1972, 5. maj, 6. juni, 21. november 1973, 17. april 1974, 26. marts 1976.
92. Hjulenes by, 20f. VSF 6. og 10. oktober 1989.
93. VSF 21. september 1984, 23. januar 1985, 3. januar, 5. december 1986, 4. oktober 1988, 6. marts 1992, 10., 16. februar 1994, 11. september 1996.
94. VSF 29. november 1974, 18. februar 1981, 17. september, 6. november 1982, 9. februar 1984, 11., 27. april 1985, 31. marts, 28. april 1987, 3. marts, 3. maj 1988, 18. september 1989, 18. september 1991, 23. marts 1993.
95. Årsberetning 1992 fra Viborg Erhvervsråd. VSF 20., 21. december 1990, 21. februar, 9. oktober 1991, 23. august 1993. 24. august 1994, 1. november 1995.
96. VSF 5., 14. og 28. februar 1983, 9. februar, 26. september, 4. oktober 1984, 4. februar, 16. september 1986, 28. april 1987, 18. februar 1988.
97. VSF 5. oktober 1983, 8. november 1989, 15. september 1993, 18. januar 1995. Viborg bladet 18. januar 1995.
98. VSF 3. juni 1965, 1. marts 1973.

99. VSF 22. maj 1982, 16. januar, 24. april 1991, 15. september 1992, 2. september 1993.
100. VSF 23. januar, 10., 29. juni, 2. juli og 27. oktober, 4. november 1982, 2. maj 1986, 2. januar 1987, 12. februar 1988, 15. november 1989, 7. januar, 4., 14. maj, 7., 9. september 1993, 26. maj 1994. Clausager, 180ff. Otholm, 21ff.
101. VSF 22. oktober 1984, 23. marts 1985.
102. VSF 29. januar 1965, 31. januar, 20. december 1967, 1. april 1968, 9. april 1970, 24. maj 1975, 3. maj 1976, 24. maj 1982, 4. april 1984, 5., 16. september, 8., 14., 16. oktober, 9. november, 21. december 1985, 23. januar, 30. september, 6. oktober, 21. november 1986, 19. juli, 29. august 1989, 31. juli 1990, 26. september, 1. oktober 1991, 1. februar, 25. april 1992, 2. november 1994, 20. april 1996.
103. VSF 15. september 1965, 7. juli 1970, 6. februar 1976, 25. februar 1977, 11. maj, 28. juli 1989, 7. maj 1990, 29. september, 30. august 1991, 11. december 1992, 14. april 1993, 9. maj 1994, 15. april 1995, 3. august 1996.
104. VSF 23. august 1972, 2., 23. januar, 13., 15. februar, 17. april, 8. september, 25., 30. oktober, 1., 17. november, 12. december 1973, 16. januar 1974, 23. december 1975, 10. april, 27. november, 4., 7. december 1976, 15., 19. januar 1977, 30. juni, 2. juli 1982, 13. maj 1989 tillæg, 11. januar 1991, 6. januar, 7. oktober 1994, 20. februar, 5. juli 1995
105. VSF 8. februar, 7., 11., 18. september, 8. december 1982, 28. januar, 12. september 1984, 28. november 1985, 4. januar, 3., 7. marts, 14., 21, 23. maj, 16. august, 11., 25., 29. september, 2., 14. oktober, 10., 15., 17., 19. december 1986, 9. januar, 12. august, 13. november, 8. december 1987, 27. maj, 19. juni 1988.
106. Viborg Erhvervsråd 1941-1991. Fælles erhvervspolitik. Den fælles erhvervspolitik.
107. VSF 24. april 1977, 18. oktober 1978, 17. marts, 8. december 1979, 4. december 1982, 3., 27. marts 1987, 10. marts, 9. maj 1988, 4. april 1991, 14., 15. april, 8., 9. maj, 10. november 1993, 9. maj 1994, 8. april 1995, 26. april, 18. juni, 20. november 1996, 1. marts, 31. maj 1997.
108. Beretning til Viborg Erhvervsråd 20. januar 1975, 1.
109. Beretning til Viborg Erhvervsråd. VSF 9. januar 1978.
110. VSF 2. marts 1974.
111. Fællesbageriets forhandlingsprot. 1978-1983, 24. maj 1982. VSF 7. august 1976.

Institutionerne

1. Vestre Landsret, 118.
2. Vestre Landsrets jubilæumsavis 1994.
3. Vestre Landsret, 26f. V.St. 12. september 1946. VSF 16. marts 1953.
4. Vestre Landsret, 44f.
5. V.St. 12. september 1946, 30. december 1948, 13. juli 1949.
6. VSF 7. januar 1974. Vestre Landsret, 146f.
7. Vestre Landsret, 26, 146.
8. Vestre Landsret, 38f, 55.
9. Vestre Landsret, 56f.
10. V.St. 8. august og 18. september 1956
11. VAS 14. september 1940.
12. VSF 11. september 1954.
13. Beretning om Viborg ordenspolitisk virksomhed i året 1950. Oplysninger vedr. kriminalpolitiets arbejde m.m. 1975 og ordenspolitisk virksomhed 1975. Viborg politi, årsstatistik 1995. Kriminalpolitiet, statistik 1994, 1995, 1996.
14. VSF 20. februar 1971, 27. april 1972.
15. Ideen fremsat VSF 4. oktober 1980 og gentaget 13. april, 4. og 18. august 1987, 13. januar 1988.
16. V.St. 15. oktober 1959.
17. Jørgensen. Stiftsamtmand Egede Larsens personarkiv.
18. JP 27. marts 1974.
19. Soldat, 99.
20. Andersen, 1981, 61. Soldat, 98f. Bøsse, 63.
21. Oplysninger om Prinsens Livregiments historie efter 1965 venligst stillet til rådighed af major P.N. Pedersen.

22. Soldat, 101, 109f.
23. Jf. note 21.
24. VSF 28. november 1995.
25. Jf. note 21.
26. Jf. note 21.
27. Hvidtfeldt. Nordisk Arkivnyt 15. september 1958. JP 5. april 1964. Århus Stiftstid. 7. april 1964.
28. Viborg i tal 1971-89.
29. Som note 28
30. VSF 1. april 1974.
31. Se de nævnte personers arkiver.
32. Nedergaard.
26. Søllinge, bind 3. Thomsen, N., 2, 752.
27. Aagaard, 120ff.
28. Interview med socialchef Hans Jørgen Olesen.
29. Eriksen, 89.
30. Stat. Med. 4, 171, 3, 104ff. Købstad-kommunernes fremtidige grænser 2, 181ff. Møller, 287-320. Kommunal Årbog 1969, 699.
31. Strøm, bind 2, 409.
32. Eriksen, 92. Strøm bind 1, 177. Kommunal Årbog 1969, 699 ff..
33. Eriksen, 100, Strøm bind 1, 177f.
34. VSF 25. juni 1959.
35. Interview med socialchef Hans Jørgen Olesen.
36. Beretning og Regnskab for Viborg Kommune m.m. 1971/72, 25.
37. Se tabel 6.
38. VSF 28. december 1985.
39. Viborg bladet 21. december 1977.
40. De nævnte personers personarkiver.
41. Viborg bladet 9., 13. og 20. november 1985.
42. Viborg bladet 20. november 1985.
43. VSF 28. december 1985.
44. Viborg bladet 7. november 1987.
45. Viborg kommune i tal 1990, 121.
46. Kommunalhåndbogen 1995, 898.
47. Kommunalhåndbogen 1995.
48. Fælles erhvervs politik 1988. Den fælles erhvervs politik, 1995, forord, 42f.
49. Kristensen, K.
50. Temaplan for ældreområdet, 1995.
51. Stat. Årbog 1994, tabel 419. Købstadsforeningens Tidsskrift 1940, 46. I Århus dog 20,7%.
52. Viborg Kommune i tal 1986, 119.
53. Samme 1982, 117.

Fra købstad til stor-kommune

1. Styrelsesvedtægt for Viborg kommune 1933. Højby.
2. Hof- og statskalender 1942, 351. Forhandlingsprotokol for Vejudvalget, 21. juli 1947. KK33-5076-5079. Forhandlingsprotokol for Brændselsudvalget, KK33-5096.
3. Styrelsesvedtægt.
4. Oplyst af Kaj Børge Nielsen. V. Aggerholms personarkiv.
5. VSF 30. august 1955, 30. april 1945.
6. VSF 1946. Købstadsforeningens Tidsskrift maj 1940, 58.
7. Købstadsforeningens Tidsskrift maj 1940, 46ff.
8. V.St. 2. november 1949.
9. Købstadsforeningens Tidsskrift 1940, 75, 133, 195, 211, 295, 365, 394, 468.
10. Købstadsforeningens Tidsskrift 1941, 258.
11. Diverse personarkiver.
12. VSF 30. juni 1969.
13. Højby, 33.
14. VSF 19. oktober 1950.
15. VAS 3. december 1952.
16. Aften-Posten 24. februar 1954.
17. Clausager, 118ff.
18. Clausager, 156.
19. Kommunal Årbog 1959, 297. VSF 13. februar 1946, 23. maj 1951.
20. V.St. 18. marts 1954.
21. VSF 16. marts 1954.
22. Kommunal Årbog, 1955, 283. V.St. 7. januar 1959, 28. marts 1962. Thomsen, N., 2, 752f.
23. Socialdemokratiets arkiv, A 220.
24. VSF 29. marts 1966.
25. Hansen, Max, 88.

Uddannelser

1. Viborg Kommunale Skolevæsen 1955-56, 11.
2. Samme 1940-41, 19.
3. Register for Skolehistorisk Samling, 1986.
4. VSF 11. december 1942.
5. Viborg Kommunale Skolevæsen 1945-46, 19, 22 og 23.
6. Samme 1967-68, 18.
7. VSF 31. oktober 1949. V.St. 25. oktober 1953.
8. Nordre Skole, 15 ff.

9. Viborg Byråds Forhandlinger 2. juli 1946.
10. Viborg Kommunale Skolevæsen 1958-59, 12 f.
11. Viborg Kommunale Skolevæsen 1968-69, 21.
12. Viborg Kommune i tal 1971, 57 ff.
13. Viborg Kommunale Skolevæsen 1961, 3 f.
14. Viborg Katedralskoles Årsskrift 1941.
15. VSF 2. maj 1946.
16. Viborg Katedralskoles Årsskrift 1959.
17. Viborg Katedralskoles Årsskrift 1951, 1961 og 1971.
18. Betænkning udgivet af det af Undervisningsministeriet nedsatte ungdomsudvalg 1941.
19. Teknisk Skoles Årsberetning 1939-40.
20. Olesen, 78 f.
21. Samme, 99.
22. Clausager, 223.
23. Viborg Kommune i tal 1975, 48.
24. VSF 3. marts 1971.
25. VSF 4. september 1968, 5. marts 1969.
26. Viborg Kommune i tal 1980, 85.
27. Degn, 22.
28. Temaplan for skoleområdet 1990. 1996-tallet fra Viborg kommunes skoleforvaltnings arkiv.
29. Vestre Skole, 83.
30. VSF 3. august 1983.
31. Viborg Kommunale Skolevæsen 1985-86, 29.
32. VSF 31. marts 1987.
33. VSF 16. november 1990.
34. Viborg Byråds forhandlinger 8. juni 1954.
35. Viborg Private Realskole, 8.
36. VSF 15. februar 1975, 13. februar 1981, 17. januar 1985. JP 9. marts 1981.
37. VSF 15. februar 1975.
38. Bjergsnæsskolens Årsskrift 1983.
39. Viborg Amtsgymnasiums Årsskrift 1972 og 1974.
40. Viborg Amt i tal 1990. VSF 26. marts 1996.
41. Oplyst af Viborg Handelsskole.
42. Oplyst af EUC Midt.
43. VSF 15. december 1988.
44. Oplyst af VUC.
45. Clausager, 236 f. Oplysninger fra AMU Center Midtjylland.
46. Thomsen, K., 23 ff.
47. VSF 11. februar 1958. Oplysninger fra Viborg Sygeplejeskole.
48. Clausager, 248 ff. Oplysninger fra Viborg Seminariet.
49. Oplysninger fra Medieskolerne.
50. Gymnastikhøjskolen ved Viborg, 11 ff.

Kultur, fritid, hverdag og fest

1. V.St. 21. november, 12., 15., og 22. december 1945.
2. Reiter, 104.
3. Reiter, 31.
4. Østergaard, 81.
5. Musæus, 11.
6. Politiken 22. november 1992.
7. E. Kristensens personarkiv.
8. Aa. Reiters personarkiv.
9. Reiter, 113. H. Ditzels personarkiv.
10. J. Bæchs personarkiv.
11. VSF 22. april 1942.
12. Lilholt, 1981, 126 ff.
13. Musæus, 52 f.
14. VSF 5. november 1945.
15. VAS 29. marts, 2. april 1946.
16. M. Wörzners personarkiv.
17. VSF 1. juli 1946. V.St. 7. juni 1948.
18. VSF 1. juli 1948.
19. VSF 3. juni 1959.
20. VSF 16., 19. januar og 26. februar 1952.
21. VSF 12., 13. og 14. marts 1952.
22. VSF 15. februar 1958.
23. VSF 13. marts 1952.
24. VSF 27. september 1949, 4. maj 1951.
25. VSF 30. maj 1951.
26. VSF 6. april 1955.
27. R. Sennels personarkiv. Oversigt 27. januar 1982.
28. VSF 29. maj 1958, 26. maj 1961.
29. JA 11. februar 1965.
30. Viborg Håndboldklub 1936-1986, 9.
31. Primdahl, 38 ff.
32. Sørensen, 96 ff.
33. Viborg Kommune i tal 1971, 71.
34. Primdahl, 34 ff.
35. VSF 20. maj 1955.
36. Primsø, 18.
37. VSF 19. august 1948.
38. Viborg Gymnastik-Forening 1935-1985, 66 f.
39. VSF 29. april, 4. og 22. maj 1964.

40. VSF 23. juli, 5. august 1964.
41. Oplyst af Jørgen Justesen, Viborg.
42. Bogens Verden 1941, 373.
43. Viborg Kommunes regnskab 1939-1940.
44. Skovgaard Museets regnskab 1939-40.
45. VSF 19. december 1945, 18. marts 1953, 30. september 1963.
46. VSF 22. juni 1955.
47. VSF 13. april 1960.
48. Vernerlund, 73.
49. Museets besøgstal i de enkelte årgange af Viborg Kommune i tal.
50. Kultursamvirkets arkiv.
51. Reiter, 118.
52. Viborg Nyt 20. juni 1974.
53. VSF 9. november 1964.
54. VSF 4. juni 1976, 1. maj 1986.
55. VSF 25. januar 1968, 8. april 1978.
56. Olsen, 107 f.
57. VSF 26. juni 1976
58. PS 1, 105 ff.
59. VSF 1. november 1980.
60. Nicolajsen, 25 ff.
61. VSF 10. februar 1997.
62. Børne- og Ungdomskulturen 92 ff.
63. Viborg Nyt 24. august 1988.
64. Kultursamvirkets arkiv.
65. PS 1, 70.
66. Andersen, 1993.
67. Viborg Fodboldforening 1896-1996, 55 og 71.
68. Madsen, 199 ff.
69. Oplyst af Kultur- og fritidsforvaltningen.
70. VSF 3. januar 1997.
71. Salonen – om kultur og andet godt.
72. VSF 5. og 16. april 1993.
73. VSF 20. juni 1994.

Viborg 1997

1. Kommuneplan 1997-2008.
2. Danmarks Statistik. Beskæftigede (1. januar) med arbejdssted i Viborg.
3. Danmarks Statistiks befolkningsfremskrivning 1996-2015.
4. Viborg kommunes befolkningsprognose 1995-2007, 4ff.

Register

- A. Philipsen & Co. 130, 139, 253
A. Philipsen Akts. 140
A. S. Ørstedes Vej 137
A.C. Kran Eksport 155, 179, 188
Abitz, E. A. 345
AC Hydraulic 188
Afholdshotellet (Hotel Viborg) 134, 207, 212
Aftenposten 263
Agerkilde, Ejnar 169
Agerlandsvej 197
Aggerholm, Svend 277
Aggerholm, Viggo 11, 13, 20, 159, 245f, 248, 250
Aktiv-Super 165
Albrechtsen, Hans 85
Almind 57, 70, 205, 267f, 300
Almind Huse 170
Almind Skole 300, 304f
Almind Værk, smede- og maskinforetning, beholderfabrik, 188
Als, Erik 245f, 250, 255f, 270
Amtssygehuset, se Viborg Sygehus
AMU-Center Midtjylland 312
Andelsbanken 145, 171, 207, 209f
Andersen, Anders 232
Andersen, Kaj 329
Andersen, Preben 277, 279, 303
Anker Christensens Maskinfabrik 155
Apollo, danserrestaurant, 18
Arbejdernes Forsamlingsbygning, se Viborghallen
Arbejdernes Fællesbageri, Holstebro 190
Arbejdernes Fællesorganisation 148, 344
Arbejdernes Landsbank 208
Arbejdernes Oplysningsforbund (AOF) 311
Arbejdsgiverforeningen 312
Arbejdsmandsforbundet 312
ARENA 335
Asani 9, 22, 136ff, 152f, 178, 181ff, 217, 241
Asmild 13, 46, 54, 62, 64, 70
Asmild Klosterkirke 52
Asmildkloster 236
Asmildkloster Landbrugsskole 53, 76, 313
Asmildparken 91f
Asmild-Tapdrup 54, 64, 265ff, 270
Asmild-Tapdrup Venstrevælgerforening 274
Astrup, Heidi 343
Atlantic, danserrestaurant, 172, 213
Axel Brøndum, blikkenslager, VVS-installation, 141, 168f
A-Z, varehus, 199f, 213
B. S. Ingemanns Vej 41f
Bach, Finn 213, 223
badeanstalten, Grønnegade, 114f
Bahne, isenkram, 203
Baltap, se Enhedskommandoen
Banegårds Allé 60, 212f
Banegårdspladsen 60, 212, 344
Baun, Christian 243
Bedsted, Karl 138, 142
Bentsen, Holger 153
Bentsen, Mogens 153, 181
Bentsen, Th., se også Th. Bentsens Klædefabrik, 153
beredskabsforvaltning 278
Bertelsen, Kaj 194
Bertelsen, Kirsten 194
BG Bank 209
Bibelhaven 288
Biblioteksforeningen 331
Bikuben 207ff
Bilka 200
Bio 1 og 2 335
Birgittelyst 46, 70, 92, 204, 348
Birk Laursen, bogtrykkeri, 197
Birkegården 167
Bjergsnæsskolen 306
Bjerringbro 62, 140, 231, 233, 274
Bjerringbro Gymnasium 307
Blichergården 123f
Blytækkervej 197
Boligselskabet af 1940, se også Boligselskabet Viborg, 38
Boligselskabet Viborg 38, 41f, 44, 46, 57, 88, 91f, 96, 257
Borberg, Jytte 318, 337

- Borger- og Håndværkerforeningen, se Viborg Borger- og Håndværkerforening
- Borgvold 26, 43, 258, 288, 297, 314, 321f, 336
- Borns Bogtryk 197
- Boxca Lædervarer 198
- Boyesgade 336
- Brandspillene 337
- Brdr. Christensens Beholderfabrik 221
- Brdr. Christensens Maskin- og Beholderfabrik 139, 170, 186, 219
- Brdr. Klausen, murermesterfirma, 46
- Broparken 87
- Brostrøm, Rs. 41
- Brostrøms Planteskole 38
- Brovej 190
- Brugsforeningen for Viborg og Omegn 163f
- Bruunshåb 13, 46, 70, 161, 257, 278, 300, 348
- Bruunshåb Skole 292, 305
- Bruunshåb Teglværk 148, 161
- Brygger Bauers Grotter, restaurant, 213
- Bryggergården 189
- Brynjolf, Jørgen 333
- Brynjolf, Mogens 317
- Brænderigården 346
- Brøndgården 57
- Brøndum A/S, VVS-installationsfirma, se også Axel Brøndum, 205
- Brøndum, Anders 156, 184ff
- Brøndum, Axel 135, 156, 169, 179, 205
- Bundgaard, Helle 61
- Byens Tryk 197
- Byfornyelsesselskabet SBS 57
- Byggecentrum 47
- Byggefagenes kooperative Forretning 170
- Byrådssalen 282
- Bæch, Johannes 282, 319
- Bækkelund 195
- Bækkelund Papirværk 195
- Børneasylet 17, 120
- Børnekultursamrådet 347
- Børsen, restaurant, 212
- Bøsemagervej 214
- C.F. Møllers tegnestue, Århus 52
- Café Morville 213
- Caravell 155, 179f, 184f, 187, 221, 350
- Caravell Køleindustri 156
- Cato Nielsen, Jørn 199, 277, 279ff, 283, 285f
- Centralbiblioteket, se Viborg centralbibliotek
- Centralmejeriet 140
- Chaplin, restaurant, 213
- Chr. Erichsøns Vej 124
- Chr. Riegels' Trævarefabrik 16, 130, 161
- Chr. Weirsøe og Sønner, murermesterfirma 46, 142
- Christensen, Anker 155
- Christensen, Knud 202
- Christensen, Lise 202
- Christian X, 26f, 246
- Cirkus Tempo 322
- Cito Stilladser 206
- Civilforsvaret 249
- Colas Vejmateriale 138
- Comus, se HB Comus
- Crazy Daisy, restaurant, 213
- D2/Danske Detailkæder, indkøbskæde, 203
- Dahl, advokatfirma 215
- Dahl, Asger 215
- Dahl, Thorkil 215
- Dahl, Vibeke 215
- Dahl, Aage 215
- Dalbergsgade 137
- Dalsgaard, Fr. 168, 203
- Dam, Jørgen 329f
- Dane Beef 190
- Danielsen, J.M. 42, 53
- Danish Wind Technology 187
- Danish-American Prospecting Company 136
- Danmarks Brødfabriker 192
- Danmarks JordbrugsForskning 214
- Danmarks socialdemokratiske Ungdom (DsU) 27f
- Dannebrogsgade 140, 190
- Dannevirke soldaterhjem 237
- Dansk Andels Ægekspert 131
- Dansk Autopart 186
- Dansk Håndboldforbund 342
- Dansk Olie og Naturgas A/S (DONG) 214
- Dansk Samling 31
- Dansk Supermarked 163, 199
- Dansk Ungdomssamvirke 27
- Danske Division 239
- Danske Kvinders Samfundstjeneste 80
- Danwind 187
- De Danske Gymnastik- og Ungdomsforeninger 315
- De forenede Bryggerier, Tuborg-Carlsberg, 189
- De forenede jyske Farverier og Trikotagefabrikker 133, 153
- De gamles Hjem, se Sct. Ibs Gård

- Den Danske Bank 208f
 Den grønne Kvadrant 56
 Den Gylde Okse, restaurant, 213
 Den hellige Appollonia 351
 Den liden Gaard paa Torvet 50
 Depotgården 236
 Deruda, handelsfirma, 223
 Det danske Hedeselskab, se Hedeselskabet
 Det danske Spejderkorps 336
 Det konservative Folkeparti 252, 259, 261, 273ff, 278ff, 283
 Det radikale Venstre 259, 261, 267, 273ff, 279, 281
 DGI Midtjylland 314
 Digterparken 38ff, 53, 91, 163, 288
 Ditzel, Harald 318f, 332
 DKU (Danmarks kommunistiske Ungdom) 276
 Dollerup 13, 70, 133, 204
 Dollerup Mølle 152f
 Dollerup Møllens Trikotagefabrik 13, 16, 130, 133, 153
 Dollerup-Finderup-Ravnstrup 268
 Dollerupvej, Århus 153
 domkirken, se Viborg Domkirke
 Domkirkepladsen 18, 287, 332
 Domkirkestræde 332f
 Dons, Chr. 202
 Dons, Emma 202
 Dreisler Storkøb 200
 DSB 60, 100, 105
 Dumpen 13, 48, 141, 153, 166, 173, 198, 202, 348
- Ebersteins Regiment 237
 Edeka 165
 Egeskovcentret 120
 Ehlert, V. 248, 250, 255
 Eksercerhuset 236, 241, 326
 Electric, el-installationsforretning, 169, 179
 elektricitetsværket, se Viborg Elværk
 Ellekonebakken 348
 Ellekonedalen 46f, 92 171
 Eltex 152, 184
 Emil P., konditori, 71, 90
 Engelsborg 44, 46, 348
 Enhedskommandoen Baltap 239
 Erhvervsfonden, se Viborg Erhvervsfond
 Erhvervsrådet, se Viborg Erhvervsråd
 Erhvervsrådets Boligselskab 38, 42, 46, 88, 92, 153, 215
 Erik Glippings Vej 138, 153, 156, 167, 205, 207
- Erik Menveds Vej 50
 Eriksen, P. E. 235, 266, 271
 Ervolder, Orla E. 281, 283
 EUC Midt (Erhvervsuddannelsescen-ter) 310f
 Euro-Frigor 185
 Exner, Inger, Århus 58
 Exner, Johannes, Århus 58
- F & H A/S 203
 Fabrikvej 151
 Fakta 200
 Falkevej 44, 71, 151, 168f, 196
 Fanøvej 170, 188f
 Farsø 31
 Farvervej 152, 166, 171, 197
 Faxe 189
 FDB 163, 192, 200
 FDF 339
 FDF/FPF 336
 FDF/FPF orkesteret 339
 FDF-Samvirket 121
 Fenger, Niels 337
 Finansbanken 208
 Finderup 205, 238f
 Finderuphøj Skole 301
 Finderupvej 46
 Finn Inn, restaurant, 213f
 Fischers Plads 48
 Fischers Trælasthandel 48, 51, 166
 Fiskbæk 13, 70, 159, 244, 278
 Fodslaw, marchforening, 341
 Folkekuranstalten 13, 16, 22, 77, 112, 119
 Folkeligt Oplysningsforbund (FOF) 311
 Forenede Kreditforeninger 210
 Forsvarets Bygningstjeneste 236
 Fotorama 17, 335
 Foulum 155, 213, 216, 219, 223, 276f
 Frandsen, Svend 42, 47, 53
 Fredensgade 64, 141, 196
 Frederik III 237
 Frederiks 145
 Fremskridtspartiet 275, 279, 281ff
 Frigor 155f, 179, 185
 Frihedsrådet 29f, 36
 Friis & Moltke, arkitektfirma, Århus 57
 Friis, Jørn 215
 Friis, Peter 218
 Frikorps Danmark 29
 Frit Danmark 31
 From Brød 192
 Frost Supermarked 199
 Fru Poula, strømpeforretning, 135
 Fusager & Høgh, isenkramgrossist-virksomhed, 203

Fælledvej 109, 229f, 237
Fællesbageriet 57, 160, 179, 190, 192, 221
Fællesmejeriet 143
Fællestegnestuen 60
Føns, Rasmus 305
Føtex 113, 163, 165f, 172, 199f, 207
Fårupbanen 299

Gardit, auto- og industrilakering, 205
Gartnernes Salgsforening (GASA) 143, 167
Gehl, Jan 49
Geil, Georg S. 243
Genan 196
Generalkommandobygningen 236
GiroBank 209
Gl. Randersvej 56
Gl. Skivevej 38, 44, 223
Gl. Vagt 43f
Gl. Aalborgvej 42
Gl. Århusvej 56, 222
Golf Hotellet 211, 213
Gothersgade 170
Gravene 13, 17, 25, 28, 48, 129, 134, 138, 145, 163, 165ff, 170f, 173, 199f, 202, 207ff, 212, 216, 348, 350
Gregersen, Orla 283
Greve, Erling 335
Grundfos 181, 217
Grønnegade 39, 66, 90, 98, 114, 139, 142, 166, 205, 345
Grønnegadeværket, se Viborg Varmeværk
Gråbrødre Kirkestræde 226, 228
Gråbrødre Kloster 123
Gråbrødre landdistrikt 267f
Gråbrødre Skole 291
Gudenåcentralen 95
Gustin, Jacques 288
Gymnastikhøjskolen 52, 114, 306, 314f, 326f
Gørtlervej 196

H.C. Andersens Vej 41f, 53, 299
Hadrup, Else 329f
Hadrup, Lone 329
Hald Ege 13, 16, 46, 57, 67, 70, 100, 107, 112, 116, 119, 205, 233, 300, 348
Hald Ege Efterskole 306
Hald Ege Kirke 242
Hald Ege Skole 300
Hald Hovedgård 77, 213, 335
Hald Sø 176, 221
Haldspil 337f
Handelsbanken 145, 153, 172, 209f

Hans Tausens Hus 18, 76, 121
Hansen & Smedegaard 84, 138, 166, 197f
Hansen, Arne L. 54
Hansen, Christian Ulrik 31
Hansen, Gregers 133
Hansen, Henri 255f, 331
Hansen, Kristian, kaldet Kristian Bolignød, 42, 249
Hansen, Peter 174
Harald Nyborgs Katalogmarked 200
Harboe, Kai 217
HB Comus 49, 163
Hedebruget 11
Hedeselskabet 11, 14, 16, 21, 42f, 52, 63, 131, 176, 218, 332
Heerup, Henry 320f
Henrik Gerners Vej 44, 238
Henrik, prins 237
Henriksen, Inger Bengt 337
Henriksen, P. 199
Hermann, K.E. 335
Herning 17, 32, 68, 99f, 130, 133, 182, 208
Hjarbæk 13, 17, 19, 69, 169
Hjarbæk Fjord 16, 178
Hjemmeværnsgråden 114
Hjemmeværnsregion II 236
Hjulcentret 195f
Hjulmagervej 186, 215
Hjultorvet 17, 19, 21, 32, 42f, 48, 52, 134, 143ff, 176, 209, 213, 329, 333, 347, 350
Ho, Jørgen 202
Hoffmann, Anette 343
Holmgaard, Jens 240
Holstebro 170, 190f
Holstebrovej 44, 165, 168, 185, 203, 213, 249
Holstebrovejskrydset 60, 102
Hotel Dannebrog 145
Hotel Phønix 51, 207, 211
Hotel Viborg, se Afholdshotellet
Houlkær 39, 54, 56f, 70f, 91f, 276, 348
Houlkær Kirke 55
Houlkær sogn 242,
Houlkærcenteret 200
Houlkærparken 91f
Houlkærskolen 301, 306
Hultberg, Peer 346f
Humlum, Johs. 216
Humlumplanen 216
Husflidsskolen 299
husvildebarakker 249
Hvam 156, 181, 185
Hvidtfeldt, Johan 239
Hærens Efterretningstjeneste 31

- Hærens Operative Kommando 239
Hærvejsmarchen 337, 340f
Høgevej 46
Høgh, Erik 203
Højgaard & Schultz, ingeniør- og entreprenørfirma, 206
Højlund, Jørgen 206
Håndværkerstiftelsen, Reberbanen 50
Håndværkervej 151, 197, 312
- Ibsen, Lone 329
Ibsgården, se Sct. Ibs Gård
Ikea Trading Services 204
Incentive, koncern 198
Indre Mission 18, 243f, 336
Industrivej 99, 153, 168, 193, 203, 272
- J. Smiths Papfabrik 161
J.N. Kjærsgaards Tømmerhandel 114, 165f, 199, 203
Jacobi 149
Jacobsen, Børge 301
Jacobsen, Chr. 170
Jacobsen, Johannes W. 235, 243, 288
Jacobsen, Margrethe 249, 259
Jacobsen, Paul le Fevre 61
Jacobsen, Aage 265
JAK-banken 207
Jans Kolonial 162f, 200
Jansen, Chr. R. 240
Jansson, John 283, 285
Janus Hansens Gummifabrik 196
Jarly, Peter 200
Jegindøvej 196
Jegstrupvej 138, 200
Jens Jensens Vinhandel 194
Jens Langkniv, musikværtshus, 213
Jens Villadsens Fabrikker 138
Jensen Aaris, se Aaris
Jensen, Alex 206
Jensen, C. Nordentoft 250, 255, 196
Jensen, Carl Anker 279ff, 283, 285
Jensen, Carl Chr., kaldet Carl Skomager, 226
Jensen, Harry 196
Jensen, Jan E. 163
Jensen, Jens M. 250
Jensen, Jørgen 196
Jensen, Kai 200
Jensen, Karlo 169
Jensen, Michael 200
Jensen, Niels 233
Jensen, Peder Nybo, se Nybo Jensen
Jensen, Peter Aagaard 344
Jensen, Poul Erik & Thomas Meedom-Bæch, arkitektfirma 58
- Jensen, Poul Erik, & Henning Klok, arkitektfirma 47, 50, 53
Jensen, Viggo 328
Jensen, Aage 270f, 277
Jensens Bøfhus, restaurant, 213
Jernbanegade 13, 18, 263, 336
Jernbanehotellet 172, 213
Joachim, prins 237
Johs. Pedersens Maskinfabrik 186
JP Group 186f
JTAS 107f
Justesen, Jørgen 329f
Jutland Slagterierne 189f
Juul-Olsen, J. Kenneth 262
Jydsk Husmandskreditforening, Aalborg, 172
Jydsk Supermarked 163
Jyllands Kreditforening 172, 210
Jyllandsgade 139, 205
Jyllands-Posten 263, 347
Jysk Aktuelt 263
Jysk Landkreditforening 172
Jysk Sengetøjslager 200
Jyske Bank 51, 171, 207f
Jørgen Olsen A/S 168
Jørgen Pedersen & Søn 175
Jørgensen & Thanild, murer- og entreprenørfirma, 179, 206
Jørgensen, Finn 203
Jørgensen, Georg 206
Jørgensen, Mogens 53
- Kalhave, Niels 250
Kalhave, Niels, vvs- og blikkenslagerfirma, 57, 141, 179
Kampmann, Hack 49, 54, 240
Karl Bedsted, kartofteleksportørforretning, se Bedsted, Karl
Karl Mørck Frøhandel 167
Karup 62, 76, 136f, 141, 231, 239, 274
Karup Flyveplads 24, 37, 148, 251, 253
Karup Flyvestation 141, 186
Karup Lufthavn 105
Katedralskolen, se Viborg Katedralskole
Katmose 39, 273
Katmosevej 86, 207
Keller, Klaus 283
KFUK og KFUM 336
KFUM soldaterhjem 237
Kildebakken 46
Kilden og Krikken, restaurant, 213
Kino-Palæet 17, 25, 317, 335
Kirkebækvej 39, 44, 46, 95, 156, 162, 273
Kirkeligt Centrum 243f
Kjelgaard & Pedersen, arkitektfirma, 60f

Kjellerup 62, 100, 111, 168, 231, 233, 274
 Kjellerup Bank 171
 Kjærgaard, Gustav 249
 Kjærsgaards Tømmerhandel, se J.N. Kjærsgaard
 Kjølhede, Niels 61
 Klinikhuset 178, 209
 Klok, Henning, se Jensen, Poul Erik
 Klokkestøbervej 169
 Klosterhaven 125
 Klostermarken 237, 345
 Klostervænget 42, 47, 200
 Kløve, Erik 278
 Kløvermælk, mejeriselskab, 190
 Knudby 205, 282
 Knudsen, Axel 250
 Kodak, fotolaboratorium, 181
 Koldingvej 14, 39, 46, 102, 162f, 200, 211, 233
 Kolling, Janne 343
 Kolonnaden 48, 135
 Kompagnistræde 231, 331
 Komplotgruppen 337
 Koustrups Hotel 163, 172
 Kraftvarmeværket 60, 99
 Kreditforeningen af jydsk Landejendomsbesiddere 129, 172
 Kreditforeningen Danmark 210
 Kringlegården 301
 Kristeligt Folkeparti 275
 Kristensen, Erling 318
 Kristensen, Henning 206
 Kristensen, Knud 135
 Kroghs Tobaksfabrik 13, 137
 Kultursamvirket 333
 Kuranstalten i Hald Ege, se Folkekuranstalten
 Kwickly 163, 200f
 Kvols, se Tårup-Kvols
 Kærvænget 28, 347

 Landboernes Møbelmagasin 142, 165, 202
 Landmandsbanken 207
 Landsarkivet for Nørrejylland 53, 226, 239f, 345
 Landsretten, se Vestre Landsret
 Langvold, Holger, se også Nielsen, Helmuth, 50
 Langå 17, 32, 100f, 104
 Langåbanen 100
 Lars Worres Minde 50
 Larsen, Chr. 109
 Larsen, Egede 268
 Larsen, Kaj Romby, murerfirma, 46
 Larsen, Knud Erik 217
 Larsen, Peter, se også Peter Larsens Kaffe, 194
 Lassen, Iver 173, 216
 Latinerhaven 255, 321, 331
 Laub, Ole Henrik 336f
 Lauritsen, Susanne Munk 343
 Lauritzen, Egon 35, 42, 252f, 259, 261, 275
 Laursen, Hans Jørgen 205
 Laursen, Søren & Søn, malerfirma, 179
 Laursen, Søren 205
 Laustsen, Aksel 71
 Lehmann, Bjarne 167
 Lemvig-Müller Holding 203
 Leth, John 339
 Levnedsmiddel- og Miljøkontrollen, se Viborg Levnedsmiddel- og Miljøkontrol
 Liberalt Oplysningsforbund (LOF) 311
 Liseborg 46, 348
 Livøvej 186, 192, 196, 203, 206
 Ll. Sct. Hans Gade 57, 141, 160, 190ff, 232, 234, 239, 272, 278
 Ll. Sct. Mikkels Gade 14, 39, 44, 46, 64, 67, 79, 87, 178, 209
 Ll. Sct. Peder Stræde 49f, 58, 163, 188, 200, 209
 Ll. Thorup 214, 219
 LM Miljø, se også Landboernes Møbelmagasin, 165
 Logicar 186f
 Lokalhistorisk Arkiv 333
 Lomholt, Gerda 259
 lossepladsen 95, 273
 Luftmeldedistriktet 236
 Lund, Poul Erik 281, 283
 Lundstrøm, Vilhelm 158, 319f
 Lysgård 205
 Lysgård Købmandshandel 205
 Løgstrup Andelskasse 208
 Løgstrup Møbelfabrik 156
 Løgstrup Skole
 Løgstrup 13, 57, 67, 70, 125, 145, 159, 185, 205, 264, 278, 300, 350
 Løgstrups Toft 38f
 Løgstør 32, 100
 Løgstørbanen 273

 Madsen, Fritz 42f, 47, 53, 258
 Madsen, Jens 38, 43f, 53
 Malm, Jan 54
 Malmstrøm, Axel 242f
 Mammen, Mikael 61
 Margretheplænen 59
 Mariager 17, 100, 208

Mariagerbanen 17, 104
 Marmorvarefabrikken Royal 141
 Marsk Stigs Vej 39, 44, 47, 49, 102, 163,
 167, 186f
 Martensen-Larsen, Fl. 235
 Martin Fischers Trælasthandel, se
 Fischers Trælasthandel
 Massive, belysningskoncern, 203
 McDonalds, restaurant, 213
 MD Foods190
 Medborgerhuset 321, 345
 Medieskolerne 217, 311, 314
 Meedom-Bæch, Thomas, se Jensen,
 Poul Erik
 Mejeriselskabet Danmark 160, 190
 Meldgaard, Jørgen 57
 Menighedsbørnehaven 121
 Merlin 200
 Messing Jens, restaurant, 212
 Middagshøjvej 15, 39, 44, 49, 64, 87,
 138
 Midjydsk Reserveredslager 170
 Midtbank 208
 Midtjysk Silofabrik 155, 179, 187
 Midtjysk Specialarbejderskole, se
 Specialarbejderskolen
 Midtkraft 96f, 258
 Mika 200
 Mikkelsgården, se Sct. Mikkelsgård
 Militærregion II 236
 Miljøinvesteringsselskabet Danmark
 196
 Ministergården, Tapdrup, 313
 Missionshotellet 212
 Mordhorst, Carl 159
 Mordhorst, Stefan 188
 Mortensen, Eivind 63, 138, 157
 Mortensen, Søren 157
 Morvilles Gård 228
 Morvillesvej 231
 Motel Sønder sø 211f
 Mr. Smith's Hobbyland 200
 Munk, N. P. J. 240
 Munksgaard, Aage 18
 Musikforeningen, se Viborg Musikfor-
 ening
 Møgelkær 17
 Møldrup 274, 280
 Møllehøjskolen 305
 Møller, Ellen 255f
 Møller, Leif 206
 Møller, S. 44
 Møllers Dam 41

 N. F. S. Grundtvigs Vej 124
 Nationalt Værn 31

 NATO 239
 Naturgas Midt/Nord 213ff, 275f
 Netto 199
 Nielsen, Aksel E. 296, 300
 Nielsen, Axel 249, 261
 Nielsen, Bent 195f
 Nielsen, Børge 329
 Nielsen, Egon 329
 Nielsen, Erling Zeuthen, arkitekt, Kø-
 benhavn, 42
 Nielsen, Folmer 250
 Nielsen, Hanne 329
 Nielsen, Hans Peter 329
 Nielsen, Helmuth, & Holger Langvold,
 arkitektfirma, 47, 52, 57
 Nielsen, Johan, Tapdrup, 282
 Nielsen, Kaj Børge 277, 300, 304
 Nielsen, Mads 306, 314f
 Nielsen, Niels 329
 Nielsen, Otto Thorvald 274ff, 279
 Nielsen, Poul 216f, 263
 Nielsen, Runa 215
 Nielsen, Tage W. 156, 185
 Nielsen, Verner 270
 Nilsson, Albert 216
 Nima 200
 Nissen, Karsten H. 243f
 Nordentoft Jensen, C., se Jensen, C.
 Nordentoft
 Nordisk Textilforædling A/S, se også
 Nortex, 152, 184
 Nordre Skole 39, 53, 292, 294, 299f
 Nordværket 99
 Norfrig185
 Nortex 152f, 165, 179, 182, 184
 Nybo Jensen, Peder 152, 184
 Nyemann, Erik 31
 Nykredit 210
 Nytorv 14, 16f, 27, 50, 56, 142ff, 208f,
 226, 234, 287, 350
 Nytorvgade 167, 332
 Nyvej 117
 Nøhr & Sigsgaard, København, 60, 352
 Nørgaard, Jens Ingolf, Knudby, 281f
 Nørhaven A/S, bogtrykkeri, 180, 196ff
 Nørhaven, Per 197
 Nørre Sogn 53
 Nørremarken 13, 348
 Nørreremarkens Skole 291
 Nørremarksvej 185
 Nørremøllevej 14, 50
 Nørresø 28, 39, 46, 54, 64, 69f, 92, 94,
 109, 173, 288, 301, 318, 328, 335
 Nørresøparken 92
 Nørresøvej 54, 64, 153
 Nørreåen 56, 95

Odd Fellow Logen 151
 Odin, bryggeri, 57, 130, 141, 158f, 175,
 179, 181, 188f, 217
 Odingården 56, 58, 209
 Odshøjvej 71
 Olesen Offset 197
 Olesen, Aksel 299
 Olesen, Karin 229
 Olesen, Poul Erik 197
 Olsen, Hans Jørgen 277
 Olsen, Jørgen 203
 Olsen, Karl 296f, 307
 Olsen, Peter 109, 255f
 Overlund 13, 46, 52, 56, 62, 64, 70, 74,
 100, 172, 231, 265, 300, 348
 Overlund Skole 171, 292, 301, 307
 Overlund Vandværk 267
 Oxexport 190

Palads Hotel 212
 Paletten 346
 Palle Christensen, rådgivende inge-
 niørfirma, 214
 Paludan-Müller, F. 297, 308
 Palæ, restaurant, 18, 81, 136, 212, 344
 Pan Bus Rejser A/S 211
 Pan Bus 211
 Pan Buslinier 145, 174, 323
 Papsø, Ole 329
 Paradis 287
 Paulunet 338
 Pedersen, Anne Mette 329
 Pedersen, Felix 227
 Pedersen, Henning 337f
 Pedersen, Johannes 186f
 Pedersen, Niels Jørgen 307
 Pedersen, Ove 273
 Pedersen, P. E. 255
 Pedersen, T. Miland, København, 41
 Pedersen, Thomas 61
 Peter Larsens Kaffe 194
 Petersen & Pedersen, el-installatør-
 firma 179
 Petersen, Axel 44
 Petersen, Carl Heinrich 261, 317
 Petersen, Niels, Tjele 277
 Philipsen & Hall A/S 140, 169f
 Philipsen, Aage 20, 33, 139, 159, 248,
 252f
 Pierre Wilstrup A/S 187
 Pilehaven 288
 Piper, Carl 161
 Pipers Teglværk 130
 Plesner, Ulrik 53
 Plesning, Nic. 246, 250, 256
 politistationen 226, 231f

Preislers Hotel 49, 165, 172f, 211f, 212,
 269, 329
 Preislers Plads 51
 Prinsens Bryg 175, 189
 Prinsens Livregiment 236ff, 339f
 Privatbanken 13, 145, 171f, 209, 216
 Provinsbanken 209

Radio Viborg 262, 342
 Ramsing, isenkram 151
 Ramsvej 165
 Randers 17, 22, 24, 130, 169, 190f, 253
 Randers Korn- og Foderstofforretning
 167
 Randers Mælkecentral 160
 Randersvej 45, 56, 64, 71, 149, 199, 332
 Randers-Viborg Mejeriselskab 160, 190
 Raskmark, Ove 337
 Rasmussen & Schiøtz, entreprenør-
 firma, 198
 Rasmussen, E. H., København, 41
 Rasmussen, Emma 259
 Rass og Aas 199
 Raunskov, J.C. 260
 Ravnstrup 176, 205
 Ravnstrup Andelsmejeri 160
 Ravnstrup Vognsmedie 188
 Reberbanen 13, 50, 57, 88, 141, 298f,
 348, 350,
 Red Barnet 121
 Reffskiers Jernhandel 157, 167, 203
 Region I – Nordjylland 31
 Regoma 156
 Reiter, Aage V. 318, 337
 renovationsanstalten 86, 94
 rensningsanlæg, se også Viborg
 Centralrenseanlæg, 94
 Retsforbundet 259
 Riegels' Trævarefabrik, se Chr. Riegels'
 Rindsholm 26, 30, 107, 176, 204, 256,
 326
 Rindsholm Mølle 13, 167
 Rindsholm Skov 327
 Rindsholmstævne 326f
 Ringgaard-Christensen, J. 261, 271,
 273f, 300, 313, 340
 Ringparken 83, 91, 123, 132, 163
 Ringvejen 19, 44, 46f, 54, 102, 110, 138,
 151f, 154, 156, 163, 165, 168, 183, 203,
 223, 238, 301, 348
 Rohrberg, Mogens 283
 Romlund Skole 264, 293
 Romlund, 24, 244
 Rosengården 124
 Rosenstræde 18, 124, 162, 236, 301
 Royal, marmorvarefabrik, 141

- Rughavevej 312
 Rundebænken 45
 Rustenborg 57
 Rutana Brød 192
 Rytmask Selskab 340
 Rødning 62, 313
 Rødning-Vammen 145
 Rødevej 11, 53, 86, 226, 234, 236, 238, 321
 Rødkjærsbro 26, 62, 100, 145, 159f, 168, 203
 Rødkjærsbrobanen 104
 Rønning-Bæk, Anna 260
 Rørsangervej 127
 Rørsgaard Gruppen, København, 196
- Sahls Tegnestue, Århus, 55
 Salling, Århus 163
 Salonen 18, 23, 43, 213, 258
 Samfundet og Hjemmet for Vanføre 119
 Samuel Gerbers Gård 332
 Sang og Musik 339
 Scandinavian Congress Center, Århus, 320
 Scandæk 195f
 Scanlace 152f, 165, 178, 182ff
 Scanlace-fonden 183f
 ScanMode 184
 Scanrub 180, 195f
 Schmidt, Hammer og Larsen, arkitektfirma, Århus, 56
 Schmidt, Svend Erik 329
 Schneevoigt, R. 139
 Schneevoigts Maskinfabrik 133, 139, 205
 Schou-Epa 165, 201
 Schous Varehus 144
 Schulstad Brød 192
 Schütt Møbler 202
 Schöller, C.-G. G. 31, 36
 Sct. Georgsgilderne 31, 51
 Sct. Ibs Gade 18, 45f, 122ff
 Sct. Ibs Gård 18,123
 Sct. Jørgens Vej 38, 51, 131, 165
 Sct. Kjelds Gade 109, 124
 Sct. Laurentii Vej 38f, 88
 Sct. Leonis Gade 44f, 320f, 351
 Sct. Mathias Gade 13f, 17f, 32f, 39, 44, 46, 48ff, 62ff, 67, 71, 82, 86, 144f, 151, 160, 165f, 169, 194, 198ff, 207ff, 212, 216, 230f, 236f, 263, 319, 334f, 344, 350
 Sct. Mathias Marked 48, 163, 198ff, 209, 276
 Sct. Mathias Port 13
- Sct. Mikkelsgård 39, 89
 Sct. Mogens Gade 14, 17, 50, 57, 63, 89, 120, 143, 156, 162, 167, 228, 255, 287, 301, 332, 337f
 Sct. Mogensparken 57
 Sct. Nicolaj Gade 54, 112, 300
 Sct. Olufs Bakke 43
 Sdr. Allé 236
 Sdr. Rind 57f, 159, 268, 270, 300
 Sdr. Rind Skole 292, 304f
 Seeberg, Peter 49, 277, 332f, 337, 340
 Selta 165, 203
 Sennels, Richard 324f
 Serup, Jørgen M. 61
 SESAM 217
 SFK, se Slagteriernes Fællesindkøb
 Shellgas 138
 SID, se Arbejdsmandsforbundet
 Silkeborg 17, 24, 68, 100, 130, 170f, 342
 Simonsen, Birthe 186
 Simonsen, Bruno 186
 Simonsen, H.C. 278
 Sindssygehospitalet 14, 39, 44, 112, 116f, 245, 251
 Sjællandsgade 88, 350
 Skaldehøjvej 307, 314
 Skals 145, 233
 Skals Sparekasse 208
 Skansebakken 141
 Skive 100, 111, 130, 134, 170, 191, 253, 274, 294, 297, 327
 Skive Andelsslakteri 158, 189
 Skivevej 14, 44, 80, 100, 110, 144, 167, 181, 187, 200, 203, 296
 Skottenborg 18, 109, 121, 124, 126, 235, 271, 350
 Skousens Husholdningsmaskiner 200
 Skov, Birger Lindberg 218
 Skov, K. Sandahl 218
 Skovgaard Museet 319, 332f
 Skovs Hotel 145
 Skow & Co. 167
 Skrikes Plantage 110
 Slagteriernes Fællesindkøb 192f
 Slagterivej 139, 141, 299
 Slesvigsgade 64
 Smedekroen, restaurant, 213
 Socialdemokratiet 13, 75, 244f, 250, 258ff, 267, 273, 278ff, 305
 Socialistisk Folkeparti (SF) 259, 275, 280ff
 SOE, se Special Operations Executive
 Soetmann, Gunnar 319
 Sognerådsforeningen 268
 Solgården 18, 124
 Sonne, Jørn 277

Spangsdal 56, 348
 Sparekassen Kronjylland 208
 Sparekassen Midtjylland 171f, 208
 Sparekassen SDS 192, 199, 208f
 Sparekassen Østjylland 208
 Sparregade 95, 97, 257
 Special Operations Executive 31f
 Specialarbejdereskolen 299, 312
 Special-Trykkeriet Viborg 196
 Spegebjerg 264
 Speyer, Ruth, København, 41
 Spidstoftvej 63, 89
 Spurvevej 194, 299
 St. Sct. Hans Gade 13f, 138, 163, 166, 202, 234
 St. Sct. Mikkel Gade 13, 145, 189, 202
 St. Sct. Peder Stræde 49f, 163, 213
 Stadion, se Viborg Stadion
 Statens Byggeforskningsinstitut 115
 Statens Husdyrbrugsforsøg 213, 216, 176
 Statens Planteavlsvforsøg 213
 Statens Åndssvageforsorg 119
 Stauning, Th. 11
 Stensgaard, Johannes 283, 285
 Stigaard, Jens 283, 285
 Stillings Gård 50
 Stisen, Søren 218
 Storcenteret, se Viborg Storcenter
 Store Legedag 347
 Struer 17, 32, 100f, 104, 190, 297
 Stænderpladsen 59, 230, 303
 Staaling, John 222f
 Sukkenes Bro 229
 Svaneapoteket 56, 209
 Sviatchenko, Sergej 61
 Svømmehallen 60, 115, 352
 Sygekassen Viborg 111
 Synoptik 199
 Sølvsten, Flemming 203
 Sønderjyllands Kreditforening, Haderslev 172
 Søndermarken 13, 15, 46, 242
 Søndermarken, plejehjem, 117
 Søndermarkens Idrætsklub 327
 Søndermarkens Savværk 166
 Søndermarkens Skole 291
 Søndermarkskirken 53
 Søndermølle Klædefabrik 138, 281
 Søndermølle Uldcentral 219
 Søndersø 13, 44f, 52, 94f, 109, 117, 161, 211, 257, 277, 310, 336
 Søndersøparken 77, 118
 Søndre Borgerskole, se også Søndre Skole, 18, 110
 Søndre Skole 39, 53, 115, 291ff, 300
 Søndre sogn 242
 Sønæs 11, 80
 Søparken 124
 Sørensen, Agner 170
 Sørensen, Arne 340
 Sørensen, C. Th. 41
 Sørensen, Jens Ole 262
 Sørensen, Niels P. 137, 152
 Sørensen, Søren K. 275
 Sørensen, Aage 136f, 152, 163, 182f, 186
 Tagtækervej 241
 Tanderup, Anne Dorthe 343
 Tapdrup Skole 292, 304f
 Tapdrup, se også Asmild-Tapdrup, 56f, 204f, 231, 282, 300, 348
 Teaterforeningen, se Viborg Teaterforening
 Teglmarken 46
 Teknisk Skole 13, 148, 161, 294, 298f, 305, 307, 309ff
 Tekstilarbejdernes Fagforening 281
 Tempo 165, 173
 Teschl, Leopold 53, 239
 Th. Bentsens Klædefabrik 153f, 181f
 Thanild, Richard 206
 Theut, Hans 133f
 Thiessen, Laust G. 299
 Tholle, Julius 50
 Thomsen, Chr. 288
 Thomsen, Volmer 328f
 Thorsager, Else 329
 Thorsen, Asmund 194
 Tinghallen 60, 234, 339, 344
 Tjele 216, 274, 277
 Tjele gods 213
 Toldbodgade 60, 141, 156, 169f
 Toldkammeret 49
 Torvecafeen 42
 Trekronervej 95, 140f, 336
 Tropicana, restaurant 345
 True, Hakon 134
 Tulip, se Vejle og Omegns Andels-Svineslagteri
 Tulipanvej 215
 Turistforeningen, se Viborg Turistforening
 Turistkontoret, se Viborg Turistkontor
 Turistrådet 217
 Tøj og Sko 199
 Tårup 205
 Tårupgård 306, 335
 Tårup-Kvols 268
 Ulbjerg 231
 Undallslund 37, 236, 273

Ungdomsskolen, se Viborg Ungdomsskole
 Unibank 146, 209
 Unik 206
 Ursinsvej 87

VAFT, se Viborg Amts Fælleskommunale Trafikelskab
 Vammen, Søren 46
 Vandrelauret 18
 Varming, Agnete 243
 Varming, Hanne 351
 Vedel, Hanne 243
 Vedel-Rieper, Marie 288
 Vedsø 178, 318
 Vejle og Omegns Andels-Svineslagteri (Tulip) 140, 158
 Venstre 259, 262f, 267, 273f, 279ff, 285, 304
 Vest- og Sønderjydske Kreditforening, Ringkøbing, 172
 Vestas, vindmøllefabrik, 187
 Vester, Niels 274, 277
 Vesterbro Torv 130
 Vesterbrogade 14, 58f, 87, 139, 165, 168, 175, 199, 211, 213, 321, 332f, 335, 345
 Vestergade 13, 48f, 85, 107, 134, 144f, 165, 169, 171, 200, 202, 209, 350
 Vester-gå-gade, se også Vestergade, 49
 Vestermarken 13, 17, 181, 348
 Vestermarkens forsamlingsbygning 156
 Vestermarkens Skole 291
 Vestervang 46f, 92, 172, 190f, 348
 Vestervang Kirke 53, 242
 Vestervang Skole 301
 Vestervang sogn 242
 Vestervangkvarteret 53
 Vestervangsvej 46, 71, 166
 Vestjysk Bank 208
 Vestjyske Slagterier 180, 190
 Vestre Landsret 14, 37, 63, 226ff
 Vestre Skole 18, 23, 291ff, 295f, 300, 302, 323
 VFF, se Viborg Fodsports Forening
 VGF, se Viborg Gymnastik Forening
 VHK, se Viborg Håndboldklub
 Vibocold 186
 Viborg Air Charter 178
 Viborg Amts Fælleskommunale Trafikelskab (VAFT) 105
 Viborg Amts Gymnastikforening 314
 Viborg Amts landøkonomiske Forening 147, 218
 Viborg Amts og Bys Sygehus, se Viborg Sygehus
 Viborg Amts Socialdemokrat 262
 Viborg Amtsgymnasium 57, 307, 309, 312
 Viborg Amtssygehus, se Viborg Sygehus
 Viborg Andelsmejeri 140, 160, 190
 Viborg Andels-Svineslagteri 130, 140f, 157f, 190
 Viborg Atletikforening 330
 Viborg Badmintonklub 326
 Viborg banegård 101, 104
 Viborg bispegård 226, 241ff
 Viborg bladet 263, 279
 Viborg Borger- og Håndværkerforening 18, 212, 344
 Viborg brandstation 231f, 172, 278
 Viborg Byes og Omegns Sparekasse 145f, 208, 332
 Viborg By-Omnibusser 105
 Viborg Byret 230
 Viborg byråd 20, 37, 39, 54f, 217, 236, 245, 270, 272, 279f, 283
 Viborg Børnehaveseminarium 50, 313
 Viborg central 107f
 Viborg centralbibliotek 28, 58f
 Viborg Centralrenseanlæg 95, 278
 Viborg Domkirke 51f, 58, 226, 241, 324
 Viborg Domprovsti 242
 Viborg Domsogn 59
 Viborg Eksportslagteri 190
 Viborg Elværk 95, 97, 251, 257
 Viborg Erhvervsfond 191f, 216
 Viborg Erhvervsråd 38, 132, 153, 155, 163, 176, 215ff, 219, 280, 286
 Viborg Flugtskytteklub 344
 Viborg Flyveplads 105, 178
 Viborg Fodsports Forening (VFF) 18, 327, 341f
 Viborg Forberedelseskursus, se også Viborg VUC, 312f
 Viborg Forberedelsesskole 305
 Viborg Fragtcentral 134, 207
 Viborg Friskole 306
 Viborg Gymnastik Forening (VGF) 18, 322, 327ff
 Viborg Handels Konto 163
 Viborg Handelsskole 52, 217, 298f, 307ff
 Viborg Handelsstandsforening 199, 201
 Viborg Håndboldklub (VHK) 327, 342f
 Viborg Jazzklub 339f
 Viborg Kafferisteri 194
 Viborg Katedralskole 23, 31, 38, 292, 296f, 305, 307f, 317, 334
 Viborg Katedralskoles kollegium 142
 Viborg kommunale Værker, se også

- Viborg Elværk og Viborg Vandværk, 214
- Viborg Korn- og Foderstofforretning 167, 169
- Viborg Kunstforening 318f, 324
- Viborg Levnedsmiddel- og Miljøkontrol 52
- Viborg Lynfryseri 155
- Viborg Lys- og Kurbadeanstalt 86
- Viborg Musikforening 318, 324f, 340
- Viborg Musikskole 339
- Viborg Nyt 263
- Viborg politikreds 103, 230
- Viborg Postkontor 108, 231
- Viborg Private Realskole 291, 305
- Viborg Rejsebureau 145, 173
- Viborg rutebilstation 14, 17, 33, 60, 101, 104, 138
- Viborg rådhus 22, 36, 59, 229f, 234, 254
- Viborg Seminariet 314
- Viborg Skytteforening 344
- Viborg Slidbanefabrik 138f, 156f, 195
- Viborg Stadion 14, 327, 330, 342
- Viborg Stadionhal 343
- Viborg Station 101
- Viborg Stift 241
- Viborg Stifts Folkeblad 53, 166, 195, 230, 260f, 263, 334
- Viborg Stiftsmuseum 319, 331ff, 345
- Viborg Stiftstidende 253, 262f
- Viborg Storkøb 199
- Viborg Sygehus 14, 51, 111f, 115f, 120, 313
- Viborg Sygehus Syd 118
- Viborg Sygehus Øst 118
- Viborg Sygeplejeskole 313
- Viborg Teater 265, 338f
- Viborg Teaterforening 318, 324f, 339
- Viborg Teglværk 161
- Viborg Turistforening 18, 216, 256
- Viborg Turistkontor 217
- Viborg Tømmerhandel 171
- Viborg Ungdomsskole 77, 311ff
- Viborg Vandværk 109, 267
- Viborg Varmeværk 51f, 98f, 142, 258
- Viborg Venstreblad 263
- Viborg VUC (Voksenuddannelsescen-ter), se også Viborg Forberedelses-kursus, 312
- Viborgdage 18, 321, 341
- Viborgegnens Erhvervsudvalg 216
- Viborgegnens Mejeriselskab 159f
- Viborg-Gruppen 195ff
- Viborghallen 18, 22, 46, 76, 135, 137, 158, 237, 319f, 344
- Videoskolen 314
- Viggo Holm & Søn, murer- og tømrer-firma, 46, 179
- Vig-Nielsen, Søren 38
- Vime 163
- Vinkel 148, 159, 205, 266, 269f, 300
- Vinkel Skole 292, 304f
- Vinkelvej 299
- Vinkler, Bent 288
- Vinstokken 199
- Vinther & Larsen, 142, 203
- Virksunddæmningen 69, 178
- Vognmagervej 167
- Voksenuddannelsescenter, se Viborg VUC
- von Lowzow, Oluf 218
- Vorde 244
- Vorde-Fiskbæk-Romlund kommune 264f, 268, 270
- Vulcan, arbejdersangkor 42
- Vævervej 151f, 165f, 299, 312
- Vølund 187
- Waffen-SS 29f
- Wandel, Sigurd 54
- Weirsøe, Chr. & Sønner, murermester-firma 46, 162
- Weirsøe, Chr. 141
- Wellejus, Th. 260f, 263
- Westend, restaurant, 212
- Wiingaard, Axel E. 319
- Wilbek, Ulrik 283, 343
- Wilstrup, Pierre 187
- Winsløv, Lasse 49, 182, 319
- Wisti, Jonna 285
- Worres Minde, se Lars Worres Minde
- Wraa, Peter 168, 203
- Wörzner, Max 320f
- Ærøvej 174, 186, 194, 211
- Østergaard, Knud 317
- Østjydsk Bank 208
- Østre Borgerskole 18
- Østre Skole 23, 54, 171, 291ff, 295f, 298, 300f, 303ff, 312, 318
- Aakjær, Svend 239
- Aalborg 24, 100, 271, 297, 342
- Aalborgvej 41, 296
- Aalkjærs konditori 334
- Aarestrup, Peter 42, 248, 250f, 258, 261
- Århus 32, 95f, 100f, 253, 271f, 342
- Århus Stadion 330
- Århusvej 14, 16, 39, 44, 56, 85, 88, 138, 155, 161, 168, 188, 193, 322, 327
- Aaris, Jensen 43

